

GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ FÜSÛL-İ HALL Ü AKD VE USÛL-İ HARC Ü NAKD

GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ
FÜSÛL-İ HALL Ü AKD VE
USÛL-İ HARC Ü NAKD

Dr. Ebubekir Sıddık YÜCEL

Dr. Ebubekir Sıddık YÜCEL

GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ

**FÜSÛL-İ HALL Ü AKD VE
USÛL-İ HARC Ü NAKD**

Dr. Ebubekir Sıddık YÜCEL

Gelibolulu Mustafa Âlî
Füsûl-i Hall ü Akd ve
Usûl-i Harc ü Nakd

Hazırlayan
Dr. Ebubekir Sıddık Yücel

ISBN
978-605-2072-43-1

YAYIMCI
ASİTAN KİTAP

Barbaros Hayrettin Paşa Mh.
1992. Sk. No: 16 Vetro City 1/34
Esenyurt/İstanbul

MATBAA
72 Tasarım Ltd. Şti.
Serтифика No: 40022

YAPIM
Pikatron Medya Ltd. Şti.
Serтифика No: 33979

© Asitan | Şubat-2019
İstanbul

GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ

**FÜSÛL-İ HALL Ü AKD VE
USÛL-İ HARC Ü NAKD**

Dr. Ebubekir Sıddık YÜCEL

Dr. Ebubekir Sıddık Yücel

1964 Yılında Sivas'ta doğdu. İlk orta ve lise tahsilini tamamladıktan sonra Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne kaydolup 1986 yılında fakülteden mezun oldu. Aynı yıl M.E.B'nda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenini olarak göreve başladı. 1992 Yılında araştırma görevlisi olarak akademik çalışmalara başladı. Evvela Erciyes Üniversite sonra Sivas Cumhuriyet Üniversitesine geçti. 1996 Yılından itibaren Dr. Öğretim Üyesi olarak aynı Üniversitede çalışmaktadır. Yüksek Lisans ve Doktora çalışmaları Osmanlı Tarihi üzerine olup ilerleyen zamanlarda şehir tarihi üzerine yoğunlaşmıştır. Akademik çalışmaları şunlardır:

Salname-i Vilayet-i Sivas (1325/1907 Sivas İl Yıllığı); Sivas 2007

Salname-i Vilayet-i Sivas 1 (1287/1870 Sivas İl Yıllığı); Sivas 2008

Salname-i Vilayet-i Sivas 2 (1288-1298/1871-1880 Sivas İl Yıllığı); Sivas 2008

Salname-i Vilayet-i Sivas 3 (1300-1321/1882-1903 Sivas İl Yıllığı); Sivas 2008

Mühârdar Hasan Ağa Cevahirü't-Tevarih, Sivas 2013

Sivas'ın 15 Yılı 1787-1802 Tarihli Şer'iyye Sicillerine Göre, İstanbul 2018

Gelibolulu Mustafa Âlî; Füsul-i Hall ü Akd ve Usul-i Harc u Nakd, İstanbul 2019

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ / 9

KISALTMALAR / 11

GİRİŞ / 15

I. BÖLÜM / 21

A- GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ'NİN HAYATI VE ŞAHSİYETİ / 23

B- ESERİN TAHLİLİ / 28

1-ESERİN YAZILIŞI VE ADI / 28

2-ESERİN YAZILIŞ ZAMANI / 28

3-ESERİN DİL ÜSLÛBU / 29

4-MÜELLİFİN ESERİNDE FAYDALANDIĞI KAYNAKLAR / 34

5-ESERİN NÜSHALARI / 36

a- Yurtiçindeki Nüshaları / 36

b- Eserin Yurt Dışındaki Nüshaları / 38

6- ESERİN MUHTEVİYATI / 38

II. BÖLÜM / 43

FÜSÛL'DE GEÇEN HADİSELERİN ÖZETİ / 45

III. BÖLÜM / 75

MUĞADDİME / 81

EVVELKİ FAŞL 11b / 84

İmâm Hâsan bin 'Alî rağıya'llâhu 'anhümânun hilâfeti ve Mu'âviye'nün iz-diyâd-ı saltanatı beyânındadır. / 84

FAŞL-I ŞÂNÎ / 86

Benî Ümeyye'nün zevâl-i mülk ü devletleri 15a ve Hulefâ-i 'Âl-i 'Abbâs'ın ibtidâ-i hilâfetleri beyânındadır. / 86

FAŞL-I ŞALİŞ / 90

Evlâd-ı Cengiz'ün devle ü nüşreti ve Hulefâ-i 'Âl-i 'Abbâs'ın zevâl-i hükûmet ü saltanatı beyânındadır. / 90

FAŞL-I RÂBİ' / 96

'Âl-i Sâmân olanların tulû'-ı devleti ve zevâli. Ba'de Evlâd-ı Sebügtekinün saltanat u celâli beyânındadır. / 96

BEŞİNCİ FAŞL / 99

Mülûk-i Tâhiriyye'nün zev'âl-i devleti ve ümerâ-i Benî Naşr'ın, âhîr-i hükû-

meti ve Evlâd-ı Şaffâriyân'ın ibtidâ-i şevketidir. / 99

FAŞL-I SÂDİS / 102

Zevâl-i devlet-i mülûk-i Cürcân ve tûlû'-ı şems-i sa'âdet-i Deylemiyân ki
'Âl-i Büveyh didükleridir. / 102

FAŞL-I SÂBİ' / 105

Sebügtekinilerün intihâ'i devleti ve Selçûkîlerün zühûrî ve 'ulüvv-i şân u
saltanatı beyânındadır. / 105

FAŞL-I ŞÂMİN / 108

Selçûkîlerün Kirmân cânibindeki şu'besinün ibtidâ-i cülûsı ve ba'de zamân,
mülk ü devletlerinün âhere nakli hûşûsundadır. / 108

FAŞL-I TÂSİ' / 109

Rûm vilâyetindeki Selçûkîlerün ibtidâen zühûr u devleti ve mülûk-i
Dânişmendiye'nün zevâl-i saltanatıdır. / 109

FAŞL-I 'ÂŞİR / 111

İntihâ-i devlet-i Selçûkiyân ve intihâ-i saltanatı Harezmsâhiyân tafşili beyâ-
nındadır. / 111

ON BİRİNCİ FAŞL / 115

Cengiz Hân'ın ibtidâ-i devleti ve Moğol sultânlarından Gün Hân'ın ve ba'zı
hâkimlerün zevâl-i mülk-i şerhindedir. / 115

FAŞL ONİKİNCİ / 118

Muşul ve Haleb ve Şâm tarafından zühûr eyleyen atabeglerün zühûr u devleti
ve ba'zı hükâmûn zevâl-i hükûmetidir. / 118

FAŞL ONÜÇ / 120

Atabegân-ı Selçûkiyân ki, Âzerbaycân ve âhîr yerlerde iki bölük dahî, tûlû'-ı
devletleri ve nihâyeti zikrindedir. / 120

FAŞL ONDÖRT / 121

Evlâd-ı Muzaffer'ın ibtidâ-i hükûmetleri ve ba'zı hükâmûn ve yine ol züm-
renün zevâl-i devletleridir. / 121

FAŞL ONBEŞ / 124

İlhanîlerün zühûr-ı devleti ba'de zamân zevâl-i saltanatı şerhindedir ki, eşahhı
ne ise yazılmışdır. / 124

FAŞL ONALTI / 126

Karakoyunlu'nun ibtidâ'en devletleri. Ba'dehû zühûr iden Akkoyunlu'ya
nakl-i memleketleri şerhindedir. / 126

FAŞL ONYEDİ / 127

Akkoyunlardan kopan pâdişâhların vech-i zühûr-ı devletleri. ba'dehû
Karakoyunlu'ya nakl-i hükûmetleridir. / 127

FAŞL ONSEKİZ / 129

Timur Hân'ın ibtidâ-i hurûc u zühûru ve niçe hükâm-ı mülûk milkinden dûr

oldukları şürûrî beyânındadır. / 129

FAŞL ONTOKUZ / 133

Mülûk-i Gûr'ın ibtidâ-i devletleri ve iki sınıfının dahî intihâ-i saltanatları zikrindedir. / 133

86b FAŞL YİĞİRMİ / 136

Bâtinîlerin ibtidâ-i hükûmetleri ve yine Bâtinîlerin zevâl ü mülk-i devletleri beyânınadır. / 136

FAŞL YİĞİRMİBİR / 138

İbtidâ-i zuhûr-ı Şîrân ve intihâ-i devletlerine bâ'î olan hedm-i bünyân-i erkândur. / 138

FAŞL YİĞİRMİ İKİ / 139

Vilâyet-i Hind'de vâkî Gücerât pâdişâhlarının zuhûr-ı devletleri ve intihâ-i saltanatları zikrindedir. / 139

FAŞL YİĞİRMİ ÜÇ / 145

Semerhând hânlarının ibtidâ-i devletleri ve kendülerden evvel saltanat idenlerinin intihâ-i hükûmetleri şerhindedir. / 145

FAŞL YİĞİRMİ DÖRT / 147

Kırım hânlarının zuhûr-ı devletleri ve bu zamâna dek sebât-ı mülk ve hükûmetleri ne vech-ile idügindedir. / 147

FAŞL YİĞİRMİ BEŞ / 151

'Acem Şâh'ı, İsmâ'îl Erdebîlî'nün zuhûr u ibtidâ-i devleti ve ba'zı memleketlerinin 'Âl-i 'Osmân'a nakli hikâyetidir. / 151

FAŞL YİĞİRMİ ALTI / 154

Evlâd-ı Tolun'ın zuhûr u devletleri ve az zamânda intikâl-i hükûmetleri şerhindedir. / 154

FAŞL YİĞİRMİ YEDİ / 156

Ahşîdîlerin zuhûr ve devleti ve yine az zamânda ahîre nakli hikâyetidir. / 156

FAŞL YİĞİRMİ SEKİZ / 157

Hulefâ-i Fâtîmiyye'nün zuhûrları ve ba'de zamânin devletleri zâyî olduğudur. / 157

FAŞL YİĞİRMİ TOKUZ / 160

Ekrâduñ zuhûr ve devletleri ve ba'de zamân Eyyûbîlere intikâl-i hükûmetleridir. / 160

FAŞL OTUZUNCU / 161

123a Yine Eyyûbîlerden Yemen mülkinde hükûmet idenlerinin zuhûr ve 'âkıbet zevâl-i nekbet-i şü'ûridur. / 161

FAŞL OTUZBİRİNCİ / 163

Türkmânların Mülk-i Mısr'daki zuhûr u devletleri ve ba'de zamânin, gayre

naqlı h  k  metlerid  r. / 163

FA  L O  TUZ   K  NC   / 165

  erkes  ler  n M  lk-i M  sr'da sal  anatları ve ba'de Sel    n-i '  l-i 'O  m  n'a
naql iden devletleri   erhinded  r. / 165

TEZY  L / 167

Sa'  det-seb  l-i Sal  anat-ı 'O  m  n   taf    lid  r. / 167

    T  ME / 169

Vil  yet-i R  m'da ba'zı m  l  k  n   krinded  r. / 169

KAYNAKLAR / 181

D  Z  N / 185

ÖNSÖZ

Milletleri ayakta tutan ve geleceğin bir teminatı durumunda olan yegâne unsur, tarihtir. Tarih hafızayı beşerdir. Geçmiş ne kadar iyi bilinirse gelecek o kadar kuvvetli, hatalar ve sevaplar iyi öğrenilirse yeni kurulacak temeller de o kadar sağlam zemine oturtulmuş olur.

Tarih arşive, vesikaya, o dönemde yazılmış birincil kaynaklara dayanılarak yazıldığında hem anlam ifade eder ve hem de güvenilirliği o derece sağlam olur. Belgeye dayanmayan eser ve yazılar, tarih ilminde bir anlam ifade etmez. Tarihî olaylar resmedilirken müracaat eserlerinin güvenilirliği, ortaya çıkartılan çalışmanın güvenilirliğini de o derece artıracaktır. Osmanlı tarihi bu noktada en fazla kaynağa sahip olan bir tarih alanıdır. Devletin bizzat kendi arşivlerindeki belge, defter ve dönemin tarihçilerinin eserleri dünya tarihi için büyük öneme haizdir.

Altı asırdan daha fazla ve dünyada hiçbir devlete nasip olmayacak derecede uzun bir ömre sahip olmuş Osmanlı, içerisinden nice değerler çıkartmıştır. Biz de 1990 yılında; Osmanlı Devleti'nin yetiştirmiş olduğu ender şahsiyetlerden biri olan ve muhtelif konularda bizlere sayıları altmışa yaklaşan eserler bırakmış olan, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin, Füsûl-i Hall ü Akd, Usûl-i Harc ü Nakd adlı eserini yüksek lisans çalışması olarak hazırlamıştık.

Âlî'nin bu eseri bizim 1990 yılındaki çalışmamızdan iki sene sonra 1992 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi'nde yüksek lisans çalışması olarak tekrardan yapılmış, ayrıca çalışmayı yapan akademisyen tarafından 2006 yılında Değişim Yayınları'ndan çalışma basılı hale getirilmiştir. Fakat bu çalışmada, kendisinden daha önce aynı eserin çalışıldığını belirten ve emeğe saygı anlamında bizim çalışmamızdan bahsetmek gibi bir nezaket yolunun tercih edilmemiş olmasını manidar olarak gördük. Çünkü en basit bir taramayla YÖK Tez Kataloğu

12714 numarada kayıtlı aynı eseri görebilmek mümkündür. Biz de bir takım manilerden dolayı kisve-i tab'a büründüremediğimiz bu çalışmayı kendi imkânlarımızla ilim dünyasına yirmi dokuz sene sonra kazandırma imkânı bulduk.

Eserin günümüze kadar gelen en eski nüshası Nuru Osmaniye Kütüphanesinde 3399 numarada kayıtlı olan nüshasıdır.¹ Eserin müstensihî, Tophaneli Seyyid Mahmud b. Seyyid Ahmet'dir.² İbnü'l-Emin'in tetkikine göre, eserin baş tarafında Hızır Paşa'ya hediye edildiğine dair nesih hattıyla olan yazının Âlî'nin kendi hattı olduğunu Menâkıbı Hünerverân'da bahsetmektedir.

Çalışmamız üç ana bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde; Âlî'nin hayatı, şahsiyeti ve eserin tahliline yer verdik. İkinci bölümde; eserde geçen fasılların ve olayların özeti verildi. Üçüncü bölümde ise eserin transkripsiyonlu tam metnini bulunmaktadır.

Çalışmanın ana omurgası, yüksek lisans çalışması olarak kabul edildiği zamanki gibi bırakılmıştır. Baskıya girmeden önce sadece giriş kısmında bir düzenleme yaptık ve metin kısmının tamamında da transkripsiyon alfabesinin tüm karakterlerini kullandık. Ayrıca eserin sonuna varak numaralarından oluşan indeks ilavesi de yaptık. Bu çalışmaya başlamadan önce eserin ilk tespitinde fikirlerinden çokça istifade ettiğim ve çalışma esnasında emeğini esirgemen merhum Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu hocamıza ve gerek bu çalışmada ve gerekse daha sonraki akademik çalışmalarında her türlü emeğini esirgemeyen merhum Prof. Dr. Ahmet Uğur hocalarımıza rahmet olsun.

Sivas - Şubat 2019

Dr. Ebubekir Sıddık YÜCEL

¹ Cornell Fleicher, *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire (The Historian Mustafa Âlî 1541-1600)*, Princeton University Press 1986, 177.

² Mustafa Âlî, *Füsûl-i Hall ü Akd ve Usûl-i Harc ü Nakd*, Nûr-i Osmaniye, 3399, vrk.149a; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Menâkıb-ı Hünerverân* (Neşr.), İstanbul 1926, 101-102.

KISALTMALAR

Ank.	Ankara
a.s	Aleyhisselam
b.	İbn
bkz.	Bakınız
bnt.	binti
çev.	Çeviren
Dev. Küt.	Devlet Kütüphanesi
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
edt.	Editör
Ef.	Efendi
GOR	J.V. Hammer, Geschichte der Osmanischen Reiches 10 Cilt, Peşte, 1827/35
h.	Hicrî
haz.	Hazırlayan
HGOD. J.V.	Hammer, Geschichte der Osmanischen dichkunst 4 Cilt, Peste. 1836.
Hkm.	Hekimoğlu Ali Paşa
Hız.	Hazreti
İA.	İslam Ansiklopedisi
İst. Mlt. Ktp.	İstanbul Millet Kütüphanesi
İst.	İstanbul
mm.	milimetre
neşr.	Neşreden
Or.	Oryantal
red.	Redaktör
RIEU-CTM, CH-RIEU	

Catalogue of the Turkish Menus Cripts in the
British Museum, Londra 1988

s.a.v	Sallallahu aleyhi ve sellem
st.	satır
vrk.	varak
y-yk.	yaprak

GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ

FÜSÛL-İ HALL Ü AKD

VE

USÛL-İ HARC Ü NAKD

GİRİŞ

Fatih Sultan Mehmet'in tahta geçmesiyle Osmanlılar için devletin egemenliği Tuna'dan Orta Avrupa'ya, Orta Doğu İslam halifeliklerinden Kuzey Afrika'ya kadar yayılmış, her alanda yapılan atılımlarla Osmanlı Devleti görkemini Kanunî Sultan Süleyman'la doruk noktasına çıkarmış,³ Âlî'nin tabiriyle devr-i latîf⁴ olarak adlandırılan bir asır yakalamıştı.

XVI. asrın başlarında 1520'de, Yavuz Sultan Selim'in ölümü ve genç Kanunî'nin cülusu sıralarında Türkiye, bütün Türk tarihinde o ana kadar rastlanmayan bir güce erişmişti. Âlî'nin hiçbir zulme rızası olmayan, âlemin kargaşa içerisine girmesine rıza göstermeyen bir kişilikte⁵ tanıttığı Yavuz Sultan Selim; Şah İsmail'i Çaldıran'da yenilgiye uğratmış, bu yenilgiye rağmen Şah İsmail faaliyetlerine devam etmiştir. Güney Doğu'daki yerleri elinde tutabilmek için Şii-Sünnî mezhep kavgasını körükleyerek, kendisine boyun eğmeyen halka zulmetmiş ve memleketlerini harap etmiştir.⁶ Yavuz'un doğruya ve güneye doğru yaptığı iki muazzam hamlesi Fatih'in eserini tamamlamış ve yükseltmişti. Dünyanın ikinci büyük devleti olan İran, bir çeyrek asırdan önce toparlanamayacak derecede zorlu bir darbe yemiş, başkentine girilmiş, Şiilik Anadolu'dan hemen hemen kovulmuştur. Osmanlılar, tarihte hiçbir hanedana nasip olmamış bir şan ve şerefe erişmenin eşiğine gelmişti.⁷

Kanunî kırk altı yıl Osmanlı tahtında kaldığı süre içerisinde, bizzat on üç büyük Sefer-i Hümayun'a katılmış, Yavuz Sultan Selim devrinde altı-yedi milyon km² olan sınırları üç kıtaya yaymış ve

³ Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, İstanbul 1994, 89-121.

⁴ Âlî, *Füsûl*, vrk.6a.

⁵ Âlî, *Füsûl*, vrk.6b,7a.

⁶ Ahmet Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, Kayseri 1989, 90.

⁷ Yılmaz Öztuna, *Kanuni Sultan Süleyman*, Ankara 1989, 27-28.

sınırları on beş bin km² gibi akıl almaz sınırlara ulaştırarak Osmanlıyı, bir cihan imparatorluğu haline getirmiştir.⁸ Kanunî'nin şöhreti sadece kazandığı zaferlerde değil, aynı zamanda koymuş olduğu kanunları, devlet teşkilatı ve ordusunu zamanın ihtiyaçlarına göre asrî bir şekilde tanzim ve tertibinde de görülmüştür. Oğlu Selim'in saltanatı ve torunu III. Murad zamanında kısmen ileri bulunan devlet adamları onun zamanında yetişmiş,⁹ XVI. asır Kanunî çağı olmuştur.¹⁰

Kanunî Sultan Süleyman'ın tarih sahnesinden çekildiği 1566 yılında Osmanlı İmparatorluğu daha çeyrek asır kadar yükselmeye devam etmiş ve sonra duraklama başlamıştır. Kanunî'den sonra oğlu II. Selim (Sarı) 1566-1574 tahta geçmiş,¹¹ donanma aynı kuvvet ve kudretini devam ettirmiş, Lala Mustafa Paşa komutasında Kıbrıs'ın zaptı gerçekleşmiş ve o günün şartlarında Sokullu Mehmet Paşa tarafından Süveyş Kanalı gibi önemli bir proje hazırlanmış lakin kâğıt üzerinde kalmaktan öteye gidememiştir.¹² Zaman içerisinde kapı kulu ocakları bozulmaya başlamıştır. Yeniçeriler haklarını tam alamadıklarından şikâyetle Belgrad seferinde dönen Sultan ve devlet erkânının önünü keserek, haklarını isteyecek derecede ileri gitmiş ve asker arasında isyan emareleri görülmeye başlamıştır.¹³

II. Selim'in ölümünden sonra (1574-1595) yılları arasında III. Murad tahta geçmiş, beyat merasiminin gecesinde beş erkek kardeşin siyaseten katli gerçekleşmiştir.¹⁴ Aradan çeyrek asır gibi bir zaman geçmiş, Osmanlı Devleti İran'la mevcut ilişkileri koruma gayretinde iken, İran'dan geçen ticaret kervanları yağmalanmaya, hudut emniyeti bozulmaya ve Anadolu halkı üzerindeki tahriklerle hava gerginleşmeye başlamıştır.¹⁵

⁸ Remzi Kılıç, *Kanuni Devri Osmanlı İran Münasebetleri*, İstanbul 2006, 413.

⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1964, II, 419.

¹⁰ Feridun Emecen, *Osmanlı Devleti Tarihi*, (edt. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1999, I, 33.

¹¹ Feridun Emecen, "Selim II", *DİA*, İstanbul 2009, 36, 414-418.

¹² Emecen, *Osmanlı Devleti Tarihi*, I, 41.

¹³ Mücteba İlgürel, "Kanunîden Sonra Osmanlılar", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (red. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul 1989, 10, 384.

¹⁴ Bekir Kütükoğlu, "Murad III", *DİA*, İstanbul 2006, 31, 172-176.

¹⁵ İlgürel, 10, 394.

III. Mehmet (1595-1603) devrine gelindiğinde, ferdî olarak daha bu yüzyılın ortalarında¹⁶ görülen Celâlî ve zorba isyanları daha da körüklenmiştir. Padişah, Celâlî asilerine karşı kararlı ve şiddetli mücadelesiyle ün yapmıştır. Bu dönemin en önemli isyanı, Karayazıcı Abdülhalim isyanıdır. Sivas'ta mütesellimlik yaptığı sırada yerine atanan memura kızgınlığından isyan başlatmış ve Urfa'yı ele geçirerek hükümdarlığını bile ilan edecek kadar ileri gitmiştir. Üzerine gönderilen Sokulluzâde Hasan Paşa tarafından hezimete uğratılmıştır.¹⁷ Bu devredeki Celâlî isyanları XVI. yüzyılın ikinci yarısında devlet dairesi, valide sultanlarla, padişah kadınları, kapı ağası, hadım erkek musahipler ve diğer bir kısım nüfuzlu şahısların müdahalesi ile bozulmuştur.¹⁸

XVI. yüzyılın son çeyreğinde maddi durum da bozulma Osmanlı'yı tehdit etmeye başlar. Aslında bu durum Eski Dünya'yı, Doğu Akdeniz havzasını da içerisine alan ve ekonomistlerin Fiyat Devrimi adını verdikleri olumsuz iktisadî gelişmeydi. Bunda en büyük etken de Amerika'nın keşfiyle birlikte İspanya'ya ve oradan da Avrupa ve Asya'ya büyük miktarda altın ve gümüşün aktarılmasıydı. O zamana kadar değerli madenlerle para basılırken düşük ayardaki madenlerin piyasaya girmesi ticareti olumsuz yönde etkileyerek, Osmanlıda da paranın kıymetini düşürmeyi başladı. Bu da satın alma gücüne büyük darbeler anlamına gelmekteydi.¹⁹

Her alanda olduğu gibi Türkçeyi kullanmada XVI. yüzyılı ayrı değerlendirmek gerekir. Osmanlı lehçesi diğer edebî Türk lehçelerini geride bırakarak, gerçekten büyük bir medeniyetin zengin işlek ve incelmış lisanı haline gelmiştir. Osmanlı lehçesi, edebiyatın diğer Türk ülkelerine tesirine mukabil Orta Asya Nevâî Türkçesi edebiyatında Osmanlı ve Âzerî Türkçesi edebiyatları üzerinde tesiri devam etmiştir. Bu asırda Zâtî (1471-1546), Hayâlî (?-1557), Gazâlî (1466), İshak Çelebi (?-1536), Nev'î (1433-1599) Bâkî gibi şairler yetişmiştir.²⁰

¹⁶ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları*, İstanbul 1995, 17.

¹⁷ Kemal Çiçek, "III. Mehmet", *Osmanlı*, Ankara 1999, 12, 132-136.

¹⁸ Uzunçarşılı, III, 121-122.

¹⁹ Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi*, İstanbul 2013, 105-106.

²⁰ Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1971, I, 557-600.

XVI. asrın kayda değer özelliklerde biri de sayısız tarihçiler yetiştirmesidir. Kemâl Paşazâde (1467-1533), Celalzâde Mustafa Çelebi (1491-1567), Kınalızâde (1510-1579), Ebu's-Suûd Efendi (1490-1574), Bostan Çelebi (1498-1570), Matrakçı Nasuh (1490-1564), Hoca Sadettin Efendi (1536-1599) bunlardan bazılarıdır. Bunlardan İbn-i Kemâl bir tarihçi olarak, hem bu ilmin resmen temelini atmış ve hem de kendisine has bir üslup getirerek kendisinden sonraki tarihçilere birçok yönden örnek olmuştur.²¹

Heryönden olumlu gelişmelere sahne olmuş olan XVI. asır Osmanlı devrinin ikinci yarısında dünyaya gelen Mustafa Âlî de Türk tarihinin özellikle Osmanlı tarihinin önemli kaynaklarından birisi sayılır.²² Âlî devrinin yalnız kuvvetli bir tarihçisi değil, aynı zamanda ansiklopedisi denilebilecek derecede geniş bilgili bir âlimi ve bilhassa gazel ve kaside vadisinde muvaffak olmuş bir şairidir.²³ Tarihçiler geçmişle gelecek arasında köprülerin oluşturan ana taşıyıcılar mesabesinde.

Osmanlının gerilemeye başladığı dönem olarak XVI. asrın son çeyreği, genel kabul gören tarihlerdir. Osmanlı Devletinin bozulmasının sebepleri Âlî'nin bakış açısıyla şöyledir: Re's-i elfden berü hüd şerm ü hicâbları gitdi. Zehr-i kâtil-i irtişâ ehl-i timâruñ 'öşri maşşûli gibi hâlâl 'add olunmağ mertebesine vardı.²⁴ 1591 Yılından itibaren idarecilerin utanma duygularının gitmesiyle birlikte öldürücü bir zehir olan rüşvet, tımarlıların öşrü gibi helal olarak kabul edilmeye başlanır. Ayrıca Âlî birkaç maddeyle de kendi devrindeki bozulmaları özetler:

Günlük fiyat kontrolünün gereği gibi yapılamaması neticesinde görevlilerin vazifelerini yerine getirememesi,

Dürüst çalışan ehl-i ırz ve vakar sahibi insanların gereksiz yere görevden azledilmeleri,

Liyakatsiz, hilekâr ve edep yoksunu kimselerin makamlarda yükselmeleridir.²⁵

²¹ Ahmet Uğur, *İbn-i Kemâl*, Ankara 1989, 25.

²² Mehmet Şeker, "Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Hayatı ve Şahsiyeti", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Manisa 1983, 159-172.

²³ Banarlı, I, 611-12.

²⁴ Âlî, *Füsûl*, vrk.134a.

²⁵ Âlî, *Füsûl*, vrk.6b.

Âlî devamla askerî alanda da bozulmalar noktasında şu tespitlere yer vermektedir:

1582'den itibaren kul arasına ecnebinin karışmış olması,

Yeniçeri ocağından kuvvetli bir kurum yokken, lütuf ve kerem sayılarak, sûr-ı hümayunda İstanbul devşirmesine ruhsat verilerek kurumun bozulması,

Özellikle yangınlar esnasında, ocak halkından müdahaleye gidenlerin Müslümanların mallarını yağmalaması,

Bölük kâtipleri ve hazine kâtiplerine mansıpları rüşvetle verilmeye başladıktan sonra devletin her kademesine rüşvetin girmesi ve ihanetin artması, kendilerine bunun zararları nasihat edildiğinde ise; eller bizden aldığı gibi, biz de muhtaçlardan almayınca pazarımızda nef ü fâyide gerçekleşmez diyerek pişkinlik sergilemeleri ve neticede her kurumun bozulması.²⁶

Tarih bir hadiseler yumağıdır. Kayda geçirilemeyen veya geçirildiği halde zaman içerisinde meydana gelen birtakım olumsuzluklardan yok olan kayıtlarımız olabilir. Ama bizim tarihimiz için elimizde tarihe ışık tutacak çok malzeme vardır. Kendi döneminin olumlu ve olumsuz noktalarına tanıklık eden Âlî ve onun bıraktığı eserler de bunlardan birisidir.

²⁶ Âlî, *Füsûl*, vrk.134a.

I. BÖLÜM

I. BÖLÜM

A-GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ'NİN

HAYATI VE ŞAHSİYETİ

Âlî 2 Muharrem 948 (1542-1543) Pazartesi gece saat birde Gelibolu'da doğdu.²⁷ Babası kul cinsinden olduğu için Hâce Ahmed Abdullah diye bilinen bir tüccardır. Âlî de Füsûl'de nesebinin Âlî Mustafa b. Ahmed b. Abdülvehhâb²⁸ olduğunu söyler.

Altı yaşında mektebe verildi. 950 (1552-1553) yılında Habîb-i Hamîdî'den kâfiye, 965 (1557-1558) de Serverî'den Tefsîr ve Vücut-i Zihnî risalesini okudu.²⁹ İlk zamanlarda Çeşmî mahlasını kullanıp bu mahlasla eserler verirken, 965'de bu mahlasını değiştirerek yüce anlamına gelen Âlî'yi kullanmaya başladı.³⁰

Tarih 968 (1560-1561) gösterdiğinde 20 yaşındayken, şiirlerini ihtiva eden ilk eseri Mihr u Mâh'ı³¹ takdim ettiği Şehzâde Selim'in maiyetine kâtip olarak verildi.³² İki sene bu görevde bulunduktan sonra 970 (1562-1563) tarihinde 22 yaşında iken Şam Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın dîvân kâtibi olarak 6 yıl Şam'da kaldı.³³ 976 (1568-69) tarihinde 28 yaşında iken Mustafa Paşa'nın Yemen fethi serdarlığına tayin edilmesi üzerine onunla birlikte Mısır'a gitti.³⁴ 980 (1572-1573)

²⁷ İbnülemin, 4; Nihal Atsız, *Âlî Bibliyografyası*, İstanbul 1968, 1; Bekir Kütükoğlu, "Âlî", *Küçük Türk Ansiklopedisi*, İstanbul 1946, 2, 78; Müjgan Cunbur, *Menâkıb-ı Hünerverân*, Ankara 1982, 5.

²⁸ Âlî, *Füsûl*, vrk.1a; İbnülemin, 3; K. Süsseheim; "Âlî", *İA*, I, 304; Kütükoğlu, 2, 78; Atsız, 1; Cunbur, 6; Andreas Tietze, *Mustafa Âlî's Description of Cairo of 1599*, Wien 1975, 7.

²⁹ İbnülemin, 5; Atsız, 2; Süsseheim, I, 304. *Risâle fî Vucûdî'z-Zihnî*: Felsefeye ait bir eser olmasına rağmen kelâmî özellikler de taşımaktadır. İbn Kemal bu eserinde zihnin tanımlarını ele alır. Zihne ilişkin filozofların delillerini ve bunlara karşı kelam âlimlerinin ortaya koymuş olduğu görüşleri ele alır. Varlık ve âlem konularında ağırlıklı bilgiler içerir. Bkz. Ali Öge, *Şeyhülislam İbn Kemal ve Sünnilik Anlayışı*, Konya 2011, 101.

³⁰ İbnülemin, 2; Atsız, 2; Süsseheim, I, 304.

³¹ Bekir Kütükoğlu, "Âlî Mustafa Efendi", *DİA*, İstanbul 1989. II, 414-416.

³² İbnülemin, 7; Atsız, 2, Kütükoğlu, II, 78.

³³ İbnülemin, 8; Atsız, 2.

³⁴ İbnülemin, 8; Atsız, 3.

tarihinde Bosna'ya gönderilerek Ferhad Paşa'nın dîvân kâtibi olarak yıllarca görev yaptı.³⁵

986 (1578-1579) tarihine gelindiğinde Âlî'nin devlet hizmetindeki görevi batıdan doğuya kayacaktır. Lala Mustafa Paşa Gürcistan, Azerbaycan ve Şirvan taraflarına serdar olarak görevlendirilince Âlî de Hoca Sadettin Efendi aracılığı ile Paşa'nın dîvân kâtipliğini isteyecek ve Padişah da bir hattı hümayunla Âlî'yi bu göreve tayin edecektir.³⁶

Münşeatında; erbâb-ı devletten birine yazılmışdır ünvanlı mektubunda -sevildiği vechiyle- Şirvan fethinde münşilikte ortaya koyduğu hizmete mükâbil 968-991 (1560-1582) tarihlerinde Halep Tımar Defterdarlığı'na tayin olduğunu söyler.³⁷ Fakat Haleb'e gidemez. Haleb'e gidişi ancak Trabzon Defterdarlığı'ndaki görevi süresi bittikten sonra gerçekleşecektir. Âlî Nasîhatü's-Selâtin adını verdiği eserini de burada yazar.³⁸

Tarihler 993 (1585)'i gösterdiğinde Âlî Erzurum Mal Defterdarlığı'na tayin edilir. Burada altı ay kaldıktan sonra Bağdat Mal Defterdarlığı'na nakledilir. Lakin buradaki görevinde azledilir ve İstanbul'a döner.³⁹

İbnü'l-Emin Selânikli Mustafa Efendi'ye dayandırdığı bir ifadede 996 (1587-1588) tarihinde Âlî'nin kendisinin Nevâdirü'l-Hikem adlı eserine istinaden 998 (1589-1590)'de İstanbul'dan ayrılarak Sivas Defterdarlığı'na tayin olduğunu söyler.⁴⁰ Atsız, 1004 (1595-1596)'de Sivas ve Amasya Sancak Beyliği'ne tayin olduğunu söylemektedir.⁴¹ Sivas Defterdarlığı'ndan azlinden sonra bir müddet Niksar'da bulunur ve bu esnada Tokat Dizdarı Arif Ali'nin, İbn Alâ'nın ağır bir dille kaleme aldığı eserini ilavelerle nazmettiği Danişment Gazi'nin gazalarına ait menkıbevî kitabını, Mirkâtü'l-Cihâd ismiyle yeni bir üslupla tanzim eder.⁴²

³⁵ Atsız, 3; Süsseim, I, 305.

³⁶ Atsız, 4.

³⁷ İbnülemin, 20.

³⁸ İbnülemin, 18; Atsız, 4; Süsseim, I, 305.

³⁹ İbnülemin, 27; Atsız, 5.

⁴⁰ İbnülemin, 29-32.

⁴¹ Atsız, 6, Kütükoğlu, 2, 78.

⁴² Kütükoğlu, "Ali Mustafa Efendi", II, 414-416.

Âlî, 1000 (Temmuz 1592) yılının şevval ayında Yeniçeri Kâtipliği'ne tayin edilir.⁴³ Ekim 1592 tarihinde Defter Eminliği'ne getirilir.⁴⁴ 1001 (1592-1593) yılında Gelibolu'ya bir seyahat gerçekleştirecektir.⁴⁵ Yeni padişah III. Mehmed'den, telifine yeni başladığı kitabı *Künhü'l-Ahbâr* için bol kaynak bulabileceği ümidiyle Mısır Defterdarlığı'nı ister. Fakat haremın nüfuzlu ağalarını geçemez ve ilkönce Amasya Sancak Beyliği ve daha sonra ise Kayseri Sancak Beyliği'ne getirilir.⁴⁶ 1004 (1595-1596) yılında iki defa olmak üzere birincisinde yirmi sekiz, ikincisinde kırk iki gün olmak üzere Kayseri Sancak Beyliği yapar.⁴⁷

Hareketli geçen hayatının 1007 (1598- 1599) veya 1008 (1599-1600) senesi başlarında Cidde Sancak Beyliği verilir ve bu göreve giderken de *Mevâidü'n-Nefâis fî Kavâidi'l-Mecâlis*'i yazar. Âlî, 1008/1600'de Cidde'de altmış yaşında iken vefat eder. Nereye gömüldüğü belli değildir.⁴⁸ Altmış yıllık bir ömre ve hareketli bir hayata sahip olan Âlî, eserlerinde ailesi hakkında bir bilgi vermemektedir. Nerede kiminle evlendiği bilinmemekle birlikte, bir çocuğu ve ailesi olduğu ise ;

Bir oğul virdi Hüdâ, hayr halef ey Âlî,
Togdı dördüncü günü mâh-ı sıyamun na-gâh...

beytinden anlaşılmaktadır. Bu beyte göre Âlî'nin 984 (1576-1577) tarihinde bir erkek çocuğu dünyaya geldiği anlaşılmaktadır.⁴⁹

“Dörd sultana seçme kişiyim ben. Şeh Süleyman ve Şeh Selim'e tam yirmi yıl hiçbir murad görmeden hizmet ettim. Sonra atan Murad Han'a hizmetim geçti” ifadelerine⁵⁰ göre Âlî'nin; II. Süleyman (1520-1566), II. Selim (1566-1574), III. Murad (1574-1595) ve III. Mehmed (1595-1603)'e hizmette bulunduğu anlaşılmaktadır.

⁴³ Atsız, 5.

⁴⁴ Kütükoğlu, “Âlî Mustafa Efendi”, II, 414-416.

⁴⁵ İbnülemin, 33-35.

⁴⁶ Kütükoğlu, “Âlî Mustafa Efendi”, II, 414-416.

⁴⁷ Âlî, Füsûl, vrk.139b; İbnülemin, 44; Atsız, 6.

⁴⁸ İbnülemin, 45; Atsız, 6; Kütükoğlu, “Âlî”, II, 78; Fleicher, 180.

⁴⁹ İbnülemin, 46-47.

⁵⁰ Âlî, *Mevâidü'n-Nefâis fî Kavâidi'l-Mecâlis*, (neşr. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yeniçağ Kürsüsü, İstanbul 1956, 16-17.

Türk tarihine Künhü'l-Ahbar 1000-7 (1591-1598) gibi önemli⁵¹ eser kazandıran ve muhtelif konularda eserler veren Âlî'nin eserlerini konularına göre üçe ayırmak mümkündür:

1.Tarihî eserleri.

2.Edebî eserleri

3.Diğer konulara ait eserleri.⁵²

Tarih alanında on üç, edebiyatta yirmi, muhtelif konulara ait yirmi iki tane eser olmak üzere, tarih ve kültür hazinemize altmışa yakın eser kazandırmıştır.

Gelibolulu Mustafa Âlî daha çocukluğundan beri şikâyetçi bir kişiliği sahiptir. Bu mizacından olacak ki hareketli bir hayat sürmüştür.⁵³ Devlet kademelerinde bulunduğu görevlerdeki hizmet süreleri bunu açıkça göstermektedir. Makam ve mevki hırsından dolayı ne şehzade ne de İstanbul'a giderek bizzat görev istediği Kanunî Sultan Süleyman onun müderrislik ve kadılık isteğini kabul etmemişlerdir.⁵⁴ Çocukluğundan beri göze çarpan geçimsizliği daha ilk görev yıllarında bu şekilde kendisini göstermiştir.⁵⁵ Kaynakların Âlî hakkında ittifakla belirttikleri nokta, onun gururlu, bir türlü layık olduğunu iddia ettiği makama gelememiş, hakkı yenildiğine inandığı için de herkese karşı hırçın tavırlar takınmaktan çekinmeyen, dahası bunu çoğu zaman geçimsizliğe kadar götüren bir kişi olduğudur.⁵⁶

Resmî hizmetlerinde pek fazla dikkati çekmeyen Âlî, yoğun edebî faaliyeti ve bilhassa tarihçiliği ile çok büyük şöhret kazanmıştır.⁵⁷ Her konuda eserler verebilecek güçlü bir kaleme sahiptir. Türkçenin yanında Arapça, Farsça ve Çağatayca'ya vâkıftır. Devrinin kuvvetli tarihçiliğinin yanı sıra geniş bilgi donanımına sahip entelektüel

⁵¹ Kütükoğlu, "Âlî", II, 78; Atsız, 22.

⁵² Atsız, 10.

⁵³ İbnülemin, 105.

⁵⁴ Kütükoğlu, "Âlî Mustafa Efendi", II, 414-416.

⁵⁵ Şeker, "Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Hayati ve Şahsiyeti", 159-172.

⁵⁶ Mustafa İsen, *Gelibolulu Mustafa Âlî*, Ankara 1988, 6.

⁵⁷ Kütükoğlu, "Âlî Mustafa Efendi", II, 414-416.

yapısı vardır.⁵⁸ Bu şekilde birçok alanda meziyetlere sahip olan Âlî, Türk tarihinin özellikle Osmanlı tarihinin XVI. asır kaynaklarının en önemlilerinden sayılmaktadır.⁵⁹

Sultanlara öğüt babındaki şu şiiri, bu alandaki maharetine bir örnek teşkil etmesi bakımından kayda değerdir.

Eger her pâdişeh mülkin şakınsa ‘adl ü dâd etse
Du ‘âcı kulların gâhî gözetse ber-murâd etse
Kemâlât ehlinüñ qâdrin bilip sındırmasa kalbin
O noxsân eyledikçe şâh aña lütfun ziyâd etse
Zevâl irmez cihânda mülkine bu resme sultânun
Muhaldür ‘ömri mümted olsa dergâhın küşâd etse
Muhasal şâh-ı ‘âdil-i nesl-i pâkin munkariz görmez
Revâdur emrine şâhân-ı ‘âlem inkıyâd etse
Ocağın haşre dek rûşen kalurdı şol ki ‘âlemde
Gurûruñ terk idüp erbâb-ı fakır-ı gâhî yâd etse⁶⁰

Âli çok yönlü bir kişiliğe sahiptir. Bu özelliklerinin birisi de hattatlığıdır. İbnülemin; nesih ile yazılmış birkaç yazısına kütüphanelerde tesadüf ettiğini söyler. Bunlardan birisi Millet Kütüphanesinde bulunan Dîvân-ı Âlî’nin ketebesindedir. Eser, dîvân sahibinin mührünü de ihtiva etmesi ve mührün mevsukiyetinin kesin olmasından dolayı önemlidir.⁶¹ İbnülemin bu mührün bir fotoğrafını da eserine koymuştur. İbnülemin, Âlî’nin kısa ömründe bu kadar hareketli bir hayat sürmesini onun memuriyette sıklıkla azledilmesine bağlamaktadır.⁶²

Âlî’nin eserlerinde kişilerle alakalı tutarsızlıklar göze çarpmaktadır. Daha önce övdüğü bir kişi hakkında sonradan düşüncelerinin değiştiği görülmektedir. Sokullu Mehmet Paşa, Lala Mustafa hakkında Paşa gibi devrin sadrazam ve başkomutanları hakkında Âlî’nin birbirine çelişik

⁵⁸ Banarlı, I, 611-612.

⁵⁹ Şeker, 159-172.

⁶⁰ Âlî, *Füsûl*, vrk. 4b-5a.

⁶¹ İbnülemin, 101-102.

⁶² İbnülemin, 113.

ifadeleri bulunmaktadır.⁶³ Hareketli ve canlı bir yaşam geçiren Âlî her yönüyle Türk tarihinin yetiştirdiği ender şahsiyetlerden birisidir.

B- ESERİN TAHLİLİ

1-ESERİN YAZILIŞI VE ADI

Âlî'ye devlet erkânından bazı kimseler son derece ısrar ederek; tarih ilmini baştan sona bilmesi nedeniyle, şimdiye kadar gelen padişahlık edenlerden kimlerin mülkleri zeval buldu, saltanatları, hazine ve askerleri yerli yerinde iken neden ihtilâle yüz tuttu, hall-ü-akdi beyan etmesini istemeleri üzerine davete icabet etmeyi münasip gördüğünü söylemektedir. Bu şekilde başlanılan eserinde, bin yıldan beri tahta geçip hükümet eden padişah ve meliklerden bahsetmektedir.⁶⁴

Eserin meydana gelmesi Osmanlı devletinin ihsanı ile olduğundan bu konuda sükût etmeyi uygun görmeyen ve altı yıldan beri tarihin muteber kitaplarından tasnifine meşgul olduğu *Kühû'l-Ahbâr*'da zikretmesi mümkün iken bu eserin adını *Füsûl-i Hall ü Akd Usûl-i Harc ü Nakd* olarak⁶⁵ koyduğundan bahsetmektedir. Kendisinden sonrakilerin de bu kitabı fasıl fasıl okuyup mucibince amel etmelerini de Cenab-ı Hak'tan niyaz etmektedir.⁶⁶ Âlî, eserinin diğer bir yerinde, iş bu kitab ki *Füsûl-i Hall ü Akd* ile müsemmadır mine'l-ibtidâ ile'l-intihâ⁶⁷ kaydını vermektedir.

Âlî'nin kendi ifadelerinden de anlaşılacağı üzere bu eseri, devlet erkânının talepleri doğrultusunda kaleme almıştır. Belki de burada dikkat çekici en önemli husus Âlî'nin, mütevazılık göstermeyerek, tarih ilmindeki vukufiyetinin devlet yetkilileri tarafından da kabul gördüğünü övünerek belirtmiş olmasıdır.

2- ESERİN YAZILIŞ ZAMANI

Âlî eserinin muhtelif yerlerinde şu ifadeleri kullanarak bize eserini

⁶³ İbnülemin, 124-125.

⁶⁴ Âlî, *Füsûl*, vrk.7b.

⁶⁵ Âlî, *Füsûl*, vrk.7b, 132a.

⁶⁶ Âlî, *Füsûl*, vrk.114b.

⁶⁷ Âlî, *Füsûl*, vrk.132a.

ne zaman kaleme aldığını bildirmektedir:

“..bu devr-i latîf ve zamân-ı te’lif ki, Hicret-i Nebeviyye’nün bin yedinci yılı duhûl etmişdür.”⁶⁸ “Târih-i te’lif olan sene seb’ûn ve elf eyyâmında.”⁶⁹ “Tarîh-i te’lif-i risâle ki, bin yedi tarîhidür.”⁷⁰ “Haleti’t-tahrîr ki, hicrettin bin yedi senesidür.”⁷¹ “..târih-i te’lif-i kitâb olan bin yedi tarihine gelince..”⁷² “Receb ayının ortasında bin yedi tarihinde Kostantiyye’de tamamlanmış”⁷³ şeklinde ve son olarak da Recep ayının ortalarında ifadesini kullanması eserin tam olarak 15 Recep 1007/11 Şubat 1599 tarihinde İstanbul’da tamamlandığını göstermektedir.

3-ESERİN DİL ÜSLÛBU

Türkçe olarak yazılan bu eserin, neden Türkî lisanda yazıldığını Âlî; *..hususâ ki havâs u avâmun fehm ü izânı âsân olsun içün, ri’âyet-i şecî’ ile inşâ-yı ve Arabî vü Fârisî kelimelerden mürekkeb olan edâyı belîğ ile imlâyı münâsib görmedim*⁷⁴ şekliyle bize anlatmaktadır. Âlî’nin Türkçe olarak yazmış olduğu bu eserindeki Türkçe kelime ve deyimlerden bazılarını buraya almayı uygun gördük: “ardınca”⁷⁵ “at bırakmak”⁷⁶ “bile gelmek”⁷⁷ “boğaz ayırtlamak”⁷⁸ “bolayki”⁷⁹ “çak”⁸⁰ “çop”⁸¹ “çul altından depinmek”⁸² “defteri dürülmek”⁸³ “deprenmek”⁸⁴

⁶⁸ Âlî, *Füsûl*, vrk.6a-b.

⁶⁹ Âlî, *Füsûl*, vrk.83a.

⁷⁰ Âlî, *Füsûl*, vrk.101b.

⁷¹ Âlî, *Füsûl*, vrk.108b.

⁷² Âlî, *Füsûl*, vrk.112a.

⁷³ Âlî, *Füsûl*, vrk.149a.

⁷⁴ Âlî, *Füsûl*, vrk.7b-8a.

⁷⁵ Âlî, *Füsûl*, vrk.62b.

⁷⁶ Âlî, *Füsûl*, vrk.69b.

⁷⁷ Âlî, *Füsûl*, vrk.120b.

⁷⁸ Âlî, *Füsûl*, vrk.109b.

⁷⁹ Âlî, *Füsûl*, vrk.35b.

⁸⁰ Âlî, *Füsûl*, vrk.30b.

⁸¹ Âlî, *Füsûl*, vrk.42a.

⁸² Âlî, *Füsûl*, vrk.131b.

⁸³ Âlî, *Füsûl*, vrk.122a.

⁸⁴ Âlî, *Füsûl*, vrk.40b.

“döyememek”⁸⁵ “dün”⁸⁶ “eğerli”⁸⁷ “el yumak”⁸⁸ “eşmek”⁸⁹ “eyü yatlu”⁹⁰
 “gavga”⁹¹ “gönlün eglemek”⁹² “gözine yendürmek”⁹³ “gümürdenmek”⁹⁴
 “güyeği”⁹⁵ “ıssı sovak”⁹⁶ “igen”⁹⁷ “ir gürmek”⁹⁸ “iş”⁹⁹ “kagşayup”¹⁰⁰
 “karış muruş”¹⁰¹ “kolaylanmak”¹⁰² “kopdı”¹⁰³ “kut”¹⁰⁴ “mezelemek”¹⁰⁵
 “ocaklarına sular koymak”¹⁰⁶ “oğlancık”¹⁰⁷ “osanmak”¹⁰⁸ “oyuk
 mesabesinde olmak”¹⁰⁹ “pişdürmek”¹¹⁰ “sındırmak”¹¹¹ “sıyup”¹¹²

⁸⁵ Âlî, *Füsûl*, vrk.49a.

⁸⁶ Âlî, *Füsûl*, vrk.58b.

⁸⁷ Âlî, *Füsûl*, vrk.76b.

⁸⁸ Âlî, *Füsûl*, vrk.15b.

⁸⁹ Âlî, *Füsûl*, vrk.49a.

⁹⁰ Âlî, *Füsûl*, vrk.3a.

⁹¹ Âlî, *Füsûl*, vrk.88b.

⁹² Âlî, *Füsûl*, vrk.130a.

⁹³ Âlî, *Füsûl*, vrk.109b.

⁹⁴ Âlî, *Füsûl*, vrk.97b.

⁹⁵ Âlî, *Füsûl*, vrk.68a.

⁹⁶ Âlî, *Füsûl*, vrk.2a.

⁹⁷ Âlî, *Füsûl*, vrk.88b.

⁹⁸ Âlî, *Füsûl*, vrk.7b.

⁹⁹ Âlî, *Füsûl*, vrk.2a.

¹⁰⁰ Âlî, *Füsûl*, vrk.16b.

¹⁰¹ Âlî, *Füsûl*, vrk.70a.

¹⁰² Âlî, *Füsûl*, vrk.9a.

¹⁰³ Âlî, *Füsûl*, vrk.93b.

¹⁰⁴ Âlî, *Füsûl*, vrk.18b.

¹⁰⁵ Âlî, *Füsûl*, vrk.39b.

¹⁰⁶ Âlî, *Füsûl*, vrk.74a.

¹⁰⁷ Âlî, *Füsûl*, vrk.57b.

¹⁰⁸ Âlî, *Füsûl*, vrk.35b.

¹⁰⁹ Âlî, *Füsûl*, vrk.120a.

¹¹⁰ Âlî, *Füsûl*, vrk.98a.

¹¹¹ Âlî, *Füsûl*, vrk.4b.

¹¹² Âlî, *Füsûl*, vrk.33a.

“ugrı”¹¹³ “Uyğuyı”¹¹⁴ “verham”¹¹⁵ “yankun”¹¹⁶ “yap yap”¹¹⁷ “yaraklanmak”¹¹⁸ “yarmak”¹¹⁹ “yat”¹²⁰ “yen”¹²¹ “yiyitler”¹²² “yollar gözetmek”¹²³ “yügrüg.”¹²⁴ Âlî eserinin iki yerinde; “himmetü’r-ricâl taklau’l-cibâl”¹²⁵ ve “zehebeti’d-devletü bi’l-büveleti”¹²⁶ şeklinde halk arasında çeşitli olaylar neticesinde söylenen iki darb-ı meseli de zikretmiştir.

Muhtelif sahalarda XVI. asrın en önemli şahsiyetlerinden birisi olan Âlî, tarihçiliğinin yanında, şair ve bir nesir üstadı olarak da edebiyatçılık tarafı vardır. Önceleri edebiyat ve şiir sahasında kendisini tanıtmış; dîvânlar dolduran şiirleri dışında manzum eserler de ortaya koymuştur. Âlî edebî terbiyesini, İstanbul’a geldiğinde aynı zamanda hemşehrisi ve hocası müderris şair Sürûrî ve Hayâlî’den almıştır. Âlî dört tanesi Türkçe ve birisi Farsça olmak üzere beş adet dîvân sahibidir.¹²⁷ XVI. yüzyılın başlarından itibaren aslında Osmanlı’da dîvân edebiyatı, yüksek kültür mahsulü olarak daha önceki dönemlerde olduğu gibi saray ve çevresi tarafından devamlı destek görmüş ve hatta teşvik ve ödüllendirilmiştir.¹²⁸ Bundan dolayıdır ki, dönem diğer alanlarda olduğu gibi edebiyat alanında da önemli önemli çalışmaların olduğu bir dönemdir.

¹¹³ Âlî, Füsûl, vrk.35a.

¹¹⁴ Âlî, Füsûl, vrk.19b.

¹¹⁵ Âlî, Füsûl, vrk.22a.

¹¹⁶ Âlî, Füsûl, vrk.133b

¹¹⁷ Âlî, Füsûl, vrk.16b.

¹¹⁸ Âlî, Füsûl, vrk.10b.

¹¹⁹ Âlî, Füsûl, vrk.34b.

¹²⁰ Âlî, Füsûl, vrk.25a.

¹²¹ Âlî, Füsûl, vrk.23a.

¹²² Âlî, Füsûl, vrk.23b.

¹²³ Âlî, Füsûl, vrk.124a.

¹²⁴ Âlî, Füsûl, vrk.67a.

¹²⁵ Âlî, Füsûl, vrk.5a.

¹²⁶ Âlî, Füsûl, vrk.20a.

¹²⁷ Ömer Faruk Akün, “Âlî Mustafa Efendi”, *DİA*, İstanbul 1989, II, 416-421.

¹²⁸ Günay Kut, “Türk Edebiyatında Klasik Dönem”, *Osmanlı Uygarlığı*, (haz. Halil İnalcık-Günsel Renda), Ankara 2004, II, 526-567.

15. ve 16. Yüzyıl Osmanlı şiirinde bilinçli bir üslup arayışı görülmektedir. Dönemin şairleri, Türkçeye özgü deyimler ve atasözleri kullanarak orijinal üslup yaratma çabasındadırlar.¹²⁹ Bu ekolün içerisinde olan Âlî de Füsûl'ü yazarken eserin iki yerinde Türkçe şiir kullanmıştır:

Eğer bir pâdişeh mülkin sakınsa adl ü dâd etse
Duâcı kulların gâhi gözetse ber-mürâd etse¹³⁰

Kime devlet virse bî kahr u renc
Yılan yoklar iken bulur gizlü genc
Sitâre şu mahduma kim baş eger
Eli genç ararken yılana deger¹³¹

Âlî'nin kendi ifadesiyle de eser otuz iki fasıldan¹³² oluşmaktadır. Fasılları belirten başlıklarda bir yeknesaklık yoktur. Bazen Arapça, fasl-ı sâmin¹³³ gibi bazen de Türkçe beşinci fasıl¹³⁴ bir üslup kullanmayı tercih ettiği görülmektedir. Eserini Türkçe olarak kaleme alan Âlî, devletlerin tarihleri işlerken hükümdar şecerelerini verdiği bölümlerde geleneğin dışına pek çıkmamış ve Arapça künye yazılış formuna uyarak baba ve oğul künyelerinde Arapça oğlu anlamına gelen bin veya ibn-i kuralına uymuştur. Davud bin Selçuk¹³⁵ Derhem bin Nasr'da¹³⁶ olduğu gibi.

Âlî, eserinde Osmanlı sultanları ve dörthalife devrinin halifelerinden bahsederken edebiyatçılığını ve inşâdaki maharetini gösteren sıfat ve övgü terkiplerini kullanmayı da ihmal etmemiştir. Şöyle ki; pâdişâh-ı âlem ve şehinşâh-ı benî Âdem, şehriyar-ı rûy-i zemîn ve zıllu'llâh-ı fî'l arzîn, selâtîn-i Âl-i Osmânun nâm-dârı, yedi iklim pâdişâhlarınınun

¹²⁹ Halil İnalıcık, "Osmanlı Medeniyeti ve Saray Patronajı", *Osmanlı Uygarlığı*, (haz. Halil İnalıcık-Günsel Renda), Ankara 2004, I, 11-27.

¹³⁰ Âlî, *Füsûl*, vrk.4b.

¹³¹ Âlî, *Füsûl*, vrk.41b.

¹³² Âlî, *Füsûl*, vrk.8a.

¹³³ Âlî, *Füsûl*, vrk.47a.

¹³⁴ Âlî, *Füsûl*, vrk.33a.

¹³⁵ Âlî, *Füsûl*, vrk.44b.

¹³⁶ Âlî, *Füsûl*, vrk.34b.

büzürgvâr, şeyyed'allâhü bünyâne devletihî bi's-şeri'l-kavîm.¹³⁷ Bâri-yi vâlide-i saîdleri bânû-yi zaman, muhaddere-i zî-şân, Âsiye iffet, Fâtîma ismet, müdebbire-i mülk-i devlet.¹³⁸ Hazret-i Ali gibi, server-i vasiyy-i Hazret-i Peygamber olup, ilm ü fazlı ve kerâmet-ile cümleden bihter ve adâlet ü şecâat cihetinden ise nazîri yok bir halîfe-i mu'teber olup, velâyet ehline ser-defter,¹³⁹ gibi övgülerle ortaya koymaktadır, Âlî yine Gazi Giray Han'dan bahsederken; hünerver-i âlem, bahadır u şecî-i benî Âdem. Savaş-pîşe-zârının kağan arslanı. İşret ü me'âş sükûfe zârının Erdşîr ve Nûşin-revânı, ehl-i nazm-ı mu'iz beyân, ud-i nevâz, mûsik-i şînâs ve ehl-i irfân şekliyle edebî sahadaki maharetini göstermektedir.¹⁴⁰

Âlî, devlet erkânından bir takım görevlilerin kendisinden bir tarihi eser yazmasını istediklerinde göstermiş olduğu kendini öven ifadelerden farklı olarak Füsûl'ün birçok yerinde; bu hakîr kavlince,¹⁴¹ bu ahkâra vâfir minnet eylemeğe¹⁴² bu hakîr müellif¹⁴³ gibi sözlerle bir mütevazılık göstermektedir.

Füsul'de bazen yazım hataları olduğu gibi, bazı tarihi kaynaklarla da çelişebilecek kavramlar bulunmaktadır. Meselâ; işmeyesin/işitmeyesin,¹⁴⁴ bulmaları/bulmamaları,¹⁴⁵ Bâtınite/Bâtiniyye¹⁴⁶ Kele vardukda/aslında Kele'ye,¹⁴⁷ ردلني / yıldur,¹⁴⁸ hiyâyeti/hiyâneti¹⁴⁹ gibi.

Yazımdan kaynaklanan imla hataları sadece kelimelerde olmadığı gibi yer ve şahıs isimlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Meselâ: Tâhir

¹³⁷ Âlî, *Füsûl*, vrk.6b

¹³⁸ Âlî, *Füsûl*, vrk.7a.

¹³⁹ Âlî, *Füsûl*, vrk.11b.

¹⁴⁰ Âlî, *Füsûl*, vrk.108a.

¹⁴¹ Âlî, *Füsûl*, vrk.41a.

¹⁴² Âlî, *Füsûl*, vrk.134b.

¹⁴³ Âlî, *Füsûl*, vrk.139b.

¹⁴⁴ Âlî, *Füsûl*, vrk.39b.

¹⁴⁵ Âlî, *Füsûl*, vrk.49a.

¹⁴⁶ Âlî, *Füsûl*, vrk.87a.

¹⁴⁷ Âlî, *Füsûl*, vrk.88b.

¹⁴⁸ Âlî, *Füsûl*, vrk.102a.

¹⁴⁹ Âlî, *Füsûl*, vrk.102a.

bi-emrillah bin Nâsır, Mustansır bi'llâh bin Tahir/Zahir,¹⁵⁰ Nahşeye/Nahşeb,¹⁵¹ Şeyh Hasan b. Yunan/Noyan,¹⁵² Turagay b. Terkel/Turagay b. Emir Berkel,¹⁵³ Nehr-i Ketek/Kebek,¹⁵⁴ Huristan/Huzistan,¹⁵⁵ Togaç b. Huff/Cuff¹⁵⁶

Füsûl'de yer ve şahıs isimlerine ve bazı Türkçe kelimelere harekelerinin konulduğu görülmektedir. Şöyle ki; Behram Çupin,¹⁵⁷ Ravzatu's-Safâ,¹⁵⁸ Kerh,¹⁵⁹ Sivla Paşa,¹⁶⁰ Ramazanlunun,¹⁶¹ Gâz'î,¹⁶² Mahmûd Bey,¹⁶³ Ahmed, sikke, Mısır,¹⁶⁴ Alaaddin Tûr Ali,¹⁶⁵ Mardin ve Ruhâ'da¹⁶⁶ olduğu gibi.

4-MÜELLİFİN ESERİNDE FAYDALANDIĞI KAYNAKLAR

Âlî, eserini muhtelif tarih kitaplarından edindiği malumatlarla zenginleştirmiştir. Metin içerisinde genel olarak kitabın ismini de vererek; nâm kitapta mesturdur¹⁶⁷ ki şeklinde bir cümleyle aldığı

¹⁵⁰ Âlî, *Füsûl*, vrk.27b; Bkz., Züheyr el-Bekkî, *Mesûatü Hulefâi'l-Müslimîn*, Beyrut 1994, 219-221.

¹⁵¹ Âlî, *Füsûl*, vrk.54b, Bkz., Ebû Yahyâ Zekerîyyâ b. Muhammed b. Mahmûd Kazvini, *Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, Beyrut 1969, 466.

¹⁵² Âlî, *Füsûl*, vrk.70a. Aynı isim vrk.71a'da Noyan olarak geçmektedir.

¹⁵³ Âlî, *Füsûl*, vrk.77b; Emir Timur Gürkan b. Emir Taragay b. Emir Berkel b. Emir Aylangız b. Emir İcil b. Karaçar Noyan b. Emir Suguççin b. Emir İrdemci Borula b. Emir Kaçulay b. Tumanay Han, Bkz. Zeki Velidi Togan, "Emir Timur'un Soyuna Dair Bir Araştırma" (çev. İsmail Aka), *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, İstanbul 1972, Sayı 26, s.75-84.

¹⁵⁴ Kazvini, 130; Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l-A'lâm*, İstanbul 1314, V, 3822.

¹⁵⁵ Kazvini, 194; Şemseddin Sami, III, 2068.

¹⁵⁶ Âlî, *Füsûl*, vrk.115b.

¹⁵⁷ Âlî, *Füsûl*, vrk.30b.

¹⁵⁸ Âlî, *Füsûl*, vrk.83a.

¹⁵⁹ Âlî, *Füsûl*, vrk.40a.

¹⁶⁰ Âlî, *Füsûl*, vrk.139b.

¹⁶¹ Âlî, *Füsûl*, vrk.141a.

¹⁶² Âlî, *Füsûl*, vrk.140b.

¹⁶³ Âlî, *Füsûl*, vrk.142a.

¹⁶⁴ Âlî, *Füsûl*, vrk.143b.

¹⁶⁵ Âlî, *Füsûl*, vrk.74b.

¹⁶⁶ Âlî, *Füsûl*, vrk.75a.

¹⁶⁷ Âlî, *Füsûl*, vrk.4a-b, 7b, 12b, 25a, 49b, 105a.

malumatın kaynağını vermektedir.

Ensârî Tarihi/Şeyh Ahmed b. Ömer b. Arab Şah.¹⁶⁸

İnbâû'l-Gumr bi-Ebnâi'l-Ömr/İbn Hacer el-Askalânî.¹⁶⁹

Kitâb u Câmii'l-Hikâyât ve Lâmiu'r-Rivâyât / Cemâleddin Muhammed el-'Avfî. Eser dört kısımdan ve yirmi beşer fasıldan müteşekkildir.¹⁷⁰

Kühû'l-Ahbâr/Gelibolulu Mustafa Âlî.¹⁷¹

Künûzü'l-Cevâhir (Kenzü'l-Cevâhir)/İbn-i Hac Muhammed bin Muhammed.¹⁷²

Minhâcü's-Sülûk/Ebû Osman Amr b. Câhız¹⁷³

Mirkâtü'l-Cihâd/Gelibolulu Mustafa Âlî.¹⁷⁴

Münşî Tarihi/Alâ Bey¹⁷⁵

Müsâmere fî Şerhi'l-Müsâyere, Muhyiddin Arabî.¹⁷⁶

Müverrih Mevlânâ Makrizî.¹⁷⁷

Müverrih Molla Ca'ferî.¹⁷⁸

Nizâmü't-Tevârih/Mevlâna Kadı Beyzâvî.¹⁷⁹

Ravzatü's-Safâ fî Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ,

¹⁶⁸ Âlî, *Füsûl*, vrk.103a.

¹⁶⁹ Âlî, *Füsûl*, vrk.96a; C. Van Arendonk, "İbn Hacerü'l-Askalânî", *İ.A.*, İstanbul 1993, V/II, 735-737.

¹⁷⁰ Âlî, *Füsûl*, vrk.13a; Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, İstanbul 1971, II, 540.

¹⁷¹ Âlî, *Füsûl*, vrk.105b.

¹⁷² Âlî, *Füsûl*, vrk.5a; Kâtip Çelebi, II, 1514.

¹⁷³ Âlî, *Füsûl*, vrk.4a; Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (çev. Coşkun Üçok), Mersin 1992, 148.

¹⁷⁴ Âlî, *Füsûl*, vrk.49b.

¹⁷⁵ Âlî, *Füsûl*, vrk.51a.

¹⁷⁶ Âlî, *Füsûl*, vrk.12a; Kâtip Çelebi, II, 1665.

¹⁷⁷ Âlî, *Füsûl*, vrk.116b.

¹⁷⁸ Âlî, *Füsûl*, vrk.75a.

¹⁷⁹ Âlî, *Füsûl*, vrk.85b; Kâtip Çelebi, II, 1959.

Mîrhond.¹⁸⁰

Riyâzü'l-Hulefâ/Câbir Bursevî.¹⁸¹

Şehabettin b. Hacer Tarihi.¹⁸²

Târih-i Benâketî/Ebu Süleyman Fahreddîn Dâvud.¹⁸³

Tarih-i Melik Müeyyid / İmadü'd-din b. İsmail Ebu'l-Fidâ.¹⁸⁴

Târîh-i Taşkendî/Hafız Muhammed Taşkendî.¹⁸⁵

Mustafa Âlî'nin isimlerini verdiğimiz eserlerden kısa ve uzun olmak üzere atıflarda bulunmuştur. Bunların haricinde şu iki eser ve müelliften de satır aralarında bilgi sadedinden bahsetmiştir. Bunlar; Sadettin Taftazânî'nin Şerh-i Muhtasar-ı Telhis'i¹⁸⁶ ve Monla Nasîr'in Metn-i Tecrîd¹⁸⁷ adlı eserleridir.

5-ESERİN NÜSHALARI

Âlî'nin bu önemli eserinin hangi matbaada ve hangi tarihte basıldığı belli olmayan ve otuz küçük sayfeden ibaret bir matbu nüshası bulunmaktadır. Abbasîlerden sonrası basılmadığı gibi mufassal olan mukaddime de tamamıyla alınmamıştır.¹⁸⁸

a- Yurtiçindeki Nüshaları

Eserin Türkiye Kütüphanelerindeki el yazma nüshaları da şunlardır:

Hamidiye: 974/1, 1-87y, 21 st, 258X155-185x87 mm, Talik.

Esad Efendi: 1803/2, 95-150 y, 10b st, 265x156. mm, Talik.

¹⁸⁰ Âlî, *Füsûl*, vrk.83a, 140a; Kâtip Çelebi, I, 926.

¹⁸¹ Âlî, *Füsûl*, vrk.25a; Kâtip Çelebi, I, 936.

¹⁸² Âlî, *Füsûl*, vrk.75b.

¹⁸³ Âlî, *Füsûl*, vrk.40b; Kâtip Çelebi, I, 289.

¹⁸⁴ Âlî, *Füsûl*, vrk.136a; Eserinin tam adı, El-Muhtasar fî Ahbârî'l-Beşer. M. Şemsettin Gü-naltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, İstanbul 1991, 210-212.

¹⁸⁵ Âlî, *Füsûl*, vrk.102b, 103b.

¹⁸⁶ Âlî, *Füsûl*, vrk.70b.

¹⁸⁷ Âlî, *Füsûl*, vrk.25a.

¹⁸⁸ İbnülemin, 62.

.....: 1818/2, 57-106y, 23 st, 235x170-185x105 mm, Talik, Mahmud, h 1237.

.....: 2067/2, 29-96y, 25 st, 223x132-170x75 mm, Talik, h. 1213.

.....: 2335/1, 1-67y, 25 st, 198x120-157x75 mm, h. 1092, Talik, Müstensih, Fethullah b. Hibetullah.

.....: 2389, 119y, 23 st, 208x128-160x72 mm, Nesih, Mehmet Sadık, h 1083.

Hacı Mahmud Ef.: 5288, 79 y, 17 st, 195x125-135x65 mm, Talik

.....: 6344/1, 1007 h. 1-30 y, 40 st, 397x132-330x 90 mm, Talik.

Hekimoğlu İsmail: 786, 68 y, İst. Mlt. Ktp.

.....: 787/1, Nesih, Ali b. Kasım Çavuş, h. 1061, 1-6, İst. Mlt. Ktp.

.....: 788/3, Talik, 124-189, İst, Mlt. Ktp.

Lala İsmail: 235/8, 203-26y, 23 st, 210x150, 150x85 mm, Nesih, h. 1167.

Pertev Paşa: 472/1, 205x125-bb. mm, 1-57 yk, bb. st, Ahmed Sinan Paşa, Talik, h. 1100.

.....: 468, 165x112-100x85 mm, 15 yk, 15 st, Nesih.

Ali Emiri Ef.: 243, 42 yk, h. 1144.

.....: 244, 15 yk, h. 1088. (Baştan eksik)

.....: 245, 195 sh, h. 1157.

Bayezid: 5027, 141 yk, h. 1055.

..... : 5028, 123 yk, h. 1160.

.....: 5195 (1a-64a), h. 1057.

Fazıl Ahmed Paşa: 249, 162 yk, h. 1145. (iyi nüsha)

Mihrişah Sultan: 443, (84b-88b) sayfa kenarında bir parça

Müze: 485, 123 yk.

Revan: 413, 100 yk.

.....:1321, 116 yk.

.....1227, 1+107 yk.

.....: 1482 (mükerrer), 107 yk.

Veliyeddin Ef.: 2441, 1b-134b.¹⁸⁹

Raşid Ef.: 931,82 yk, 19 st, 192x112-127x62 mm.

.....: 985/1, 16-61 yk, 21 st, 300x210-245x150 mm.¹⁹⁰

b- Eserin Yurt Dışındaki Nüshaları

Berlin Dev. Küt. Or. Yaz. Nu 8° 985. J. H Mordtmann Koleksiyonu; Viyana Millî Küt. Nu. 855/6 (Flügel Katal, II, 88v. Dd. bk-GOR, IX, 181 v.d., Nu,4); Londra, Brit. Müz. Nu, Add. 7871, 127-204 ypr. (Rieu, Ctm,26), Add. 7870, 70 v-237 ypr, (Rieu, Ctm, 251; Leiden, Üniv. Küt; Nu 923 Warner (Catal, IV, 21); Oxford, Bodl, libr, Clarke 36 ve Rawl, cr.16; Paris Millî Küt. Schefer Koleksiyonu, Nu. 1104 ve 1152.¹⁹¹

6- ESERİN MUHTEVİYATI

Âlî eserinin ilk varaklarını; Mevâidü'n-Nefâis ve Nasihatü's-Selâtîn adlı eserlerinde olduğu gibi uyarılar ve öğütlere ayırmıştır. Burada sultanlara ve vezirlere öğütler; devletin bekasının şartları ve dış tehditlere karşı alınması gereken tedbirler gibi konular işlenmiştir. Eserde bir mukaddime vardır. Burada Hz. Âdem'den sonra gelen Dahhak'ı anlatmaktadır.¹⁹² Bundan sonra Hz. Muhammed (s.a.v)'in hicretinden sonra gelen mülûk ve selatinden, otuz iki devleti fasıllar halinde başlangıçları ve inkırazlarını anlatır.¹⁹³

Füsûl'ün fasıllarının ilki, Hz. Hasan'ın hilâfetinden başlar ve 1592 yılına kadar olan İslam devletlerinden bahseder. Eserin son yedi faslı Mısır ve Yemen'de kurulan devletlere ayrılmıştır.¹⁹⁴ Eserin

¹⁸⁹ Atsız, 29-30.

¹⁹⁰ Ali Rıza Karabulut, *Raşid Efendi Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu*, Kayseri 1982, 76.

¹⁹¹ Babinger, 146.

¹⁹² Âlî, Füsûl, vrk.8a-11a

¹⁹³ Âlî, Füsûl, vrk.8a.

¹⁹⁴ Âlî, Füsûl, vrk.113b.

tezvil bölümü Osmanlı Devleti'nin faziletine ayrılmıştır.¹⁹⁵ Çünkü eserin yazılabilmesi, Osmanlı Devletinin nimet ve ihsanlarıyla gerçekleştirildiği için bu noktada kalem oynatmamayı nimeti inkâr olarak saydığını belirtmektedir.¹⁹⁶

Eserin son kısmını teşkil eden hatimede¹⁹⁷ ise, Rum (Anadolu) vilayetinde ortaya çıkan bazı beylikleri ele almıştır. Karamanlılar, Germiyanogulları, Turgudoğulları, Saruhanlılar, Hamidoğulları, Tekeili, Karesioğulları, Dülkadiroğulları, Kızıl Ahmedli (İsfendiyaroğulları), Ramazanoğulları, Aydın, Menteşe ve İzmiroğlu ve Sivas Hâkimi Kadı Burhaneddin'den¹⁹⁸ kısa kısa bahsetmektedir.

Âlî'nin en meşhur eserlerinden birisi olan Füsûl, onun ölümünden sonra iki asır içerisinde, birçok kez istinsah edilmiştir.¹⁹⁹ Tarih tahsilin meyvelerini birleştirdiği ahlaki tipteki bu eseri, Künhü'l-Ahbâr'ın bir cüz'ü gibidir. Eser; ahlaki muhtevalı bir İslâm hükümdarları tarihi görünümündedir. Her bir hükümdar sülalesi için, başarı sırlarını ve sonunda devletin zevâli hakkında ki görüşlerini ortaya koyar.²⁰⁰ Meselâ Karakoyunlu'nun zevaline sebep olarak Cihan Şah'ın, gece gündüz içki içmesi, yaşı sekseni geçmiş olmasına rağmen ahlaki zafiyetine yenik düşerek her gece bir bakire kız talep etmesini²⁰¹ gösterir. Gur meliklerinin zevalini de yine aynı şekilde emir ve vezirlerinin güzellik sahibi kızlara el uzatmalarının felaketi getirdiğinden bahseder.²⁰² Eyyubilerin yıkılışına sebep olarak da hükümdar Aksis'in fisk u fücürünü sebep olarak göstermektedir.²⁰³

Âlî, Osmanlı Devletinin istikbali hakkında Fatih Sultan Mehmet ve Vezir Mahmud Paşa arasındaki Fatih Kanunnamesi hakkındaki mülakatlarını vermesini dikkate değer bir ayrıntıdır. Fatih Sultan

¹⁹⁵ Âlî, Füsûl, vrk.132a

¹⁹⁶ Âlî, Füsûl, vrk.7b.

¹⁹⁷ Âlî, Füsûl, vrk.8a.

¹⁹⁸ Âlî, Füsûl, vrk.134-135a.

¹⁹⁹ Fleicher, 179.

²⁰⁰ Fleicher, 175-180.

²⁰¹ Âlî, Füsûl, vrk.74a.

²⁰² Âlî, Füsûl, vrk.88a.

²⁰³ Âlî, Füsûl, vrk.30b, 51b, 65b, 66a, 122b.

Mehmet'in vezirine uygulamaya koyduklarını kanunlar hakkındaki fikrini sorduğunda; "Allah'ın koymuş olduğu kanundan sonra en ebedî kanun bizim koyduğumuzdur. Lâkin evlad-ı kiramınızdan bir padişah gelip, kanuna riayet etmemesi. Yani, kanun neymiş ben verdim oldu demesi, asker arasına ecnebi karışıp, kul taifesini ihtilâle verme yoluna gidilmesini" mülkün zevaline sebep görmesi, Osmanlı Devletinin ilerleyen asırlarda karşı karşıya kaldığı durumu tespit bakımından dikkate değerdir. Zira I. Mehmet bu kanunları uygulamaya koyarken; "Bu kanunname atam ve dedem kanunudur, benim dahî kanunumdur. Evlâd-ı kiramım neslen ba'de neslin bununla âmil olalar"²⁰⁴ kaydını bizzat yazdırmış olmasına rağmen bunun ihlal edildiğini tarih göstermiştir.

Âlîeserinde ele aldığı devletlerdeki olayların sebep ve sonuçlarından bahsettikten sonra, devrin olaylarını detaylandırarak anlatmaktadır.²⁰⁵ Bazen daha önce anlattığı olaylara daha sonraki fasıllarda da yer vermek suretiyle tekrara düşmektedir. Cengiz Han'a gönderilecek bir haberci ve casusla alakalı olarak verdiği bilgiyi²⁰⁶ ilerleyen sayfalarda Cengiz Han'la alakalı başka bir olayda yine anlatmaktadır.²⁰⁷ Aynı şekilde devletlerin isim listelerinde de aynı tekrarı yapabilmektedir. Samanoğullarıyla alakalı soy kütüğü,²⁰⁸ Sebügtekinler anlatılırken de verilmiştir.²⁰⁹

Siyasetname tarzında kaleme alınan Âlî'nin bu eseri, gerek yaşadığı dönem ve gerekse ilerleyen zamanlardaki devlet adamların dikkatli okuması gereken bir mahiyet taşımaktadır. Zira tarihin seyri içerisinde devletlerin karşı karşıya kalacağı problemlerin birçoğu, eserde bahsi geçen devletlerin karşı karşıya kaldıkları problemlerden farklı olmadığı gibi olmayacaktır. Bu eseri orijinal kılan en önemli konumu ise, sayıları yirmiye yaklaşan ve her biri kendi alanında yetkin

²⁰⁴ Halil İnalcık, "Devlet Toplum ve Ekonomi" *Osmanlı Uygarlığı*, (haz. Halil İnalcık-Gürsel Renda), Ankara 2004, I, 160.

²⁰⁵ Âlî, *Füsûl*, vrk.133a.

²⁰⁶ Âlî, *Füsûl*, vrk.28b, 29a.

²⁰⁷ Âlî, *Füsûl*, vrk.54b.

²⁰⁸ Âlî, *Füsûl*, vrk.34a.

²⁰⁹ Âlî, *Füsûl*, vrk.46a.

olan tarihçilerin eserlerine müracaat edilip bir süzgeçten geçirilerek yazılmış olmasıdır.

II. BÖLÜM

II. BÖLÜM

FÜSÛL'DE GEÇEN HADİSELERİN ÖZETİ

İslam âlimleri eserlerini telif ederken dibâcelerinde kullandıkları Allah'a hamd ve Peygamber (s.a.v)'e salat ile başladıkları klasik formu Âlî de kullanarak hamd ve salatla eserine başlamıştır.²¹⁰

Vezir ve Kadıların Görevleri

Akıl ve idrak sahihlerine güngibi açıktır ki, Allah yeryüzündekilerini idare için padişahlar ve bunlarında emrine vezir ve kadılar vermiştir.²¹¹ Görevleri; gerek hükümetin adaletle yürütülmesinde ve gerekse siyaseten alınacak tedbirlerde padişahlara yardımcı olmaktır. Yani bilmediklerini bildirecek görmediklerini gösterecek ve her konuda padişahın görür gözü ve tutar eli olacaklardır.²¹²

Sultanlara Öğütler

(İdarecilerin Dikkat Edeceği Hususlar)

a-Alimlerin kıymetini bilmeleri,

b-Nasihat edenlerin tesirli sözlerini dinlemeleri,

c-İyi ve kötü günler geçirmiş hizmetkârların hizmetlerinin hakkını bilmeleri,

d-Görev taksimini hak ettikleri derecede ve kabiliyetlerine göre vermeleri,

e-Büyük iltifata layık olanları diğer insanlarla bir görmemeleri

f-Yanlışlık ve dikkatsizlik yaparak, olur olmaz kişilere büyük mevkiler vermek suretiyle milletin başına musallat etmemeleridir.²¹³

²¹⁰ vrk.1b; Al-i İmran, 3/26.

²¹¹ vrk.1b.

²¹² vrk.2a.

²¹³ vrk.2a.

Bu şekilde hareket ederlerse devletin bekası mümkün olur.²¹⁴ Ayrıca padişahlar; istişâre ettiği kimselerin doğru sözlerine incinmemeli,²¹⁵ adaleti bırakıp zulme meyl etmek suretiyle fukaranın gözyaşını akıtmamalıdır. Şayet adaletten ayrılır ise devlet ve ikbâlleri sona erer.²¹⁶ Çünkü “*bir kavim kendilerinin iyi özelliklerini değiştirmez ise Allah da onları değiştirmez*”.²¹⁷

Devletin Bekâsının Şartları

a- Öncelikli ordu olmak üzere bütün âlim ve sâlih kimselere kendisini sevdirmelidir.²¹⁸

b-Akıllı ve bilgili, herhangi bir kötü düşüncesi olmayan ilmi her tarafa yayılmış, makam ve mevki sevdasından uzak insanlardan; iyi ve kötüyü bilen, tarih ilmine vakıf bir iki müsaheb ile istişâre etmeli ve bunu haftada en az bir defa yapmalıdır.²¹⁹

c-Toplumun işleriyle alakalı ufak şeyleri dahî kontrol etmelidir. Özellikle *narh-ı rûzîyi* (günlük fiyat kontrolü) gereği gibi gözeterek, narha uymayanları buldurup; hem satana, hem de alana ceza vermek gerekir. Çünkü günlük fiyat kontrolü önemli işlerdendir. Önemsiz olarak düşünülüp dikkat edilmediğinde şehrin kadısı ceza hükümlerini icra edemez. Bundan dolayı da herkes istediği gibi alır satar. Helal parasını haram eder ve padişahın hizmetine yaramayan rezil insanlar çok servete sahip olur. Bu durum hem memleketin insanlarını iflasın eşiğine getireceği gibi orduyu da etkiler. Bu durumda meydana gelecek ihmalin zararı Müslümanlara, faydası da kâfirleredir.²²⁰

ç-Başkente bitişik sınır boylarındaki ahval takip edilmelidir. Doğru sözlü casuslar kullanmak suretiyle düşmanların fâsit fikirlerinden haber alınmalı, bu konuda bir casusa güvenmeyip²²¹ birbirlerinden haberi

²¹⁴ vrk.2b.

²¹⁵ vrk.3a.

²¹⁶ vrk.5a

²¹⁷ vrk.5a; Ra'd, 13/11.

²¹⁸ vrk.2b.

²¹⁹ vrk.3a.

²²⁰ vrk.3b.

²²¹ vrk.3b.

olmayan diğer bir casus gönderilmelidir. Tedbir evvelden alınmalı, yoksa zaman geç olacağı açıktır. Casusluk konusunda Acem padişahı Erdşîr çok basiretli idi.²²² İslâm tarihinde Hz. Ömer (r.a) da bunun en güzel örneğidir. Kendisi Medine-i Münevvere bulunduğunda dahî bütün civar memleketlerden haberi olurdu.²²³

Dış Tehditlerde Alınması Gereken Tedbirler

Memlekete dışarıdan yahut içerden bir zarar söz konusu olduğunda, bilginlerin aydınlatıcı görüşleriyle birlikte sağlam tedbir, âlim ve salih kişilerin de hayır duaları tesiri ile meydana gelen fesadın savuşturulması mümkün olur. Bu sayede gerek fakirler ve gerekse zenginler rahat ve huzur içinde olur.²²⁴

MUKADDİME

Hz. Âdem (a.s) den sonra gelen padişahlardan, mülkü zevale eren, Dahhak'dır. Bundan evvel Cemşid bin yıl saltanat etmiştir. Adaletten ayrıldıktan sonra²²⁵ Allah Dahhâk'ı, Cemşid'e musallat kılmış ve yok etmiştir. Dahhak da şeytanın igvası ile zulme başlamıştır. Hikâye olunur ki şeytan Dahhâk'ın mutfağında hizmete başlamış ve onun gözüne girmiştir.²²⁶ Yumurtalı kıyma bu mutfakta şeytanın ihdas etmiş olduğu bir yemektir. Bu kadar göze girdikten sonra, padişahı çıplak olarak görmek tek arzusu olduğunu söylemiş²²⁷ ve izni aldıktan sonra hamamda yıkanırken Dahhak'ın omuz başlarını öpmüş. Bu olaydan sonra Dahhâk'ın omuz başlarında, yılanbaşına benzer et parçaları çıkmış, şeytan bunun ilacının iki insan beyni olduğunu söylemek suretiyle, insafı bırakıp zulme başlamasına neden olmuştur.²²⁸ Zindanlarda tutuklu kalmaması üzerine, insan katletme işi halk arasına kadar düşmüştür. Neticede İsfahan halkından, Gâve adlı bir demircinin

²²² vrk.4b.

²²³ vrk.4b.

²²⁴ vrk.2b.

²²⁵ vrk.8a.

²²⁶ vrk.8b.

²²⁷ vrk.9a.

²²⁸ vrk.9b.

oğlunun öldürülmesi ile ayaklanma başlamış²²⁹ zaten infial içinde olan halk bu çağrıya iştirak etmiştir. Büyük bir kuvvetle İsfahan şehri basılmış ve Cemşîd neslinden Feridun Ferruh tahta geçirilmiştir. İbret alınması gerekir ki, Dahhâk Harut ve Marut şakirtlerinden birinden sihr öğrenmiş. Adaleti bıraktığından dolayı da çok büyük bir padişah iken Gâve gibi bir demirciye mağlup olmuştur.²³⁰

BİRİNCİ FASIL

Hz. Hasan'ın Halifeliğinin Sona Ermesi ve Muaviye'nin Saltanatı

Dört halife otuz yıl hilafet ettiler. Hz. Ali ile Hz. Hasan Kûfe'de diğerleri Medine-i Münevvere'de oturdular. “*Ali nerede o orada*”²³¹ denen Muaviye, Hz. Ali'nin hilafetine el uzattı. Hilafet Hz. Hasan'a gelince ortaya çıkıp muradına erdi. Kendisine; “*Hz. Ali mi yoksa sen mi daha layıksın?*” diyenlere, “*onlar daha layıktır*” demesine rağmen, niye böyle yapıyorsun diyenlere ise; “*irade Allah'tandır inadımız var*” derdi. Muhyiddin-i Arabî, *Müsâmere* adlı eserinde Muaviye hakkında²³² “*büyük işlerle uğraşınız zira ben ehli olmadığım halde himmetle ona ulaştım*” sözlerini nakleder. Muaviye'nin cülusuna kadar olan saltanata hilafet, Muaviye'den sonrakilere de emirlik denilmiştir.²³³

Hz. Peygamberin; “*Hilafet benden sonra otuz senedir*”²³⁴ buyurması, Hz. Hasan'ın altı aylık hilafeti ile tamam olmuştur. Hz. Ömer'in; “*Şevketine binaen, cahiliyet zamanındaki Acempadişahlarının biridir*” sözü Muaviye'nin halife olmadığından dolayıdır.²³⁵ Numan b. Beşir Ensarî, Hz. Osman'ın hanımı Nâyile'nin kesilmiş parmağı ve Hz. Osman'ın kanlı gömleğiyle Şam'a varıp, kanın dava etmek senin hakkındır, diye Muaviye'yi tahrik eder.²³⁶ Amr b. Âs bu fesad imam

²²⁹ vrk.10a.

²³⁰ vrk.11a.

²³¹ vrk.12a.

²³² vrk.12a.

²³³ vrk.12b.

²³⁴ Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *es-Sünen*, Beyrut tsz., VI, 503, Fiten 48, H.No: 2226.

²³⁵ vrk.13a.

²³⁶ vrk.14a.

Ali'den olmuştur, Osman'ı katl ettirmiştir diye iftiralar eder. Hilafetin çeşitli entrikalar neticesi yok olmasına, Hz. Ali'nin İbn Abbas'ın nasihatini tutmayarak Muaviye'nin azlinde acele etmesi ve Amr b. Âs'ın birçok hileleri sebep oldu.²³⁷

İKİNCİ FASIL

Emevîlerin Çöküşü ve Abbasîlerin Ortaya Çıkışı

Emevî halifelerinin ilki Muaviye b. Ebî Süfyan ve sonuncusu ise *Hımar* lakabı ile meşhur olan Mervan (II. Mervan b. Muhammed)'dir. Toplamı on dört kişidir. Başkentleri Şam şehridir. Mîrhond'a göre 91 yıl saltanat etmişlerdir. Memleketlerinin Abbasîler eline geçmesine sebep, Hişam b. Abdülmelik'in hasis ve cimri biri olup mal toplamaya²³⁸ dünyaya sevgi beslemeye başlaması bunun neticesi olarak da halkın kendilerine karşı nefret beslemesi sebep olmuştur.²³⁹

Saltanata geçtiğinde, saltanat düzeni yer yer bozuldu.²⁴⁰ II. Yezid b. I. Velid askerlerin ulufelerini noksan vermesi üzerine adını *Nâkıs* koydular.²⁴¹ Emevîlerin sonuncusu Mervan, merhametsiz bir zalimdi. Âlimlere ve irfan erbabına itibar etmez, hepsi benim gözetimim altında diye hâin bir gözle bakardı.²⁴² Abbasîlerin ayaklanmasında Mervan, Bûsa adlı şehirde cenk esnasında bir fırın içine girip gizlenir. Gizlendiği yerden çıkartıp başını gövdesinden ayırırlar.²⁴³ Bazılarına göre de; bir cenk esnasında atı topallar ve bu esnada ihtiyaç gidermek için bölgeden uzaklaşır. Meşguliyet esnasında iken semendi gider. Bu olaydan sonra; “*çok idrar sebebiyle devlet elden gitti*” sözü Arap kavmi arasında darb-ı mesel olur. Emevîlerin çöküş sebepleri ise; dünya malına çok rağbet etmeleri ve âlimler ve askerlere ihanet etmeleri sebebiyledir.²⁴⁴

Abbasîlerin Ortaya Çıkışı

²³⁷ vrk.14b.

²³⁸ vrk.15a.

²³⁹ vrk.15b.

²⁴⁰ vrk.16b.

²⁴¹ vrk.15b.

²⁴² vrk.16b.

²⁴³ vrk.19b.

²⁴⁴ vrk.20a.

Hicretin 125 (742-745) yılında Hişam'ın zulmünü gören ve halkı onlardan kurtulmaya davet eden Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas vefat eder ve saltanat oğlu İbrahim'e kalır. Ondan sonra Ebu'l-Abbas Saffah'a geçer. *“Her yüz senenin başında, bu dini yenileyecek bir kişiyi Allah gönderir”* hadisine mazhar olan ve dokuz yaşında bir konudan dolayı hapis edilen ve daha sonra kurtulan asıl adı Abdurrahman olan Ebû Müslim Horasanî, İbrahim ile görüşür.²⁴⁵ İbrahim, birçok meziyetleri olan Ebû Müslim'in eline bir sancak vermek suretiyle Horasan'a gönderir. Otuz bin askerle uzun yıllar Nasr-ı Seyyar'ın elinden alarak bölgeyi idare eder.²⁴⁶ Ebû Müslim ile İbrahim arasındaki mektuplaşmayı temin eden haberci, Mervan adına casusluk yapmak suretiyle bütün olaylardan haberdar eder. Neticede Ebu Müslim'in çok kuvvetli çalışmasıyla 132 (749-750) yılında bir Cuma günü Ebu'l-Abbas Saffah minbere çıkıp hutbe okur ve Mervanîlerin zulmünü anlatıp beyat alır. Kûfe'de bütün halk kendisine beyat eder.²⁴⁷ Bundan sonra Ebu Müslim'in beyatını alır. Hazreti Peygamberin bürdesini *kâdıb* adlı kılıcını ve hatem-i hilafet adına mübarek yüzüğünü halka gösterdi. Bundan sonra o nesilden kimler halife olduysa, bu emanetlerin onun eline geçmesi kanun olur.²⁴⁸

Abbasîlerden otuz yedi halife vardır.²⁴⁹ Hazreti Peygamber'in hicretinden sonra gelen mülûk ve selatinden bunlardan çok saltanat edeni yoktur.²⁵⁰

ÜÇÜNCÜ FASIL

Cengiz Evladının Ortaya Çıkışı ve Abbasîlerin Çöküşü

Cengiz Han'ın vefatından sonra vasiyeti üzere ortanca oğlu Mengü Kaan padişah oldu.²⁵¹ İran Hükümdarlığına gönderilen Bancu Noyan bir mektupla, Alamut Kalesi'ndekileri ve Bağdat halifesi Mutasım'ı

²⁴⁵ vrk.17a.

²⁴⁶ vrk.18a.

²⁴⁷ vrk.18b.

²⁴⁸ vrk.19b.

²⁴⁹ vrk.27a.

²⁵⁰ vrk.27b.

²⁵¹ vrk.20b.

şikâyet etti. Bunun üzerine Hülâgu Han'ı İran'a gönderdi. Kendilerine mütabaat edenlere dokunmamasını, özellikle Abbâsî halifeleri muhabbetlerini açığa vururlarsa kendilerini ve memleketlerine dokunulmayacağı aksi halde Cengiz Han kanunu icra etmesini söyledi. Hicretin 651 (1253-1254) senesinde İran'a hareket edilip Semerkand sonra Harkan'a vardı. Etrafındaki hâkimlere hediyeler gönderildi ve kendilerine ittibaya davet edildi. Bunlar arasında, Rükneddin Harizmşah, Hâce Nasireddin Tûsî²⁵² Reisüddeve ve Muvaffikuddeve de vardı. Daha sonra Hülâgu, Hamedan yakınına gelerek Mustasım Billah'a elçiler göndererek, kendileriyle dostluk davasın yaptıklarını, fakat muhabbet nâmelere cevap vermediklerini, halleri ile sözlerinin bir olmadığını söyledi. Halife mektuba cevap verme lüzumunu görmedi.²⁵³ Bağdat âlimlerinden İmam Şerafeddin b. Cevzî ve Monla Bedreddin Muhammed Şirvanî elçi olarak gönderildiyse de bunların mektuplarında da Hülâgu'yu tatmin eden bir şey yoktu.

Halife Mutasım çok kibirli birisiydi. Kapısını Kâbe kapısı gibi yaptırıp²⁵⁴ bir penceresinden bir siyah kadife üstüne altın bir dikme, bir uzun yen sarkıtmış ve kapısının tam karşısına Hacerü'l-Esved gibi bir taş koydurmuştu. El öpme ümidiyle gelen padişahlar o yeni öperlerdi. Yani puta tapanlar gibi o taşa yüz sürmekle iftihar ederlerdi. Bayram namazlarında bir saatlik gezme ve seyir âlemleri için 3.000 floriden ziyade kira ödenirdi. Neticede Hülâgu Han Bağdat'ı feth edip halife ve evladını öldürdükten sonra bütün hazineyi²⁵⁵ İlhan'ın otağına nakletti.²⁵⁶ Hülâgu Bağdat'ı yaklaşık kırk-elli gün kadar muhasara etti.²⁵⁷ Mutasım veziri Müeyyidüddeve Muhammed Alkami'ye vezirlik yaptırmaz ve onun devleti ayakta tutacak sözlerine itibar etmezdi.²⁵⁸ Mîrhond'a göre, Halife Mutasım ve şehzadeleri keçelere sarılıp kılıçlanmak yoluyla katledildiler. Âlî'ye göre Monla Nasîr; *Metn-i Tecrîd* adlı eserini yazıp halifeye takdim edip ve hakarete uğradıktan sonra, İlhan ordusuna

²⁵² vrk.21a.

²⁵³ vrk.22a.

²⁵⁴ vrk.22b.

²⁵⁵ vrk.23a

²⁵⁶ vrk.23b.

²⁵⁷ vrk.23b.

²⁵⁸ vrk.24a.

katılıp ve Hülagu'yu Bağdat'a getirttiğini ve derilere sardırarak öldürülmesini Nasır'ın planladığını söyler.²⁵⁹

Âlî, Hülagu'nun Bağdat'a gelip Abbasî hilafetine son vermesinden önce Nâsır Halife ile Cengiz Han arasındaki olayları ve casusluk hareketlerini uzun uzun anlatmaktadır.²⁶⁰

DÖRDÜNCÜ FASIL

Samanoğullarının Ortaya Çıkışı Çöküşü ve Sebügtekin Oğullarının Saltanatı

Samanoğulları'nın nesebinin Behram Çupin'e çıktığı söylenir.²⁶¹ Halife Memun, Esed b. Saman'ın evladının denetimini Gassan b. İyad'a verdi.²⁶⁰ (893-394) senesinde Halife Mutemid, Nasr b. Ahmed Samani'ye Maverâünnehir'in idaresini verdi. Kardeşi İsmail'i de Buhara beyliğine gönderdi. O makama gelmesine Abbasî halifesi sebep olduğundan, hutbelerde zamanın Abbasî halifesinin adını zikrettirdikten sonra kendi adını okutturuyordu. Bir ara kardeşi İsmail ile arası bozuldu.²⁶² Bir cenk esnasında Nasr b. Ahmed mağlup oldu. Kardeşini veli nimetim diye öldürmedi. Tekrar onu tahta geçirerek kendisi de onun veziri oldu. Nasır'ın ölümünden sonra, İsmail tahta geçti. Samanoğulları dokuz padişahtır²⁶³ ve saltanat süreleri yüz otuz yıldır.²⁶⁴ Samanilerin sonuncusu olan Abdulmelik'in Buhara yakınlarında İlek Han ismindeki bir kişinin öldürmesi neticesi Samaniler nihayete erdi.²⁶⁵ Samanilerin mülkü bundan sonra Sebügtekin oğullarına geçti. Mevlâna Firdevsi Tûsî, Şahnâme adlı eserini Sebügtekînîlerden Sultan Mahmud'a nazm etmiştir.²⁶⁶

BEŞİNCİ FASIL

Tahirilerin Sonu Benî Nasr Emirlerinin Çöküşü ve Saffarilerin

²⁵⁹ vrk.25a-26b.

²⁶⁰ vrk.28a-30b.

²⁶¹ vrk.30b.

²⁶² vrk.31b.

²⁶³ vrk.32a.

²⁶⁴ vrk.32a

²⁶⁵ vrk.33a.

²⁶⁶ vrk.34a.

Ortaya Çıkışı

Tahirîlerin ilki Tahir Zülyemîneyn'dir. 208 (823-824) senesinde Tahir müstevli oldu ve 259 (872-873) senesinde de Saffarilerden Yakup b. Leys'e intikal etti. Yakub'un babası pirinç ufaltıcısı idi. Bununla zengin olunamayacağını anladı ve arkadaşları ile bir gece Sistan hâkimi Derhem b. Nasr'ın hazine dairesine girdi.²⁶⁷ Çokça mal alıp çıkarken, bir tepsi içinde duran şeffaf bir şey gördü ve ondan tattı. Tattığı şeyin tuz olduğunu fark etti. Bunun üzerine arkadaşlarına aldıkları her şeyi bırakmalarını söyledi. Sebebi sorulduğunda; halk arasında cârî olan *tuz ve ekmek hakkı*²⁶⁸ dedi. Sabahleyin hazinedar gelip ortalığı böyle görünce fırsattan yararlanarak hırsızlık yaptı ve sonra hazine dairesinin soyulduğunu padişaha bildirdi.²⁶⁹ Olay etrafa yayıldı ve Leys de bunu duydu. Padişaha gelerek durumu anlattı ve hazinedarın evine yapılan baskında bütün mallar bulundu ve hırsız öldürüldü.²⁷⁰ Bunun üzerine Leys hazinedarlığa getirildi. Kısa zamanda ordu komutanı oldu. Derhem'in evladı olmadığına tahta Leys geçti ve Nasır halife tarafından da kılıç ve kemer gönderildi.²⁷¹ On yıl saltanattan sonra kulunç hastalığından öldü. Yerine Ömer b. Leys ve Tahir b. Muhammed b. Ömer b. Leys geçti. Bunların toplam saltanat süresi üç yüz yılı buldu. Leys'in ortaya çıkışına sebep *tuz ve ekmek hakkı* hakkına riayet ettiğinden, Cenabı Hak saltanatını uzattı derler.²⁷²

ALTINCI FASIL

Cürcan Devletinin Zevali ve Deylemiyanın Ortaya Çıkışı

Bazı tarihçiler, Büveyhîlerin nesebini Behram-ı Gûr'a nispet ederler. Kendileri ise Yezd-i Cürd'dür derler.²⁷³ Deylemîler için de hükümet etmelerinden bunlara Deylemî de denir. Mîrhond'a göre, Büveyhîlerin ceddi olan Ebû Şücâ'dır. Bir gün rüyasında, erkeklik

²⁶⁷ vrk, 34b.

²⁶⁸ vrk.35a.

²⁶⁹ vrk.35b.

²⁷⁰ vrk.35a-b.

²⁷¹ vrk.37a.

²⁷² vrk.38b.

²⁷³ vrk.38b.

uzvundan bir ateş çıkar ve bazı memleketleri yakıp yıkarak yükselir ve üç bölük olur. Bu üç bölük ateşin önünde bütün insanlar ve etraf ışıkla dolup nurlanır.²⁷⁴ Rüya tabircisi ise üç oğlunun yeryüzünde hükümdarlık edeceğini; ilkönce birinin ortaya çıkıp, daha sonra ikisinin ona tabi olacağı şeklinde yorumlar. Ayrıca evlatlarının saltanatında kendisinin de bir konuma sahip olmak isteğini bildirir.²⁷⁵ Oğullarından Ali (İmadüddeve) çok geçmeden Merdavic adlı hükümdara hizmet eder ve Kerh şehrine hâkim olur. Kısa zamanda yükselmesinden endişe eden Merdavic hâkimi yanına istediye de gitmez.²⁷⁶ İsfahan üzerine yürüyerek İbn Yakut'un askerlerini yenilgiye uğratar. *Benâkitî Tarihi*'ne göre ortaya çıkışları (302-914/915) tarihlerine rastlar. Binlerce askerle İbn-i Yakut'un üzerine yürür ve onu yener. Askerleri bahşiş istediklerinde, Onlara bahşiş sözü verir lakin nasıl tedarik edeceğini de düşünmeye başlar. Saray damından bir yılan birkaç kere başını çıkartıp bakınca, hizmetçileri vasıtasıyla onu öldürme arzusundayken, saray damında büyük bir hazine ile karşılaşır²⁷⁷ ve bu sayede askerin istediği bahşiş temin edilmiş olur. Büveyhîlerin ortaya çıkışı İbn-i Yakut'un yenilmesi ve saraya el konulması ile olmuştur.²⁷⁸

YEDİNCİ FASIL

Sebügtekinilerin (Gazneli) Devletinin Sona Ermesi ve Selçukîlerin Ortaya Çıkışı

Söyle bir kıssa anlatılır: 429 (1037-1038) senesinde Davud, Mesud'un haremine girer. Davud Merv'i, Tuğrul Nişabur'ı, Peygu Herat'ı, Tuğrul da Kuhistan, Taberistan, Tabes, Rey, Hemedan ve Kazvin memleketlerini alır. Çağrı Bey ise, Belh'e gider. (553/1158) tarihinde Sebügtekin zayıf düşer. Gıyasseddin Muhammed Gurî 583 (1187/1188) tarihinde, Gazne'yi alıp başkent yapar.²⁷⁹ Yalnız çok merhametli ve gafil bir padişah olmasından dolayı, hizmetkârlar ve kadınlar devlet işlerine karışırlar ve Hüsrev Melik zamanında

²⁷⁴ vrk.39a.

²⁷⁵ vrk.39b.

²⁷⁶ vrk.39b.

²⁷⁷ vrk.41a-b.

²⁷⁸ vrk.42b.

²⁷⁹ vrk.45a.

Sebügtekin Oğulları çöker.²⁸⁰

Gaznelilerin çöküşünün sebepleri şunlardır:

a- *Koyun haklarından, külli hazine hasıl olur* diye Selçukîlerin Ceyhun suyunu beri geçmesine icazet veren *tama-ı hâm* düşüncesinde olmaları,²⁸¹

b-Sultan Mesud'un sık sık Selçukîlerin üzerin yerli yersiz asker kaldırması,

c-Hüsrev Melik'in yumuşak huylu olmasından dolayı kadınlar ve hizmetkarların devlet işlerine karışması ve makamların sık sık değişmesinden dolayı devlet hiyerarşisinin bozulması, bunun sonucu olarak da; zenginlerin fakir, şehzadelerin esir duruma düşmeleridir.²⁸²

Selçukîlerin ortaya çıkışlarına sebep ise; kendilerinin büyük gayretleri, güzel tedbirleri, saltanata erişmek için bitmez tükenmez bir gayret sarf etmeleri olmuştur.²⁸³ Selçuk Dokak isimli bir Tatarın oğludur. Türk Padişahı olan Peygu adlı hâkimin boy beyi iken, aralarında bir husumet meydana gelmesinden dolayı Maverâünnehir tarafındaki Cend şehrine gelmiş birisidir.²⁸⁴

SEKİZİNCİ FASIL

Kirman Selçuklularının Ortaya Çıkışı ve Çöküşü

433 (1041/1042) yılında Tuğrul Bey ve kardeşleri Acem mülklerini bölüştüklerinde Kavurd b. Çakır (Çağrı) Bey, Kirman mülküne padişah oldu. Uzun süre padişahlıktan sonra gururundan Sultan Alparslan'a bile karşı koyma cüretine girişti. Melikşah zamanında bir savaşta yakalanarak, zehirlenmek suretiyle öldürüldü.²⁸⁵ Çok sonraları İran Şah zamanında, halka karşı zulüm ve cefaları arttı ve zulmünün sonunda öldürüldü. Arslan Şah b. Kirman Şah adaletle kırk iki yıl saltanat etti.

²⁸⁰ vrk.45b.

²⁸¹ vrk.46a.

²⁸² vrk.46b-47a.

²⁸³ vrk.47a.

²⁸⁴ vrk.43a.

²⁸⁵ vrk.47b.

Kirmânîlerin zevaline sebep üç kardeş; Arslan Şah, Behram Şah, Turan Şah'ın birbirine düşmeleri neticesi asker dağıldı ve böylece halkın huzur ve rahatı da bozuldu sonunda devlet zevale erdi.²⁸⁶

DOKUZUNCU FASIL

Rum Selçuklularının Ortaya Çıkışı ve Danışmendilerin Çöküşü

Danışmendilerin çöküşüne sebep şudur: Emirler ve askerlerin birbirlerine karışıp, birbirleriyle kız alış veriş yaparak, ne dostluklarının ne de düşmanlıklarının belli olmamasıdır. Zira Melik İsmail'in hatası, kendi yakınlarının ve beylerinin Selçukîlerden alakalarını kesmeleri ve onların hilelerine kanmaları neticesinde olmuştur.²⁸⁷ Halife Muktedî bi-Emrillâh, Süleyman Şah'ı²⁸⁸ Rum vilayetine namzet kılar ve Melik Muhammed Gazi'yi ordu komutanı olarak yanına gönderir ve iyi geçinmelerini söyler. Konya'yı başkent yaptılar²⁸⁹ ve iki yüz yirmi yıl süreyle adaletle yönettiler.²⁹⁰

ONUNCU FASIL

Selçukluların ve Harezmîlerin Çöküşleri

Harezmşah lakabı ilkönce Kutbeddin Muhammed'e verilmiştir.²⁹¹ O zamanlarda Harezm şehri imar cihetinden Mısır ve Şam'dan ileri durumdaydı. 596 (1199-1200) yılında Muhammed Harezmşah tahta geçti. Harezmşah Bağdat halifesi Nasıreddin üzerine yürümek istedi.²⁹² Dinâver yakınlarına gelindiğinde halife Şehabeddin Sühreverdi'yi elçi olarak gönderdiyse de bir sonuç alamadı,²⁹³ münhezim olarak geri döndü.²⁹⁴ Devletlerinin çöküşüne sebep; Muhammed Harizmşah'ın medarsızlığı ve tedbirsizliği ve meşayihdan Şeyh Mecceddin

²⁸⁶ vrk.49a.

²⁸⁷ vrk.51b.

²⁸⁸ vrk.49b.

²⁸⁹ vrk.50a.

²⁹⁰ vrk.51b.

²⁹¹ vrk.52a.

²⁹² vrk.53a.

²⁹³ vrk.53b.

²⁹⁴ vrk.54a.

Bağdadî'yi katl etmesi ve Şehabeddin Sühreverdî gibi itibarlı bir veliye ihanet ederek, bedduasını alması olmuştur.²⁹⁵

ON BİRİNCİ FASIL

Cengiz Han Devletinin Başlangıcı, Moğol Sultanlarından Gün Han ve Bazı Hâkimlerin Çöküşü

Cengiz Han'ın nesebi Oğuz Han oğlu Gün Han'a ulaşır. Doğduğunda iki avucunun kan ile doludur. Hakîmler ve müneccimler, kanlı ve merhametsiz bir padişah olacağına yorumlarlar.²⁹⁶ O asırda Âveng Han yanında küstahâne sözleriyle onun taht ve tacına el konacağını vezirleri söyledilerse de hükümdar onları dinlemedi. Bir gece baskınında ailesiyle öldürmeyi planladılar.²⁹⁷ Cengiz Han'a bu haber ulaştı ve onlara bir oyun oynamak suretiyle²⁹⁸ Moğol askerleri birbirlerini sabaha kadar kılıçtan geçirdiler. 600 (1203-1204) tarihinde şöhreti her tarafa yayıldı.²⁹⁹ Cengizîlerin saltanat süreleri yüz kırk beş yıla yakın olmuştur. Hükümleri altındaki memleketlerin ortasında durulsa, dört tarafa birer yıllık yol mesafesi kadar geniş olan bu toprakların³⁰⁰ elden çıkmasına ve devletin çöküşüne sebep ise; Cengiz oğullarının birbirine düşüp, ittifakları bozulup dostluklarının düşmanlığa dönmesi neticesinde olmuştur.³⁰¹ Hâlbuki Cengiz, bütün oğulları ve serdarlarının huzurunda Çağatay'a on tane oku aynı anda kırmasını istemiş ve onun da kıramamasını ittifaka güzel bir örnek olarak göstermişti.³⁰²

ON İKİNCİ FASIL

Musul, Halep ve Şam Civarındaki Atabeyler

Bu atabeyler yüz kırk yıl kadar saltanat etmişlerdir.³⁰³ Selçuklulardaki kanuna göre bir şehzade dünyaya geldiğinde, dayısı

²⁹⁵ vrk.57a.

²⁹⁶ vrk.57b.

²⁹⁷ vrk.58a.

²⁹⁸ vrk.58b.

²⁹⁹ vrk.59b.

³⁰⁰ vrk.60a.

³⁰¹ vrk.60b.

³⁰² vrk.60b-61a.

³⁰³ vrk.64b.

ve diğer kimseler bir hakîme teslim edilirler ve bunların adına da atabey denir,³⁰⁴ güzel terbiye ve tahsil bu kişilerden öğrenilirdi. Evvelkileri Atsız b. Artuk Harizmî'dir.³⁰⁵ İbn-i Cevzî'ye göre Haremeyn-i Şerîfeyn'e nafaka ve kisve göndermek ilkönce bunlar zamanında olmuştur. Zevallerine sebep ise; kendi hanedanlarından olan Eyyûbîlerden yani Nureddin Şehid kuvveti ile Mısır sultanı Melikşah'dan olmuştur. Birbirlerine düşmeleri neticesinde, Cengiz oğullarının fitnesi Bağdat'ı sarmış neticede devletleri zeval bulmuştur.³⁰⁶

ON ÜÇÜNCÜ FASIL

Azerbaycan ve Başka Bölgelerdeki Atabeyler (Sulgurlar Ve İldenizliler)

Selçukîlerden Sultan Arslan'ın vefatından sonra oğlu Tuğrul, Muhammed İldeniz'e ısmarlandı.³⁰⁷ İldeniz'in ölümünden sonra ümera birbirine düştü. Şiraz hâkimi Sunkur, Kars vilayetini alarak on altı yıl Fars ikliminin padişahı oldu.³⁰⁸ Muhammed Şah'ın vefatından sonra Sulgur Şah oğlu Muhammed Şah tahta geçti. Dirayetli olmadığından Selçuk Şah tahta oturtuldu. Bundan sonra Abiş Hatun tahta geçti. Devletin zevaline sebep ise; nankörlük yani veli nimetlerine kast ederek mülklerini ellerinden almaları ve Cengiz oğulları gibi kuvvetli devlet zamanında bazen çocukların, bazen de kadınların saltanata geçmeleri sebebiyledir.³⁰⁹

ON DÖRDÜNCÜ FASIL

Evlad-ı Muzafferin Devletleri ve Çöküşleri

Muzaffer Horasan vilayetlerinde Selame adlı köyde derbent görevindedir. Birgün rüyasında Atabey Alaüddevle'nin evinden bir güneş çıkar ve Muzaffer'in koynuna girer. Hayretle ayağa kalktığı anda altı parça olur ve aşağı dökülür. Şeyh Davud bu rüyayı saltanatın,

³⁰⁴ vrk.61a.

³⁰⁵ vrk.61b.

³⁰⁶ vrk.64b.

³⁰⁷ vrk.64b.

³⁰⁸ vrk.65a.

³⁰⁹ vrk.65b.

Atabeylerden kendilerine intikal edeceği şeklinde yorumlar.³¹⁰ 718 (1318-1319) tarihinde Muhammed Muzaffer Yezd mülküne hâkim olur. Ebu İshak b. Muhammed'in elinden Kirman'ı alır.³¹¹ Bir hafta şehri mancınıkla muhasara edip kuşatmak suretiyle fetheder. Şeyh Ebu İshak gece ve gündüz şarap içmesinden dolayı muhasaranın farkında bile olamaz.³¹²

Kırk yıl saltanattan sonra oğlu Şah Şücâ' tahta geçti. Âl-i Muzaffer çok merhametsizdi. Bundan dolayı da Allah Timur Gürkan gibi birini onlara musallat etti. Kendilerine hiç merhamet edilmeyerek tamamı kılıçtan geçirildiler, şehzadelerin bile gözlerine mil çektiler.³¹³ Saltanat süreleri seksen yıla yakındır.³¹⁴ Timur'un elinden kurtulmak içtin Şah Mansur kuvvetleriyle mücadele ettiyse de 795 (1392/1395) senesinde soyları Timur'la bitirilmiş oldu.³¹⁵

ON BEŞİNCİ FASIL

İlhanlıların Ortaya Çıkışı ve Çöküşü

736 (1335-1336) tarihinde Tebriz ve Bağdat karıştı. İlhanlıların ilk hükümdarı Şeyh Hasan b. Noyan, Dilşad hatunla evlenmekle kuvvet kazandı. Mevlana Muhyiddin Berdî, Tebriz padişahı Melik Eşref'in zulmünü Moğol sultanı Canibeg Han b. Aveng Han'a³¹⁶ şikâyet etti. Bu şikâyet üzerine Melik Eşref yenilgiye uğratıldı. Mevlana Sadettin Taftazani *Telhis* adlı eserini Canibeg'in hutbesi ile süslemiştir.³¹⁷ Dilşad Hatun zamanında bütün âlim ve fâzıl şairler nimetlere kavuşmuştur. Bu şekilde çok inam sarf edilmesinin sebebi sorulduğunda; *Hız. Âdem'den beri nice padişahlar gelmiş geçmiştir. Hiçbirinin hayır ve hasenatı kalmamıştır. Yalnız tarih kitaplarında isimleri kalmıştır*, diye cevap vermiştir.³¹⁸

³¹⁰ vrk.66a

³¹¹ vrk.66b.

³¹² vrk.67a.

³¹³ vrk.68a.

³¹⁴ vrk.68b.

³¹⁵ vrk.69b.

³¹⁶ vrk.70a.

³¹⁷ vrk.70b.

³¹⁸ vrk.71a-b.

Saltanatın bekası için, Sultan Hüseyin'in kardeşi Ahmed tarafından hamamda yıkanırken öldürülmüştür. İlhanlıların zevaline sebep; Timur Gürkan gibi güçlü bir hükümdarın hücumu ve galibiyeti sebep olmuştur.³¹⁹

ON ALTINCI FASIL

Karakoyunluların Ortaya Çıkışı ve Akkoyunlu Devletine İntikali

Bu zümre Türkmen'dir. Emir Hâce, kabilesinin³²⁰ ekserinin görüşüyle ortaya çıkıp Musul'u aldı. 777 (1375-1376) senesinde fethedip hutbesini okuttu. İki yıl sonra yerine oğlu Kara Muhammed geçti. Kars, Erzurum, Tebriz ve nice memleketler bunların tasarrufundaydı.³²¹ 873 (1568-1469) yılında Uzun Hasan tarafından saltanat süreleri yüz yıla yalaşmışken, Ak Koyunlu'ya nakletmiştir. Zevalin sebebi ise; Cihan Şah'ın şehvete düşkünlüğüyle birlikte gece ve gündüz şaraptan başını kaldırmayıp, her gece bir bakire kızla birlikte olmak istemesi ve buna ısrar etmesi neden olmuştur.³²²

ON YEDİNCİ FASIL

Akkoyunlulardan Ayrılan Padişahlar ve Karakoyunluya İntikalleri

Türkistan'da oturan bir taifeyken Argun Han zamanında Karakoyunlularla birlikte Azerbaycan memleketine, Karakoyunlu ise Azerbaycan ve Sivas'a yerleştiler. İlk önce Alaeddin Tur Ali ortaya çıkmıştır.³²³ Timur'un Anadolu'ya akınına Kara İlük Osman sebep olmuştur. Timur Sivas Hâkimi Kadı Burhaneddin Hanefi'yi öldürmüştür. Sivas halkı ise, bu durumda Sivas'ın anahtarlarını³²⁴ Yıldırım Bayezid Han'a göndermişler. Daha sonra Sivas'ı fethedip hükümeti Kara Osman'a vermiştir. İskender b. Kara Yusuf ile bir

³¹⁹ vrk.73a.

³²⁰ vrk.73a.

³²¹ vrk.73b.

³²² vrk.74a.

³²³ vrk.74b.

³²⁴ vrk.75a.

cenkte öldürülmüştür.³²⁵ Akkoyunlu'lar yüz yirmi yıl saltanattan sonra Şah İsmail Erdebilî'ye nakil olunmuştur. Akkoyunlu'nun zevalinin sebebi ise; birbirleri ile ittifakları olmayıp, baba oğula, oğul babaya, kardeş kardeşe kılıç çekip kendileri güçsüz düşmekle Şah İsmail'in ortaya çıkmasına sebep olmuşlardır.³²⁶

ON SEKİZİNCİ FASIL

Timur Han'ın Ortaya Çıkışı

Timur'un babası Turugay b. Terkel (Berkel) ve büyük dedesi Karaçar Güregân'dır (Gürkan). Cengiz Han'ın damadıdır. Timur 776 (1374/1375) tarihinde doğmuştur. Babasının vefatıyla kabilesinin ileri geleni olmuş,³²⁷ padişaha damat olanlara *Türkan* denildiğinden Terken hatundan dolayı kendisine Gürkan denilmiştir. Sistan hâkimine yardıma gittiğinde aldığı ok yarısından dolayı aksamaya başlamıştır.³²⁸

Mekke'den Seyyid Berke; tabl, alem ve hil'at getirip bunları kendisine Hz. Muhammed (s. a. v)'in verdiğini, fatiha ile teslim ettikten sonra şarkta saltanat etmesini Peygamberin emrettiğini söyler.³²⁹ (770-1368-1369) tarihinin Ramazan ayında on dört yaşında saltanat tahtına oturdu. Günden güne kuvvetlenip Horasan ve Fars vilayetlerini tasarrufuna aldı.³³⁰ Irak, Bağdat, Hindistan sonra Gürcistan, Sivas, Malatya ve Şam memleketlerine akınlar saldı. İran ve Turan memleketlerini evladına taksim edip Semerkand'a dönerken hastalandı ve vasiyetini yapıp, yetmiş bir yaşında, otuz altıncı saltanat yılının 807 (1404/1405)³³¹ Şaban ayında vefat etti. Vasiyeti üzere oğlu Halil Sultan tahta geçti.³³² Emir Hacı Seyfeddin'in sarayından gelen Şahmelik adlı hanımla evlendi. Otuz altı yıllık saltanat müddetinin son dört yılında bu hanımın istekleriyle devleti yönetti. Bundan dolayı

³²⁵ vrk.76b.

³²⁶ vrk.77a.

³²⁷ vrk.77b.

³²⁸ vrk.78b.

³²⁹ vrk.79a.

³³⁰ vrk.80a.

³³¹ vrk.80b.

³³² vrk.81a.

bütün herkes Halil Sultan'dan yüz çevirdi.³³³

Horasan'da saltanat edenlerin sonuncusu Hüseyin Mirza b. Baykara Hasan b. Ömer Şeyh b. Timur Gürkan'dır. Şeybek Han Hüseyin Mirza'nın oğullarını yenilgiye uğrattı.³³⁴ Bediüzzaman Mirza, Şah İsmail'in yanına geldi. Sultan Selim Han da Şah İsmail'i münhezim kıldı. Bediüzzaman arzu hâl ile günde bin akçe ulûfe alınıp, İstanbul'a gönderildi. Dört ay sonra o da öldü.³³⁵

ON DOKUZUNCU FASIL

Gur Meliklerinin Devletlerinin Başlangıcı

Ravzatu's-Safa'da yazıldığı üzere bunlar Dahhak evladındandır.³³⁶ Sultan Mahmud Sebügtekin zamanına kadar hükümet ettiler. O zamanın hâkimi Muhammed Savri ve oğlunu hapis ettirdi. Bir yolla Hasan kurtulup Gur hükümeti yine zafer buldu.³³⁷ Behremşah zamanında Alaeddin Cihansız Gazne'yi aldı ve adını Sultân-ı azam koydurdu ve 550 (1555-1556) tarihine kadar hükümet etti.³³⁸ Ebu'l-Muzaffer Gurî, Hind-Lahor'un fethine dahi gitti. Harezmsâh'ın Herat'ı muhasarası üzerine geri döndü. Bir gece Kur'an okurken öldürüldü. Veziri üzerine yeni libaslar giydirmek suretiyle mahfeden göstererek Gazne'ye kadar sultanın ölümünü gizledi.³³⁹

Saltanat süreleri yüz on yıldır.³⁴⁰ Birinci sınıfın çöküşünün sebebi ise; emirlerinin ve vezirlerinin güzellik sahibi kızlara el uzatmaları sebebiyle olmuştur.³⁴¹

YİRMİNCİ FASIL

Batınîlerin Ortaya Çıkışı ve Çöküşü

³³³ vrk.81b.

³³⁴ vrk.82a.

³³⁵ vrk.82b.

³³⁶ vrk.83a.

³³⁷ vrk.83b.

³³⁸ vrk.84a.

³³⁹ vrk.84b.

³⁴⁰ vrk.85b.

³⁴¹ vrk.86a.

Diğer adları İsmailiye'dir, Batıniyye adı da ıtlak olunur. Evvelleri Hasan b. Ali'dir. Alamut³⁴² Kalesi'nde ufak bir yer almışken, daha sonra birtakım hilelerle kalenin tamamına sahip olmuştur. Her ahkâm-ı şer'iyyenin bir de batını vardır, asıl onunla³⁴³ amel etmek caizdir diye, halkı yoldan çıkarmış, İsfahan ve Maristan'ı da eline geçirmiştir. Hendese ve hesap ilminden başka sihirle de uğraşmıştır.³⁴⁴ Hasan b. Muhammed zamanında durumlar daha da azgınlaşmış; nikâhsız yaşamayı ve kişinin mülkiyet hakkını da reddederek, mal kimin elinde ise onun hükmündedir demeye başlamıştır.

Giyâ Hüdâvend zamanında işler düzelmiştir.³⁴⁵ Hülagu Han Batıniyye kalelerini alıp, kötü gidişlilerden dünyayı temizlemiştir. Saltanat süreleri yüz elli yıldan fazladır. Zevalin sebebi ise; kötü ve temiz olmayan akîdeleridir.³⁴⁶

YİRMİ BİRİNCİ FASIL

Şirvan Meliklerinin Ortaya Çıkışları

Nesepleri kendi itikatlarınca Nuşirvan'a çıkar. Evvelleri Şeyh İbrahim Derbendî'dir. Çok fakir bir kimse olup³⁴⁷ Şirvan kasabalarından Şekî adlı şehirde yerleşip çiftçilikle geçinirken, Şirvan hâkimini deviren halk; yorgun bur şekilde bir ağaç gövdesinde dinlenen Şeyh İbrahim'e padişah kisvesi giydirerek tahta geçirmişlerdir.³⁴⁸ Şah Tahmasp, Şirvan mülküne tama' kılmak suretiyle burasını fethetmiştir.³⁴⁹

YİRMİ İKİNCİ FASIL

Gücerat Padişahlarının Ortaya Çıkışı ve Çöküşü

Bunlar iki zümredir. Birinci zümrenin ilk hükümdarı Taceddin

³⁴² vrk.86b.

³⁴³ vrk.87a.

³⁴⁴ vrk.87b.

³⁴⁵ vrk.88a.

³⁴⁶ vrk.89a.

³⁴⁷ vrk.89a.

³⁴⁸ vrk.86b.

³⁴⁹ vrk.90b.

Yıldız'dır.³⁵⁰ Daha sonra Kutbeddin Aybeg tahta geçmiştir.³⁵¹ Yirmi yıl beylik, dört yıl da padişahlık ettikten sonra 607 (1210-1211)'de³⁵² Melik Şemseddin b. Yusuf beylerin ittifakı ile Kutbeddin'in yerine şehriyar olmuştur. Yirmi beş yıl saltanattan sonra oğlu Rükneddin Said tahta geçmiştir. İçkiye çok düşkün³⁵³ olduğundan dolayı halk hoşnutsuzluk göstermiş ve kız kardeşi Raziyye bnt. Şemseddin'i hükümdar yapılmışlardır. Bir muharebede ölümünden sonra, kardeşi Nasireddin b. Şemseddin ve Muizüddin Behremşah Alaeddin b. Şemseddin hükümdar olmuş³⁵⁴ sonra, Keykubad b. Buğra Han padişahlık yapmıştır. Vezir Nizameddin'in nasihatini dinlemediği için memleket ihtilale yüz tutmuştur.³⁵⁵

Sultan Alaeddin, zamanında hayır işlerine meyletti ve meyhaneleri işletmedi.³⁵⁶ Ömrünün sonlarına doğru memleket işlerini çocuklara ve kadınlara bıraktı. Bir çocuk olan Gıyaseddin zamanında evlad-ı mülûkden çocuğun gözlerine mil çektilirdi.³⁵⁷ Bir vesile ile tahta geçen kardeşi Kutbeddin, oyun eğlence ve işrete meylederek kadın düşkünlüğüne başladı.³⁵⁸ Hüsrev Han bir fırsatını düşürerek Kutbeddin'i fetva sahibi Kâdî Han'ı ve şehzade Ferid Han'ı öldürttü.³⁵⁹ Saltanat ona da kalmayıp Muhammed b. Talik Şah'a nakil oldu.³⁶⁰ İbn-i Hacer Askalanî Dehli Sultanlığına, Melik Şemseddin, İskender Şah, Azam Şah geçmiştir diye yazar.³⁶¹ 794 (1391-1392) tarihinde Zafer Han ortaya çıktı.³⁶² İskender Şah'ın vezir İmâdü'l-Mülk'e "maymun"

³⁵⁰ vrk.90b.

³⁵¹ vrk.91a.

³⁵² vrk.91b.

³⁵³ vrk.92a.

³⁵⁴ vrk.92b.

³⁵⁵ vrk.93a.

³⁵⁶ vrk.93b.

³⁵⁷ vrk.94a.

³⁵⁸ vrk.94b.

³⁵⁹ vrk.95a.

³⁶⁰ vrk.95b.

³⁶¹ vrk.96a

³⁶² vrk.96b

diye hitap etmesi, saltanattan katledilmesine sebep oldu.³⁶³ Bahadır Han zamanında veziri Sultan Mahmud ve kardeşi Can Han'ın katli olmuştur. Bundan dolayı Portekizliler Han'dan korkmuşlardır.³⁶⁴ Bir kayık gezisinde vezirleri ve kendisi boğulmuşlardır.³⁶⁵ Celaleddin Muhammed Şir Han zamanında Celaleddin Ekber Dehli'ye şehriyar olmuş, 979 (1571-1572) tarihinde Gücerat'ı fethetmiş³⁶⁶ ve saltanat süreleri yüz doksan beş yıl olmuştur. Zevalin sebebi ise; vezirlerin sultanlardan yüz bularak emirlerin çoğunluğunu kendilerinin nasp etmesi ve padişahlarının çocuk ve iktidarsız olmalarından olmuştur.³⁶⁷

YİRMİ ÜÇÜNCÜ FASIL

Semerkand Hanlarının Ortaya Çıkışı

Bunlardan ilk defa, Cengiz oğullarından Ebu'l-Hayr Oğlan 845 (1450-1451) tarihinde ortaya çıkmıştır.³⁶⁸ Şahruh'un kızı Afife'den iki çocuğu dünyaya gelmiş. Ebû Said Han, Azerbaycan'a gelip oğlu Ahmed Mirza'yı Semerkand'a göndermiş ve Şeybek Han da bu esnada Mirza'yla birleşmiştir.³⁶⁹ Ebu Said'in evlatlarının birbirine düşmesinden Şeybek Han faydalanmış fakat 916 (1510-1511) tarihinde Şah İsmail'in ortaya çıkışıyla o da katledilmiştir.³⁷⁰ Saltanat süreleri yüz elli yıla yaklaşmıştır. Şeybek Han'ın zevalinin sebebi ise; Usta Ali Han'a emân vermişken ahdini bozup onu öldürmesinden olmuştur. Hem velî nimeti olan Ahmed Mirza'nın hanedanına kastetmiş ve hem de Allah ve Resulü'nün emanetine ihanet etmiştir.³⁷¹

YİRMİ DÖRDÜNCÜ FASIL

Kırım Hanlarının Ortaya Çıkışı

Evlâd-ı Cengiz'den ilkönce Deşt vilayetine hükmeden Şaban

³⁶³ vrk.97a-b.

³⁶⁴ vrk.98a

³⁶⁵ vrk.98b.

³⁶⁶ vrk.99a.

³⁶⁷ vrk.99b.,

³⁶⁸ vrk.99b.

³⁶⁹ vrk.100a.

³⁷⁰ vrk.101a.

³⁷¹ vrk.102a

Han b. Buci Han b. Cengizdir. Timur Gürkan'dan sonra nesilleri kesilmiştir.³⁷² 'Vilayetler aranmış neticede Cengiz neslinden Mahmud Hâce Han bulunmuştur. Bu da Ebu'l-Hayr tarafından öldürülmüştür. Ömer b. Arap Şah kavlince evvela Deşt vilayetine Berke Han b. Buci Han b. Cengiz Han hükümet etmiştir.³⁷³ Berke Han İstanbul'u bile kuşatmıştır.³⁷⁴ Melik Hacı Giray'ın vefatından sonra, evladı çok olduğundan memleket ihtilale yüz tutmuştur. Bazı zamanlar Deşt vilayetine iki üç kişinin hükümdar olduğu bile olmuştur.³⁷⁵ İstanbul Fatihi Sultan Mehmed Han, veziri Ahmed Paşa vasıtasıyla duruma el koymuştur.³⁷⁶ Sultan Bayezid Han zamanında Deşt hükümeti Saadet Giray Han'a verilmiştir.³⁷⁷ Bazı tarih kitaplarında sarayda rehin tutma âdeti Sultan Mehmed Han zamanında başlamıştır denilse de aslında bu işe rağbet Sultan Selim Han'dan sudur etmiştir. Tafsili bilgi *Künhü'l-Ahbar*'da yazılıdır. Bunlara ulûfe ve benzeri şeyler göndermek de Sultan Selim zamanında âdet olmuştur.³⁷⁸ İslam Giray Han Sultan Selim ile birlikte Acem seferinde bile bulunmuştur.³⁷⁹ Sultan Selim Deşt vilayetinin hükümetini Sahib Giray Han'a teveccüh kılması.³⁸⁰ İradetullahda padişahlara el uzatanların ömrü kısa olurmuş, bu yüzden Sahib Giray'a el uzatan Baki Bey kötü bir şekilde helak olmuştur.³⁸¹ 985 (1577-1578) tarihinde Sultan Murad Han b. Selim Han b. Süleyman Han teveccühü ile Muhammed Giray Han Deşt hükümetine gelmiştir. Acem seferine gitmesi emredildiği halde emri yerine getirmediğinden Vezir Osman Paşa tarafından öldürülmüştür.³⁸² Hacı Giray Han'ın evladının mülklerinin zevalinin sebebi ise; hayatında oğullarının birine veliahtlık verip ona muhabbet beslemesi ve kendi ölümünden sonra

³⁷² vrk.102b.

³⁷³ vrk.103a.

³⁷⁴ vrk.103b.

³⁷⁵ vrk.104a.

³⁷⁶ vrk.104b.

³⁷⁷ vrk.105a.

³⁷⁸ vrk.105b.

³⁷⁹ vrk.106a.

³⁸⁰ vrk.106b.

³⁸¹ vrk.107a.

³⁸² vrk.107b.

diğer oğullarının ve akrabalarının birbirleriyle mücadeleyle girmeleri sebep olmuştur.³⁸³

YİRMİ BEŞİNCİ FASIL

Şah İsmail'in Ortaya Çıkışı ve Bazı Memleketlerin Âl-i Osman'a Nakli

Bu cümleden evvela zuhur eden, Şeyh Cüneyd b. Şeyh İbrahim b. Hacı Ali b. Şeyh Sadreddin b. Şeyh Seyfeddin b. Cebrail'dir. Bu nesilden Şeyh Safî hazretlerini evliyâ-ı kibardan sayarlar.³⁸⁴ Şeyh Cüneyd'ten sonra oğlu Şeyh Haydar ortaya çıktı ve babasının izini takip etti. Bir cenk esnasında öldürüldü. 905 (1499-1500) tarihinde İsmail hurûc etti. Azerbaycan'ı fethettikten sonra namını “Şah” koydu. Taçlar döktürüp kendisine beyat edenlere giydirdi. Çoğunluğu kırmızı çuhadan olduğundan bu kavme “Kızılbaş” denildi.³⁸⁵ Çaldıran Savaşı'nda Mısır Fatihi Sultan Selim Han'la cenk edip münhezim olunca her yıl bir hâkimin üzerine vardı. Birçok hezimetten sonra 930 (1523-1524) tarihinde öldü. Yerine oğlu Şah Tahmasp geçti ve o da 980 (1572-1573) tarihinde fevt oldu.³⁸⁶ Karakoyunlu'nun zevaline sebep; ihtiyatlı olmak lazım gelirken, gaffette olmaları ve Elvend Mirza'nın gece ve gündüz içki ve eğlenceye düşkün olması ve ilim ve marifet ehli kişilerle meşveret etmemesinden olmuştur.³⁸⁷

YİRMİ ALTINCI FASIL³⁸⁸

Tolunoğullarının Beyanındadır

Evvelleri Ahmed b. Tolun'dur. Buhara âlimi iken Nuh b. Ahmed Samani'nin kulu idi. Hicretin 254 (868) senesinde Mısır'ı aldı.³⁸⁹ Halife Müveffik Billah'ın adını hutbeden çıkarıp kendi adına hutbe okuttu. Halife Müstain Billah'ın katlini isteyenlere; “*değil halife, halife evladının birinin katli bile benim nazarımda küfürdür*” diye

³⁸³ vrk.108b.

³⁸⁴ vrk.109a.

³⁸⁵ vrk.111a.

³⁸⁶ vrk.111b.

³⁸⁷ vrk.113a.

³⁸⁸ vrk.114b.

³⁸⁹ vrk.113b.

karşılık verdi.³⁹⁰ Yirmi yıl saltanattan sonra mide rahatsızlığından vefat etti. Tahta Ebu'l-Cüyûş Hammaru'ya geçti. Toplam saltanat süreleri otuz sekiz yıl olup, 292 (904-905) tarihinde devletleri Akşidlere nakil oldu.³⁹¹

YİRMİ YEDİNCİ FASIL

Ahşidilerin Ortaya Çıkışı

Ahşid, Akşid *ak güneş* demektir. 323 (934-835) tarihinde Muhammed b. Togaç Mısır hükümetine padişah oldu. *Togaç* o dilde Abdurrahman anlamına gelmektedir.³⁹² Ahşidlerden Emir Kâfur hem cömert ve hem de adaletli birisiydi.³⁹³ Saltanat süreleri otuz beş yıldır. Zevalin sebebi ise; neseplerinin kesilmesidir, yoksa adalet, insaf ve keremde kusurları olmadı.³⁹⁴

YİRMİ SEKİZİNCİ FASIL

Fatımilerin Ortaya Çıkışı

Bu zümrenin evveli, Ebu' l-Kasım Mehdî'dir. Hz. Fatıma neslinden olduklarından Fatımiyye, Hz. Ali'ye intisaplarından Aleviyye, Cafer-i Sadık oğlu İsmail nesepleri olmasından dolayı İsmailiyye denilmiştir. 297 (909-910) yılında ortaya çıktılar. Fatımî³⁹⁵ halifelerinin toplamı on dört kişidir. Toplam saltanat süreleri ise iki yüz altmışaltı yıl olmuştur. Mısır'daki saltanatları iki yüz sekiz yılda nihayet bulmuştur. ³⁹⁶ Zevalin sebebi ise; Halife Âzıd'ın on bir yaşında tahta geçip, ümerasını kontrol edemediğinden olmuştur. Evvela kulları isyan edip Vezir Ebu' l-Garat daha sonra onun oğlu Zerik öldürülmüştür.³⁹⁷

YİRMİ DOKUZUNCU FASIL

Ekrâdın Ortaya Çıkışları ve Eyyubilere Nakli

³⁹⁰ vrk.114a.

³⁹¹ vrk.115b.

³⁹² Vrk 116a.

³⁹³ vrk.117a.

³⁹⁴ vrk.117b.

³⁹⁵ vrk.117b.

³⁹⁶ vrk.119b.

³⁹⁷ vrk.120a.

Fatimîlerden sonra Mısır'a padişah olan Selahaddin Yusuf, Nureddin Şehid tarafından Mısır'a gönderildi. Atası Azerbaycan'ın kuzeyindeki Gülçîn, (Gülçemîn) Ekrâdındandır. Babasının namı Eyüp olmasından dolayı bu topluluğa Eyyubiler denir. Selahaddin 567 (1171-1172) yılında tahta cûlus etti. Nûreddin Şehid'in ölümüne kadar kendi adını hutbe okutamadı. Yirmi dört yıl hükümet etti.³⁹⁸ Turanşah'dan sonra Şecerüddür adlı kadın tahta geçti.³⁹⁹ Evlâd-ı Eyyûbiyye sekiz erkek ve bir kadın Mısır gibi geniş bir ülkeye seksen beş yıl hükümet ettiler. Zevallerine sebep ise; bazen akıllı kısa kadınların bazen de çocukların hükümete geçmesinden olmuştur.⁴⁰⁰

OTUZUNCU FASIL

Eyyubilerden Yemen Civarında Hükümet Edenler

Selahaddin Yusuf Nureddin Şehid'in sağlığında Turan Şah'ı ordu komutanı sıfatıyla Yemen fethine gönderdi⁴⁰¹ ve fetih 570 (1174-1175) yılında müyesser oldu.⁴⁰² Nasır'ın öldürülmesinden sonra hükümdarsız kalan Yemen'e annesi Zübeyde Hatun hükümdar oldu. Fakat niyeti Eyyubilerden biriyle evlenmekti. Neticede Süleyman b. Takıyüddin Ömer b. Sehinşah'ı bulup evlendi.⁴⁰³

Süleyman bütün ikazlar aldırmadı ve memleket ihtilale yüz tuttu.⁴⁰⁴ Duruma Melik Mesud el koydu fakat kendisi en az Süleyman kadar zalimdi.⁴⁰⁵ Saltanatın zevaline sebep ise; Aksis lakaplı Melik Mesud'un fesadı ve zulmü sebep olmuştur.⁴⁰⁶

OTUZBİRİNCİ FASIL

Türkmenlerin Mısır'da Ortaya Çıkışı

³⁹⁸ vrk.121b

³⁹⁹ vrk.122a.

⁴⁰⁰ vrk.122b.

⁴⁰¹ vrk.123a

⁴⁰² vrk.123b.

⁴⁰³ vrk.124a.

⁴⁰⁴ vrk.124b.

⁴⁰⁵ vrk.125a.

⁴⁰⁶ vrk.125b.

652 (1254-1255) tarihinde Tatar askerinin Bağdat'ı fethinden sonra etrafa bir korku düştü. Melik Eşref küçük olduğundan Aybeg üzerine iltifat edildi.⁴⁰⁷ O da Çerkez asıllıları yanına aldı. Lâkin o nâ-cinsler isyana başladılar.⁴⁰⁸ Yirmi beş hükümdarı Selâtîn-i Etrak'den⁴⁰⁹ olmak üzere toplam saltanat süreleri yüz otuz dört yıl olmuştur. Zevallerine sebep ise; nâ-cins ve akılsız kimselere iltifat edip onlara mağlup olup, yerli yersiz küçük kimseleri tahta geçirip daha sonra azl etmeleri sebebiyle olmuştur.⁴¹⁰

OTUZ İKİNCİ FASIL

Çerkezlerin Mısırdaki Saltanatı ve Osmanlılara Nakli

Melik Salih Zeyneddin Hacı on yaşında tahta geçince, Berkuk Çerkez, lala ve müdebbiri olmuştur. Bütün Çerkezler ona tabi olup kuvvet bulunca Salih'i tahttan indirdi.⁴¹¹ On altı yıl hükümet etti.⁴¹² Oğlu Melik Nasır, Timur ve Sultan Bayezid'le cenk etmek suretiyle Mısır'ı fetrete düşürdü. On üç yıl saltanattan sonra katl edildi.⁴¹³ Ebu'l-Fazl Abbasî'den sonra Şeyh Zahirî sekiz buçuk yıl saltanatta bulunmuş,⁴¹⁴ arkasından gelen Melik Eşref de otuz yıla yakın saltanat etmiştir.⁴¹⁵ Kansu Gavri, Sultan Selim Han'la Halep'te Mercî Dâbık'ta cenk edip münhezim olmuştur.⁴¹⁶

Saltanat süreleri yüz otuz sekiz yıldır. Zevalin sebebi ise; bu zümre ulularının nimete nankörlük etmeleridir. Ehl-i İslâm'dan geçinirken, kâfir Çerkez vilayetlerine evlatlarını göndermeleri, Sultan Selim ile ata-oğul muamelesi ederken, rafizî ve ilhad ehline meyl etmeleri ve ahdlerini bozarak haddi aşmalarıdır.⁴¹⁷

⁴⁰⁷ vrk.125b.

⁴⁰⁸ vrk.126a.

⁴⁰⁹ vrk.128a.

⁴¹⁰ vrk.128b.

⁴¹¹ vrk.128b.

⁴¹² vrk.129a.

⁴¹³ vrk.129b.

⁴¹⁴ vrk.130a.

⁴¹⁵ vrk.130b.

⁴¹⁶ vrk.131a

⁴¹⁷ vrk.131b.

TEZYİL

Eserde beyan olunan hükümdarların çoğunluğu hîle ve hud'a yoluyla hükümete gelmiştir.⁴¹⁸ Bundandır ki, çok geçmeden de zeval bulmuşlardır. Fakat Osmanlı Sultanları böyle değildir. Her biri cihat ve gaza yoluyla saltanata gelmiştir. Sultan Mehmed Han ve Vezir Mahmud Paşa'ya gelinceye kadar bir kanun-ı kadîm yoktu. İlk defa bunlar koymuştur. Osmanlı devleti 700 (1300- 1301) senesinden beri sürüp gelir.⁴¹⁹

HATİME

Rum (Anadolu) vilayetinde hüküm süren bu beyliklerin ne yolla zuhur ettikleri ve ebnâ-i mülûkden olup olmadıkları malum değildir.

KARAMANOĞULLARI

666 (1267-1268) tarihinde Karamanoğlu Mehmet Bey ortaya çıkıp Konya'yı aldı. Sultan Alâeddin zamanındaki Etrak taifesi Tatar şerrinden kaçıp Ermenek civarında yerleşmişlerdi. Bu taifenin Nur Sofi⁴²⁰ adlı ileri gelenlerin en büyük oğluna Karaman denilmekteydi.⁴²¹ Tarih-i Melik Müeyyid'de Nur Sofi'nin Ermeni asıllı olduğu yazılıdır.⁴²² 792 (1389-1390) yılında Yıldırım Bayezid Han, Alâeddin'in üzerine yürüdü ve hezimete uğrattı.⁴²³ Osmanlılarla kız alıp vermek suretiyle ülfet halindeyken, Padişah sefere gittiğinde, doğru durmayıp fesat çıkarırlardı.⁴²⁴ Fatih Sultan Mehmed zamanında anlaşmayı bozdukları ve Müslümanlara kılıç çekmeleri zevallerine sebep oldu.

Aydın, Saruhan, Germiyan, Hamid, Turgud, İzmir, Teke, Karesi ve Menteş vilayeti 700 (1300-1301) tarihinde Sultan Gıyaseddin'in öldürülmesi üzerine bunlar, istiklal üzere hutbelerini okuttular. Lâkin doğru durmadıklarından, haramî hükümdelerdir fetvası ile

⁴¹⁸ vrk.132a.

⁴¹⁹ vrk.133a.

⁴²⁰ vrk.135a.

⁴²¹ vrk.135b.

⁴²² vrk.136a.

⁴²³ vrk.137b.

⁴²⁴ vrk.138a.

memleketleri ellerinden alındı.⁴²⁵ Ehl-i ilim ve tedbir sahibi birisi olan Sivas Hâkimi Kâdı Burhaneddin, ol yerlere hâkim olarak Sivas'ı başkent edindi.⁴²⁶

ERATNALI LAR

Sultan Eratna 753 (1352-1353) tarihine kadar Kayseri'de hükümet etti. Eratna'nın zevcesi Sivla (Sivli) Paşa nam hatun Kayseri'de medfundur.⁴²⁷ Bazı Türkî tarihlerde *Atana* diye galat yazdıkları zikri geçen kişi merhum Eratna'dır.⁴²⁸

İSFENDİYAROĞULLARI

Bunlara Kızıl Ahmedli de denir. Neseplerinin Halid b. Velid'e çıktığını iddia ederler. Yıldırım Han zamanında Kötürüm Bayezid adlı Bey Kastamonu'yu başkent yaptı.⁴²⁹ Lâkin doğru durmadıklarından 865 (1460-1461) tarihinde Sultan Mehmed Han Kastamonu ve Sinop'u fethederek hâkimiyetlerine son verdi.⁴³⁰

RAMAZANOĞULLARI

Evvelleri Emîr Ahmed b. Ramazan'dır. Bir Türkmen'dir. 780 (1378-1379) tarihinde Adana, Sis, Ayaş, Payas civarında hükümet etmiştir. Haleb'e musallat olan Arap askerini oralardan temizlemiştir. Kendisinin ölümünden sonra evlatları birbirine düştü.⁴³¹ Mahmud Bey ecdadının aksine evvela Sultan Bayezid Han'a daha sonra Sultan Selim Han'a bağlandı.⁴³² Bunların evladı müstakil olarak sikke ve hutbe sahibi olmamışlardır. Bazen Dülkadir bazen de Karamanlılarla harp etmişlerdir.⁴³³

⁴²⁵ vrk.138b.

⁴²⁶ vrk.139a.

⁴²⁷ vrk.139b.

⁴²⁸ vrk.140a.

⁴²⁹ vrk.140a

⁴³⁰ vrk.140b.

⁴³¹ vrk.141a.

⁴³² vrk.142a.

⁴³³ vrk.143b.

ZÜLKADROĞULLARI

Hatimedede zikir olunan mülûkûn en kuvvetli ve sikke ve hutbesinde şüphe olmayan ve padişâhâne hareket edenlerdendir. Kendilerine göre nesepleri Nuşîrvan'a çıkar. Yalnız bazıları bunun sıhhatinden şüphe ederler. Türkmen taifesinden olup Elbistan, Maraş civarında oturmuşlardır.⁴³⁴ Daha sonra Malatya, Antep, Azir, Harput, Behisni (Besni), Darende, Kırşehir, Kayseri, Hısn-ı Mansûr, Kale-yi Rum, Sis, Kars, Zamantı, Gönderli memleketlerine şehriyar oldular. Evvelleri Karaca b. Zü'1-Kadr'dir.⁴³⁵ Daha sonra Melik Arslan b. Süleyman Mısır Sultanının tayini ile babası yerine geçti.

On iki yıl sonra Harput sancağı Uzun Hasan'a verildi. Mısır Sultanı Batınilerin yolunu tutanlardandı.⁴³⁶ Alaüddevle'nin oğulları 921 (1515-1516) yılında, Kızılbaş üzerine giden Sultan Selim Han'ın buğday yüklerini yağmaladılar. Bunun üzerine Sultan, Hadım Sinan Paşa'yı gönderip onları münhezim kıldı.⁴³⁷ Zü'1-Kadrli Ali Bey bir işret meclisinde padişaha karşı edepsiz sözler sarf etmesi üzerine Vezir Ferhad Paşa tarafından yanında birkaç ulu beyle birlikte katl edildiler.⁴³⁸ Zü'1-Kadroğullarından dokuz hâkim tahta geçip, saltanat süreleri yüz elli yıldan fazlayken çöktü. Zü'1-Kadrli neslinden, *Ca'ferî* mahlaslı Cafer Bey isimli bir mirлива sağ kalmıştır.⁴³⁹

⁴³⁴ vrk.144a.

⁴³⁵ vrk.144b.

⁴³⁶ vrk.145b.

⁴³⁷ vrk.147a.

⁴³⁸ vrk.147b.

⁴³⁹ vrk.149a.

III. BÖLÜM

III. BÖLÜM

TRANSKRİPSİYONLU TAM METİN

[1b] “Bismike’llahümme mâlike’l-mülki tü’ti’l-mülke men teşâ’ü ve tenzi’u’l-mülke mimmen teşâ’ü ve tü’izzü men teşâ’ü ve tüzillü men teşâ’ü bi-yedike’l-hayr. İnneke ‘alâ küllî şey’in kadîr”⁴⁴⁰ ve “tuşallî ‘alâ rasûlike Muḥmmedeni’l-mü’eyyedi fi’l-halli ve’l-aḳdi ve’l-kâlemi’l-münîri ve ‘alâ âlihî ve şaḥbihi’l-lezîne kânû fi’l-ḥarci ve’n-naḳdi kâni’îne bişey’in yesîr. Eskenehümü’l-lâhü fi ğurefi’l-cinâni li-kevnihim melâzen bi-cemmin gafîr”. Ba’de zâlik, akıl ve idrak şâhiblerine zâhir ve zihn-i derrâki olanlara gün gibi bâḥirdür ki, Ḥak sübhânehû ve te’âlâ yer yüzindeki kullarına pâdişâhlar naşb eyledi ve anların taht-ı hükminde vezîrler ve kaḳîlar ve emîrler nâmına, ba’zı bellü başlu âdemlere [2a] imtiyâz virdi ki, gerek ‘adâlet-ile hükûmette, gerek ḥüsn-i tedbîr ve siyâsette, ol pâdişâhlara mu’în ve zâhir olalar. Ya’ni ki, bilmedüklerini pâdişâhlara bildüreler, görmedüklerini gösterüp her ḥuşûşda görür gözi ve tutar eli ve yürür ayağı yerinde olalar. Fe-emma, gerek sultân ve vezîr, gerek sâyir ḥâkim ve emîr, ‘ulemânunḥı kadîr-i ‘ilm ü fazîletni, ‘uḳelânunḥı miḳdâr-ı fehm-i ma’rifetini, nâşihlerunḥı te’sîr ü ‘izz ü nasîhatini, iş görmiş, niçe ıssı şovuk geçürmiş ḥıdmet-güzâr erlerunḥı ḥaḳḳ-ı ḥıdmetini bileler. Liyâḳat ve istihḳâklarına göre ri’âyet kı-lalar. Küllî iltifâta lâıyık olanları ‘avâm-ı nâs-ile bir görmiyeler. Ğalat-baḥşlık idüp, olur olmaz eşḥâsa tâlî manşıblar virüp, ‘ayân-ı memlekette muşallat etmeyeler. Zîrâki, Ḥaḳḳ celle ve ‘alâ “hel yestevî’l-lezîne ya’lemûne vellezîne lâ ya’lemûn”⁴⁴¹ buyurmuşdur. Ya’ni ki; ehil olanlar ile nâ-dân olanlar beraber degüy idüğini kulla [2b] rına tıyurmuşdur. Madâm ki pâdişâhlar ve vezîrler bu dedüğimiz üslub üzre depreneler. Sayir ḥâkimler daḥî, ‘adl ü insâfî’âdet idineler. Devletleri binâsı ber-ḳarâr ve saltanatları esâsı pâyidâr olur. Memleketlerine ḥâricden yâḥud taht-ı hükûmetlerindeki ḥavâricden - ‘ıyâzen bi’llâh bir zarâr kaşd olun-

⁴⁴⁰ Al-i İmran 3/26. “Rasûlüm de ki; Mülkün gerçek sahibi olan Allah’ım. Sen mülkü dilediğine verirsın, dilediğinden de çekip alırsın. Dilediğini yüceltir dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Gerçekten sen her şeye kadırsın.”

⁴⁴¹ Zümer 39/9 “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”

dukda; ‘âkıllarüñ re’y-i munîri, müdebbirlerüñ husn-i tedbîri ‘ulemâ vü şulehânuñ hayr du ‘âları te’şîri ile ol fesâdâtüñ def’ine çâre bulunur. Gerek re’âyâ vü berâyâ, gerek fuğarâ vü ağniya, huzûr u râhat-ıla geçi-nür. Bu dahî ma’lûm ola ki, pâdişâhların mülk ü devleti bekâsı: Evvelâ: Sipâh u re’âyâyâ ve cemi’i ‘ulemâ vü şulehâyâ kendüyi sevdirmek-ile olur. Şâniyen: Âkıl ü dâñâ, bî-ğaraz idüğü zâhir ü hüveydâ, ‘ilm ü ma’-rifet-ile meşhûr-ı dünyâ [3a] ‘ale’l-huşûş manşib sevdâsından müberrâ, ‘âlemüñ eyu yatlusın bilmiş tevârîh ‘ılmini gereği gibi ihâta kılmış bir iki perhîz-kâr muşahib-ile ülfet itmek, hiç olmaz-ise bâri, haftada bir kerre añları getürüp söyletmek. Huşûşâ; hâkık sözi söylemelerine incin-meyüp ruşsat virmek-ile ve añlar hâkıkında, ğaraz ehli sözlerini işitme-mek-ile ta’ayyün bulur. Şâlisen: Ahâli-i ‘âleme müte‘allık olan cüz’iy-yâtı yoklayup, narh-ı rûziye gereği gibi muqayyed olup her nesneyi de-ğer pahâsı ile satdırmak eyliye. Narh⁴⁴² gözetmeyüp alış-viriş idenleri buldırup hem satana, hem alana siyâset itdürmek-ile müyesserdür. Zîrâ ki, narh-ı rûzî umûr-ı küllîden iken, cüzvîdür deyü, pâdişâh ve vezîr muqayyed olmadığı taqdirce mücerred şehriñ kaçısı, ol hükmü icrâ edemez. Emr-i siyâset kendüye müte‘allık olmamağın ol tarîka gide-mez. [3b] Bu taqdirce, her kişi istediği gibi alur satar. Hâlal akçasına, tama’ı hâm ile zehr katıla katar. Pâdişâhların hıdmetine ve seferine yaramayan erâzil-i nâs, küllî mâle mâlik olur, ‘âyân-ı memleket olup, ri’âyetleri vâcib olan ekâbir fakîr olup iflâs yollarına sâlik olur. Pes, lâzım gelür ki, sefer seferleyecek atlu ve piyâde cümle mâ-melekini şatup boğazına koyar. Narh-ı rûzîden ziyâde ile alınan zâd ü zevâde, asker-i İslâmı ‘uryân idüp, bu bahâne ile soyar. Bu huşûşda ihmâlün zarârı müslümanlara ve nef’i kâfirlere ‘âyid idüğü mahall-i zarûrette zâhir olup, ehl-i hükm olanların fesâdâtını pâdişâhlar ol zamânda tu-yar. Râbi’an: Bekâ-ı devlete bâ’is olan muttasıl serhadler ahvâli cüst ü cû kılinup yoklanmak toğrı sözlü câsûslar kullanılıp düşmânün fikr-i fâsidinden haber alınmak, belki bir iki câsûsa [4a] inanılmayup ev-vel giden câsûsun ahvâlin bilmeğe bir câsûs dahî şalınmağdur. ‘İyâzen billâh bir fitne vü fetret zâhir olmazdan evvel, tedârîki görölmekdür. Yoksa ser-hadlerde ihtilâl zâhir olduktan sonra tedbîri müşkil idüğü muqarrerdür. Minhâcû’s-Sülûk⁴⁴³ nâm kitâbda yazılmışdır ki ‘Acem

⁴⁴² Narh: Azami fiyat manasına konulmuş bir istilâhtır. Narh yahut halkın telaffuzuyla nark, Türkçe bir kelimedir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993, C.II, s.654.

⁴⁴³ Eser, Ebû Osman Amr b. Câhiz’e aittir. Âlî bu eserden istiafe ederek, bir önsöz ve onbeş fâsıldan ve bir sonsözden oluşan *Mehâsinü’l-Edeb*’i yazmıştır. Bkz., Babinger, 148.

pâdişâhlarından Erdşîr⁴⁴⁴ cümleden başîret üzre idi. Gece vü gündüz zevâl-i mülk ü devletten қорқup, muttaşıl etrâf-ı memâlikini ‘âkil ü kâmil câsûslar ile yoklamadan hâlî degül idi. Meselâ; pâ-yı tahtındaki ‘ayân-ı memleket ne tarîk-ıla geçinürler-idi. Gecelerde kimün-ile sohbet iderler ve ne söyleşürler-idi, cümlesini bilürdi, Kezâlik Hulefâ-i Râşidîn’den, Hâzret-i ‘Ömer radıya’l-İllâhu anı taht-ı hükûmetteki memleketlerüñ halkı ile şol deñlü muқayyed olurdı ve hâkimleri ve ‘amilleri anlara [4b] ‘adâlet ider mi? Yoksa zulm ü hayf idüp, cefâsı âteşine yaқar yandırur mı? Cemî’an ma’lûm idinürdi ki, kendüsi Medîne-i Münevvere’de sâkin iken diyâr-ı Şâm ve Hurasân ve Fâris aҳvâlini gereğı gibi ihâta kııurdı. Fî nefsi’l-emr dünyâda mülk ü devlete zevâl irmeye idi. Cümleden evvel, halk-ı ‘âleme pâdişâh olup küllî miknet ü kudret bulan Keyûmersşâh’uñ evlâdı ve akrabası ta bu zamâna dek saltanat idüp dükenmeye idi.

Li-müellifihî

Eger her pâdişeh mülkin şaқınsa ‘adl ü dâd etse
 Du‘âcı kulların gâhî gözetse ber-murâd etse
 Kemâlât ehlinüñ қadrin bilip şındırmasa қalbin
 O noқsân eyledikçe şâh aña lütfun ziyâd etse
 Zevâl irmez cihânda mülkine bu resme sultânuñ
 Muhaldür ‘ömri mümted olsa dergâhın küşâd etse
 Muḥassal şâh-ı ‘âdil-i nesl-i pâkin munқariз görmez
 [5a] Revâdur emrine şâhân-ı ‘âlem inқıyâd etse
 Ocağın ḥaşre dek rûşen қalurdı şol ki ‘âlemde
 Gurûruñ terk idüp erbâb-ı faқr-ı gâhî yâd etse

Ve bi’l-cümle madâm ki pâdişâhlar ‘adl ü dâdı қoyup zulme meyl eylemeyeler ve aҳvâl-i ‘âlemden iğmâz idüp fuқarânuñ gözleri yaşını seyl eylemeyeler. Mülk ü devletleri gayrilere naқl etmeye. Ya’nî ki İnnellâhe lâ yügayyiru mâ bi-қavmin ḥattâ yügayyirû mâ bi-enfüsihim⁴⁴⁵ maзмûnı ḥadd-i tahkîқа yetmeye. Künûzü’l-Cevâhir nâm kitâbda yazılır ki; bir zamânda ‘Acem pâdişâhları selâtîn-i mülûk-i Hind’üñ çok yaşadığını iştmişler. Yarar elçiler ile mektûb gönderüp sebebini sül etmişler. Anlar ki Mülûk-i Hind’üñ en nâm-dâr u ‘âkıli-

⁴⁴⁴ Erdşîr: күкremiş Arslan demektir. Bkz. Âlî, *Hâlâtü’l-Kâhire mine’l-Âdâtı’z-Zâhire*, (Sad. O. Şaik Gökyay, Ankara 1984, s.18.

⁴⁴⁵ Ra’d Suresi 13/11 “...Şüphesiz ki, bir kavim kendi durumunu деğiştirmedikçe Allah onların durumunu деğiştirmez..”

ne varmışlar. Neye geldiklerini bildürüp, mektûplarını virmişler. Hind pâdişâhı ol rasûllere incinmiş. Siz niçün [5b] çok ‘ömür sürersüz deyü sormak ne küstahlıktır deyü niçe söz söylemiş. ‘Âkıbet hışm idüp, ol derd-mendleri bir hâlî cezîreye göndermiş. Ta ol cezîredeki tağ yere geçmeyince, bunlar anda maḥbûs olsun deyü, emr eylemiş. İlçiler ki, müstevfâ zâhîre ile anda birağılmış. Halâş olmaları bir muḥkem tağun yere geçmesine havâle kılınmış. Niçe yıllar anda kalmışlar. Gece vü gündüz, ta ‘at ü ‘ibâdet idüp ağlamaya başlamışlar. Ya ‘nî ki, “Ya Rabbî, kemâl-i kudret ü ‘âzemetüñ ḥaḳḳıçün. Sen bu tağı yere geçür ve bu mihnet zulmetinüñ âb-ı hayâtını içür”, deyü gözyaşları dökmüşler. Hikmet Hudânuñdur çok geçmedin bir ‘azîm zelzele olmuş. Cezîredeki tağ yıkılıp yere geçmiş. Derd-mend ilçiler deryâ kenârında ol dehşet-i le ditreyü kalmış. [6a] Vakta ki, ol tağun yere geçdüğü eşidilmiş pâdişâh-ı Hind, âdem gönderüp; varuñ ol ilçiler sağ mıdır görün? Helâk olmamışlar ise ‘ahdimüñ üzre getürün buyurmuş. Bir gemi ile varılıp, ol bî-çâreler huzurına getirilmiş. Bir miqdâr iḥsân idüp, cevâbıñuzu aldınıuz mu dimiş? Mülûk-i ‘Acem’e gördüğünüzi söylen deyü yollarına revâne kılınmış. Hatta himmetü’r-ricâl takle’u’l-cibâl⁴⁴⁶ meşeli ta o zamânda şâdir olmuş. Ya ‘nî ki; iki üç fakîr sabah ve aḥşam cenâb-ı Ḥaḳḳa taarru’-ı keşîr etmek-ile dünyâ ḥalḳ olunalı yerinde turan muḥkem tağı az zamânda yerlere geçüre. Bu kanda kaldı ki, niçe biñ maḫlûm bir pâdişâhuñ vücûdına bed-du’a ideler. Yâ Rabbî sen götür bu ḫâlimi deyü yaḳaralar. Pes, ol niçe uzun ‘ömre mâlik olur? Yerlü muḥkem tağı yere geçüren bed-du’âdan onun vücûd-ı za’îfi niçe kurtulur. İmdi bu devr-i laṭîf ve zamân-ı te’lif ki; hicret-i Nebeviyyenüñ [6b], biñ yedinci (1007-1598-99) yılı duḫûl etmişdür. ‘âlemüñ nizâm-ı, bir yüzden olup narḥ-ı rûzî yürimek, ḥâkimler ḥukmini icrâ etmek maḥv olup gitmişdür. Ehl-i ‘ırz ve şâhib-i vakâr âdemler ‘azl-ile bucaḳlarda kalmışdır. Hîle-kâr-ve bî-edeb müfsidler birer tarîḳ-ıla ilerü gelmişdür. Pâdişâh-ı ‘âlem ve şâhinşâh-ı benî âdem olan şehriyâr-ı rûy-i zemîn ve zıllu’llâhi fi’l-‘arzîn. Selâṭini ’Âl-i ‘Osmân’uñ nâm-dârı yedi iklim pâdişâhlarınuñ büzürg-vârı; Sultân Mehmed Hân bin Sultân Murâd Hân bin Sultân Selîm Şeyyeda’llâhü bünyâne devletihî bi’s Şer’i’l-kavîm Ḥazretleri egerçi kim zulm-ti-ḥayfe rızâ virmezler. Vezîrler her nesneyi yerlü yerine vaḫ’ ider, kıyâsın iderler. Anlar ise umurıñuzda medḫali olmayanlar ḳarışurlar. İrtişâ ile ‘âlemüñ nizâmına ihtilâl virürler, deyü ‘özü iderler. Halen ki, vâḳi’ ḥâlî ittifâḳ-ile ḥüdâvendi-gârı a’zama bil-

⁴⁴⁶ Ricalin himmeti dağları yerinden oynatır. Ebu’l-Fida İsmail b. Muhammed Acluni, *Keşfü’l-Hafâ*, (Haz. Ahmed al-Kalaş), Beyrut 1985, II, 333, Hadis no: 2888.

dürmezler. Anlaruñ âteş-i [7a] havf itdükleri takdirc, bâri-yi vâlide-i sa'îdleri bânu-yi zamân muhaddere-i zî Şân 'Âsiye 'iffet, Fâtımâ 'isimet müdebbie-i mülk ü devlet olan Sultân-ı re'fet-nişân Hazretlerine 'arz etmezler. Hâşâ sümme hâşâ ki, anlar ihtilâl-i 'âleme rızâ vireler. Nûr-i dîdeleri ve baht-ı hümayun-ı sa'îdelerinuñ, noksân-ı 'ırz-ı şerîflerine cevâz göstereler.

El-Kıssa: 'Ukelâ-i ekâbirden ba'zıları bu haqîre vâfir-minnet idüp 'ıyazen bi'llâh [zevâl-i mülk-i devlet için ihtiyat]⁴⁴⁷ şimdiye dek mülk-i 'âleme gelüp, pâdişâhlık idenlerden kimleruñ mülk ü devleti zâyil olmuştur. Leşker ü hazîne ve re'âyâsı yerlü yerinde olan saltanatuñ nizâmı ne sebeb-ile ihtilâle yüz tutunmuşdur, bir risâlede beyân itseñüz. 'İlm-i tevârîh başdan âhire maglumuñuz olmağın, mâ-adâsını kıoyalım. Hicretten beru vâkı' olan [7b] hall ü 'ağdi bize bildirseñüz deyü, ilhâh u ibrâm itdüklerine binâ'en iltimaslarına icâbeti münâsib gördüm. Biñ yıldan beru tahta geçüp hükûmet iden pâdişâhlaruñ, mülk ü devleti zevâlini ve niçe hâkimleruñ, şadr-ı saltanata ittisâlini tahkîka ir gördüm. Hadd-i zâtında Hândân-ı Devlet-i 'Osmâniyye'nüñ ni'met-i ihsân-ı ile hâşıl olmağın bu bâbda sükût idüp küfrânü'n-ni'meliği münâsib görmedüm. Tevârîhuñ muhtelif kitâblarından huşûşâ; altı yıldan beru tasnîfine meşğul olduğum Künhü'l-Ahbâr nâm kitâbumda cem' u te'lîfi mümkün iken mübâşeret defterini dürmedüm ve bu risâlenüñ nâmını Füsûl-i Hall ü 'Akd ve Usûl-i Harc ü Nakd ta'yîn itdüm. Huşûşâ ki; havâş u 'avâmuñ fehmi u iz'ânı âsân olsun içün ri'âyet-i şecî' ile inşâyı ve 'Arabî vü Fârisî kelimelerden [8a] mürekkeb olan edây-ı belîğ-ile imlâyı münâsib görmedüm. Hicret-i Nebeviyye'den soñra gelen mülûk ü selâtinüñ dahî meşhûrlarından otuz iki faşl ihtiyâr itdüm. Ve ba'zı hâkimleruñ beyân-ı ahvâlini, hatime-i risâlede nakş u nigâr itdüm. Dehân-ı insân ki otuz iki esnân ile mağall-i takrîr ü beyândur. Efvâh-ı 'âleme bu tarîk-ıla düşmesi küllî şöhrat bulmağa bâ'is idüğü 'ayandır.

MUKADDİME

Hafî olmaya ki, Hazret-i Âdem Peyğamber şallallâhü 'aleyhi ve sellem yeryüzine indükden soñra gelüp geçen pâdişâhlarda, evvelâ zevâl-i mülk ü devlet Dahhâk-ı Mârî'ye vâkı' olmuştur. Bundan evvel Cemşîd biñ yıl saltanat idüp beşyüz yıl 'adl ü insâf ve İslâm üzre geçmiş-iken şeytân 'aleyhi'l-la'ne kendüyi yoldan çıkardı. Ânuñ igvâsı ile hâşâ; ulûhiyet da'vâsın eyledi. [8b] Pes, Hakk Sübhânehü ve Te'âlâ,

⁴⁴⁷ Metnin kenarında ve aynı hatla yazılıdır.

‘Arab kavminden, Benî Hamîr neslinden hükûmet iden Şeddâd’uñ çavuşı iken Dahhâk’ı Cemşîd’e muşallat kıldı. Añsızın hurûc idüp, Bâbil vilâyeti ki, halâ Bağdâd vilâyeti cânibleridür ânı pây-ı taht idinüp, niçe yüz bin asker-ile Cemşîd’e havâle oldı. ‘Âkıbet helâk idüp mülk ü devletini elinden aldı. Ve bir iki yüz yıl, ‘adâlet-ile ve re‘âyâya merhâmet-ile deprendi. Âhîr-i kâr; şeytân bunu dahî azdırdı. Ba‘de zamân, Cemşid den ziyâde zulm ü hayfa başladı. Hikâyet olunur ki iblis; bir taze oğlan şûretine girüp Dahhâk’uñ aşçılarına karışdı. Ba‘zı lezîz yemekler bişirüp, içlerinde eli tatlılığı-ıla meşhûr oldı. Bir gün Dahhâk kendüyi istedi. “Sen maţ-baħa gireli ben, lezîz ta‘amlar yer oldum” deyü, bir miqdâr in‘âm [9a] eyledi. Ba‘dehû istimâlet virüp, baňa bir yemek bişüresüñ ki, şimdiye dek ben âñı yememiş olsam deyü, ısmarladı. Şeytân-ı bed-gir-dâr varup, mu‘tedil semiz koyun etinden kıyma çekdi. Evvelâ sâde yağ içinde bişürdi. Ba‘dehû yumurdayı çalkayup ânuñ-ıla karışdırup ortaya getürdi ki, ol âña dek, ol güne ta‘am yenmiş degül-idi. Bu taķdırce micmer (Mücmer) köftesi⁴⁴⁸ dedükleri yumurda-lı kıyma, iblis’uñ ihdâs idügi muķarrer oldı. Ve bi’lcümle andan küllî hazz idügi muķarrer oldı. Ve bi’l-cümle andan küllî hazz idüp bahşış virmege kolaylandukda İblis, ta‘zîm-ile yüz yire sürdi. Benüm murâdum, akrânım içinde fahr için padişâhımuñ, ‘uryân-ile mübârek omuzlarını bir kerre öpmekdür, deyü yalvardı. Dahhâk, kemâl-i ta‘accüb-ile rızâ virüp ahdi üzre bir gün hamâmda iken mezbûra omuzların öpme-ge ruķşat virdi. [9b] İblis ki, ol murâdını hâşıl kıldı. İrtesi maţbaħdan ğâyib oldı. Meġerki murâdı, Dahhâk’ı belâlara uğratmak imiş ve ‘adl ü insâfdan ayırup zulm-ile bed-nâm-ı ‘âlem kılmak imiş. Ya’-nî ki nâġâh ağzı yarı toķuñduġı omuz başları gicişmeġe başladı. Giderek her birinden birer yılanbaşı şûretinde et pâresi bitüp, küllî ıztırâb virdi. Ne ķadar ki, ılac olundı veca’ı sâkin olmadı. ‘Âkıbet İblis; bir pîr-i hâķîm şûretinde yine zâhir oldı. Bunuñ ‘ilacı âsandur deyü, zindandaġı olması vâcib olmuş mücrimlerden iki maħbûs getürtdi. Koyun gibi boġazlayup, her birinüñ beynisini bir omuz başındaġı laħmuñ üstine urdı. Tâki ol, âña ġıda olup, irtesi ol zamâna dek ıztırâbından ķurtıldı. Min-ba‘d bunlaruñ ‘ilacı bu yüzden olur deyü, çekildi gitdi. Bu kerre her gün iki mücrimüñ katli [10a] muķarrer oldı. Bu tarîķ-ıla giderek mücrim ve maħbûslar nihâyet buldı. Pây-ı tahtı re‘âyâsına ķur‘a şalınup, ġünden güne ikişer mazlûmuñ bî-sebeb katli buyuruldı. Âhîr-i kâr, sâyir memleket ve etrâfdan getirülmege başlandı. Şehirdeñ şehre Dahhâk’uñ

⁴⁴⁸ Yemeġin Tarifi için bkz. Tûrâbi Efendi, *Osmanlı Mutfaġı*, (çev. Altay İlhan Aktürk), İstanbul 2005, s. 58.

hâkimleri kûr'a şalup fuķarânuñ evlâdını alup gözlerine karşı boğazlamaları ta' ayyûn buldı. Halkuñ (tâki bu evza'ı)⁴⁴⁹ kendiden yüz çevirmesine ve kendüsi 'adl ü dâd ü imandan berî olmasına bâ' iş oldu. ittifâķ, şehir-i İşfehân halkından Nâve nâm bir demircinüñ iki oğulcuğı alınıp, öldirilüp Dahhâķ' uñ yılanlarına ğıda ol-duķdan soñra ki, bir oğulcuğı kalmış-idi. Tekrâr ânı dahî aldılar. Derd-mendüñ derûnına âteşler şaldılar. Hadd-i zâtında ğayretlu, akrânı arasında ğüçlü kuvvetlü bir kimse idi. [10b] Demircilik itdükde öñüne tutunduğı deri paresini çıkardı. Bir gönderüñ ucuna bağlayup bayrak kaldırdı. Dahhâķ-ı zâlimden cefâ çekenler ciğer köşelerinden ayrılıp, fırâķ âteşine yananlar gelsün berü deyu şadâ virdi. Halk-ı 'âlem temâm sitem-dîde olup, intikâma bahâne istemeğın ân-ı vâhidde Nâve'nüñ yanına beş on bin âdem irkildi. 'Ale'l-fevr varup İşfehân hâkimüñi basdılar. Başını kesüp, cebe-hânesini yağmalayup vâfir âdem yaraklandırdılar. Bu tarîķ-ıla Nâve, bir nâm-dâr ser-dâr oldu. İki def'a kırķar ellişer bin asker-ile Dahhâķ' uñ vekilleri geldi, her birini şoyup, leşkerini kırup gitdükçe kuvvetlendi. 'Âķıbet Cemşîd neslinden Feridun Ferruh' ı buldurdı. Dahhâķ korkuşundan Rey şehrinin mağaralarında gizlü [11a] iken getirüp tahta geçürdi ve kendüsi ânuñ beglerbegisi olup, bî-nihâye 'asker-ile Dahhâķ' uñ üstine vardı. Muķâbil olduğı gibi şoyup, leşkerini kırup, kendüyi müebbed hâbse urdı. Hattâ 'Acem pâdişâhları, ol deri paresini altuñlayup cevâhîr-ile muraşsa' kıldılar. Adını Nâve Ya' nî 'âlem koyup, her yerde teberrüken ve teyemmünen ânı göturdiler. İmdi, bundan ibret alınmak gerekdür ki, Dahhâķ, Harut ve Mârût şâkirdlerinüñ birinden sihr öğrenmiş. Sehîhâr olduķtan ğayrı, bin yıllık saltanat-ile nâm-dâr niçe kerre yüzbiñ askeri var bir pâdişâh-ı cebbâr iken himmet-bülend etmek-ile Nâve gibi demirci, kendüye zafer bula. Aşlâ ânuñ sihri ve leşkeri fâyide vermeye Fa' tebîrû yâ 'ulü'l-ebşâr⁴⁵⁰

⁴⁴⁹ Der-kenarda yazılı

⁴⁵⁰ Haşr suresi, 59/2, "Ey basiret sahipleri, ibret alın!"

EVVELKİ FAŞL [11b]

İmâm Hasan bin ‘Alî radıya’llâhu ‘anhümânuñ hilâfeti ve Mu‘âviye’nüñ izdiyâd-ı saltanatı beyânındadır.

Hulefâ-i Râşidîn ki; Ebûbekr ve ‘Ömer ve ‘Osmân ve ‘Alî ve Hasan rıdvânü’llâhi ‘aleyhim ecma‘în’dür. Otuz yıl hilâfet itdiler. Hazret-i ‘Alî ile İmâm Hasan Kûfe’de, kalanı Medîne-i Münevvere’de oturdılar. Târîh-i hicretten sonra cümleden evvel olan ihtilâl-i zevâl-i mülk bu kıssadır ki; Hazret-i ‘Alî gibi server-i vaşiyy-i Hazret-i Peygamber olup, ‘ılm u fazl ve kerâmet-ile cümleden bihter ve ‘adâlet ü şecâ‘at cihetinden ise nazîri yok bir halîfe-i mu‘teber olup, velâyet ehline ser-defter iken ba‘zı hayr-hâhlarıñ nasîhatin tutmamağ-ıla zamân-ı hilâfetinde Mu‘âviye, mülk ü devletine el uzatdı. Aşla bu huşûsı kimse ihtimâl [12a] virmez iken, eşidenler ise; ‘Alî kanda ol kanda deyü ta‘accüb eyler-iken, Şâm hükûmetinden ‘azline mecâl olmayup hareket itdi. Ba‘de, hilâfet şadı İmâm Hasan’a mu‘karrer olduğda dibelek hurûc idüp murâdına yetdi. ‘Ale’l-huşûş kendüsi dahî İmâm ‘Alî’nin kerâmet ü velâyet ü liyâkatine münkir degül idi. Bu ma‘kâma sen mi lâ-yıksın, yoksa ‘Alî bin Ebî Tâlib mi lâyıkdur? didüklerince; anlar e‘haqq u elyâkdur derdi. Yâ niçün hilâfetini kabûl idüp bey‘at itmezsin dedüklerinde; irâdet Allâh’da olacak. Vardur ‘inadumuz, bâ‘is oldur sözünü söyler-idi. Hattâ Şeyh Muhyiddin küddise sırruhû Mûsâmere nâm kitâbında yazar ki; Mu‘âviye’nüñ sözlerindendir ki, şarâhaten [12b] Hemmû bi-me‘âli’l-umûri. Li-ennî hememtü’l-hilâfete ve nâve’l-tühâ ve lem ekün lehâ ehlen⁴⁵¹ dimişdür. Ya’nî ki muşâhiblerine hitâb idüp mülk ü devlete ve rif‘at-i menzilete himmetiñüzi bülend eylen ki, murâdınıza vâsıl olasız. Zîrâ ki ben hilâfetüñ ehli ve lâyıkı degül iken, himmetim-ile ânı hâsıl kıldım dedüğünü ol kitâbda beyân etmişdür. Halâ ki halîfe degildür, emîrdür. Mu‘âviye’nüñ cülûsına varınca olan saltanata, hilâfet denilmişdür. Emma, ol mâlik olduğdan sonra, hilâfet deñilmeyüp emâret itlâk olunmuşdur.

Bu sebep-ile ki, Peygamber Hazretleri ‘alehi’s-selâm “el-hilâfetü ba‘dî selâşüne sene”⁴⁵² buyurmuşlar-idi. Pes, Ebûbekr radıya’llâhu anh iki yıl üç ay hilâfet ve Hazret-i ‘Ömer radıya’llâhu anh on yıl ve altı

⁴⁵¹ Büyük işlerle uğraşın. Zira ben hilafetle uğraştım ve ehli olmadığım halde ona ulaştım

⁴⁵² “Hilafet benden sonra otuz senedir.”, İmam Ahmed Muhammed b. Hanbel, *Müsned-i Ahmed b. Hanbel*, İstanbul 1992, V, 220.

ay hükûmet kıldı. [13a] Emmâ ‘Osmân rağıya’llâhu anh oniki yıl icrâ-ı ahkâm-ı ümmet kıldı. Ba‘dehû imâm ‘Alî kerrema’llâhü vecheh dört yıl tokuz ay hilâfet itdi ki, bu cümle yigirmi tokuz buçuk yıl olmuş-idi. Ba‘dehû imâm Hasan rağıya’llâhu anh altı ay halîfe olup Peygamber Hazretlerinin hadîs-i şerîfi mûcibince müddet-i hilâfet cümle otuz yıl idügi ta‘ayyün bulmuş-idi. Bundan mâ‘adâ, Hazret-i ‘Ömer; Mu‘âviye haqqında: hâzâ Kisra’l-‘Arab buyurması, ya‘nî ki şevketine nazaran zamân-ı câhiliyetteki ‘Acem pâdişâhlarının birüdür deyü, mülûkden idüğünü halka tıyurması, hulefâdan değil idüğüne binâen Kitâbu Câmi‘i’l-Hikâye’nün Hazret-i ‘Alî hilâfetine müte‘allık faşında yazılmışdır ki; İmâm ‘Alî, Hazret-i ‘Osmân’uñ [13b] şehâdetinden soñra hilâfet şadrına geçüp, ehl-i İslâm’a hâkim olduğda, emîr-i Şâm olan Mu‘âviye’nün ‘azlini murâd idündi ve ‘Abdullah ibn-i ‘Abbâs rağıya’llâhu anhümâ ile bu huşûşî meşveret itdi. Fe-emmâ İbn-i ‘Abbâs, Hazret-i ‘Alî’nün muhibb-i şâdıķı olmağın; Mu‘âviye’nün ‘azlini münâsib görmedi. Ol devlet-i dünyâ esîri bir kimsedür ve bu nice yıllar ki, Şâm’da hükûmet idüp, halkı ile imtizâc etmişdür. Ve ‘Amr ibn-i ‘Âs gibi çok fıkûrlı kimse ânuñ yanındadır. Şimdi ki, ânı ma‘zûl idesiz. Bu küllî fitnenün zuhûrına muqarrer bilesiz, demiş-idi. Lâkin Hazret-i ‘Alî; “ben ânuñ-ıla (münâsib olan halâ âña Şâm hükûmetinün muqarrer-nâmesini göndermekdür. Ba‘de teennî ile tedârikini görmekdür, sözünü söylemiş-idi⁴⁵³ münâfıkâne müdara idemezsin. ‘Azlini muqarrer etmiş iken hîle vü hud’a ile muqarrer-nâme göndermeğî lâıyık görmezsin cevâbını vermiş-idi. Hattâ Mu‘âviye’ye ma‘zulluğî hükmini yazup göndermiş-idi. Bu esnalarda [14a] Nu‘man bin Beşîr Enşârî, Hazret-i ‘Osmân’uñ hâfunı Nâyile ve ânuñ kesilmiş eli ve kanlı gönlegi ile bile Şâm şehrine vardı. Hâlîfe-i Rasûli’llâh’uñ ‘ammisi oğlunu ve kâtib-i vahy ve mahrem-i esrâr-ı Hudâ, bir hâkim-i celîlü’l-kadrsin. Bu bâbda ‘Osmân’uñ kanını da‘vâ senün haqqıñdur deyü, Mu‘âviye’ye igvâ verdi. Huşûşâ ki, Hazret-i ‘Alî kendüyi ‘azl itdüğünü tafsîlen söyledi. Pes, ol keşik elle, kanlı gönlek Benî Ümeyye kavmine ‘azîm sermâye oldu. İkide birde Mu‘âviye, ehl-i Şâm’ı cem‘ eyledi ve minbere çıkup ol kanlı pirâneı anlara gösterüp, gayret-i İslâmiyye kanda gitti, deyü söyledi. ‘Amr ibn-i ‘Âs ise, gereğî gibi hîleler ve tedbîrler eyledi. Elbette bu fesâd, İmâm ‘Alî’den olmuşdur. ‘Osmân’ı ol katl itdürmişdür deyü iftiralar [14b] itdi. Tâ ki ehl-i Şâm Hazret-i İmâm’dan yüz döndürdi. Benî Ümeyye, hod iki bölük olup, bir bölüğü Hazret-i ‘Âyişe

⁴⁵³ Der kenarda yazılıdır.

rağıya'llâhu anhâ yanına vardı. Ve bir bölügi, Mu'âviye yanında Ʒalup, Ʒıdmetinden ayrılmamağı muƷarrer kıldı. Âhir-i kâr Hâzret-i 'Alî gibi zât-ı şerîf Ʒilâfet şadrında tırurken, bu nice fetretler ve cenkler oldu. İmâm Hasan zamânında Ʒod murâdları hâşıl olup, Mu'âviye devlet-i Ʒükûmete 'Amr ibn-i 'Âs gâh vezârete, gâh Mısr saltanatıyla devlete yetüştügi ta'yîn buldı. Ya'nî ki, bu fetret ve ihtilâl, Hâzret-i 'Alî İbn-i 'Abbâs'ıñ naşihatini tıtmayup, Mu'âviye'nün 'azline isti'câl etmeden oldu. Ve zevâl-i devlet-i Ʒayri'l-âl Mu'âviye'nün cell-i himmetinden ve 'Amr b. 'Âs'ıñ mekr u Ʒılesi keşretinden taƷaƷkuk buldı.

FAŞL-I ŞÂNÎ

Benî Ümeyye'nün zevâl-i mülk ü devletleri [15a] ve Hulefâ-i 'Âl-i 'Abbâs'ıñ ibtidâ-i Ʒilâfetleri beyânındadır.

Mülûk-i Benî Ümeyye ki, evveli Mu'âviye b. Ebî Süfyân ve âhiri Hımâr laƷâbı ile meşhûr olan Mervân'dur. Cem'an ondört şehriyâr idi ki, pây-ı tahtları Dimaşk-ı Şâm nâmındaki şehir ü diyâr idi. Vilâyet-i 'Arab u 'Acem ve Mekke vü Medîne ve Yemen ü Mağrib vilâyetlerine Ʒükümleri câri idi. Hıuşûşâ ki; zamân-ı devletleri, müverrih Mırhond Ʒavlince toƷsan bir yıl olmış-idi. Zîra ki hicretün kırk birinci yılında Mu'âviye tahta geçmiş-idi. Ve yüz otuz ikinci 132 (749-750) senesinde Mervân-ı Hımâr Ʒatlı olup devletleri Hulefâ-i 'Abbâsiyye'ye nakl etmiş-idi. Bu deñlü şevket ü kudret bulmuşlar iken, memleketleri ''Âl-i 'Abbâs taşarrufına düşmege bâ'ış bu idi ki; Mervânîlerün onuncısı Hişâm b. Abdu'l-melik hadd-i zâtında, hasıs ve bahıl olup mal cem'ine [15b] rağbet ve dünyâ, muhabbeti-yle hareket etmeğın halk-ı âlemün Ʒalbleri, kendüden nefret etmiş idi. Mu'âviye'nün ve Yezîd'ün saƷave-tini işidenler, onlardan yüz çevirüp ihânetine başlamış-idi. Zîrâ ki, Hişâm her giz ölümünü añmaz-idi ve yanında 'âlemün fenâsın añanları sevmey-idi. Ol ki vefât eyledi, Ʒarındaşı oğlı Velîd bin Yezîd tahta cülûsını işbât eyledi. Bir pelîd-i fâşık ve gâyet-ile cebbâr-i zâlim ve münâfık olmağın, halk-ı cihânı dibecek ürkütdi. Bil-âhir Ʒatlı olup yerine Yezîd nâm cülûs itdi. Bu dağî evzâ'-ı garîbeye başlayup, 'askerün 'ulûfelerini noƷşân üzre virmegin, laƷâbını nâƷış Ʒodılar. Büyük küçük kendüyi sevmeyüp mutaba'âtından el yudılar. Hele ol hâl-ile vefât itdi. Ânuñ dağî, İbrâhîm nâm bir taze [16a] cüvân oğlı, saltanat 'ılmini işbât itdi. Egerçi ki, ma'Ʒûl-i fehmi hâkim idi. Lâkin kendüden evvel ölen

babasından ve dedesinden büyük küçük yüz çevirmiş olmanın ba'zı bellü başlı ser-dârlar bu tıfl-ı sağırdür deyü yüz döndermelerinden müte'ellim idi. Ol hâletde kendü akrabasından bir cânibde hâkim olan Mervân-ı Hımâr hürûç eyledi Derd-mend İbrâhîm'e iki aydan ziyâde hükûmet ittürmedi. Bî haber idi ki, Hakk sübhânehû ve te'âlâ Mervânîlerden hükûmeti alup, 'Abbâsîlere virmek dilemiş-idi. Ol irâde mu'karrer iken, Mervân-ı Hımâr orada yok yere zahmet çeküp hürûç etmiş-idi. Huşûşâ ki hadd-i zâtında, zâlim ü bî-rahm idi. Hakk Te'âlânun 'azîz itdüğü 'ulemâ ve erbâb-ı 'irfân ri'âyet etmez-idi. Cümlesi taht-ı hükümde değil midür deyü, ihânet-ile [16b] nazar eyler-idi. Aña binâ'en halk kendüden dibekek nefret etmiş-idi. Hişâm ve Velîd ve Yezîd'den yüz çevürmeleri bunda gâyetine yetmiş-idi. Zîrâ ki, Mu'âviye ve Yezîd ve Mu'âviye bin Yezîd ve Mervân bin Hakem ve 'Abdu'l-Melik ibn-i Mervân ve Velîd ibn-i 'Abdu'l-Melik ve Süleymân ibn-i 'Abdu'l-Melik ve 'Ömer bin 'Abdu'l-'Azîz ve Yezîd bin 'Abdu'l-Melik zamânlarında ne hâl-ise halk-ı âlem rızâ üzre idi. Hemân ki Hişâm şadr-ı hükûmete geçdi, mülûk-i Benî Ümeyye'nün nizâmı yap yap bozulmağa başladı. Mervân-ı Hımâr'a gelince tamâmen erkân-ı devletleri kağsayup yıkılmağa yüz tutdı. Emmâ 'Âl-i 'Abbâs'ın zuhûr bu veçhile oldu ki hicretün yüz yigirmi beşinci 125 (742-743) yılında Hişâm'ın zulmini görüp, hufyeten halk-ı da'vete meşgul olan Muhammed ibn-i 'Alî bin 'Abdullah bin 'Abbâs ki vefât eyledi. Da'vâ-yı hilâfeti [17a] evlâdının büyüğü İbrâhîm İmâm'a vaşiyet kıldı. Ânuñ ömri vefâ etmez-ise, ortancı oğlu Ebu'l-'Abbâs Saffah-ı be-nâma ışmarladı. Pes, mezbûr İbrâhîm İmâm, bir zamân da'vet emrine kıyâm idup, vilâyet-i 'Arab u 'Acem'e nakîb ve vekiller gönderdi. Ya'nî ki Benî Ümeyye devleti, hânedân-i 'Âl-i 'Abbâs'a nakl etmeğe küllî sa'y itdi. Ebû Müslim Hırasânî ki, ismi 'Abdu'r-rahman'dı, Ba'zılar kavlince Büzürcehr-i Hakîm neslinden bir cüvândur. Ebû Hamza-i İşfehânî tahkiki üzre İşfehân Nâhiyesi'nde hicretün yüzüncü yılının evvelinde bir köyde toğmuşdur. Ya'nî ki; inn'allâhe yeb'asü li-hâzihi'l ümmeti bi-re'si küllî mi'etin men yüceddidü lehâ dinehâ⁴⁵⁴ hadîşine mazhar olmuşdur. Ba'dehû Başra'da neşv ü nemâ bulup on tokuz yaşına girdükde, bir huşûş için tutulup Kûfe zindânında habs olunmuşdur. Vakta ki, [17b] ol mahbesden kurtuldu, İbrâhîm İmâm'ın huzurına vuşûl bul-

⁴⁵⁴ "Şüphesiz ki cenâb-ı Hak, bu ümmet için her yüz senenin başında onunla dinini yenileyecek bir kişi gönderir." Hafız Ebî Dâvud Süleyman b. El-Es'ab, *Sünen*, İstanbul 1992, IV, 481, Melahim 1.

dı. Gördü ki, ceriyyü'l-lisân-ı şecâ'at-serleri kendinde zâhir ve 'ayân, Fâris vü 'Arabî söylemede tatlu dillü bir civândur. Niçe va'adler idüp taht-ı be'atine aldı. Eline bir nâme virüp ve dört arşun uzunı bir cidâye, yine dört-beş qarış uzun bir beyâz bezden bayrak diküp, nâmını râyet-i zıll koyup eline virdi. Göreyin imdi seni, hıdmetünde er gibi depren deyü bir miqdâr nasîhat eyledi. Mezbûr ki, Hıorasân vilâyetine vardı. Tatlu dil dökerek otuz bin miqdârî âdemi, taht-ı bey'atine aldı ve bu nice yıllar ol vilâyetlerüñ beglerbegisi olan Naşr-ı Seyyâr nâm ser-dâr-ıla niçe kerre muqâbil olup şındırdı. Ve İbrâhîm İmâm'a hayr haberler-ile vâfir mahşûl gönderdi. [18a] Fe-emmâ hikmet Hudâ'nuñdur, Kâşîd nâmına, fütûhat müjdesi ile muqaddimeci gönderdü ki; şahş-ı müfsîd ol mektûblar-ile togru Mervân-ı Hımâr'a vardı. Nâmeleri açup okuyup, Ebû Müslim'ün hürûcunı ve beglerbegisi olan Naşr-ı Seyyâr'ı münhezim kıldığını bildi. Ol Kâşîd nâmındaki fâside bir miqdâr in'âm idüp ve yine mektubları eline virüp yoluna gönderdi. Ol nâmeleri İbrâhîm İmâm'a şunup cevâbın aldukdan soñra yine kendüye götürmek üzre 'ahdleşüp vâfir bahşîş idecek oldu. Fi'l-vâkı' ol bed-girdâr İmâm'a vardı. Ebû Müslim'ün mektûblarını virüp cevâbını aldı. Tekrâr togrırlup Mervân'a geldi. Ve İbrâhîm İmâm, Balğa'ya tâbi' Hemîme nâm karyede ihtifâ üzre idüğün bildürdi. Pes, Mervân-ı Hımâr 'ale'l-fevr leşker seçüp gönderdi. Nâ-murâd İmâm'ı ele getirüp [18b] tedârikini gördi ve ol ürkündide bürâderleri Ebû 'Abbâs ve Manşûr ve sâyir akraba vü ta'allukâtı ki cem'an yigirmi miqdârî âdem idi. Kaçarak Kûfe'ye vardılar. Kırk gün miqdârı anda dahî şaklandılar. Lâkin Ebû Müslim'ün âvâzesi 'âleme yayıldı. Ebu'l-'Abbâs ve Manşûr, ol semte vardukları mîş-yâş tıyıldı. Gördüler ki gizlenmek-ile olmaz. Zuhûra geldiler. A'yân ü eşraf Kûfe'ye kendüleri bildürdiler. Ya'ni ki, hicretten yüz otuz ikinci 132 (749-750) yılında bir Cum'a günü Ebu'l-'Abbâs Seffâh minbere çıkup hutbe okudı. Mervânîlerün halk-ı 'âleme zulmini bildirüp, kendü bey'atine rağbet gösterdi. Hemân-dem devlet-i güneşi toğdı. Saltanatı topı gönilere ağıdı. Büyük küçük elin öpmeğe rağbet oldu. Ol gün Kûfe'de kendüden bey'at etinedük kimse çalmadı. Emmâ tâli'i [19a] bir kut-ile zuhûr itdi ki, bir yılın içinde Mısr u Şâm ve 'Irâk-ı 'Acem ve Mekke vü Medîne ve 'Irâk-ı 'Arab ve Yemen bir uğurdan taht-ı hükmine girdi. Karındaşı Manşûr'ı kendüden soñra halîfe olmak üzre veliyy-i 'ahd idinüp acele ile Hıorasân'a gönderdi. Hezâr tedârik-ile Ebû Müslim'ün dahî bey'atini hâsıl kıldı. Zîrâ ki, ânın bey'atini İbrâhîm İmâm'dan idi. Ebu'l-'Abbâsiyyi bilmez deyi

bey‘at etmedügi taķdirce tedâriki müşkil olur-idi. Ve bi‘l-cümle ol murâdları dahî müyesser oldı. Andan şöıra, Hâzret-i Peyğamber‘uñ bürdesini ve kağıb nâmındaki kılıcını ve hâtem-i hilâfet nâmına bir mübârek yüzüğünü halka gösterüp kabza-i kudretine aldı. Ba‘dehû; ol nesilden her kim halîfe oldı ise, Bürde-i Peyğamberî ve kağıb-i cevherî ve hâtemi hilâfet dedükleri engüşterî ânuñ maķbûzı olmaķ kânûn konuldu. [19b] Ve bi‘l-cümle ol halîfe-i nâm-dâr, isti‘câl üzre kırķ elli bin mikdârı leşker çıkardı. ‘Ammisi oğlı olan ‘Abdullah bin ‘Alî bin ‘Abdullah‘ı ser-dâr idüp Mervân‘uñ katli niyyetine gönderdi. Vardılar Muşul kurbında bir şu (vaķtâ ki)⁴⁵⁵ kenârında buluşdılar. İki deryâ gibi leşker birbirine girüp turuşdılar. Âhir-i kâr, Mervânîler şındı, ‘Abbâsîler anlara ğâlib geldi. Aħşam irüşdügi gibi ayrılışdılar. (Uyhuyı kendülere harâm idüp, fitneden havfe düşdiler)⁴⁵⁶ Mervân bir mikdâr ‘asker baķıyyesi ile vilâyet-i Mısr‘a toĝru kaçdı. ‘Abdullah dahî kendü leşkeri ile ânuñ ardına düşdi. ‘Âķıbet Bûsa nâm maķalde yetişdiler. Ol köyi kuşadup cenge girişdiler. Mervân-ı Hımâr atlanmaĝa mecal olmadı. Bir ekincinüñ evindeki tennûr içine girup gizlendi. Lâkin arayarak buldılar. Tennurdan çıkarup başını gövdesinden cüdâ kıldılar. Ba‘zılar kavlince Mervân-ı Hımâr‘uñ devleti atı lenk oldı ve semend-i şevketinüñ [20a] meydânı katî tenk oldı. Ol esnada ab-ı efşân niyyeti-yle atından indi. Kendüsi su dökmeĝe meşĝul iken, semendi kaçdı, gitti. Ol sebeb-ile; Zehebeti‘d-devletü bi‘l-bevleti⁴⁵⁷ ‘Arab kavmi içinde meşel oldı. İmdi, bundan ma‘lûm oldu ki, on dört mertebeye yetmiş saltanat. Ĥuşûsâ, Benî Ümeyye ve Mervânîler gibi kavm-i şâhib kudreti yüz yıla karîb ĥükûmet etmişler iken, mülkleri elden gitmeye bâ‘iş: Evvelâ; Kendülerin mâl-i dünyâya küllî raĝbetlerinden oldı. Şâniyen: ‘Ulemâ vü a‘yân leşkere ihânetleri ucından ta‘ayyün buldı. Eger vaķti-yle tedârik etseler ve ‘âķiller ile tanışup her ĥuşûsı söylesele belki böyle olma-ya idi. Ve Ebû Müslim yalnûz bir âdem iken ve ĥaseb ü nesebde şöhreti ve ĥazîne vü ‘askeri ve memleket cihetinden vüs‘at-i kudreti yoĝ-iken, mücerred kıl ü kâl-ile cem‘ etmesi ve bu nice [20b] kıtâl ü cidâl idüp, ‘Abbâsîleri murâda ir görmesi ihtimâldür ki, taĥaķķuk bulmaya idi. Bu ĥuşûş hayli ‘ibret alacaķ yerdür. Ya‘nî ki, zemâne pâdişâhlarına nuş u pend-i mu‘teberdür.

⁴⁵⁵ Der kenar

⁴⁵⁶ Der kenar

⁴⁵⁷ Tuvalet ihtiyacı sebebiyle devlet gitti

FAŞL-I ŞALİS

Evlâd-ı Cengiz'üñ devle ü nuşreti ve Hulefâ-i 'Âl-i 'Abbâs'üñ zevâl-i hükûmet ü saltanatı beyânındadır.

'Umerâ-i Tatar'dan hurûç idüp şahib-kıran olan Cengiz Hân ki vefât eyledi. Vaşıyyeti üzre, ortancı oğlu Mengü Ka'ân pâdişâh olup, 'ilm-i saltanatını isbat eyledi. Etrâf-ı memâlike hâkimler gönderdükde, Mülk-i Îrân hükûmetine dahî Bancû Noyân nâm mirzâyı irsâl itdi. Vaqtâ ki, ol mirza ol memleketlere vardı. Îrân hudûdundaki vilâyetlerüñ hâkimleri ahvâlini bildi. 'Alâ vuğu'ı yazup, pâdişâh-ı 'aşr olan Mengü Ka'ân cenâbına bildürdi. Alamut Qal'ası'na mütehaşşın olan melâhîde hâkimlerinden ve mülk ü [21a] Bağdâd'a şehir-yâr olan Müsta'sım Hâlîfe'den vâfir şikâyet eyledi. Elbette bunlar için bir küllî tedârik lazımdır deyü bildürdi. Ka'ân ki, bürâderlerini başîret nazarı ile gözden geçürdi. Hülâgu Hân nâm qarındaşını bu hıdmete cümleden ehaqq ve elyak görüp, 'azîm leşker ile Îrân'a gönderdi. Yalnız biñ hâne neft-endâzen ve biñ dahî mancınık-sâzân koşuldu ki, Tatar 'askerinden anlar, top ve tüfenk yerine idi. Ve bi'l-cümle esnâ-i vedâ'ıda Hülâgu'ya ısmarladı ki, her kim ki, hükâm-ı etrâfdan saña mütâbe'at ide kendüye ve memleketine ta'arruz etmeyesin. Huşûşâ ki, Hulefâ-i 'Abbâsiyye saña ızhâr-ı muhabbet iderler-ise bi vechin mine'l-vücûh kendüleri ve memleketlerini incitmeyesün. Fe emmâ ser-keşlik iderler-ise [21b] Cengiz Hân kânûnı üzre lâzım geleni icrâ idesün, buyurdi. El-Kıssa: Hicretüñ altıyüz elli bir 651 (1253-1254) senesinüñ Rebî'u'l-evvelinde Hülâgu Hân, memâlik-i Îrân'a toğrılup Semerkand'a geldi. Etrâfındaki hükâm u pâdişâhân, 'arz-ı hulûs idüp pîş-keşler irsâl kıldı. Ba'de, şehir-i Harkân'a vardı. Rükne'd-dîn Harezmsâh cenâbına emîrler gönderüp ordısına da'vet eyledi. Hikmet Hudânuñdur, fâzıl-ı muhaqqik Hâce Nâsırü'd-dîn Tûsî anlar ile bile olmağın mezbûruñ ilkâsı ile vâfir pîş-keş kayırdı. Bürâderi Îrân Şâh'ı ve Şâh Giyâ nâm oğlanı Hâce-i Büzürg-vâr'e yoldaş koşup, İlhan'üñ ordusına gönderdi. Ba'dezân Melâhîde-i İsmâ'iliyye tedâriki görüldi. ('Akabince)⁴⁵⁸ Makşûdu'n-bi'z-zât olan hâlîfe-i Bağdâd maşlahatına [22a] teveccüh olundu. Pes, Hâce Nâsır ve Re'îsü'd-devle ve Muvaffıku'd-devle ehl ü 'ıyalleri ile

⁴⁵⁸ Der kenar

göçüp İlhan hizmetine mülâzim olmak buyurıldı. Ya'ni ki, bir dahî ol âsitâne ayrılmalara ruḥṣat virülmeyüp ehl-i ma'rifet olduklarına bina'en muṣāhib olmaları münâsib görüldi. Vaktâ ki, Hülâgu Hân'ın ordusu ile konup göçüp Hemedân'a yakın gelindi. Halîfe-i 'aṣr olan Musta'sım bi'llâh cânibine ilçiler gönderildi. Mazmûnında dâyimâ bizim-i le dostlık da'vâsın idersin. Yine size muḥabbet-nâmeler gönderüp, ba'zı ḥuṣûṣâ mu'âvenet için leşker taleb itdükçe göndermezsiz. Ma'lûm oldu ki, kâliñüz hâliñüz muvâfiq degildür deyü verhemler virüldi. Halîfe ki, vâki' hâle muṭṭali' oldu. Ululuğundan cevâb yazmağa ve rasûl göndermeğe güçle tenezzül eyledi. Hülâgu Hân'ı [22b] hergiz gözine göstermedi. Lâkin ba'zı ḥayr-hâhları naṣîhat eylemeğın, 'ulemâ-i Bağdâd'dan İmâm Şerefü'd-dîn ibn-i Cevzî ile Monla Bedre'd-dîn Muhammed Şirvânî, nâmeler cevâbı ile ilçi gönderildi. Hâlâ ki mektûblarında çokluk, ḥulûṣ u maḥabbet 'arz olunmadı. Hülâgu'nun ḡazâb-ı âteşini söyündürecekleyin âb-dâr sözler yazılmadı. Zirâ ki ol târîḥde mülk-i Bağdâd'a mânend-i 'ireme zâtî'l-'imâd⁴⁵⁹ azameti, ḥod nihâyet idi ve kibr u 'ucub ve ğururı ḥod kemâle irmiş-idi. Farazâ ki azametünden dörtyüz mükellef, zîb ü zînetleri müretteb, kapu oğlanı nâmına tavâṣî ağalar kullandır-idi. Hâlâ ki, anlardan hiç birisi ḥaremîne maḥrem olmayup iç ḥaremünde başkaca ağalar dahî hizmet ider-idi. Meselâ; kapusını bilâ teşbih numûne-i Mekketü'llâh, [23a] bir pence-resinden, bir siyah kâṭife üstüne altun dikme bir uzun yeñ şarkıtınışı-idi. Ve kapusu karşıusunda, mânend-i Haceru'l-Esved bir taş kodurmuş-idi ki, des-pûs ümîdine gelen pâdişâhlara, el öpmek devleti el virmemegin ol yeñi öperler-idi. Ya'ni ki, puta tapanlar gibi ol taşa yüz sürmek-ile iftiḥar iderek giderler-idi. 'İd-i şerîf oldukça ki, Musta'sım bayram nâmâzına çıkardı. Ol ulu yolda vâki' kaşrlar bir sa'atlik temâṣâsı için üç biñ floriden ziyâde kira şarf olur-idi. Niçe sikkke vü ḥuṭbe şâhibi pâdişâhlar gâh olur-idi. Karşusunda ayağın tırur-idi. Otur dimeyince değmesi oturmaz-idi ve şol zamân ki Hülâgu Hân Bağdâd'ı feth idüp ḥalîfeyi ve evlâdını telef eyledi. Şarab-ḥâne-i ḥâṣṣası olan kuledaki altun ve muraṣṣa' ve ğümüş sürâhîler ve kadehlerden vesâyir [23b] bezm âlâtından, yetmiş deve yüklenüp İlhan'ın otağına nakl olundu. Sultân ve Nâsır Tûsî, ol mikdâr tuḥfe ve muraṣṣa'atı ta'accüb etmişler-idi. Eġerçi ki, şevket u kudretine nihâyet yoğ-idi. 'İş ü nûṣa müdâvemetine

⁴⁵⁹ Fecr Suresi 89/7, "O direk gibi (uzun boylu insanlardan ibaret) insan kavmine.."

binâ'en ğafleti dahî mâmûl olan mertebelerden toğdı. Muttasıl tenhâsında bezm-i şarab idüp, lezâyiz-i şehvâniyesine rağbet ider-idi. Asla, taşrası hâline ve leşkerinüñ nizâm-ı ahvâline muķayyed degül-idi. Eğer çi ki, dîvânında 'ulûfe yiyenler, ol zamânda yüz yigirmi dört biñ nefer hesâbında idi. Lâkin her oğlı ve muķarreb ve maķbûl ağaları umûr-ı memlekete ķarışmağ-ıla kendüsi, tenhâsında güya ki, yok hesâbında idi ve bu zıkr olunan mevâcib-i hûran ki var-idi. Etrâf-ı memleketde ve ķal'alarda vazîfe yiyenlerden ma-'adâ, hemen pâ-yı tahta ve ordû-yı hâşşa hıdmetinde olanlar idi. Dahî bir hâlıfe ve pâdişâh [24a] bu deñlü 'askere 'ulûfe virmek olmamış-idi. Vezîri Mü'eyyidü'd-dîn Muhammed 'Alķamî ise ılm ü fazl ile ma'rûf ve nazm u nesr u ma'ârif-ile mevşûf, bir vekîl-i tedbîr iken muķarrebân-ı pâdişâh ana, vizâret itdürmez olmuş-idi. Ol hâlifenüñ 'ırz u mâlına sa'y itmek kaşdında oldukça, anlar 'aksine cehd itdükleri ta'ayyün bulmuş-idi. Her çend ki hâlıfeye bildürdi. Çendân ilifat etinez-idi. Âlem harâba vardı didükçe, ķulaķ tutup dinlemez-idi. Kendinüñ huzûr u râhatı kemâlinde olmağın, erkân-ı devlet-i zelzelesinden haberi yoğ-idi. Ba'de zâlık, vezîr dahî ıgmâza başladı. Âlem dibelek harâb olup büyük küçük belürsiz oldu. 'Âķıbet, etrâfdaki [24b] pâdişâhlar hulefâ mülkinüñ ihtilâlini tıydılar. Mesâfe-i ba'idede olup tıymıyanlara tıyurdılar. Ta ki Mengü Ka'ân, Hülâgu'yı göndermeğe cür'et eyledi. Eğer saña 'inâd u muhâlefet iderse Cengiz Hân kânûnunu icrâ idüp, memleketini yağmaya vir deyü söyledi. Felâ cerem, Hülâgu Hân ki, tenhâ yetişür leşker-ile Bağdâd'a geldi. Kırķ elli gün miķdârı muhâsara idüp mancınık-ıla içündeki halkuñ nişfini helâk itdükden soñra, hâlıfe 'aciz u fûru-mânde ķalup üç oğlı ile ve üç biñ miķdârı 'Âl-i Rasûl ve Evlâd-ı 'Abbâsiyân olan bellü başlu a'yân-ı memleket-ile bir seher Hülâgu'nuñ otağına toğruldı. Oğulları ile kendüsi içerü alındı. Sâ'irine ruşsat olmayup taşrada ķaldı. Ol gün hâlıfeye fi'l-cümle iltifât olundu. Şehr içine haber gönder ki; [25a] şimdiden soñra her kişi yarâğ u yâtı giydürsün, buyuruldı. Ba'dehû hâlıfe ve oğulları habse virildi. Muķarreb maħrem-i muħteremlerinden İbn-i Derviş devât-dâr ve Süleymânşâh ve niçe bunlaruñ gibi a'yân-ı sipâh bir bir telef olundu. Âħir-i kâr, hâlıfeye ve evlâdına dahî şehâdet naşib oldu. Müverrih Mîrħond yazduğı üzre kendüyi ve şehzâdelerini keçelere şardılar. Anlar ol nemedlerüñ içinde iken kılıç-ile toğradılar. Emmâ

Riyâzu'l Hulefâ nâm kitâbda yazılıp, halîfeyi ve evlâdını bakar derilere koydılar. Ondan sonra meydâna bırakıp at ayağına çiğnetdiler, deyü beyân olunmuş. Bu yüzden siyâsetüñ dahî aşlı bu olmuş ki, Monla Naşîr Metn-i Tecrîd nâmındaki kitâbı te'lîf idüp, Müsta'sım Halîfe dergâhına [25b] gelüp ithâf-ı murâd idündükde halîfenüñ maqbullerinden kâtib Yâkût Hattât'a ve ânuñ emsâli ba'zı muqarriblerine buluşmadan iletüp şat⁴⁶⁰ kenârında oturur-iken, halîfeye şundukda anlar garaž idüp, felsefeden bir kitâbdur, i'tibâr u iltifât buyurmañ deyü garaž itdüklerine binâen Monla Naşîr ki, kitâb-ı mezbûrî pîş-keş kıldı, halîfe hergiz kendüye ri'âyet kılmadı. Hattâ ol kitâbun bir varakını dest-i ihânet-ile kopardı. Cenâbeti var ancak yunup pâk olması lâzımdur, deyü ıslatdı. Bunı getürmeden ise, baña şehr-i Tûs'dan bir öküz getürmüş olsan yeg haž iderdüm, buyurdu. Monla bu yüzden, cefâya tahammül idemeyüp ki, döndi gitti. Kanda gidersün Monla, dedüğünde; ol buyurduğıñuz şıgırı getürmege giderin, cevâbın eytdi. Fî nefsi'l-emr [26a] ol incinmek-ile Bağdâd'dan göçdi. Etrâf padişahlarınuñ tâli'lerin tutup, Hülâgu'nuñ sitâresini cümleden kavî görmeğın, ânuñ hıdmetine vardı. Gidererek maqbul ü muqarreb muşâhibi olup kayd-ı hayatta oldukça yanından ayrılmadı. Hattâ ânuñ nâmına Zîc-i İlhan'ı çıkarup, küllî devlet ü şöhretine sebeb o idi. 'Âkıbet, intikâm kaşdına Hülâgu'yu bu niçe leşker ile Bağdâd'a getürdi. Halîfenüñ zevâl-i devlet ü saltanatına sebeb olup, Yakut'un siyâsetini buyurdu. Ve halîfe mülk-i Bağdâd'dan ye's idüp İlhan'a geldükde, kendüyi bir muraşsa' altın taht üzerinde ve Naşîr'i bir gümüş kürsîde gördü. Monla istihzâ tarîkiyle kendüye hitâb eyledi. Begendün mi? İşmarladuğın öküzü eyü getürdüm mi? deyü söyledi ve katli [26b] muqarrer oldukça, bir sığırın derisini bütünce yüzdirüp, ânuñ içine koydurup çiğnettirmesine halîfenüñ evvelki huşûneti bâ'is oldu. Sübhâne'llâhi'l 'Azîm, şâhib-i taht u deyhîm, halîfe oğlı halîfe iken 'ulemânuñ liyâkatı şânına ve ri'âyetini bilmeye. Hülâgu Han âña göre Deşt-i Kıpçak çöllerinde hâşıl olmuş bir Tatar mirzası iken, Monla Naşîr'ün 'azm-i şânı tevkîrinde ve kendinüñ ri'âyet ü tekrîminde hergiz ihmâl ü takşîr kılmaya. Hak budur ki; müntekâm-ı gayûr olan Kâdir-i Ğafûr'un 'avn ü 'inâyeti ile Naşîr, mansûr olup halîfe-i maqhûrdan güzel intikâm almışdur. Hülâgu dahî, erbâb-ı ma'ârifüñ

⁴⁶⁰ Büyük ırmak anlamına gelen bir kelimedir

kâdr u kıymetini bilmek-ile pâdişâh-ı ‘âlem-gîr olup, yedi iklîme vel-veleler şalmışdır. Ve bi’l-cümle Hulefâ-i ‘Abbâsiyye cem‘an otuz yedi halîfe-i [27a] nâm-dârdur ki, kiminüñ oğlu ve kiminün qarındaşı tahta cülûs etmişdür. Ya‘nî ki: Ebu‘l-‘Abbâs Seffâh ve qarındaşı, Ebû Ca‘fer Manşûr ve Mehdî bin Manşûr ve Hâdî bin Mehdî ve Hârûn bin Mehdî Muhammed Emîn bin Hârûn ve Me‘mûn bin Hârûn ve Mu‘taşım bin Hârûn ve Vâşık bin Mu‘taşım ve Ca‘fer bin Mu‘taşım ve Muntaşır bin Ca‘fer ve Müsta‘în bin Mu‘taşım ve Mu‘tezz bi’llâh bin Ca‘fer ve Mühtedî bin Vâşık ve Mu‘tekîd bin Ca‘fer ve Muktezîd bin Muvaffık ve Muktefî bin Muktaşîd ve Kâhir bi’llâh bin Mu‘taızd, Kâzî bi’llâh bin Muktedir ve Müttekî bi’llâh bin Muktedir ve Müstekfî bi’llâh bin Muktefî ve Mu‘tî‘ bi’llâh bin Muktedir ve Tâyi‘ bi’llâh bin Mu‘tî‘ ve Ebu‘l-‘Abbâs Ahmed bin Kâdir ve Kâyim bi’llâh bin Kâdir ve Mu‘tedî bi’llâh bin Ahmed ve Müstazhir bi’llâh bin Muktedir [27b] ve Müsterşid bi’llâh bin Müstazhir bi’llâh ve Râşid bi’llâh bin Müsterşid ve Muktefî bi’llâh bin Müstazhir ve Müstencid bi’llâh bin Muktefî ve Nâşire‘d-dîn bi’llâh bin Müstazî ve Tâhir bi-emri’llâh bin Nâşır ve Mustanşır bi’llâh bin Tâhir ve Müsta‘şım bi’llâh bin Mustanşır ki bu cümleñ müddet-i saltanatları beşyüz yigirmi yıla yetmişdür. Pes, haseb ü nesebleri Hazret-i Peygamber’e çıkar. Bu miqdâr zamân-ı devletleri çok, ‘asker ü hazîneleri ‘aded ü hesâbdan artuk padişâhlarınuñ kırk elli gün içinde nesli münkarız olmışdır. Ve mülk ü devletleri tamâmen zevalin bulmuşdır. Huşûşân ki, hicret-i Nebviyye’den berü gelen mülûk ü selâtin-den bunlardan çok saltanat etmiş yokdur. Şimdiki halde hemen dillerde bir kuru nâmeleri bâkî kalmışdır. [28a] sübhâne men lâ yezûlü mülkühû ve lâ yeğraqu fi’l-bihâri’l-mütEmevîceti felekuhû⁴⁶¹

Hikmet

Hulâgu Hân’uñ Bağdâd’a gelüp, hulefânüñ devleti anlara nakl etnede bir sırr-ı ‘acîb dahî budur ki, Nâşır Halîfe ki Müsta‘şım’uñ babasınüñ dedesidür. Zamân-ı devletinde Sultân Muhammed Harezmsâh’a incindi. Aña intikâmen Cengiz Hân’ı Horasân ve Mâverâü’n-Nehr memleketlerine taleb kıldı. Ba‘zı ‘ulemâ ki, Nâşır’a naşîhat eylediler. Mücerred Harezmsâh’a incinmek ile Cengiz gibi bî-rahm u şefkati

⁴⁶¹ Saltanatı yok olmayan ve dalgalı denizlerde feleği boğulmayan zat her türlü noksanlardan münezzehtir.

müslümanlara muşallat kılmanuñ vechi bu kadar deyü söylediler. Nâşır Halîfe sözleriyle ‘amel eylemedi. Cengiz Hân ser-dârlarından Maḥmûd Yalvac’a âdem göndermeği muḳarrer itdi. Zîrâ ki, Harezmsâh-ile küllî huşûmeti olmış-idi. Nedür ki Evlâd-ı Hâzret-i ‘Alî тұrur-iken [28b] ‘Âl-i ‘Abbâs’uñ hilâfeti câyiz degildür dimiş. Tirmiz şehrinuñ sâdâtından, Seyyid ‘Alâü’l-Mülk’den bey‘at kılmış ve Bağdâd’a gelüp cümle halkı andan bey‘at itdürmegi muḳarrer eylemiş deyü Harezmsâh’uñ intikâmına bel bağlamış-idi. Lâkin ba‘zı ‘uḳelâ dediler ki, ilçinuñ Cengiz’e gideceği yol, elbette Muḥammed Harezmsâh’uñ memleketlerine uğrar. Dört aylık mesafe ânuñ taht-ı hükminde ki yollardan geçer. Şöyle ki, Cengiz’e yazılan nâme ânuñ eline gire. Bu cânibe dibelek dibelek ‘adavet kıla. Binâ’en ‘alâ zâlik, halîfe bir ‘aceb tedârik itdi. Göndereceği adamuñ başını kazıtdı. Cengiz’uñ da ‘vet-nâmesini muḥtaşar u müfid edâ-yla ol şahşuñ başına resm itdürdi. Ya‘ni ki, iğne ile çizdirüp üstüne çivid dökdüdi. Tâ ki ‘Arab [29a] halkı yüzlerine ve ellerine resm itdükleri üslûb-ile naḳşı muḳarrer oldı. Ve haftasına dek tıraş altında ıalup belürsiz oldı. Vaḳtâ ki, ol gönderdükleri âdem Maḥmûd Yalvac’a vardı. Sâ‘at-ile önine düşüp Cengiz Hân’a iletđi. Halîfenüñ ışmarladuğı sözleri birbir beyân itdi. Emmâ ki, Cengiz bir miḳdâr tereddüd eyledi. Seni halîfe gönderdüğine neden i‘timâd idelüm deyü söyledi. Rasûl daḥî, evvel sırr-ı mestûr-i beyân kıldı. Başını tıraş itdurdıkları gibi da ‘vet-nâme mazmûnı zâhir olmağ-ıla Cengiz ve gayrileri rasûlüñ şıḥat-i kelâmını bildi. Fe-emmâ, muḳaddemâ mektûblaşup mâ-beynlerinde dostlık ‘ahdi muḳarrer olmağın bilâ-sebeb üstüne varmağı irtikâb eylemedi. Elbette ol semtlere teveccühümüze bir ḳavî bâ‘is [29b] gerekdür, deyü söyledi. Hikmet ḥudânuñdur; ‘âḳabince bir fitne-i ‘azîme zâhir oldı. Ya‘nî ki, Cengiz Hân ve evlâdından ve beglerinden ba‘zı a‘yân tuḥaf ve aḳmişe içün Harezmsâh vilâyetine bâzergânların gönderdiler. Hattâ irsâl olunan dört yüz neferden ziyâde tâcirler, kendü bâzergânlarımızdır. Malımız-ıla bize ḳumaş ve ba‘zı meta‘ alıvirmeg-içün irsâl olunmuşdur. Mu‘âvenetiñüz maṭlûbdur deyü mektûblar virdiler. Hemen ki, Cengiz’uñ tâcirleri Otrâr nâm memlekete çıkdı. Harezmsâh cânibinden, anda ḥâkim olan İnalcık nâm zâlim, anlaruñ mallarına ṭama‘ kıldı. Cümlesni ḥabs-ile alıḳoyup Harezmsâh’a bildürdi. Anlar daḥî kemâl-i gurûrundan ol bî-günâhla-

ruñ katlini buyurdi. Cümlesi [30a] İnalıcık elinde helâk olup malları tamamen Harezmsâh'a gönderildi. Çünkü Cengiz, bu hikâyeti tıydu, vech-i ma'kûl-ile Sultân Muhammed Harezmsâh'a mektûb ve ilçiler gönderdi. Eğer bizim-ile dostluk bozulmasuñ dirseñüz, bâzer-gânlarımızı bî-sebebe katl idüp, malların alan İnalıcığı bize gönderuñ, deyu bildürdi. Harezmsâh ise, henüz Cengiz'üñ kadrini bilmemiş-idi. Dağî kendü vilâyetine leşker göndermeğın ne gûne şâhib-kırân idüğını anlamamış idi. Mest-âneliği hâlinde Cengiz ilçilerine gazâb eyledi. Getürdikleri nâme-yi yırtup cümlesini katl itdürdi. Bu kerre günâh Cengiz'den gitdi. Nâsır Halîfe'nüñ da'veti üzre ol vilâyetlere gelmek vâcib idüğü tahkîka yetdi. Hemen [30b] ol yıl nihâyetsüz 'asker-ile hareket itdi. Geldüğü gibi Harezmsâh'ın ve niçe kudretlü kuvvetlü pâdişâhuñ memleketlerini fenâyâ virüp ekserinüñ neslini münkâriz itdi. Pes, bu deñlü hûn-i nâ-hakka evvelâ Nâsır Halîfe sebebe olmağın, âhir-i kâr, hulefânuñ dağî ocaqları söyünmege Cengizileruñ ceng-i âteşi bâ'is oldu. Ya'nî ki Moğol leşkeri, 'Acem vilâyetlerine gele-gide yolların öğrendi ve halkuñ mâl ü menâlleri yağmasından lezzet aldı. Çak soñra, halîfe hânedânına el uzadup, ol nesl-i pâki dağî fenâyâ virdi. Sübhâne men lâ ya'lemu kudretuhû illâ hû.⁴⁶²

FAŞL-I RÂBİ'

'Âl-i Sâmân olanlaruñ tulû'-ı devleti ve zevâli. Ba'de Evlâd-ı Sebügtekin'üñ salâtanat u celâli beyânındadır.

Mülûk-i Samâniyye'nüñ nesebleri Behrâm Çopin'e çıkar [31a] dirler. Me'mûn Halîfe ki, zamân-ı salâtanatında Merv şehrine vardı. Ğassân bin 'İyâd nâm ser-dârına Ğorasân hükûmetini virüp, Esed bin Sâmân evlâdınuñ ri'âyetini âña ısmarladı. Binâ'en 'alâ zâlik, Ğassân ki Ğorasân'a vardı. Nuğ bin Esed, Semerķand hükûmetini virdi. Ve Ağmed bin Esed'e Ferğana mülkini revâ gördi ve Yahya bin Esed'e Şaş ve Uşrusan'a emâretini ta'yîn itdi. Ve İlyâs bin Esed'e, Mülk-i Herât eyâletini teveccüh kıldı. Ğassân ki, halîfenüñ beglerbegisi idi. Bunlar ânuñ taht-ı hükminde, begleri mesabesinde oldu. Her biri 'adâlet

⁴⁶² Kudretini ancak kendisinin bildiği yüce zâtı noksan sıfatlardan münezzehtir. "

ü diyânet-ile hükûmete başladı. Şol zâmân ki, hicretüñ ikiyüz altmış bir (261/874-875) senesi idi. Ve Mu'temid Hâlıfe mülk-i Bağdâd'a hâlıfe olmuş-ıdı. [31b] Fergana hükûmeti teveccüh olunan Aḥmed bin Esed'üñ oğlu, Naşr bin Aḥmed Sâ mânî'ye, Mâverâü'n-Nehr hükûmeti virildi. Kendüsi varup Semerkand şehrinde oturdu. Karındaşı İsmâ'îl'i Buḥârâ begliğine gönderdi. Bu tarîk-ıla giderek Naşr kuvvetlendi. Küllî hazîneye ve 'askere mâlik oldu. 'Âkıbet; taḥt-ı saltanata cülûs kıldı. Evvelâ zuhûr bulmaları, Me'mun Hâlıfe'nüñ ihsânı ile olmağın, veliy-yi ni'metini unutmadı. Huṭbesinde hâlıfe-i 'aşr olan kim ise muḳaddem, ânı aḥdurdı. 'Aḳabince kendüyi zıkr itdürdi. Ve gâh-gâh hâlıfe cânibine piş-keş ve hedâyâ gönderüp, 'arz-ı muḥabbetden hâlı olmadı. Ba'de zamân, karındaşı İsmâ'îl daḥî kuvvet buldı. Hattâ mâ-beynleri bozulup bir kerre ikisi [32a] birbiri ile cenk itdi. Egerçi ki, Naşr bin Aḥmed şındı. Karındaşı İsmâ'îl huṣûrına eli bağılı getirüldi. İsmâ'îl ânı öldürmedi. Benüm veliy-yi ni'metüm ve ulu karındaşumdur, deyü taḥta geçürdi. Kendüsi, vezîr ü vekîl gibi karşı tırdı. Niçe zamânlar, bu hâl üzre geçdi. Âḥir, hicretüñ ikiyüz yetmiş tokuz (279/892-893)'unda, Naşr-ı Sâ mânî vefât eyledi. Andan soñra İsmâ'îl bin Aḥmed Sâ mânî, ferâğ-ı bâl-ile taḥta geçüp Mâverâü'n-Nehr saltanatına 'ilm-i ḳudretini isbât eyledi. Gâyete-ile 'âḳıl ü dâ nâ, aşḥâb-ı maşarıfa rağbet ü iltifâtı hüveydâ pâdişâh olmağ-ıla, Haḳḳ Celle ve 'alâ, âña ve evlâdına nuşret virdi. Bu nesilden tokuz kişiye saltanat müyesser olmuş idi. Ya'ni ki, Naşr bin Aḥmed ve İsmâ'îl bin Aḥmed [32b] ve Aḥmed bin İsmâ'îl ve Naşr bin Aḥmed bin İsmâ'îl ve Nûḥ bin Naşr bin Aḥmed ve 'Abdu'l-Melik bin Nûḥ ve Mañşûr bin Nûḥ bin Aḥmed ve Emîr Nûḥ bin Mañşûr ve Mañşûr bin Nûḥ ve 'Abdu'l-Melik bin Nûḥ cem'an yüz otuz yıl miḳdârı saltanat-ıla 'unvân bulmuş-ıdı. Emmâ, çok soñra şehriyâr olan 'Abdu'l-Melik bin Nûḥ, taḥta geçdükte, bende-zâdelerinden Sultân Maḥmûd Sebügtekin mülk-i Ḥorasân'ı tamâmen taḥt-ı hükmine almış-ıdı. Hadd-i zâtında Maḥmûd'üñ veliyy-i ni'metleri iken mülk-i mevrûşlerine el uzatmış-ıdı. Zirâ ki, Sultân Maḥmûd'üñ babası Sebügtekin, Alp Tekin'üñ kulu idi. Mezbûr Alp Tekin Samânîlerden beşinci pâdişâh olan 'Abdu'l-Melik'üñ müşterâ bendesi idi. Böyle iken cümleden soñra [33a] şehriyâr olan 'Abdu'l-Melik, 'askerini sıyup Buḥârâ cânibine kaçurmuş-ıdı. Varduğı gibi İlig Ḥân nâm bed-baḥt küllî 'as-

ker-ile Buḥârâ kaşdına gelmiş bulunup, ol derd-mendi tutup telef itdi. Sâ mânîlerüñ nesli bu tarîk-ıla nihâyet buldı. Ba'zı müverrihler kav-
lince, mezbûr 'Abdu'l-Melik'üñ, İsmâ'il nâm bir oğlu kalmış-idi. ol
fetretde kaçarak Cürcân vilâyetine vardı. Ve kendüyi bildürmeyüp tek
ü tenhâ geçinmek üzre oldu. İttifâk bir tenhâ yerde uyur-iken 'Arab-ı
bed-gümândan biri, libâsına tîma' idüp ol derd-mendi öldürdi. Emmâ,
Sebügtekin beyân olunduğı üzre Sâ mânîlerüñ 'umerâsından Alp Te-
kin'üñ kulu idi. Ğâyet-ile müdebbir ü saḡî ve bahadır [33b] ve mekâdir-i
nâsı bilüp, teşhîşine kâdir, uğuru küşâde, lutf u keremi ḡadden ziyâde
bir nâmdâr beglerbegi iken etrâfındaki ḡâkimler ile niçe niçe savaşı-
dı. Her birinde mansûr u muzaffer olup devlet-i deryâsı başından aşdı.
Aḡir-i kâr; Çaypâl-ı Hind gibi, kudretlü kuvvetlü pâdişâh ile uğraşdı.
Ânı daḡî sıyup, küffârını kırup, Ğazne pâ-yı taḡtını alup, dârü'l-mülk
idindi. Andan soñra ḡuḡbesini okıdup, sikkesini yürüdüp tekrâr yine
Çaypâl'üñ pâ-yı taḡına vardı. Lamḡân nâm fethi müşkil ḡal'asını alup
ve otuz biñ 'askerini kılıçdan geçürdi. Onbiñ Hindü'yı daḡî boynı
baḡlu esîr çıkardı. Ve alduğı memleketin put-ḡânelerini yıḡup yerine
câmi'ler ve mescidler ve tekyeler yapdurdı. Âḡir-i kâr, Üçyüz seksen
yedinci 387 (997) senede 'ömri altmış yıl hesabında [34a] vefât itdi.
Oğlu Sultân Maḡmûd taḡta geçtip bir 'azîmü'l-ḡadr pâdişâh oldu. Ekse-
riyâ, vilâyet-i Hindistân'ı feth idüp, küllî ḡazâlar eyledi. Ve Şâh-Nâme
gibi kitâbı Mevlânâ Firdevs-i Tûsî ânuñ nâmına nazm itdi. Bu zümre-
den daḡî on üç nefer pâdişâh-ı saḡib-naḡar ol memleketlere ḡükm itdi.
Bu tarîk-ıla Sâ mânîlerüñ mülk ü devletleri cemî'an Evlâd-ı Sebügte-
kin'e naḡl eyledi ki bunlardur: Emîr Sebügtekin, oğlu Sultân Maḡmûd
ve Mes'ûd bin Maḡmûd ve Muḡammed bin Maḡmûd ve Mevdûd bin
Mes'ûd ve Mes'ûd bin Mevdûd ve 'Abdü'r-Reşîd bin Mes'ûd ve Fer-
ruḡ-zâde bin Mes'ûd ve İbrâḡîm bin Mes'ûd ve Mes'ûd bin İbrâḡîm
ve Arslanşâh bin Mes'ûd ve Behrâmşâh bin Mes'ûd ve ḡusrevşâh bin
Behrâm ve ḡusrev Melik bin ḡusrevşâh. Sübhâne men lâ-yezûlü mül-
kuḡu ile'l-ebed.⁴⁶³

⁴⁶³ Mülkü ebediyete Kadar devam edecek, zayi olamayacak olan noksan sıfatlardan münez-
zehtir.

BEŞİNCİ FAŞL

Mülûk-i Tâhiriyye'nüñ zev'al-i devleti ve ümerâ-i Benî Naşr'ıñ, âhir-i hükûmeti ve Evlâd-ı Şaffâriyân'ıñ ibtidâ-i şevketidür.

[34b] Mülûk-i 'Âl-i Tâhir ki, evvelleri Tâhir Zü'l-Yemîneyn, ikincisi Talha bin Tâhir, üçüncüsü Tâhir bin 'Abdullah dördüncüsü Muhammed bin Tâhir'dür. Târîh-i hicretüñ ikiyüz sekiz 208 (823-824) senesinde, Tâhir müstevlî oldı. Ve ikiyüz elli toköz 259 (872-873)'uncı yılda, devletleri Saffârîlerden Ya'kûb bin Leys'e intikâl itdi. Mezbûr Ya'kûb'ıñ babası, Sistân vilâyetinde döğicilik eyleyüp geçinür-iken gördü ki, renc-berlik-ile nefsi murâdına ğınâ hâşıl olmaz. Bir küllîce meblağa mâlik olmayınca, istediği gibi ta'âm ve libâs ve harçlık bulmaz. Fevrî birkaç hayr sözlere baş-bug oldı. Bir gice hâkim-i melik-i Sistân olan, Derhem bin Naşr'ıñ hazînesini yardı. Nuķûd ve sâyir, altın ve gümüş esbâbından ve muraşsa'atdan küllî nesneler eline girdi. Lâkin hazînedeki murâdınca [35a] alacağını alup, taşra çıkacak mahalde, mu'allakda aşmış bir gümüş tepsi içinde bir şeffâf nesne gördi. Gevher kıyâs idüp indürdi. Bu ne iki deyü, dil urup tatdı. Meğer ki tuz imiş. Benî Naşr'ıñ cedd-i â'lâsı zamânından berü teberrüken şaklar imiş. Leys ki tuzüñ çasnisini tatdı. Benzi müteğayyir olup [her kişi aldığını bıraksun deyü]⁴⁶⁴ uğrılara hitâb itdi. Ya'nî ki, emri ile her kişi aldığı nüķûd ü metâ'ı yerli yerine iletđi. Bâ'îşi nedür dedüklerinde; dünyâda lisân-ı halkda, cârî olan tuz ekmek hakkıdır. Bu sebep-ile ki nân u nemek⁴⁶⁵, her ta'âmıñ lâzimesidür. Aña binâ'en Hazret-i Hakk'ıñ. sâyir ni'metleri añılmayup bu iki nesne mezkûr olmuşdur. Çünkü ben, bu şehriyârüñ tuzını tatdum. Min ba'di Hakk [35b] nemeki koyup, bir nesne almamağı muķarrer itdüm. Eğer benüm hâtırum ister dilerseñüz, size de bir habbesini almañ 'An karîb bunuñ bedeli ğanîmetler ele girecekdür, tek usanmañ dedi. Cümle yoldaşları ve kendüsi ferâğat idüp, sıfır'ı-yed çıķdı gitti. Ya'nî ki hazînenüñ kapuların örtüp,

⁴⁶⁴ Der kenar yazılı

⁴⁶⁵ Ekmek, buğday ve diğeri hububat unundan yapılan gıda maddesi yerinde kullanılan bir tabirdir. Parça manasınaz gelen "pâre" ile birleştirilerek "nân-pare" ve tuz oemek olan nemek ile birleştirilerek "nân u nemek" suretinde de kullanılmaktadır. Pakalın, II, 653.

‘alâ hâle terk itdi. İrtesi ki, hazîne-dârı sultân geldi. Kapuları bozulmuş ve ba‘zı nüķûd u tuhafı tağılmış gördi. Vakt-i furşattur deyü, zer ü sîmi bî-hisâb virdi. Ve nihâyetsüz zî-kıymet esbâb alup kendü evine ilettdi. Ba‘de zamân, hazîne açılmış ve bu deñ-li mâl ü menâl gitmiş deyü saçın şakalın yolarak Derhem bin Naşr’uñ huzûrına gitti ve bu każiyye beyne’n-nâs şâyi‘ olup, bolay ki esbâbdan bir nişân buluna deyü ‘ümerâsı ve ağaları cüst ü cûya [36a] başladı. Fe-emmâ Leys bu hâli işitdügi gibi ta‘accüb kıldı. Ve ba‘zı bî-günâhlara işkence emr olunup keşâ keşde cefâ itdüklerini eşidüp, rahm eyledi. Hemân-dem, havf ü haşyeti koyup vezîr cânibine vardı. Ben sizüñ hazîneñüz yaran-ları buldum ve kimler idüğini tafşili ile haber aldum. Bi’z-zât pâdişâha buluşduruñ ki haberin vireyin, deyü söyledi. Fî-nefsi’l-emr Derhem’uñ yanına varduğı gibi mâcerâyı takrîr eyledi. Ya’nî ki hazînesine girölüp nihâyetsüz nüķûd u tuhaf alınmış iken, ol tuzdan tatmağ-ıla cümlesini yerine red eyledüklerini söyledi. Zâhir budur ki, hâlâ mevcûd olmayan tuhaf ü nüķûd ve cevâhiri hazîne-dâr gizlemiştir. Yoklañ görün deyü delâlet eyledi. Fi’l-hakîka hazîne-dâruñ [36b] evleri ki basıldı, hazînedan her ne gitmiş ise anda bulundu. Derhem bin Naşr ol hazîne-dâra gazâb eyleyüp; sen bu nice rüzgâr dur ki benüm ekmeğim yersin ve bu nice in‘âm u ihsânıma mazharsın. Yine küfrânü’n-ni‘melik idüp, fırsatında böyle tama‘ ve hayırsızlık eylesin. Bir habbe ihsânımızı görmeyin uğrı mücerred, yanılup tuzumuzdan tatı-nağ-ıla hazînemizden el çeke. Vesâir yoldaşlarını cem‘an men‘idesin. İrtesi, hâzır şikâra rast geldim deyü böyle bed-bahtlık idesün hemi deyü enice deyü nice ‘ıtab u ‘ikâb eyledi. ‘Âkıbet; envâ‘-ı işkence ve siyâset-ile oldürüp, hazîne-dârlığı Leys’e virdi. Mezbur, hemen ol sâ‘atden şalâh-i hâl üzre olup şadâkat ve istikâmet-ile nice yıl, hıdmet etmek ile giderek emîr-i leşker oldu. [37a] Ya’nî ki, pâyê kat‘ eyleyüp ser-dârlığı ile ‘azm ü şân buldı. Ve kendinüñ uç oğlu var idi. Ya‘kûb ve ‘Ömer ve ‘Alî isimleri ile cümlesi nâm-dâr idi. En büyükleri Ya‘kûb, ziyâde bahâdır ve ânuñ nazîr-i dilîr u dilâveri nâdir olmağ-ıla Derhem ânı Nâşır Hâlıfe’ye, husn-i terbîb eyledi. Ya’nî ki kullanup ile-

rü gelecek kuluñuzdur, deyü bildürdi. Âña binâen ser-dârlık-ıla Havâric kıtâline gönderildi. Gerek anda, gerek sâyir hıdmetlerde manşûr u muzaffer olup, küllî iştihâr-ıla döndi. Bu tarîk-ıla, niçe mâh u sâl şadâkat üzre hıdmet eylemeğin, Derhem'ün gereği gibi göñline girdi. Kendüsi pîr-i-fânî olup memleket zabtına kâdir evlâdı olmamağın, memâlk-i Sistân'ı, Ya'kûb bin Leys'e bildürdi. Halîfe cânibine dahî, tîg u kemer gelüp kadr-efzûn [37b] oldu. Ve bi'l-cümle hicretüñ ikiyüz elli üçüncü 253 (867) yılında Sicistân'dan leşker çeküp, Herât'a vardı. Muhammed bin Tâhir cânibinden, anda hâkim olan, Muhammed bin Üveys'i münhezim kıldı. Cemi'i Sicistân ve Herât ve Kirmân ve Nişabûr ve Belh ve Toharistân ve tamâm-ı Horasân taht-ı hükmine girdi. Egerçi ki, halîfe ile muşâfât üzre geçinüp dostlık iderdi. Lâkin bunun şecâ'atından ve hüsn-i tedbîrinden halîfe her zamân vehm ider-idi. Ve'l-hâşıl mezbûr Ya'kûb on yıl hükûmet itdükden sonra, kulunç marazından fevt oldu. Yerine bürâderi 'Ömer bin Leys ve yine ânuñ Tâhir bin Muhammed bin 'Ömer bin Leys cülûs eyleyüp iştihâr buldı. Lâkin tek тұrmadı. Ve taht-ı hükümündeki memleketlere kana'at kılmadı Leşker çeküp Fâris vilâyetine geldi. Halîfe [38a] cânibinden anda beglerbegi olan İsmâ'il'i memleketden sürdi çıkardı. Hikmet Hakk'ındur, bu esnâda kendinüñ Şükrî nâm ser-dârı sâyir begleri ile ittifâk idüp, hurûc itdi. Vakt-i muharebede gâlib gelüp, Tâhir'i ve karındaşı Ya'kûb ele getirdi ve Fâris vilâyetini murâdı üzre taht-ı hükmine aldı. Ba'dehû, mezbûr Tâhir'ün oğlu Ahmed zuhûr eyleyüp, mülk-i mevrûsını kemâ-kân zabt itdi ve kendüden sonra ol memleketler, sulbî oğlu Halef'e döndi. Halef dahî hayru'l-halef olup niçe zamânlar 'adâlet-ile hükûmet itdi. Ve ânuñ zamânı gitdükden sonra, Naşr bin Ahmed şehriyâr oldu. Tâ beşyüz elli senesine deg hükûmet ü saltanat eyledi. Pes, bu zıkr olınan Ya'kûb bin Leys ve 'Ömer bin Leys ve Tâhir bin 'Ömer ve Ahmed bin Tâhir ve Halef bin Ahmed ve Naşr bin Ahmed [38b] üçyüz yıldan ziyâdece pâdişâhlık itdiler. Beyne'l-mülûk, 'adâlet ü şecâ'at-ile iştihâr buldılar. Huşûşâ ki Naşr bin Ahmed hayli mu'ammer oldu. Ya'nî ki yüzyıl 'ömr sürüp hükûmetinde

müstakıl oldu. Ba‘zıları kavlince ile’l-ân Sicistân memleketleri yine bu neslûn taht-ı hükminde dirler. Leys’ün zühûrına sebep hakk-ı nân u nemegi ri‘âyeti olduğu için ol mu‘âbelede virilen mülk ü devlet zevâle irmedüğünü haber virürler.

FAŞL-I SÂDİS

Zevâl-i devlet-i mülûk-i Cürcân ve tulû‘-ı şems-i sa‘âdet-i Deylemiyân ki ‘Âl-i Büveyh didükleridir.

Ba‘zı müverrihler; ‘Âl-i Büveyhî’nün neseblerini Behrâm-ı Gûr’a çıkardılar. Kendüler ise, bizüm nesebimiz âhir-i mülûk-ı ‘Acem olan Yezd-i Cürd şehriyâra mütehî olur, deyü söylerler. Niçe rüzgâr Deylemîler içinde hükûmet [39a] etmeğin, bunlar dahî, Deylemî diye ıtlâk iderler, Müverrih Mîrḥondşâh kavlince ‘Âl-i Büveyhî’nün ceddî olan, Ebû Şücâ‘ Büveyh, evsât-ı nâsdan bir kimse idi ki, ‘Alî ve Ḥasan ve Aḥmed nâm üç oğlu var idi. Bir gün bir müneccim huzûrına vardı. Bir rüyâ görmüş-imiş. Ânuñ ta‘bîrini murâd idindi. Ya’nî ki, vâkı‘amda benüm zekerümden bir âteş-i firûzân çıkdı. Ba‘zı memleketleri yağa yağa yükseğe çıkdı. Ba‘dehû ol âteş üç bölük oldu ve her birinün önünde memleketler ehli ve halk-ı ‘âlem edeb ü huşû ile deprendi ve bu âteşlerün şu‘lelerinden rûy-i zemîn ü âsumân-ı berrîn ziyâ ile to olup münecver oldu. Pes, bu rû’yânun ta‘bîri niçedür deyü şordı. Emmâ ol müneccim ta‘accüb iderek madâm ki, sen baña bir yarar at ve yâhud bir fâhîr hil‘at bâri on şıkke altun [39b] virmeysin, bu düşün ta‘bîrini benden işi(t)meyesin, deyü cevâb virdi. Ebû Şücâ‘ ise; vallâhi ben ‘ömrümde bir ata mâlik olmadum. Ve arkamdağından gayri bir kaftâne dahî destres bulmadum. On altun ise mevcûdî yokdur. Benüm hayr du‘âm alup ta‘bîr idersen sevâbuñ me‘mûlünden artuğdur dedükde, Mu‘abbir dedi ki; senün üç oğlun rûy-i zemînde saltanat eyleyeler. Evvelâ birisi hurûc idüp soñra ikisi âña mütâba‘at eyleyeler. Ya’nî ki, yeryüzündeki memleketler anların hükûmet ü ‘adâletleri ile rûşen ola. Emmâ bolay ki, anların devletinden bize de hisse-dâr olmağ ta‘ayyün bula dedükde Ebû Şücâ‘ bu ta‘bîri ki dinledi, bî-ihtiyâr vâfir güldi. Beni mezelenürsün, deyü ta‘accüb kıldı. Müneccim ise, aşlâ sözünden dönmedi. Oğullarını sorup [40a] tâ‘limlerini tutdukda büyükleri ‘Imâdü’d-devle ‘Alî ki, he-

nüz âña ‘Imâdü’ d-devle laķâbı konmamış-idi. Tahtını cümleden kuvvetde gördi. Evvelâ pâdişâh olacak budur deyü, haber virdi. Hikmet Hudâ’nuñdur ‘Imâdü’ d-devle çok zamân geçmedin ol etrâfdaki hâkimlerden Merdavic nâm şehriyâra hıdmet eyledi. Hattâ ânuñ cânibinden Kerh şehrine hâkim oldu gitdi. Lâkin kerem ü şecâ’atı bir derecede idi ki, tatlu sözünü işiden, yanından ayrılmaz-idi. İltifâtına mazhar düşenler, bir dahî ânuñ hıdmetini terk etmez-idi. Hattâ bir kerre Merdavic kendü ‘askerinden bir kaç yüz neferüñ vazîfelerin Kerh malından gösterdi. Anlar ‘Imâdü’ d-devle’ye geldükde bir vech-ile deprendi ki, bi’z-zarûre cümlesi âña kûl olup hıfyeten bey’at itdi. Egerçi ki bu ahvâl-i Merdavic-i [40b] mîş-yâş gördi. Lâkin havfinden âşikâr etmeğe kâdir olamadı. Gâhi ba’zı bahâne ile ‘Imâdü’ d-devle’yi âsitânesine istedi. Ol dahî mütenebbih olmağın ba’zı ma’kûl cevâblar-ile i’tizâr idüp gitmedi. Bu esnâlarda, tahtı hükmindeki toğuz yüz atlı ile İşfehân üzerine yürüdi. Hâkim-i İşfehân olan İbn-i Yâkût’uñ onbin müsellaḥ leşkerini şındırdı. Ba’dehû İbn-i Yâkût memleket-i Ercan’a firâr etmeğın ardınca vardı. Ânuñ dahî feth idüp i’tilâ-i şân buldı. Ba’dehû, karındaşı Rûknü’ d-devle’yi gönderüp Qazrûn’ı taht-ı taşarrufına âldı. Andan soñra İşfehân’ı pây-ı taht idinüp etrâf-ı memâlikteki şehriyârlar kendüden havf çekmeğe başladı. Emmâ Târîḥ-i Benâketî kavlince; ibtidâ’ en zuhûrı hicretüñ üçyüz ikinci 302 (914-915) senesinde oldu. [41a] Bu ḥakîr kavlince; şahib-i zuhûruñ kuvvetini, re’s-i müeyyeden mübâşeretü münâsib görildi. Ve bi’l-cümle birkaç bin âdeme mâlik olup, Yâkût ki Hâkim-i Şîrâz idi. Ânuñ kaşdına yürüdi. İsneyn-i ‘ısrîn de, ânuñ dahî feth idüp, kâm-rân-ı ‘âlem oldu. Egerçi ki, ‘askere tenbîh idüp şehri yağmalatdırmadı. Lâkin her biri bahşîş ricâsun itdükçe, inşâ’ allâh yanında birgünde görelüm cevâbını virdi. Ve bu tefekkür-ile sarây-ı Yâkût’da arkası üzre yatıp acaba nereden ḥazîne tedâriki mümkün ola deyü, ḥayrete batdı. Mezbûr bu mülâḥazada iken nâgehân şakf-ı sarâyda bir delûkden bir yılan başını çıkardı. Yine içerü çeküp birkaç kerre bu şiveyi meslûk tutdı. Pes, ‘Imâdü’ d-devle ḥarem [41b] hıdmet-kârlarına âvaz eyledi. Şunda bir yılan zâhir olmuşdur, çıkup öldürüñ, deyü söyledi. Vaktâ ki, ol maḥalle çıkdılar. Niçe sanduk mâla-mâl filori ve nüḳûd buldılar. Ve niçe yük tuḥfe kumaşlar dahî görüp indürdiler. ‘Imâdü’ d-devle ki bunları gördi Ḥazret-i Ḥakka şükr-i firâvân eyledi. Ve irtesi ol ḥazîneyi

leşkerüñ bahşine şarf itdi.

Li-Münşihî

Kime devlet el virse bî-kaḥr u renç
Yılan yoklar iken bulur gizlü genç
Sitâre şu maḥdûma kim baş eğer
Eli genç ararken yılana deger.

Ba‘dehû bir üstad derzi istedi ki ol kumaşlardan hil‘atlar kesdire. ‘Acele üzre kendüye ve tevâbi‘ına ve ḥazînesine yetiştüre. Meğer ki nefsi-Şîrâz’da bir üstâd derzi var-idi. Kulağı gerçekten [42a] sağır-idi. Fe-emmâ, ziyâde üstâd olmağın maḥbûl-i ekâbir ü sâğır idi. Emîr Yâḳût’uñ dahî derzi başısı idi. Mülûk-i Şîrâz ânı kullanurlar-idi. Hâşşa hil‘atlarını âña dikdürürler-idi. Ba‘zı ehl-i vuḳûf ânı añdılar. Ḥattâ gel-sün deyü âdem gönderdiler. Vaktâ ki, ‘izz-i ḥuzûr-ı şehriyârîye geldi, kanı çöp getürmediñ mi? Ya‘nî ki, câme kesmek içün arşun getürmediñ mi denildi. Derd-mend sağır ki, çöp lafzını işitdi. Korkusından aqlın aldurup kendüden gitdi. Şandı ki çopdan murâdları degnekdür. Ya‘-ni ki Yâḳût’uñ sendeki esbâbını neyledüñ, deyü dögmekdür. Hemen ağlayurak keşf-i râz eyledi. İy Hudâ-vend, çöp darbına ne ḥâcet ki. Bende Emîr Yâḳût’uñ gîrân-mâye hil‘atleri ancak oniki şanduk nihândur. Andan [42b] ziyâdedür diyenlerin sözleri, şahîḥ degildür, yalandur didükde; ‘Imâdü’d-devle ki gülmege başladı. Var imdi anları getür deyü gönderdi. Bilâ-zahme oniki şanduk hıl‘at ve aḳmeşe zuhâra geldi. Ve bi‘l-cümle ‘Âl-i Büveyh bu tarîḳ-ıla zuhûra itdiler. Giderek etrâf-ı memâlike müstevlî olup, mülk-i Bağdâd’ı dahî taşarruflarına aldılar. Ḥattâ Mu‘izzü’d-devle nâm bürâderini Bağdâd’a gönderdi. Niçe rûzgâr huṭbe vü şıḳke, ḥalîfe ile iştirâk üzre oldu. El-Kıssa: Gâh Şîrâz ve Gürkân’ı pây-ı taḥt idindiler. Gâh Bağdâd dâru’l-mülkinde salṭanat itdiler. ‘Imâdü’d-devle ve Rüknu’d-devle ve Mu‘izzü’d-devle ve ‘Aḍu-du’d-devle ve Mü‘eyyidü’d-devle ve Fahrü’d-devle ve Şerefü’d-devle ve ‘Izzü’d-devle ve Samsâmü’d-devle ve Bahâü’d-devle ve Mecdü’d-devle ve Ulu Kâlıncar (Ebû Kâlicar) [43a] ve Sultânü’d-devle ve Müşerriḫü’d-devle ve Celâlü’d-devle ve Melik Raḥîm ve ‘Imâdü’d-dîn ve Ebû Manşûr, Kılâd Sütûn ‘ale’t-tertîb taḥt-ı salṭanat kıldılar. Al-lâh’u a‘lem.

FAŞL-I SÂBİ'

Sebügtekinilerin intihâ'i devleti ve Selçûkîlerin zühûrı ve 'ulüvv-i şân u salţanatı beyânındadır.

Aşılda Selçûk Boğak nâm⁴⁶⁶ Tatar'ın oğludur. Etrâk pâ-dişâhı Peyğu nâm hâkimün zamânında, boy begliği ile zühûr idüp, ânuñla nev'an huşûmeti zâhir olmağın akraba vü ta'al-lukâtı ile göçüp Mâverâü'n-Nehr taraflarında Cend nâm memlekete geldi. Ba'de zamân anda vefât eyleyüp, İsrâîl ve Mikâîl ve Mûsâ nâm üç oğlın kodı. Ba'dehû Mikâîl, bir mu'ârekede şehid oldı. Peyğu ve Tuğrul ve Çağrı ve Dâvud nâm dörd evlâdı ki, her biri Türkmânlerin boy begleri olup, küllî kudret [43b] ve cem'iyete mâlik oldı. Hattâ bunların kudret u şevketinden, Sultân Maḥmûd Sebüğtekin gibi gâzî üşendi. Elbet-te biriñüz benüm yanumda bulunmak lâzımdır deyü, İsrâîl'i yanına getürdi. Ba'zı nâ-sezâ kelimâtına incinüp dayimâ ḥab-simde bulunsun ve kabîlesinün benden korkısı muḳarrer olsun deyü Kalıncar nâm ḳal'ada ḥabs idüp niçe yıldan soñra telef itdi. 'Âkıbet; Sultân Maḥmûd'ın ki gözi yumuldı, 'Âl-i Selçûk gözin açmağa başlayup evlâdından intikâm almak mekr ü tedârikine koyuldı. Egerçi ki, Sultân Mes'ûd ile olan kıssaları tafşilen yazılması tatvîl-i kelâma bâ'îşdür. Lâkin icmâlen bu maḥalde zıkr-i mühim idüğü, zâhir ü ḥâdişdür. Sultân Maḥmûd fevt olup, Sultân Mes'ûd bin Maḥmûd tahta [44a] geçdükde ki 'Âl-i Selçûk henüz şâhib-i sikke ve ḥuṭbe değıller idi. Lâkin ha dedükleri zamânda bir ikiyüz biñ yarar leşkere kudretleri yeter idi. Menḳûldür ki, tâ'ifeyi mezbûre muḳaddemen Ceyhun suyunı berü geçmezler-idi. Öte cânibinde konup göçüp Sultân Maḥmûd memleketine ayak başmazlar-idi. Şol-demki, pîş-keş ve âdem gönderdiler. Şehr-i mezbûrı beri geçüp, Şehr-i Nesâ ve Nişabûr etrâflarında koyup göçmege icâzet istediler. Merhûm Sultân Maḥmûd küllî 'âdet-i aḡnâm ḥâşıl olmasına tama' kıldı. Tâ'ifeyi mezbûrenün, berü geçmesine icâzet virdi. Her-çend ki, Arslan-ı Câzib beglerbegisi feryâd eyledi. 'Âl-i Selçûk'ın bu

⁴⁶⁶ Dukak: Kuvvetinden dolayı *demiryaylı*, temir yalığ lakabı verilmiştir. Bkz. Mehmet Altay Köymen, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Ankara 1993, I, 6.

hânedâna yakîn gelmesi münâsib degildür deyü söyledi. Sultân Maḥmûd âña [44b] iltifât eylemedi. Evlâdında daḥi kendinûñ kudret ü kuvveti olur mülâhaza eyledi. Kaçan ki, Sultân Mes'ûd zamânı oldu, 'Âl-i Selçûk evvelki hudûd sınırından daḥî ta'ayyün geldi. Mâ-beynleri ceng ü âşûb olmasına her biri bahâne aradı. Hattâ bir kerre Sultân Mes'ûd yetmiş biñ nâm-dâr atlu ve otuzbiñ güzîde piyâde ile Selçûkîlerûñ men'ine müteveccih oldu. Biñ yılda şudûra gelmeyen cenkler ol eyyâmda zuhûra gelmiş-iken, yine Selçûkîler nuşret ü kuvvetde ve kendü 'askeri kesr ü hezîmetde idügi ta'ayyün buldı. El-Ḳışşa: Bir kerre hicretûñ dörtyüz yigirmi toközunda (429/1037-1038) leşkeri şındı. Dâvud bin Selçûk ḳulî'llâhümme mâlike'l-mülki⁴⁶⁷ âyetini okuyarak Mes'ûd'uñ haremine girdi. Hattâ geçüp taht-ı zerrînine [45a] cülûs ḳıldı. Ba'dehû memleketi Ḥorasân'ı bölüşüp Dâvud kendüsi Merv semtlerini aldı. Tuğrul mülk-i Nişabûr'da ḳaldı. Ve Peyğu Herât dâru'l-mülkine şalındı. 'Aḳabince Tuğrul yine leşker çeküp Ḳuhistân ve Ṭaberistân ve Ṭabes ve Key ve Hemedân ve Ḳazvîn memleketlerini feth eyledi. Kendü nâmına hutbe vü sikke muḳarrer oldu. Ḳarındaşı Çağrı Beg daḥî cünûd-ı nâ-ma'dûd-ıla Belḥ vilâyetine vardı. Cemî'-i tevâbi' ve muzâfat ile ol daḥî o yerleri zabt itdi.

Bu hâl-ile ta beşyüz elli üçe 553 (1158) deg Evlâd-ı Sebügtekin za'ifu'l-hâl düşdi. Gâh Ğazne'de gâh Ğazne elden gitmek ile Hindistân vilâyetinûñ ba'zı köşelerinde rûz-gârlaruñ geçürdiler. Çak soñra şahib-i taht u tâc olan Ḥüsrev Melik bin Ḥüsrevşâh zamânında beşyüz seksen üç 583 (1187-1188) târîhinde [45b] Ğıyâse'd-dîn Muḥammed Ğûrî, Ğazne'yi alup, pâ-yı taht idindi. Ḥüsrev Melik, Hind câniblerinde bulunup tekrâr Ğazne fethine bir çare idemedi. Hadd-i zâtında yavaş, rahm u şefḳati ğâlib ve kime gerekse sırdâş bir ğâfil pâdişâh olmağın zamânına hâdimler ve 'avratlar, 'umûr-ı memlekete ḳarışdılar. Erbâb-ı menâşıbı çok çok deġişdürmek-ile faḳîru'l-hâl ḳodılar. Mezbûr Sultân Ğıyâse'd-dîn Ğûrî ki, bu hâli işitdi. 'Avrat oğlan hükûmete ḳarışduğı saltanatda beḳâ yokdur deyü, Ğazne'ye toğru

⁴⁶⁷ Al-i İmran, 3/26. "De ki; ey mülkün sahibi olan..."

hareket itdi. Vardığı gibi alup murâdına yetdi. Ba'de zamân Hüsrev Melik emân-ile ânuñ yanına vardı. Kendüye ve ehl ü 'ıyâline şehâdet şerbetin içürüp, 'Âl-i Sebügtekin münkariiz oldı gitdi, Meselâ: Emîr Nâsır Sebügtekin ve Sultân [46a] Maḥmûd Güzîn ve Sultân Muhammed bin Maḥmûd ve Sultân Mes'ûd bin Muhammed ve Mevdûd bin Mes'ûd ve Feraḥzâd bin Mes'ûd ve Mes'ûd bin İbrâhîm ve Arslanşâh Mes'ûd ve Behrâmşâh bin Mes'ûd ve Hüsrevşâh bin Behrâmşâh ve Hüsrev Melik bin Hüsrevşâh cem'an iki pâdişâhı nâm-dâr idi ki, ikiyüz onaltı yıl saltanat itdükde meşhûr-ı dâr u diyâr idi. 'Âkıbet, mülk ü devletleri düşmanlarına nakl itdi. Elleri altında ra'ıyyetleri olan Selçûkî Türkman'lar zuhûr idüp ol nâ-zenîn memleketleri ellerinden aldirdılar.

Evvelâ zevâl-i mülke sebab; Sultân Maḥmûd'un tama'ı hâmi oldı. Ya'nî ki koyun haklarından küllî hazine hâşıl olur deyü Selçûkîlere Ceyhun suyunı berü geçüp memleketinde konup göçmege icâzet virmesinden [46b] zuhûr buldı. Sâniyen: Oğlu Sultân Mes'ûd ağır başlılık etmeyüp yeyniceklik idüp ikide birde leşker çeküp Selçûkîlerün üzerlerine varup yüzlerin gözlerin açmağ-ıla ta'ayyün buldı. Şâlişen: Hüsrev Melik ki, cümleñ âhiridür. Saltanat nâmusu ile muḳayyed olmayup gâyetde selîm ü ḥalîm olmağın zamân-ı devletinde, 'avratlar ve ḥâdimler umûr-ı memlekete ve ehl-i manşıba qarışup, begler ve beglerbeglerinün ḡanîleri faḳîr olup manşıblar şık şık deḡişmekile ve büyük küçük belürsiz olup, alan viren nâ-ma'lûm olmağıla, nizâm-ı memleket ihtilâle yüz tutdı. Ya'nî ki devletleri ve mülkleri, düşmanlara nakl idüp, Evlâd-ı Sebügtekin'ün ḡanîleri faḳîr [47a] ve şehzâdeleri boynı baḡlu esîr olup, devlet u 'ızzet-ile 'âl-i şân olanlar maḡmûm u ḡazîn ü ḡaḳîr oldı. Sofralarında şabâḥ u aḡşam yigirmi beşer cins ta'âm ve ḡulviyyât bişüp, her öyünde beş dürlü ekmek yemeğe mu'tâd olan mün'imler, bir dilim kuru ekmeğe muḥtâc olmaları taḡaḳḳuk buldı. Emmâ Selçûkîlerün zuhûr u devletine bâ'ış olan, mücerred kendülerin, himmet-bülendleri ve ḡusn-i tedbîr-ile hareketleri ve yorulmayup, üşenmeyüp saltanat ḡuşûluna sa'y ü dikkat-

leri olmuşdur.

FAŞL-I ŞÂMİN

Selçûkîlerün Kirmân cânibindeki şu 'besinün ibtidâ-i cülûsı ve ba 'de zamân, mülk ü devletlerinün âhere nakli huşûşundadır.

Selçûkîlerün ikinci şu 'besi ki Mülk-i Kirmân hükûmetin idenlerün meşhûrlarıdır. Ya 'nî ki, hicretün [47b] dörtyüz otuz üç 433 (1041-1042)'üncü yılında, Tuğrul Selçûkî ve karındaşları 'Acem memleketlerini bölüşüp, istiklâl buldukça evvelâ; Kâvurd bin Çakır Beg Selçûkî Kirmân mülkine pâdişâh oldu. Giderrek kuvvet bulup yigirmi yıl sonra Şîrâz memâlikine dahî mâlik olup, küllî şöhret buldı. Ya 'nî ki, Deylemilerden olan Kirmân pâdişâhlarınun devleti ayni-yle mezbûra nakl itdi. Emmâ otuz yıl miqdârı saltanat itdükden sonra kendüye gurur 'âriz oldu. Akrabasındaki Sultân Alp Arslan gibi kavî pâdişâha karşı kodı. Ba 'de zamânin oğlu Melikşâh'a muhâbil turup cenk etmek-ile tutulup bir zamân mahbûs olduğdan sonra zehr-ile helâk kılındı. Otuz iki yıl [48a] miqdâr-ı hükûmet itdükden sonra başına bu hâl geldi. Ba 'dehû saltanat-ı Kirmân on iki yıl Sultânşâh bin Melikşâh Kâvurd zabtına aldı ve ol vefât itdükden sonra on üç yıl dahî burâderi Tûrânşâh saltanat kıldı. Bundan sonra mülk-i mevrûşları ânuñ oğlu Îrânşâh'a değdi. Âbâ vü ecdâd-ı tarîkîn koyup, ilhad vâdisine düşmeğin ve Kirmân vilâyeti re 'âyasına gûnâ-gûn zulmler ve cefâlar itmeğin beş yıl hükûmet itdükden sonra katl olundu. Ba 'dehû, Arslanşâh bin Kirmânşâh ânuñ havfinden tekyeler bucağında kendüsin bildürmeyüp halkdan ihtifâ üzre iken sadr-ı saltanata da 'vet olundu. Kemâl-i 'adl ü dâd ile kırk iki yıl hükûmet kıldı. Âhîr, beşyüz otuz altı 536 (1141-1142) yılında vefât eyledi. [48b] Ba 'dehû ondört yaşında bir oğluna cülûsı mukarrer oldu. Ve ol dahî 'ömr sürmeyüp vefât eyledükde Tuğrulşâh şadr-ı hükûmete geçüp, on iki yıl hükmün yürütdi ve ol fevt olduğda, Arslanşâh ve Behrâmşâh ve Tûrânşâh nâm üç oğlu kalup yigirmi yıl temâm, bu üç şehriyari benâm ceng ü cidâl-ile kıyâm itdiler. Emmâ ki, mülk-i mevrûşle-

rini yıkup, re'ayasını fakîr eyleyüp leşkerini müflîs ü medyûn düşürüp Kirmân memleketlerini Kirmân üşüp, yeyüp kurımış dırahta dönderdiler. Bunlardan soñra bir müddetciķ Muħamme-dşâh bin Behrâmşâh pâdişâh, adına oldu. Lâkin nizâm-ı ahvâli mümkün olmayup Mübârekşâh Selçûķî, ba'zı akrabâ vü ta'alukâtı mu'âveneti-yle [49a] Kirmân vilâyetini taht-ı hükmine aldı. Yüz kırk yıla yakîn taht-ı taşarruflarında olan mülk-i mevrûş-i güzîn ellerinden çıķdı. Zevâl-i mülk ü devlete bâ'is: Üçbürâder birbirine düşüp muttaşıl sefer eşmek-ile, sipâh tâyifesi zebûn olup, re'âya ise üç pâdişâhuñ leşkeri ķahrına doyamayup, perâkende olmaları vesâyir hâķ dahî elem çeküp huzûr u râhat bulmamaları idi.

FAŞL-I TÂSİ'

Rûm vilâyetindeki Selçûķîlerüñ ibtidâen zuhûr u devleti ve mülûk-i Dânişmendiye'nüñ zevâl-i saltanatıdır.

Mülûk-i Dânişmendiye ki Baţţal Ğâzî evlâdından, şaķib-i kerâmet ve mücâhid-i ğâlib- nuşret Melik Aħmed Dânişmend ki, niçe rûz-gâr Rûm vilâyetinde ğazâlar idüp, toĝduĝı yer Malatya şehri iken ondan leşker çeküp gelüp, Sivâs ve Niksar ve Tokat [49b] ve Amasya ve Çorum ve 'Oşmâncık ve İskilip nâm şehirleri ve niçe yerleri kılıcı ile açup mutaşarrıf olduķdan soñra ki vefât eyledi. Vezîri 'Artûhî'nüñ hâtunı Efrûmiyye ki ba'de-l-İslâm nâmını Mihribân konulmuşdur, tafşîl-i Mirkâtü'l-Cihâd nâm kitâbımızda beyân kılınmışdur. Melik Dânişmend'den soñra oĝlı Melik Muħammed Ğâzî tıfl bulunup, küffârüñ hücûmına mukâvemet etmesi mümkün olmamaĝın mezbûre Efrûmiyye, mezbûr Melik Ğâzî'i alup Baĝdâd'a varmış idi. Ol zamân-da hâķife-i 'aşr olan Muktedî bi-emrillâh Muħammed cenâbına vâķi' hâķi bildürmüş-idi. Hâķife dahî anlara küllî ri'âyet ü ikrâm eyleyüp Süleymânşâh'ı Selçûķî'nüñ Belķis nâm kız ķarındaşın, Melik Muħammed Ğâzî'ye nikâh itdi. Mâ-beynlerini bu vech-ile alışdurup rabt itdükden soñra Süleymân [50a] şâh-ı Selçûķî'yi, Rûm vilâyetine pâdişâh-ı nâmzed kıldı. Ve Melik Muħammed

Gâzî, ser-‘asker olup husn-i müdâr-ile geçinmelerini ısmarladı. Anlar ki toğru mülk-i Rûm’a vardılar. Niçe yıllar muhibb ü müşâfât-ile geçindiler. Ba‘de zamân Konya’yı pâ-yı taht idindi. Yigirmi yıl saltanat idüp, hudûd-ı Rûm’da geçinde. Ba‘dehû kırk yıl dahî burâderi Kılıç Arslan hükûmet eyledi. Ve ol fevt olduğdan sonra oğlu Sultân Mes‘ûd yine mülûk-i Dânişmendiye ile ihtilat üzre on toktuz yıl aldı virdi. Âhir-i kâr ol dahî vefât idüp oğlu, diğer Kılıç Arslan tahta geçdi. Ve on iki yarar nâm-dâr şehzâdeleri hâşıl olup her biri, şecâ‘at ü şehâvet-ile imtiyâz buldı. Bunlar zamânında Mülk-i Dânişmend evlâdı ragbetten düşüp Sivâs [50b] Kayşariyye ellerinden alındı. Hattâ ol tarîhde, hükûmet-i Rûm ki Mülûk-i Dânişmendiye’den Melik Zünnûn elinde idi. Hükûmet-i Şâm olan Nûre’-d-Din Şehîd cenâbına vardı. Anlardan yardım taleb etmek-ile Fahre’-d-dîn ‘Abdü’l-Mesîh nâm vekîlini ‘asker-ile gönderüp Sivâs ve Kayşariyye’yi yine alup Melik Zünnûn’a zabt itdürdi. Fe-emmâ az zamân geçmedin Nûre’-d-dîn Şehîd. fevt oldu. Zünnûn dahî vefât idüp İsmâ‘îl nâm oğlu yerine geçdi. Bu kerre Kılıç Arslan, İsmâ‘îl’ün taht-ı hükmindeki begler begi ile haberleşdi ve anlara ri‘âyete müte‘allık niçe ‘ahd ü güft itdi. Tâki derd-mend Melik İsmâ‘îl’i öldürdiler. Cümlesi Kılıç Arslan’ün taht-ı bey‘atine girdiler. Bundan sonra ki, memlekete [51a] vüs‘at geldi. Kılıç Arslan, Vilâyet-i Rûm’ı oniki oğluna tevzî‘ kıldı ki tafsîli mahallinde yazılmışdur. Ve bu tahrîr olunan husûşta anlar zamânında yazılmış ‘Alâ Beg’ün Münşî Târîhi’nde ahz olunmuşdur. Mîrhond müverrih vesâyir ehl-i târîh yazdukları ki Süleymân bin Kutamış, ‘azm-i feth-i Şâm idüp ba‘dehû Antâkiyye’yi feth ü teshîr itdüğü zamânda fevt olup, Rûm’a varmışdur. Selçûkîlerün evvelâ Rûm’a varup Konya’yı taht-gâh idinen Dâvud’dur didükleridür. Ya‘lemu’llah şahîh degildir. Eşah olan, evvelâ yazılan tafsil idüğü müteşavverdür. Pes, Rûm dârü’l-mülkinde saltanat eden ‘Âl-i Selçûk Emîr Süleymân bin Toktamış ve Dâvud bin Süleymân [51b] ve Kılıç Arslan bin Süleymân ve Sultân Mes‘ûd bin Kılıç Arslan ve diğer Kılıç Arslan bin Mes‘ûd ve Gıyâse’-d-din Keyhüsrev ve Rükne’-d-dîn Süleymân ve ‘İzze’-d-dîn

Kılıç Arslan ve Ğiyâse'd-dîn Keyhüsrev-i sâniye ve 'Izze'd-dîn Keykâvus ve 'Alâe'd-dîn Keykûbâd ve Ğiyâse'd-dîn Keyhüsrev ve Rükne'd-dîn Süleymân ve diğer Ğiyâse'd-dîn Mes'ûd ve Keykûbâd bin Ferâmuz'dur ki bu cümle onaltı padişâh-ı muhteremdür. İkiyüz yigirmi yıl miqdârı 'adâlet-ile hükûmet itdükleri ma'lûm-ı halk-ı 'âlemdür. Felâ-cerem Evlâd-ı Dânişmen-diye'nün devletleri münkariiz olmağa sebeb; 'ümerâ ve 'asker birbiri ile imtizaç idüp, birbirlerine kız virüp, kız alup, ne bellü dost, ne bellü düşman olmalarından olmuştur. Zîrâ ki, âhirleri olan Melik İsmâ'îl, kendü havâşşını ve beglerini Selçûkîlerden kesmeğe kâdir olamayup [52a] âhir anların mekri ile başdan çıkup, devleti nihâyete irmiştür.

FAŞL-I 'ÂŞIR

İntihâ-i devlet-i Selçûkiyân ve intihâ-i salţanatı Harezmsâhiyân tafşîli beyânındadır.

Bu zümre, 'Âl-i Selçûkîlerün bendeleri ve bende-zâdele-ridür. Zîrâ ki Harizm memleketinün pâdişâhlarına cedd-i nâm-dâr olan Nûştegin Ğaraca'dur dur ki, Sultân Melikşâh kullarından Bilge Tekin'ün kılıdır. Efendisi vefâtından sonra Nûştegin akl u ferâset ü tedbîr-ile mümtâz oldu. Giderek Harizm malına kullanıldı. En büyük oğlu ki, Kutbe'd-dîn Muhammed'dür. Babasından sonra âña iltifât olunup Berkjaruk zamânında ve Sultân Sencer'ün salţanatı eyyâmında Harizm hükûmeti virildi. En evvel Harizmşâh lakâbı âña ta'ayyün kılındı. Ol zamânda ki Harizm [52b] şehri ma'murlık cihetinden Mısr u Şâm'a gâlib anılurdu. Otuz yıl'ale't-tevâlî Kutbe'd-dîn Muhammed âña vâli oldu. 'Ulemâ vü fuğalâ ve şu'arâ vü hükemânun hakkında küllî 'inâyetler idüp, bir fert kendüden incinmedi ve bu miqdâr zamânda bir kerrecik Sultân Sencer âsitânesine vardı. Bir kerre dahî oğlu Atsız'ı gönderdi. Andan sonra dahî varmak müyesser olmadı. Fuđalâdan Ebu'l-Me'âlî Râzi, mezbûrun mâdiğerlerinden idi. Niçe niçe lütf u ihsânını görmiş-idi. Ve şol zamânda ki Sultân Sencer Ğazân tâyifesine giriftâr olup, habs-ile kaldı.

Mezbûr ol fırsatda, hutbe vü sikkeyi nâmına eyleyüp, meydânı aldı. Ammâ her taraftan ehaqq u elyak şadaları ayyûka vardı. Ba'dehû [53a] oğlu Atsız, yigirmi tokuz yıl hükûmet kıldı. Ve ânuñ ferzendi İl Arslan ve bunuñ evlâdı Sultânşâh ve Tekiş Hân kırk beş yıl miqdârı saltanat eylediler.

Ba'dehû hicretüñ beş yüz toksan altı 596 (1199-1200) yılında Sultân Muhammed Harezşâh, tahta cülûs kıldı. Ba'de zâlik Sultân Celâle'd-dîn bin Muhammed Hân ve Sultân Gıyâse'd-dîn bin Muhammed Hân ve Sultân Rükne'd-din Muhammed Hân ve cedd-i kebîrleri Kutbe'd-dîn'den soñra seksen yıl miqdârı saltanat idüp, aslâ kendülere bir hışm-ı kavî yog-iken ve Cengiz Hân gibi şahib-i zuhûr, ânı gayriler gibi bilmeyüp, Sultân Muhammed-ile haberleşüp 'ahdleşmesi muqarrer iken, ol târîhde halîfe-i Bağdâd olan Nâsır li-Dîni'llâh ile mâ-beynlerinde 'adâvet oldu. Harizmşâh-ı mağrûr ızhâr-ı kuvvet ü zûr idüp ben Hulefâ-i [53b] 'Âl-i 'Abbâs'ı ref' iderin. Evlâd-ı 'Alî'den Seyyid 'Alâ'ü'l-Mülk-i Termidî'den bey'at eylesin deyü leşker çekdi. Mezbûr seyyidi yanına alup mülk-i Bağdâd'a müteveccih oldı. Dinyâver yanlarına varduğda halîfe, küllî ihtiyât kıldı. Mâ-beyni işlâh içün kutbu'l-âfâk Şehâbe'd-dîn Sühreverdî Hâzretlerini rasûl gönderdi. Fe-emmâ sultân-ı mağrur, ol 'azîze iltifât etmedi ve meclisinde oturmağa ruşşat virmedi. Elbette 'inâdında muşırr oldı. Şeyh-i büzürg-vâr dahî, kalb-i meksûr-ıla 'izz-i huşûr-ı sultândan 'avdet eyledi. Yâ Rabbi Bu zâlimüñ cezasına göre cezasını vir, deyü söyledi. Du'âsı maqbûl olup, şiddet-i şitâ mezbûruñ 'askerine muşallat oldı. Niçelerüñ atları öldi. [54a] Niçelerüñ eli ayağı düşdi. Bi'zzarûre, meksûr u münhezim olup, yoldan döndi. Bağdâd'a varmasına rûz-gâr elvirmedi. Lakin Nâsır Halîfe mekrinden emîn olmadı. Tedârik budur ki, Cengiz Hân'ı buna muşallat idevüz, deyü söyledi. Egerçi ki, ba'zı 'ulema Nâsır Halîfe'yi bu fikrinden men' kıldılar. Mücerred Sultân Muhammed'e incinmek-ile bir bölük kâfir leşkerini vilâyet-i İslâm'a getürmek, sizüñ şânıñıza lââyık degildür, deyü cevâblar virdiler. Lâkin halîfe ol sözlerle kulak tutmadı. Cengiz Hân ser-dârı Mağmûd Yalvac'a âdem

ve mektûb göndermeği muḳarrer itdi. Pes, ol gidecek yollaruñ dört aylık mesafesi Ḥarizmşâh memâliküdür dediler. Mebâda ki âdemimizi tutalar. Mektûbuñuzı aña ileteler. Dibelek ‘adâveti-ne [54b] bâ’iş ola, deyü men‘ine sa’y eylediler. Fe-emmâ yine de müfîd olmadı. Ol göndereceği rasûlüñ başını tıraş itdürdi. Ba‘dehû iğne ile Cengiz Ḥân’ı da‘vet maẓmûnını yazdurdı. Ve üstüne çivit döktürüp ‘Arab t̃ayifesi, ellerine ve yüzlerine nakş itdürdüğü hatt-ı Nîlî üslûbunda resm itdürdi. Rasûlün bir hafta geçüp tıraşı geldüğü gibi ol yazı görünmez oldu. Ve bi’l-cümle harçlığın virdiler. Ol kimseyi Maḥmûd Yalvac’a gönderdiler. Vaḳtâki, ol rasûl aña vardı. Ögine düşüp sâ‘ati ile Cengiz’e ilette. Ḥalîfenüñ ısmarladuğı sözleri söyletti. Ḥâlâ ki, Cengiz itimâd eylemedi. Sözünde sâdık idüğüne delil lazımdur dedi. Ol şahş dahî Cengiz’üñ şübhesini zâyil eyledi. Benüm başımı tıraş [55a] eylen ve benüm sözlerimüñ şıḥhatini bilüp, taḥsîn ü sâbaş eylen deyü söyledi. Fî nefsi’l-emr başını ki kazıtdılar, sözünüñ ḥaḳîkatini bilüp i‘timâd ettiler. Lâkin bî-sebeb ve bî-ḥuşûmet Ḥarizmşâh memâlikine teveccühi münâsib görmediler. Elbette hareketimize bir sebep lâzımdur cevâbını virdiler. Hikmet Ḥudâ’nuñdur; ‘akabince Sultân Muḥammed’üñ ḥuşûnet ü ‘adâveti zâhir oldu. Cengiz tarafından ticâret-ile Otrâr şehrine gelen bâzergânlarını Otrâr ḥâkimi İncıcık tutup mallarını girift idüp ki Ḥarizmşâh’a bildürmüş-idi. Anlar dahî mestâneliği ḥâlinde ol bî-günâhlarıñ katlini emr idüp, mallarını ḥazînesine götürmüş-idi. Bu kışsa Cengiz’e arz olundu. Belki Otrâr ḥâkimi bu fi‘li ide Sultân Muḥammed’üñ haberi olmaya deyü [55b] tevaḳkuf eyledi. Vâki’ ḥâli yazup, yarar ilçiler gönderüp, Otrâr ḥâkimi, İncıcığı taleb eyledi. Eğer ol küstaḥı bize gönderirseñüz sizüñ-ile yine şulḥümüz şulḥdür deyü söyledi. Fe-emmâ, bu sözler Sultân Muḥammed’e eşer eylemedi. Hiddet ü tehevür idüp Cengiz’üñ ilçilerini öldürdi. Bu kerre ḥalîfenüñ recâsı üzre Moğol leşkerinüñ Bağdâd’a teveccühi muḳarrer oldu. Lâkin kendüden muḳaddem Cuci Ḥân nâm oğlu yigirini bin miḳdârı âdem-ile gönderildi. Otrâr ḥâkimini tutup götürmesi emr olundu. Vaḳtâ ki, ol mirza, Otrâr etrâfına geldi. Ḥarizmşâh ol ḥavâli-

de bulundu. Yanında mevcûd olan ellibiñ miqdârı âdem-ile Cuci Hân ‘askerine muķâbil oldu. Her ne kadar ki, Harizmşâh’a haber gönderdi. Biz sizûñ-ile cenge me’mûr degilüz. Emmâ bize el [56a] kaldırınca yüz dönderür mehcûr degilüz dedi. Müfîd olmayup iki cânibûñ bahâdırları cenge iķdâm kıldı. Az kaldı ki Sultân Muḥammed ellerine gire. Ve yâḥud helâk olmak mertebesine ere. Âḥir-i kâr biñ bela-yla ayrıldı hemen. Bu muḥârebeden Moğol leşkerinûñ kemâl-i kuvveti bilindi. Harizmşâh’uñ gözleri korkup bir daḥî cenge teveccûh etmemesi muķarrer oldu Fî nefsi’l-emr Cengiz’uñ gelüp yaklaştığı, ki işidildi. Kendinûñ ḥâzır u müheyyâ dört kerre yüzbiñ ‘askeri mevcûd iken muḥâfaẓa nâmına perâkende kalmak fikrinde oldu. Bu vecih-ile ki, ellibiñ nefer Otrâr ḥükûmetine ta’ayyün oluna. Ve on biñ âdem ile Kıraca cânibine Cengiz’e karşı vara ve otuz biñ leşker Buḥârâ hıfzı için gönderile. Ve yüz on biñ güzîde ‘asker-ile daḥî [56b] ba’zı ḥanları Semerkand hıfzına şarf-ı maķdûr kıla. Ve altmış biñ nâm-dâr ve cigerder ü yarar âdem daḥî kal’adan ta’mîrine me’mûr olup edâ-i ḥıdmete revâne ola. Ve yüz elli biñ miqdârı ḥavâşş u bahâdır vaķt-ı savaşa kadir leşker kendüsi ile buluna. Bu minvâl üzre Nahşiy’e⁴⁶⁸ togru çekildi. Benim üstüme gelen bir düşmandur ki, ellerinden birer kâmpıllarını bıraksalar, en büyük kal’anuñ ḥandekını tıduralar, deyü her uğradığı vilâyetûñ ḥalkına söyledi. Hemen sa’b u düşvâr yerlere çekilûñ deyü za’îf-i kalbe bâ’iş-i nasîḥat-ile çekildi gitti. Bir daḥî salṭanat yüzini görmedi. Oğlı Sultân Celâle’-d-dîn nışf-ı leşkeri bana ta’yîn ile sen kendûñ murâd idündigin yerde muḥtefî ol dedi. Ânuñ tedbîr-i [57a] sâyibi ile ‘amel eylemedi. İmdi bu ḥuşûşda bâ’iş-i zevâl-i mülk: Evvelâ; Sultân Muḥammed Ḥarezmsâh’uñ medarsızlığı ve tedbîrsizliği oldu. Şâniyen; sâbıkâ, meşâyih-i kibârdan Şeyḥ Mecde’-d-dîn Bağdâdî’yi katl etmesi ile ba’dehû Şeyḥ Şehâbe’-d-dîn Sühreverdî gibi, veliyy-i güzîne ihânet idüp bed-du’âsın almağ-ıla ta’ayyün buldı. Eger çi ki, kendüden soñra oğlı, Sultân Celâle’-d-dîn ve Sultân Ğıyâse’-d-dîn ve Sultân Rükne’-d-dîn nâm evlâdı gâḥ Hind’de gâḥ memâlik-i ‘Acem

⁴⁶⁸ Nahşeb

göürüp, mülk-i mevrûşine el uzatdı. Lâkin evlâd -ı Cengiz ve Moğol askeri gibi cünd-i pür-sitîze gâlib-i mağz olmağın ahevelleri nizâm olmayup silsileleri münkariiz oldu gitti.

ON BİRİNCİ FAŞL

*Cengiz Hân'ıñ ibtidâ-i devleti ve Moğol sultânlarından
Gün Hân'ıñ ve ba'zı hâkimlerüñ zevâl-i mülk-i şerhindedür.*

[57b] Cengiz Hân'ıñ nesebi Oğuz Hân oğlı Gün Hân'a varup nihâyet bulur. Vâlidesinden doğduğı hinde iki avucınıñ içi kan-ile tolmış bulınup hükemâ ve müneccimîn, gâyet-ile hûnî ve bî-rağm pâdişâh-ı şahib-kırân olacağdur deyü haber virmişlerdür. El-Kışsa: Cengiz bir pâdişâh idi ki, ibtidâ-i zuhûrından âhir 'ömrine dek her nereye ki müteveccih oldu, fetğ u nuşret müyesser olup, izdiyâd-ı devleti tağakğuk buldı. Hiç bir muğharebede şınmak olmadı. Hâlâ ki diyânet ü İslâm'ıñ sıhhati ta'ayyün buldı. Henüz tıfl-ı sağır iken oturması turması vesâyir oğlancıklara hıdmet buyurması elbette 'âlem-gîr pâdişâh olmasına delâlet eyledi. Bâlig olduğu gibi inme-binme tarîkın tağsîl itdi. Oğ atmada, gürz şalmada ve bunuñ emsâli la'b-i silâşşörlükde begler içinde mümtâz oldu. Ol târiğde pâdişâh [58a] olan Âveng Hân huzûrına vardı. Küllî iltifât ve ri'âyetine mazhar düşdi ve âña intisâb-ile ümerâdan birinüñ kızını aldı. Ol kızdan; Oğtay, Çağatay, Tûşî, Tûlî nâm dört oğlı toğdı. Ve Âveng Hân-i-le bile yeyüp içüp ve meclisinde küstâhâne sözler söylemege ruğşat bulup, her nesne ânuñ müşâveresi ile olmağa başladı. Binâ'en 'alâ zâlik Hân'ıñ vüzerâsı ve begleri ittifâğ ile Cengiz Hân'ı âña geçdiler. Bu, yakında hurûc idüp, tâc ü tağtına kaşdetmek muğarrerdür, dediler. Neyledilerse eylediler, i'tikâdını döndürdiler. Hûlûşını 'adâvete mübeddel kıldılar. Cengiz Hân kendü kabîlesi ile konup otururken, bir güzîde 'asker-ile şeb-i hûn etmeğı muğarrer eylediler. Hemân-dem içlerinden Kelel ve Bâve nâm iki nev-cüvân varup Cengiz Hân'a haber virdiler. Pes, ol 'asker ki Baluca nâm mağalde [58b] varup, Cengiz'i ve tevâbi'ini başup kılıçdan geçürmegi muğarrer kıldılar. Lâkin

Cengiz Hân muḳaddemce âgâh olmağın ḥüsn-i tedbîr idüp çadırılarını cüzvî âdem-ile alı kodı. Kendüsi yarar atlular ile âḥer yere çekilüp pusu kurup at üzerinde anlara muntazır oldu tırdı. Pes, dün yarusı olduğda ki, Âveng Hân leşkeri gelüp Cengiz'ün ordusını basdılar. Bulduklarını târac u yağmağa meşğul oldılar. Cengiz, dört taraftan savaş kaşdına, pusudan boşandı. Hamle-i ûlâda ol gelen 'askerüñ on binini toprağa düşürdi. Andan soñra kavlı ü qarârı üzre kenâra çekilüp düşmân leşkerini kara gövde kuşadup temaşâcı oldu. 'Asker-i Moğol birbirine kılıç koydılar. Şabâha dek birbirlerini kırdılar. Cengiz ise tevâbi'ı ile muttaşıl anlara ok yağdurdı. [59a] Kendüler, ferâğ-ı billâh maḥall-i ḥavf ü ḥaṭardan taşra tutup ol gelen kavmüñ ekserini mecrûh kıldı. Kendü leşkerine aşlâ yara bere toḳuñmadı. Bu tarîḳ-ıla gice içinde münhezim olup gitdiler. Küllî rüsvaylıg-ıla Aveng Hân ordusına yetdiler. Cengiz ise şâd u ḥandân irtesi, dîvân eyledi. Ve ihtiyât haberin getüren Kelel ve Bâve nâm iki nev-cüvâna vâfir in'âm u iḥsân idüp tarḥanlık ya'ni mu'aflık emrini virdi. Ve kendinüñ dört yetişmiş yarar yiğit oğullarına birer ḥükûmet ta'yîn idüp, ḥurûc etmek mühimmâtını tertîb etmeğe başladı. Niçe niçe Aveng Hân 'askerini şındı. Akıbet bi'z-zât kendüsi geldi savaşı. Âḥir cengde Cengiz yaralandı helâk oldu. Ve bi'l-cümle düşmanı kalmadı. Her taraftan devlet kendüye yüz tutdı. Aña binâ'en Moğol ser-dârları el öpüp bey'at kıldı. [59b] bi-lâ te'ḥîr-'azîm 'asker çeküp evvelâ, Deşt-i Kıpçak vilâyetlerini taht-ı ḥükmine aldı. Ba'dehû Ḥarizmşâh memâlikine şalınup, Mâverâü'n-Nehr memleketlerini feth u teşhîr eyledi. Akıbet; Hind ve Sind ve Fâris ve Ḥorasân ve niçe memâlik-i âbâdân, fütûhatı ile kâmrân u şaḥib kırân oldu. Muḥassal, hicretüñ -beşyüz toḳsan yedi 597 (1200-1201) yılında hareket etdi. Altı yüz 600 (1203-1204) târîhinde şaḥib kırânlığı şöḥreti heft iklime yetdi. Yigirmi beş yıl salṭanat itdükden ḡayri, yetmiş iki yıl 'ömr sürüp ba'dehû fevt olup, ortancı oğlu Ögetay Ka'ân ve ânuñ ardınca Köpol Hân, ba'dehû Mengü Ka'ân ve Hülâgu Hân ve Kıpılay Hân ve Teymur Ka'ân ve Barak Hân ve Teküdâr bin Hülâgu Hân ve Keyḥâtu Hân ve Baydû Hân ve Gazân Hân

ve Sultân Muhammed Hudâbende ve Sultân Ebû Sa'îd ve Arpa Hân ve Togaytemur Hân hükûmet eylediler. Ba'dehû nizâmları [60a] ihtilâle yüz tutup, mülûk-i tevâyife dönüp etrâf hâkimleri her biri saltanat da'vâsın eyledi. Mîşe-zâr Kağan arslandan hâlî olmağ-ıla dilkûler kırdılar bizde arslanınız dimege başladı. Ya'nî ki Fâris vilâyetini 'Âl-i Muẓaffer aldı. Âzerbaycân memleketini İlhanîler zabt itdi ve mülk-i Horasân'ı Serebdârân taht-ı hükmine aldı. Bu tarîk-ıla 'Âl-i Cengiz beglerine perîşanlık düşüp, hicretüñ yediyüz kırk iki 742 (1341-1342) yılında mülkleri hâlel-pezîr oldu. Bu taķdirce 'Âl-i Cengiz'üñ zamân-ı saltanatları, yüz kırk beş yıl idügi ta'ayyün buldı. 'Ale'l-huşûş şol deñlü vâfir memleket idi ki, taht-ı hükûmetlerindeki vilâyetlerüñ ortasında turulsa dört tarafına birer yıllık yol mesâfeleri muķarrer idi. Bu maķûle 'azîm mülk bir uğurdan hebâ oldu. Ancak dillerde bir qurî nâmları [60b]⁴⁶⁹ qalup 'azîz zelîl olup ellere muhtâc kaldı. Emmâ bâ'îş-i zevâl-i mülket ü devlet; Cengiz evlâdı birbirine düşüp ittifâķları bozulup dostlukları 'adavete dönmek-ile oldu. Huşûşâ ki, Cengiz bu hâlî anlayup kendülere naşîhat etmiş-idi. Siz birbiriñüze düşüp ceng ü cidâl-ile başlayasuz. Kuvvetiñüz za'fa mübeddel olur. Andan şoñra 'adûv leşkeri sizi birer-birer haķlayup devletiñüz zevâl ü fenâ bulur, dimiş-idi. Hattâ eyyâm-ı saltanatında birgün, kürsü üstünde oturup ok atar-idi. Şehzâdeleri yanında ve ser-dârları karşısında kavuşup seyrin iderdi, Attuğî oķlardan def'a birini, ba'dehû ikisini, üçini dahî şoñra dördini, beşini bir uğurdan Çağatay nâm oğlunun eline virdi "şikest eyle" deyü emr eyledi. Çağatay ki on oķa varınca bir uğurdan tutup kırdı. Ondan ziyâdesini [61a] şikest ile kırmağâ kâdir olamadı. Pes, Cengiz Hân evlâdına bakup ya'nî ki, ol oķ kırıklarını remz-ile gösterüp hitâb eyledi. Mâdem ki siz, ittifâķ etmeyüp birer ikişer düşmânüñ eline giresiz. Bu def'a şikest olan oķ parelerine dönesiz. Fe-emmâ şol zamân ki, ittifâķ ile bir yerde bulunasız, ne düşmana mağlûb olasız, ne hüd şınasız deyü söyledi. Hâlâ ki, zamân geçmek ile ol naşîhati unuttular. Birbirlerine düşüp mülk-i devletlerinden mahrûm

⁴⁶⁹ Der-kenar'da; ba'zî müte'allîķatı yazılı

olup zillete düşdiler.

FAŞL ONİKİNCİ

Muşul ve Haleb ve Şâm tarafından zühûr eyleyen atabegleriün zühûr u devleti ve ba'zı hükûmuñ zevâl-i hükûmetidür.

‘Âl-i Selçûk’dan olan pâdişâhların kânûnları böyle idi ki, hemân ki bir şehzâdeleri toğardı, Dadâesi ve sâyir lâzîmesi ile bir hâkime teslim olup, nâmı atabeg [61b] konulurdu. Hüsni terbiye ve tahsîl-i ma‘rifeti andan bilinüp küllî tenbîh kılınur-idi. Pes, bu zümrenün bir bölüğü Muşul ve Haleb ve Şâm hükûmetin idenlerdür ki, cümleden evvelî Atsız bin Artuk Harizmi’dür ki, Melikşâh bin Alp Arslan-ı Selçûkî’nün beglerinden ve şehzâdesine lalalık etmiş ser-dârlarından iken Müstansır bi’llâh ‘Alevî pâdişâh-ı Mısr olduğu eyyâmda mezbûr Atsız leşker çeküp dörtyüz altmış üç 463 (1070-1071) yılında Beyt-i Mağdis’e vardı. Kudüs-i Şerîf’i ve Remle’yi Müstansır’ın vekîlleri elinden aldı. Ba‘dehû Şâm şehrini muhâşara kılup halkına küllî ıztırâb virdi. Âhîr feth edemeyüp göçdi gitti. Ba‘dehû altmış sekiz 468 (1075-1076) senesinde yine Şâm’a vardı, bu kerre fırsatın düşürüp feth eyledi. Halîfe-i Fâtımiyye’nün hutbesini kesdürüp kendü hutbesini okutdı. Fe-em-mâ, hadd-i zâtında zulme mayıl, bed-ahlâk olmanın [62a] diyâr-ı Şâm halkı, kendü ile imtizâç idemedi. Tekâlifine taqat getiremeyüp, ekser re‘âya gayri memleketlere tağıldı. Bu haberler Melikşâh-ı Selçûkî’ye ki nakl olundu Atsız’ın re‘âya ne zulm ü te‘addîsi ki var idüğü ma‘lûm oldu. Nihâyetsüz leşker ile gelüp vilâyet-i Şâm’ı ânuñ elinden aldı. Kendü karındaşı Tâcü’d-devle Teniş bin Alp Arslan’a virdi. Ve şol zamân ki Teniş (Tutuş) Şâm-ı Şerîfe geldi. Atsız âña ‘inâd etmeğe kâdir olmayup, ta‘zîm-içün karşı çıkdı. Lâkin Teniş âña incindi. Benüm re‘âyetümde kuşûr idüp tahkîr kaşd eyledi deyü Atsız’ı tutup katl itdi. Ba‘de zamân mezbûr Teniş dahî Berkyarukşâh-ile Rey kurbında cenk idüp, helâk oldu. Hattâ Duğak nâm oğlu, kendü ile bile bulunub ânuñ dahî katli tahakkuk buldı. Ve ba‘zılar kavlince Duğak, ol cenkde düşmeyüp [62b] babasından sonra, Rıdvân nâm karındaşı tahta geçdükde, niçe rüzgâr helâki niyyetine ardınca oldu. Ba‘dehû Tâcü’d-devle bin Rıdvân ve Sultânşâh bin Rıdvân ve Tâcü’l-Mülûk Nuri bin Toğtekin ve Şem-

sü'l-Mülûk bin Bôri ve Şehâbe'd-Din Maḥmûd bin Bôri ve qarındaşı Cemâle'd-dîn Muḥammed ve oğlu Mücîrû'd-dîn Artuk bin Muḥammed bin Bôri tahta geçdi. Bunlaruñ zamân-ı salṭanatları geçüp hicretüñ beşyüz kırk tokuz 549 (1154-1155) yılı târîhinde, Melik Nûre'd-dîn Şehîd, Şâm halkınuñ da'veti ile, Haleb'den Dimaşk'a vardı. Mezbûr Mücîrû'd-dîn vech-i me'âşî için, Nablus sancağı tevcihini münâsib gördi. Lâkin kabûline 'âr idüp, Bağdâd diyârına gitti. Ve bi'l-cümle müddet-i hükûmet-i Benî Toğtekin elli yıldan ziyâdece iken Mücîrû'd-dîn'ün yaramaz sîreti ve halka düşman idüp [63a] rencide idüğü, bed-ḥaşleti ve ikide birde Frenk leşkeri Şâm'a ve Kudüs-i Şerîf'e gelüp men'ine kâdir olmaduğı za'f-ı kuvveti ḥuşûşa Atabeg 'Alâû'd-devle nâm ḥâdimi umûr-ı salṭanata karışup isteduğı gibi alup virdüğü irtişâ ḥâleti devletlerinüñ zevâline sebep olmışdur. İle'l-ân nâmları açılmaz olup unutulmuşdur. Ḥafî olmaya ki, Nûre'd-dîn Şehîd'üñ cedd-i 'alası ki Qasîmü'd-devle Aksunkur Türkî'dür. Sultân Melikşâh ânı dört-yüz yetmiş tokuz 479 (1086-1087) yılında, Haleb'e göndermiş-idi. Tâ seksen yedi 487 (1094) târihine dek, Haleb ve Diyâr-ı Bekr ve Cezîre'de salṭanat eylemiş-idi. Ba'dehâ, oğlu 'Imâdü'd-dîn Zengî, evvelâ Başra'ya, ba'dehû Muşul'a ḥâkim oldu. Sikke ve ḥuṭbe kendinüñ olup her sene de Sultân Maḥmûd Selçûkî'ye 'arz-ı maḥabbet-ile yüzer bin flori ve ba'zı hedâya gönderdi. Ve bir ol miqdârı virgü dahî Mansûr Ḥalîfe'ye virdi. [63b] Yine de kemâl-i 'adâlet-ile geçinür-idi. Ba'de zamân, Haleb ve Ḥumuş'ı aldı. Ḥattâ Şâm ḥâkiminüñ ḥâtunı Zümürürüd nâm 'afife ile tezevvüc kılup, oğlu Seyfe'd-dîn'i namzed eyleyüp [ânuñ duḥteri bülend-i ahterîni]⁴⁷⁰ Be'albekî dahî taht-ı hükmine getürdi. Ve Necme'd-dîn Eyyûbî(yi) kâyim maḥâm idindi ki, Eyyûbîlerüñ zuḥûru hemen bu maḥaldendür.

El Kıssa: Mezbûr 'Imâdü'd-dîn vefâtından soñra, evlâdından Seyfe'd-dîn Ġâzî, Muşul'a ve Nûre'd-Din Maḥmûd Şehîd Haleb'e ve Ruhâ'ya ḥâkim oldu ve mezbûr Nûre'd-Din küffâr-ı Efrence, niçe ğazâlar idüp ve ber-nâmdarlarını öldürüp, Anṭâkiyye'yi feth idüp qarındaşı Kutbe'd-dîn Mevzûd bin Zengî'ye virdi. Ḥattâ Zümürürüd Ḥâtun ki, Timurtaş bin İlgâzî kıızı idi. Bürâderi [ekşer müverrih qavlince]⁴⁷¹ Sey-

⁴⁷⁰ Der Kenâr

⁴⁷¹ Der Kenâr

fe'd-dîn'e müyesser olmayup, diğer karındaşı Kutbe'd-dîn'e münâsib görüldi.

Ve ol bir hâtun -ı muhtereme idi ki, onbeş nefer hükâm ve selâti-ne mahreme olmağın yanlarında mahreme [64a] urunmaz-idi. Nû-red-dîn'ün ni'meti ise bir derecede idi ki, bayramlarda sığırdan gayri bin koyunu biçürdi. Ve mülûk-i etrâf bir yere geldükde ol cümleden ilerü yürür-idi ve bir şâ'ire bir beyit için bin altun câyize virmesi mirâren vakî' olmuş-idi. İbn-i Cevzî kavlince küffârdan elli pâre şehir almışdur. Ve Hârameyn-i Şerîfeyn mücâvirlerine nafağa ve kisve göndermek evvelâ anlardan oldu. Kendüden sonra oğlu Melik Şâlih Haleb'e hükme eyledi.

Ve gâh Seyfe'd-dîn ve gâh Kutbe'd-dîn şadr-ı hükûmetten hâli olmadı. Ba'dehû, 'Izze'd-dîn Mes'ûd bin Kutbe'd-dîn ve Atabeg Nûre'd-dîn Arslanşâh ve Melik Zâhir 'Izze'd-dîn Mes'ûd bin Nûre'd-dîn Arslanşâh ve bunlardan sonra evlâdının Atabegi Bedre'd-dîn Lulu, Hülâgu Hân zamânına hicretün altıyüz elli toktuz 659 (1260-1261) yılına dek Muşul'da hükûmet [64b] itdi. Bu takdirce Atabegân-ı Muşul ve Şâm ve Haleb'ün müddet-i saltanatları, yüz kırk yıl hesabına yetti. Âhir-i zevâl-i devletleri ve cümleden evvel saltanatları bünyâdînün zelzelesi, yine kendü hânedânlarından hâsıl olan Eyyûbîlerden ya'nî ki, Nûre'd-dîn Şehîd kuvveti ile sultân-ı Mısr olan Melik Şâlih'den oldu. Ba'dehû birbirlerine düşmek-ile ve Bağdâd'a 'Âl-i Cengiz fitnesi zâhir olmağ-ıla devlet ü 'izzet-i hükûmetleri zevâl ü fenâ buldı.

FAŞL ONÜÇ

Atabegân-ı Selçûkiyân ki, Âzerbaycân ve âhir yerlerde iki bölük dahî, tulû'-ı devletleri ve nihâyeti zikrindedür.

Selâtin-i 'Âl-i Selçûk'dan Sultân Arslan vefât itdükde ki, Tuğrul nâm bir küçürek oğlu kaldı. Hüsn-i terbiyeti Atabeg Muhammed İldeñiz'e ısmarlandı. Mâdem ki, mezbûr atabeg sağ-idi erkân-ı devlet [65a] Tuğrul yerlü yerinde muntazamu'l-hâl-idi. Hemân ki İldeñüz öldi, ümerâ birbirine girdi. Evvelâ Kızıl Arslan hurûc idüp Tuğrul Hân'ı tutup habs itdi. Bir cânibden dahî Şîrâz Hâkimi Atabeg Sunkur hurûc idüp Melikşâh'ı şındı kaçırıldı. Ve Kars vilâyetini kabzına aldı. Bu

tarîk-ıla mezbûr Sunkur on altı yıl Fâris iklimüne pâdişâh oldu. Vâfir hayrat u hasenât ve 'imâretler inşâ kıldı. Kendüden şöñra qarındaşı Muẓafferü'd-dîn Zengî ba'dehû ânuñ oğlu Muẓafferü'd-dîn Tekle ve yine bunun bürâderi Atabeg Sa'd bin Zengî ve ânuñ oğlu Ebûbekr bin Sa'd bin Zengî ve oğlu Sa'd bin Ebûbekr ve yine ânuñ veled-i reşî-di Muhammedşâh ki, yedi yaşında tahta cülûs eyledi annesi Türkân (Terken) Hâtun üç yıla qarîb gördi gözettti. Nâkışâtü'l-'ağldan [65b] iken 'ırz-ı saltanat(a) hâlel virür bir vaz'ı olmadı. Âhir, Muhammedşâh vefât idüp evlâdı olmamağın Atabeglerden Sulğurşâh oğlu Muhammedşâh tahta çıkdı. Lâkin haqqından gelemeyüp ümerâ ittifâk-ile tutup ânı kal'aya urdılar. Yerine Atabeg Selçûkşâh'ı câlis-i serîr kıldılar. Hattâ İştâhr Kal'asında maħbûs iken i'zâz-ile şadr-ı saltanata getürdiler. Moğol 'askeri ile savaş eyler-iken telef oldu. Ba'dehû, Atabeg İbiş bnt Sa'dî Hâtun'ı tahta lâyıq gördiler. Fe-emmâ Cengizîlerden emân bulamadı. Bu maħalde bu zümrenüñ dahî devlet-i zevâl ve ğurûba yüz tutdı. Pes, bu bâbda mülk ü devlet gitmege sebeb olan;

Evvelâ: Atabegîlerüñ küfrânü'n-ni'melikleridür. Ya'nî velf-ni'metlerine kaşd idüp bu nice memâlik-i ellerinden aldıklarındur.

Şâniyen: 'Âl-i Cengiz gibi kavî leşker fetretinde ğâh sabîler, ğâh 'avret [66a] cinsinden olan ğabîler tahta geçüp 'âlem-i fenâya virdükleridür. Allâhu a'lem

FAŞL ONDÖRT

Evlâd-ı Muẓaffer'üñ ibtidâ-i hükûmetleri ve ba'zı hükkâmuñ ve yine ol zümrenüñ zevâl-i devletleridür.

[Hafî olmaya ki]472 Muẓaffer, Ħorasân vilâyetinde Selîme nâm karyeden olup Yezd ve Kirmân memleketlerine derek olup der-bend bekler-iken, bir vâkı'a görmiş. Atabeg 'Alâü'd-devle'nüñ evinden güneş çıkup gelür Muẓaffer'üñ koynuna girür. Kendüsi ta'accüb-ile ayağa kalkduğı gibi, Pes, altı pâre olup eteklerinden aşığa dökilür. İrtesi ki, Şeyh Dâvud 'aleyhi'r-raħmeye vardı. Vâkı'asını bildürüp ta'bîrin recâ kıılır. Ol 'azîz kendüye hitâb idüp; beşâret olsun saña ki devlet ü saltanat Atabegler ocağından kalkar sizüñ nesliñüze [ya'lemu'llâhu

472 Der Kenâr

bişey'in altı nefer evladınıuz saltanat eyler]⁴⁷³ nakl ider dimiş-idi. Fî nefsi'l-emr bu vâkı'adan [66b] sonra 'Âl-i Muzaffer'ün devleti günden güne terakkîde olmuş-idi. El-Kıssa: Sultân Ebû Sa'îd Hân devrinde ya'nî ki hicretün yediyüz onsekiz 718 (1318-1319) târîhinde Muhammed Muzaffer ki Mübârizü'd-dîn-ile mülâkkahtır. Yezd mülkine bir tarîk-ıla hâkim oldu. Şecâ'atı etrâf-ı âleme velveleler şaldı. Ba'dehû leşker çeküp şeyh Ebû İshâk bin Muhammed'ün elinden Mülk-i Kirmân'ı aldı. Ya'ni ki, Ebû Sa'îd Hân vefât idüp, her hâkim hurûc esbâbını müheyâ kıldukda, mezbûr Muhammed Muzaffer şarf-ı ma'kûr-ıla meydâna çıktı. Ondört yıl mülk-i Şîrâz'a saltanat etmiş-iken, kemâl-i gâfletine ve gice vü gündüz şûrb-i hamr idüp, 'ışretinüñ kesretine binâ'en yediyüz elli dört 754 (1353) senesinde Şeyh Ebû İshâk'ün üstüne vardı. Şîrâz gibi dâru'l-mülk-i mümtâzı cebren ve kâhren taşarrufa getürdi. Menkûldür ki Muhammed [67a] Muzaffer bir hafta miqdârı şehri muhâsara kılmış, mancınık-ıla döğerek feth u teshîre karîb etmiş. Halen ki ümerâsından biri Şeyh Ebû İshâk'ün hışm u gazâbı korkusından vâkı' hâli diyemez. Ya'ni ki Muhammed Muzaffer sizi muhâsara etmişdür kelâmını söyleyemez. 'Âkıbet bir nedîmi esnâ-i bezm-i şarâbda 'âlem güzellenmiş. Taze bahar olup çadır çiçekleri şehriñ etrâfını müzeyyen kılmış. Eğer kaşr-ı refî'a buyurılır ise 'aceb şafâ sürülür. Feleküñ dürlü dürlü lu'b ü bâzîçeleri görölür, deyü söylemiş. Ta ki ol ma'hdûm, kaşr-ı refî'a çıkmış şehriñ etrâfını haymeler ile müzeyyen görmeğın, nedür bunlar deyü sormuş. Nedîm dahî Muzaffer Muhammed muhlışınıuzdur ki, sizün-ile mülâkât arzusına gelmiş didükde, bir miqdâr tefekkür kılmış. Lâkin fırsat fevt olduğunu bilüp yüğrük yarar atlar ihzâr [67b] itdürmiş. Bir gice nısfu'l-leylden kaçup Kal'a-yı Sefid'e girüp taşaşşun etmiş. Ba'dehû Bağdâd pâdişâhına vâfir mâl ü menâl 'ahd idüp, leşker taleb etmiş. Me'mûline göre 'asker verilmeğın, varup yine Şîrâz'a mutaşarrıf olmuş. Zîrâ ki Bağdâd 'askeri âb üzre bünyâd gibi idüğın bilmek-ile Muhammed Muzaffer 'inâd itmeyüp çıkmış, Yezd'e gitmiş. Ba'de zamân Bağdadîler gitdüğü gibi oğlu Şâh Şücâ'ı gönderüp Şîrâz'ı yine teshîr kılmış. Bu tarîk-ıla kırk yıl saltanat itdi. Ba'dehû vefât idüp oğlu Şâh Şücâ' tahta geçdi. Ânuñ zamânı tamâm olduğdan sonra oğlu Zeyne'l-'Âbidîn. Ba'dehû Sultân 'Imâ-

⁴⁷³ Der Kenâr

dü'd-dîn Aḥmed ve Şâh Manşûr dahî şadr-ı serîre yetdi. Hakk Sübhânehû ve Te'âla bunlara Timur Gürkân gibi şahib-kırânı muşallat etmek ile Evlâd-ı Muẓaffer'i bi-esr hem ele getürdi. Kendüler bî-raḥm oldukları [68a] için merḥamet olunmayup, men lâ yerḥam lâ-yürḥam⁴⁷⁴ mûcebince büyügi küçügi kılıçdan geçürildi. Zîra ki, gâyet-ile mütehevvir ü gâzûb pâdişâhlar idi. Cüzvî bahâne ile birbirlerinin gözlerine mil çekerler-idi. A'dâ-i din ü devletlerini göze göstermeyüp, göz açup 'âleme bakduklarına rızâ virmezler-idi. 'Aceb ki me'ârif ü dâniş-ile ol güne yaramaz ḥaşletleri tebdîl olunmamış-idi. Fezâyil ü hünerverân-ıla muḳayyed pâdişâhlar iken güyâ ki kendü 'ayblarını görmezler-idi. Evvelâ, oğulları Şâh Şücâ' ve Şâh Maḥmûd ve güyegileri Şâh Sultân ittifâk idüp, babaları Mübârizü'd-dîn'i tutup gözlerine mil çekdiler. Ve nitekim Şâh Şücâ' kendinün zamân-ı saltanatında mekr-i düşmenân-ıla Sultân Şiblî nâm şehzâdesine mil çeküp kurret-i 'aynini rencîde kıldılar. 'Âkıbet; Zeyne'l-Âbidînşâh gözlerine dahî mil çekilüp gözleri nûri [68b] gitdükdün sonra Semerkand'a varmış-idi. Timur Hân cenâbına ızhârî tezallüm etmeğin, silsile-i nesebleri münkatı' olmasına ta'ahhüd buyurmuş-idi. Fe-emmâ müddet-i saltanatları cem'an seksen yıla qarîb olmuş-idi. Andan sonra mülk-i mevrûşleri Timur Gürkân oğlu 'Ömer Şeyḥ Bahadır'a degmiş-idi. Emmâ. Şâh Manşûr teveccüh-i Timur'dan haber alup, firâr etmek üzre iken yol üzre bir tâyifeye rast gelüp kendü ile hem-râh olduklarından, anlar Şâh Manşûr'dan sonra Şîrâz'dan çıkmamış olmağın, Şîrâzîler bizüm için ne dirler, deyü Şâh Manşûr ki sordı. Anlar cevâbında; Şîrâz halkının sözleri budur ki, şol bahadırlar ki on yedi batman ağırlı terkeş ve on batman çomak götürüp saltanat da'vâsın iderler-idi. Şimdi kurd o günden kaçan keçi gibi firâr [69a] etmege râğbet gösterdiler deyinceden, Şâh Manşûr'ın ırk-ı ḥamiyyeti harekete geldi. Dönüp cenk yarağını görüp, üçbin yarar kemân-dâr-ile Timur Hân leşkerine muḳâbil turdı. Evvelki hamlede, sağ kolda ve sol kolunda olan biner miqdâr âdem sinup perâkende olduḳda, ḳalb-i 'as-kerde bulunan bin nefer fedâyiler-ile kendüsi ikdâm idüp, alaylar söke söke varup çak koşun vefâdâr ki, Timur Hân'ın kendüne maḥşûş alayı duranları iki yarup ḥayli tağıdup Timur'ı yalnız beş nefer ḥavâşşı ile görüp, üstüne ḥaml itdüḳde, Timûr bir ḳadem yerinden ayrılmadı. Ol

⁴⁷⁴ "Merḥamet etmeyene merḥamet olunmaz.", Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, İstanbul 1992, VII, 75, Kitâbü'l-Edeb, Bab 18.

beş nefer ü havâşşından Humârî ve ‘Adl nâm iki kimse Şâh Manşûr’a ve alayına karşı durup, hattâ yaralanup Timur dahî kalkanını yüze çeküp çengine müteveccih olduğda. Manşûrşâh, yine ol alay ile dönüp Mirzâ Şâhruh alayına [69b] vardı. Bir miqdâr dahî anlarıñla savaştı. Âhir deryâ yanında katreye ve şüca‘-ı hürşîd içinde zerreye dönüp, cenk ide ide yanında on nefer âdemi kalup der-‘akeb anlar dahî kırılıp kendüsi yaralı bereli bir başı ile şehre toğrı at bıraktı. Şâhruh Mirzâ âdemleri yetiştiler. Başını kesüp ‘izz-i huzûr-ı şehriyâriye getürdiler. El-hakk, Şâh Manşûr’daki cür’et ve kuvvet-i kalb ü şehâmet hiçbir pâdişâha naşîb olmamışdur. Üç biñ mevcûd âdemi ile Timur Hân gibi şâhib-kırana karşı durup biñ âdem-ile kalb-i leşkere urmak [vukû’]⁴⁷⁵ bulmamışdur. Ve bi’l-cümle Muzaffer’ün cem’an zamân-ı saltanatları seksen yıla karîb olup âhir yediyüz toksan beş (795/1392-1593) senesinde haseb ü nesebleri gazâb-ı Timur-ıla münkatî’ olmuşdur.

FAŞL ONBEŞ

İlhânilerün zühûr-ı devleti ba‘de zamân zevâl-i saltanatı şerhindedür ki, eşahhı ne ise yazılmışdur.

[70a] Hicretün yediyüz otuz altı 736 (1335-1336) târihinde ki Âzerbaycân memleketi, ya’nîki Dâru’l-mülki Tebrîz ve Bağdâd cânibleri tamâm karış muruş oldu. ‘Âl-i Cengiz’den Sultân Ebû Sa’îd vefâtından soñra ol yerlerün nizâmı gidüp, ihtilâl buldı. Bu fırsatda İlhanîlerün evveli ki, Şeyh Hasan bin Yûnân (Noyan) idi. Beglerden iken Şultân Ebû Sa’îd’ün Dilşâd nâm hâtunı taht-ı nikâhına almağ-ıla kuvvet buldı. Giderek esbâb-ı hurûcî tertib idüp şehriyâr oldu. Ve ol esnalarda Mevlâna Kâdî Muhyî’ d-dîn’i Berdeî Tebrîz’de pâdişâh olan Melik Eşref’ün zulmünü gördükçe tahammül edemeyüp Moğol pâdişâhlarınıñ pây-ı tahtı olan Şehr-i Sarây’a vardı. Bir gün meclis va’zında Moğol Sultânı Canıbeg bin Âveng Hân hazır iken, Melik Eşref’ün zâlim ü mehâyifini söyledi. [70b] Pâdişâh-ı İslâm’a vâcibdür ki leşker çeküp vara ol zâlimün ‘ömr ü devlet-i hürmenini fenâ yellerine vire, deyü taşrîh, eyledi. Mezkûr Canıbeg dahî ol meclisden sefer semtini muğarrer eyledi. Bir iki aya varmadın küllî asker-ile Âzerbaycân’a toğruldu. Kat-ı merâhil-ile menzil-i maksûda vardı. Melik Eşref’e muğâbil olduğu gibi

⁴⁷⁵ Der kenâr

şıyup tıtdı ve Tebrîz'e iletüp, siyâset-ile helâk kıldı. Mezbûr Canibeg Hân şöyle 'âdil ü zâbiť pâdişâh idi ki, ol seferinde niçe yüzbiñ leşker-ile geldi. Harman zâmânı iken yollarda bir ferdin gılâline Tatar leşkeri el uzatmadı. Bir zabıtsız 'asker iken Canibeg'ün siyâseti havfinden çak şöyle havf iderler-idi. Mevlâna Sa'de'd-dîn Taftazânî Şerh-i Muhtaşar-ı Telhîs'i anlaruñ hutbesi ile müveşşâh kılmışdur. El-Kıssa: Canibeg ki [71a] Tebrîz'i alup, hüküm itdi. Az zamânda vefât etmeğın milk-i mevrûsı Berdey Beg nâm qarındaşına değdi. Ba'de zamân; Tebrîz zabtına bir vekîlini koyup kadîmî yeri yurdu olan pâ-yı tahtına gitdükde, ol târîhde, sâbıku'z-zıkr Şeyh Hasan Noyan, Bağdâd ve Halle ve Vâsıt ve Başra hükûmetin ider-idi. Yediyüz elli 750 (1349-1350) târîhinde ki vefât eyledi. Oğlı Mu'izzü'd-dîn Sultân Üveys babası yerine 'âlem-i saltanatını isbât eyledi. Dayıma Hâce Selmân'ın memdûhı olup kendinüñ vâlidesi Dilşâd Hâtun'ın cemî'-ı 'ulemâ ve fuзалâ ve şu'arâ lutf-ı keremi deryâsına gark idi. Ol [bir hâtun idi ki nâķışatı'l-aķl olanlar ile farkı ez-pâ-yı tâ be- gark idi] zamânlarda ehl-i manşıbuñ 'avâm u câhillerinden ki pîş-keş tarîķı-yle mâl ü menâl alınur-idi. Şimdiki gibi hazîne idinüp şaklamazlar-idi. Ve ağır ağır binalara [71b] şarf etmezler-idi. Bu dünyâ bir kaç günlük misâfir-hânedir. Bunda 'âlî binalar ve kâşaneler lâzım degildür. Ve âdemüñ ardına kalacak bir eyü nâmdur dirler-idi. Ol 'avâmdan aldıkları malları, havâşş-ı 'ulemâ ve şu'arâya bezl iderler-idi. Ardımızca anlaruñ bir kitâbı veyâhud bir kaşidesi ve kıt'ası kalmaķ kıyâmete dek hayr-ıla anılmamıza sebebdür. Ve her beytleri bir câmi' ve kâr-bân sarâydan yegdür ki mütevellî ve câbî istemez ve mermetine evķaf eli konmasına muhtâc olmaz. Devr-i âdemden berü niçe pâdişâhlar gelmiş gitmişdür. Asla anlaruñ hayrât u hasenâtı kalmayup, fenâ bulmuşdur. Lâkin, tevârîh kitâblarında isimleri anılmağ-ıla bâ'ışı dü'âdur cevâb iderler-idi ve bir ehl-i kemâli arayup bulup devlete ir görmek-ile fahr idinürler-idi. Fulan kâmil vücûdı bizi bulup [72a] biz terbiyet itdük deyü birbirlerine garralanurlar-idi. Fe-emmâ, Sultân Üveys bir kadir-şinâs pâdişâh idi ki zamânında ehl-i 'irfânüñ rağbeti tobi gönüllere ağmış idi [ve taht-ı hükminde memleketler şenelüp güyâ ki ol ser ü zemîne şeb ü rûz rahmet yağmurları yağmış-idi. Fe-emmâ]⁴⁷⁶ zamân-ı saltanatında Ahî Cağ nâm bir hâkim-i zâlim Tebrîz'i pâ-yı taht

⁴⁷⁶ Der Kenâr

idinmiş-idi. Lâkin zulm ü hayfdan halk-ı ‘âlem birbirine girmiş-idi. ‘Âkıbet Sultân Üveys’e şikâyetle geldiler. Mezbûruñ mezâlimiñden şikâyetler kıldılar. Tâki ‘asker çekilüp üstine vardı. Şıyup kaçırup mülkini elinden aldı. Ya’nî ki milk-i mevrûş-i kadîmiñe Tebrîz ve Selmâs ve Sultâniye ve Erdebîl ve Hoy ve Şirvân ve Diyâr-ı Bekr memâlikini zamîme kıldı. Ahîr; yediyüz yetmiş yedi 777 (1575-1376) senesinde otuz altı yaşında iken ve müddet-i saltanatı on sekiz sâle varmış iken vefât eyledi. Ba‘dehû oğlu Sultân Hüseyn nâm [72b] oğluna Tebrîz’i ve Şeyh ‘Alî nâm oğluna Bağdâd’ı ve Bâyezid nâm ferzendine Sultâniye’yi ve Sultân Ahmed nâm veledine Erdebîl ve Halhâl’ı tevzi’ kıldı. Ve Hasan nâm oğlundan fitne ihtimâlini virüp katlini ısmarladı. Pes, Sultân Hüseyn sekiz yıl hükûmet itdükden sonra, karındaşı Ahmed, ânuñ üstine vardı. Hammâmda gâfil-ile bulup öldürüp tahtına geçdi. Kaçan ki yediyüz toksan altı 796 (1394-1395) senesinde Timur Gürkân mülk-i Tebrîz’i aldı. Sultân Ahmed karşı turamayup âher semte gitti. Varup Hûristân (Hûzistân) vilâyetini teshîr itdi. Ba‘dehû bürâder-zâdesi Sultân Üveys dahî, Sultân Ahmed bin Şâh Veled ve Sultân Hüseyn bin ‘Alâü’d-devle saltanat eyledi. ‘Âkıbet İsfendiyâr bin Kara Yûsuf Bağdâd’a müstevlî olup, Halle’de mezbûr Sultân [73a] Hüseyn’i muhâsara kıldı. Ba‘dehû bir hîle ile çıkarup tedârikin görmek-ile Selâtin-i İlhâniye bu maħalde münkariz oldı. Ol nâzenîn devlet ü sa‘adet ki memleket-i Tebrîz ve Bağdâd, zamân-ı hükûmetlerinde mânend-i cennet-abâd olmuş-idi. ‘Âdâlet ü lütf u kerem-ile eyü nâmları, ‘Arab ve ‘Acem memleketlerine tolmış-idi. Yine böyle iken, âyîn ü erkânları bi’l-küllîye fenâ buldı. Bâ‘iş-i zevâl-i mülk, Timur Gürkân gibi şahib-kırânunñ hücûm ü tağallübidür. Ol târîhde hemen anlara degül, niçe hâkimlere dahî gâlip olmuşdur.

FAŞL ONALTI

Karakoyunlu’nuñ ibtidâ’en devletleri. Ba‘dehû zuhûr iden Akkoyunlu’ya nakl-i memleketleri şerhindedür.

Bu zümre dahî, Türkmân tâyifesidür. Akkoyunlu ile bile konup göçe gelmişdür. Pes, bunlardan bir Emîr Hâce nâm boy begi, ya’nî ki, kabîlesinün [73b] ekşerinden yeği, kavm ü kabâyili ittifâk ile hurûc

idüp, evvelâ Muşul dârü'l-mülkini muhâsara idüp, dört ay mikdârı küllî zahmet çekdi. 'Âkıbet; yediyüz yetmiş yedi 777 (1375-1376) târîhinde feth idüp hutbesini okutdı. İki yıl mikdârı hükûmetden sonra fevt olup, yerine oğlu Kara Mehmed ba'dehû, Kara Yûsuf bin Kara Mehmed, andan sonra İskender bin Kara Yûsuf, Bunuñ ardınca Mehmedşâh bin Kara Yûsuf 'aķabince, Muradşâh bin Mehmedşâh ve bunuñ zamânı geçdükden sonra, Yâr 'Alî bin İskender ve bu gitdükden sonra Cihanşâh bin Kara Yûsuf ba'de zamân, mezbûruñ oğlu Hasan 'Alî Sultân, tevârih-i muhtelifi ile pâdişâh-ı kâm-rân olmışdur. Vilâyet-i Kars ve 'Arz-ı Rûm ve Tebrîz ve nice memleketler, bunlaruñ taht-ı hükminde olmışdur. Âhîr-i kâr; sekizyüz yetmiş [74a] üç 873 (1468-1469) yılında Uzun Hasan, mezbûrları şıyup, ya'nî ki ocaklarına sular koyup Karaķoyunlu'nuñ müddet-i saltanatları yüz yıla karîb olmuş-iken devletleri, Aķķoyunlu'ya nakl etmişdür. Ve bunlaruñ zevâl-i mülkine bâiş: Cihanşâh'uñ kibr u gurûrundan ve gece vü gündüz şarabdan baş kaldırmayup, keşret-i fışk u fücûrundan ve 'ömrü sekseni geçmiş iken geceden geceye bir bîkrûñ kızlığın almağa hırs u rağbet-ile müdâvemetinden olmışdur.

FAŞL ONYEDİ

Aķķoyunlardan kopan pâdişâhlaruñ vech-i zuhûr-ı devletleri. ba'dehû Karaķoyunlu'ya nakl-i hükûmetleridür.

Bunlar vilâyet-i Türkistân'da sâkin bir tayife idi ki Karaķoyunlu Türkmânleri ile birbirlerine yakîn konar göçerlerdi. [74b] Argun Hân zamânında vatanlarını terk itdiler. Karaķoyunlu ile yoldaş olup Âzerbaycân memleketine gitdiler. Pes, Karaķoyunlu varup Âzerbaycân ve Sivâs nahiyelerinde yerleşdiler. Emmâ ki Aķķoyunlu Diyâr-ı Bekr etrâfına varup anda mütemekkin oldılar. Bu zümrenin yarâr u nâmdâr boy beglerinden evvel zuhûr eyleyen 'Alâe'd-dîn Tûr 'Alî nâm Türkmân'dur ki tevâbi'i kuvveti ile Âmid ve Muşul yanlarıdağı vilâyetlere nice zamân hükûmet eyledi. Ya'nî ki şâhib-i sikke vü hutbe olup ba'zı memleketleri kendinüñ idindükteñ sonra fevt oldı. Ba'dehû Fahrü'd-dîn Kutlu Beg nâm oğlu babası yerine geçdi. Ol dahî alup virüp nice yerleri teshîr u feth itdükden sonra vefât itdi. Ânuñ dahî

oğlu Kâra İlüğ 'Osmân şadr-ı hükûmete oturdu. Lâkin sâyirler gibi bir yerde тұrmayup, gâh Kâraқoyunlu'dan [75a] Kâra Yûsuf Türkman-ile ittifâk idüp nereye gitdi ise bile gitdi. Gâh Timur Gürkân'ın yanına düşüp vilâyet-i Şâm fethinde bile bulundu. Memleketlerini ise ol [gelince]⁴⁷⁷ vekîlleri gördi gözetdi. Hattâ Timur'ı Vilâyet-i Rûm'a getürmege mezbûr sebep oldu. 'Arab ve Etrâk kabîleleri ile niçe cenkler etmişdür. Âmid ve Âzerbaycân ve Mardin ve Ruhâ ve 'Âne memleketlerine ve Diyâr-ı Bekr'e kuvvet-ile saltanat etmişdür. Ba'dehû Sivâs hâkimi Kâdı Burhâne'd-dîn Ahmed Haneffî'yi ele getürüp, Tokat şahibi Şeyh Necîbü'd-dîn igvâsı ile öldürmüşdür. Hâlen ki Sivâs'ı zabt idemeyüp Sivâs halkı Burhân'ın sagır oğlını hâkim idinmişlerdür. Pes, Timur Hân'ın Kâra 'Osmân delâlet-ile Vilâyet-i Rûm'a teveccühi şâyî' olduğda bir şevket şahibi kutlu pâdişâha arқа virmeleri lâzım gelmeğın Sivâs'ın miftâhlarını [75b] Yıldırım Bâyezid Hân'a göndermişlerdür. Anlar daği şehzâdesi Emîr Süleymân'ı Sivâs Hâkimi naşb etmişdür. El Kışsa: Şehâbe'd-dîn bin Hacer Târîhî'nde; Burhâne'd-dîn-i şahib-i Sivâs katl olunmuşdur. Ba'dehû Timur Hân Sivâs'ı feth idüp hükûmetini mezbûr Kâra 'Osmân'a virmişdür. Emmâ hicretün sekizyüz tokuz senesinde 809(1406-1407) Kâra 'Osmân Haleb ve Şâm pâdişâhı Melik 'Âdil ve Mardin şehriyârı Melik Zâhir 'Isâ ile savaşıp ikisini daği şıyup kendüleri öldürüp muzaffer olmuşdur. Âhîr-i kâr; sinni toksanda iken, İskender bin Kâra Yûsuf Türkman-ile 'Arz-ı Rûm cenginde mezbûr Kâra 'Osmân katl olunmuşdur. Hattâ kellesi Mısr Sultânı'na gönderilüp ânuñ katline ehli Mısr, şehir tonanması idüp şenlikler eylemişlerdür. Pes, kendüden soñra 'Osmân'ın oğlu Hamza Beg ve mezbûr Kâra 'Osmân'ın [76a] oğlu Ya'kûb Beg ve karındaşı oğlu Cihangir bin 'Alî Beg iştirâk-ile 'Arz-ı Rûm vilâyetini zabt etmişlerdür. Ba'dehû taht-ı devletleri 'Alî Beg'ın oğlu Uzun Hasan'a naql idüp, gâh Âmid etrâfında, gâh Mardin'de hûşbesin okıdıp rüzgârını geçirür-iken bir gün, kırk yarar eğerli atlara kömür ve otluğ yükleri yükledüp, silâh ve libâslarını otluğ içinde pîn-hân idüp, sekizyüz yetmiş iki 872 (1467-68) senesinde, Âmid Kal'ası etrâfında 'askerlerini pusuya koyup Cum'a günü halk nâmaza meşğul-iken otluğ ve kömür bahânesi ile Âmid Kal'ası'na girmişdür. 'Acele ile yüklerin indirüp geyinüp silahların kuşanup, atlarına

⁴⁷⁷ Der Kenâr

binüp;

Evvelâ; kale kapucılarını tamâmen kırmışdur,

Şâniyen; Âmid hâkimi Cihangîr'i kal'adan taşra çıkarup, kaçırup kal'ayı [76b] zabt etmişdür.

Ve ol taşra çıktukda pusudaki leşkeri zuhûra gelüp küllî hünerler göstermişdür. Ba'de zamân, Tebrîz pâdişâhı Cihanşâh ile cenk idüp mezbûrî ve evlâdını helâk idüp Tebrîz'i tahtgâh idinmişdür. Ve memâlik-i 'Irâk ve Âzerbaycân'a tamâmen hükûmet eylemişdür. Hattâ kemâl-i ğururından İstanbul Fatihi Sultân Mehmed Hân Gâzî'nün mülkine el uzadup, küstahlık etmişdür. Âña binâ'en üzerine varılup miqdârı kendüye bildirilüp, ol şehriyâr Gâzî'nün elinden hezîmet ve kahr sillelerini yemişdür. Andan sonra ânuñ zamânı geçüp oğlu Hâlîl Beg, ba'dehû âher oğlu Sultân Ya'kûb 'akabince ânuñ ferzendi Bay-sunkur Hân ve ol şehîd oldukdan sonra Uzun Hasan'ın Maksud nâm oğlunun oğlu Rüstem Mirzâ ba'dehû [77a] Mirzâ Ahmed bin Mehmed bin Uğurlu ve andan sonra Sultân Murâd bin Ya'kûb, bunuñ 'akabince Elvend Mirzâ bin Yûsuf bin Uzun Hasan ve bundan sonra Muhammedî Mirzâ bin Yûsuf Beg hükûmet etmişlerdür. Bu tarîk-ıla yüz yigirmi yıl saltanatdan sonra Akkoyunlu'nun devletleri, Şâh İsmâ'îl Erdebîlî'ye nakl etmişdür. Ya'nîki, mezbûr şâh Bağdâd'ı feth idüp toquzyüz seksen târîhinde devlet-i güneşi tulû' kılmışdur. Fe-emmâ Akkoyunlu'nun zevâl-i mülkine sebeb; birbirleri ile ittifâkları olmayup baba oğula, oğul babaya, kardeş kardeşâ kılıç koyup kendüleri za'fû'l- hâl düşürmek-ile Şâh İsmâ'îl hurûc etmişdür. Az zamânda memleketleri elden gitmişdür.

FAŞL ONSEKİZ

Timur Hân'ın ibtidâ-i hurûc u zuhûru ve niçe hükkâm-ı mülûk milkinden dûr oldukları şürûrî beyânındadır.

[77b] Tevârîh kitaplarında meştûrdur ki, Timur'ın babası Turağay bin Terkel ve cedd-i a'lâsı Karaçar Gürgân'dur ki, Cengiz Hân'ın gü-yegisi olmışdur. Ulus-ı Barlâs nâm Tatar kabîlesinün, babası a'yânında olup Keş yakınında şehir-i Sebz nâm kaşabada sâkin idi. Vâlidesine Tekîne Hâtun dirler-idi. Pes, yediyüz yetmiş altı 776 (1374-1375) Şa'-

bânında Timur, vücûda geldi ki, ol zamân Semerķand cânibindeki han-laruñ pâdişâh-ı nâmdârı Ğazân Sultân idi. Ve ol vilâyetlerinüñ hâkim-leri birbirlerini düşüp, niçe yıllar ceng ü cidâlleri zâhir ü ‘ıyân idi. Tâki Timur Hân bir güçlü kuvvetlü nev-cüvân oldu. Babası vefât etmek-ile kabîlesinün merci’ u melâzı olup, her kişi müşkilin âña tanışmağa başladı ve ol esnada, Taķal Timur Hân, dâru’l-mülk Cend’den leşker çeküp Mâverâü’n-Nehr’e geldi. [78a] Sayir kabîlelerin boy beglerin karşı varmayup mebâden zarârın göreyiz deyü korkuyla her biri bir semte kaçdı. Emmâ Timur, asla ihtiyât etmeyüp, bir mikdâr pîş-keş tedâriki görüp karşı vardı. Hattâ küllî ri’âyet ü ihsânı görüp vilâyetinüñ begliğini, Timur’a lâıyk ve erzânî gördi. Ve kendüsi dönüp, pây-ı tahtına gitdi. Ba’dehû Kâbil Sultânı Emîr Hüseyn, Bayân Sulduz cengine ve Bedaḥşân fethine ‘azm idüp, Timur’dan mu’âvenet recâ eyledi. Küllî ‘asker-ile varup âña dahî müzaheret kıldı ve Bedaḥşân saltanatı Emîr Hüseyn’e müyesser olmağa sebep oldu. Ba’dehû ol dahî bir ‘azîm cem’iyyet idüp Emîr Timur’a hil’atler geyürdi ve kızkarındaşı Türkân Ağa nâm hâtonı taht-ı nikâhına virüp [78b] Timur Gürkân denilmege sebep zuhûr itdi. Ya’nî ki padişâhlara güyegi olanlara Gürkân [denilmegin]⁴⁷⁸ Timur’a dahî ol vaşf muķarrer oldu. Ba’dehû; Timur Hân, Sistân hâkimiñe mu’âvenet için Avganî nâm düşmen cengine gitti. Savaş mahallinde eline bir ok tokınup, zarârı bedenine sirayet itdi. Pes, Timur, nîm ten gibi olup aḡsamağa başladı, El-Kıssa: Günden güne kuvvet u şevket-ile zuhûr idüp ba’zı ulus begleri kendüye ḡased etmeḡe başladılar. Zarâr kaşd itdükçe Timur’a zafer bulamadılar. Bu esnalarada Hâtunu Türkân Ağa fevt oldu. Emîr Hüseyn’e güyegilük ‘alakası gitmeḡin ol dahî Timur’a kaşd-ı zarâr etmeḡe başladı. Bu minvâl üzre, ḡâh ânuñ-ıla, ḡâh bunuñ-ıla ḡuşûmet ü cenkden ḡâlî [79a] olmadı. Yediyüz altmış yedi (767/ 1365-1366) târîhinde oḡlı Mirân Şâh vücûda geldükden soñra ânuñ vücûdını sa’adet bahtına ḡaml idüp Emîr Hüseyn’ün katline âşikâre bel baḡladı. Hattâ cenk tedâriklerini görüp teveccüh etmek üzre iken Müverrih Monla Ca’ferî kavline murtaza’-i a’zâm-ı nâm-dâr Sa’îd Seyyid Berke nâm büzürgvâr-ı seyyid, Mekke-i Mükerreme cânibinden çıķa geldi. Taḡl ü ‘âlem ü hil’at getirüp Timur’uñ nazarına ‘arza kıldı ve bu emânetleri saña Resûl-i Hudâ Haz-

⁴⁷⁸ Der Kenâr

ret-i Muhammed Muştafâ göndermişdür. Hemen yürisün şarkdan garba hâkim [olup saltanat]⁴⁷⁹ etsün buyurmuşdur deyü ol hil'ati geydürdi. Ve bir fatiha okıyup Timur'un yüzine üfürüp min ba'di Allâh'un hıfz u emânında ol dedi ve çekildi gitti. Ba'dehû Timur ki, Belh'e varup [79b] Emîr Hüseyn-ile muâbil oldı. Mecâl vormeyüp 'askerini şındı. Ve 'Ömer Şeyh nâm oğlu henüz on altı yaşında iken, ol ma'rekede Rüstem gibi hareketler eyledi ve niçe yerde ok yaralarını yuyup, Emîr Hüseyn'in şınmasına ânuñ akdâmı sebeb oldı. Ve ol gice Emîr Hüseyn bir başı ile hisârdan çıkup, kaçup nâ-bedîd olmağ-ıla Emîr Timur Belh memleketini feth eyledi ve Gazân Hân'un ve niçe nâm-dâr hâkimlerün ehl-i beytinden on hüsün-dâr kızlar çıkardı. Hattâ Emîr Hüseyn'in oğullarını bile esîr kıldı ve ol çıkan kızların dördini kendiyüçün alı koyup gayrisini beglerine nikâh-ile tevzi' kıldı. 'Âkıbet; Emîr Hüseyni dahî ele getürüp öldürdükden soñra, etrâf beglerini bir yere getürüp 'azîm divân itdi. Hicretün [80a] yediyüz yetmiş 770 (1368-1369) Ramazânında, taht-ı saltanata cülûs eyledi. Ve lâkin hazman linefsihî mülûk-i Çağatay evlâdından Surgatmış oğlanı nâm şahşı hânlık şadrına geçürdi. Hutbe vü sikkede şerîk edinüp, bir zamân halk-ı âlem kendüye ısınup taht-ı hükmine gelince, ânuñ nâmını kendü nâmından taqdîm itdürdi. Ve Timur tahta cülûs eyledükde, otuzdört yaşında idi. El-Kışşâ: Günden güne kuvvetlenüp, tamâmen Mâvarâü'n-Nehr memleketlerini aldı ve Harizm vilâyetlerine hâkimler şaldı. Ba'de zamânin Horasân ve Herât'ı teshîr kıldı. Andan soñra Şîrâz ve Eberkûh'ı alup Fâris iklimünü taht-ı hükmine alduktan soñra Deşt-i Kıpçak'a varup Toktamış Hân-ile savaştı ve niçe kere ânı münhezim kıldı. Ba'dehû 'Irâk vilâyetini ve Bağdâd'ı [80b] ve Diyâr-ı Bekr'i teshîr itdi. Ba'dehû Hindistan'a şalınup, niçe yerler feth eyledi. Gıbbe zâlik Gürcistân'a ve Sivâs ve Rûm'a vardı. Malatya ve Şâm memleketine dahî atın şaldı. Tekrâr Haleb ve Humuş ve 'Aynţab'a döndi. Niçe vech-ile fütûhat u gârâtdan soñra tekrâr Dimaşk-ı Şâm'a varup, Mısr sultânını sıyup vilâyeti tamâmen zabt itdi. Ba'dehû, Âzerbaycân ve Rûm'a çekildi gitdi. Pâdişâh-ı Mülk-i Rûm olan Kahramân-ı Kırûm, Sultân Yıldırım Bâyezid Hân merhûm-ıla ceng itdi. Ba'dehû Îrân ve Tûrân memleketlerini evlâdına takşîm idüp, her birinün berât-ı saltanatını virdi. Ve kendüsi pâ-yı taht-ı

⁴⁷⁹ Der Kenâr

kadîmi olan Semerkand'a toğrılup gider-iken ol seferinde hastalandı. Vüzerâ ve ümerâsını vaşıyyetin idüp, sinni yetmiş birde ve zamânı saltanatı otuz altı yılda iken hicretüñ sekizyüz yedisinde 807 (1404-1405) [81a] Şa'bân ayında vefât eyledi. Niçe ki mâh-ı Şa'banda toğmış-idi. Yine ol ayda gürûb itdi. Meytini iletüp, Semerkand'a defn eylediler. Vaşıyyeti üzre oğlu Hâlîl Sultân'ı tahta geçürdiler. Ya'ni ki, Mevlâna Bedre'd-dîn müneccim ta'yini ile hicretüñ sekizyüz yedisi Ramazanınıñ onaltıncı günü rûz-ı cihâr şenbede 16 Ramazan 807 (18 Mart 1405) cülûs itdürüp, bey'at kıldılar. Timur Hân'ıñ vefâtı hâlinde şâhzâdeleri âher memleketde bulunup yanında bulunanlarıñ sinnen en büyügi Hâlîl Mirzâ olup, ol hinde yigirmi yaşında bulunmış-idi. Zevâl-i mülk ü devletten korkılup vaşıyyetleri üzre saltanat âña muqarrer olmuş-idi. Meğer ki ol şehzâde-i meyyâl Emîr Hacı Seyfe'd-dîn sarâyından gelme Şâhmelik nâm 'avrata ta'alluk idüp sevmiş-idi. Hattâ ol [81b] mekkârenüñ ıbâ vü perhîzine binâ'en hufyeten nikâh kılmış idi. Hemen ki, vâsıl-ı taht u tâc oldu, 'inân-ı ihtiyârınıñ [zimâmını] ol bedâşl 'avratuñ eline viridi. Otuz altı yıl tamâm-ı rub'-ı meskûn harâcından alınıp cem' olınan hazîne vü cevâhir ve tuhfe ve tedârik ki hesâbında niçe biñ kâtib u münâsib yıllar-ile 'acîz olmak muqarrer-idi. Yalnız dört yılıñ içinde cümlesini fenâyâ viridi. Merhûm babasınıñ ve kendiniñ hüsn-dâr u behcet ü cemâl-ile maqbûl-ı ehl-i diyâr olan odalıklarını, ol 'avret işâreti mucibince oldukça hıdmet-kârlara nikâh itdürüp tağıtdı. Tâ ki harem-serâdaki ulu hâatunlar ve taşra, erkân-ı devlet nâmındaki büyük begler ve vekîller, bu huşûşa incinüp, Hâlîl Sultân'dan yüz dönderdiler. Ol nâ-cins 'avret zu'munca şehriyârına muhabbet 'arz idüp, sarâyını âgyardan hâlî kıldum sandı. Halâ ki nâmusını [82a] ve hazînesini ve saltanatını hebâ-i manşûr idüp, büyügi ve küçügi kendüye ve âña düşman kıldı. 'Âkıbet saltanatdan 'azl olınıp, hâbse uruldu. Ve bi'l-cümle Hıorasân vilâyetinde saltanat idenleriñ âhiri muhsin-i rûzgar merce-i fudalâ'-i nâm-dâr Sultân Hüseyn Mirzâ bin Baykara Hasan bin 'Ömer Şeyh bin Timur Gürkân'dur ki toquzyüz onbir (911/1505-1506) târîhinde vefât idince saltanat eyledi. Müddet-i hükûmeti yigirmi sekiz yıla varup 'adâlet ü lütf u kerem-ile iştiâr viridi. Ba'dehû oğulları Muzaffer, Hüseyn Mirzâ ve Bedî'a'z-Zamân Mirzâ

[meziyyet-i salţanatı]⁴⁸⁰ ber-vech-i iştirâk-i ‘amele getürdiler lâkin huzûr u râhat bulmadılar. Uz beglerinden Şeybek Hân leşker çeküp üzerlerine geldi. Ol iki maḥdûmı şıyup mülk-i mevrûşlerini ellerinden aldı. Muẓaffer Hüseyn Mirzâ niçe belâlara giriftâr iken toköz yüz on-beş 915 (1509-1510) senesinde [82b] Hôrasân tağlarının birinde mü-tehaşşın iken fevt oldu. Bedî‘a’z-Zamân Mirzâ ise, ol tefriķada zuhûr iden Şâh İsmâ‘îl yanına varmış idi. Ol eşnâda mâ bihi’l-iftihâr-ı ‘Âl-i ‘Osmân Mısr fatihi Sultân Selîm Hân, mezbûr Şâh İsmâ‘îl’i münhezim idüp, Tebrîz’e vardukda Bedî‘a’z-Zamân ‘arz-ı ḥâl-ile mülâķat etme-ğin günde biñ akçe ‘ulûfe ta‘ayyün olunup, İstanbul pâ-yı tahtına gönderildi. Dört aydan soñra maraḫ-ı tâ‘undan vefât idüp hicretüñ toköz-yüz yigirmi 923 (1517) üç senesinde Ebû Eyyûb Enşârî merķad-ı muṭahharı civârında defn olunup, devlet-i ‘Âl-i Timur, ‘Ömer Şeyḫ ev-lâdından bu maḥalde münķariḫ oldu. Fe emmâ bi’l-fi‘l vilâyet-i Hind’de, pâdişâh-ı muẓaffer-sipâh olan Sultân Celâle’d-dîn Ekber bin Hümâyûn Pâdişâh bin Bâbü Mirzâ bin Timur Hân ki, târiḫ-i te‘lîf olan [83a] se-ne-i seb‘ûn ve elf eyyâmında kemâ-kân, pâdişâh-ı ‘âlemiyândur. An-caķ devlet-i ‘Âl-i Timur bu silsile ile sabitü’l-erkândur. Mâ-‘âdâsı genç gibi nihân ve dillerde bir kırı nâmeleri ‘ıyândur.

FAŞL ONTOKUZ

Mülûk-i Ğûr’uñ ibtidâ-’i devletleri ve iki sınıfınuñ dahî intihâ-i salţanatları zikrindedür.

Ravzatü’ş-Şafâ’da yazıldığı üzre, aşlında bunlar Daḥḥâk-ı Mârî evlâdındandır. Feridun Ferruḫ, Daḥḥâk’a zafer buldukda, baķıyye-i evlâdı kaçarak, Belḫ ve Kâbil vilâyetleri arasında bir zamân şaklandı-lar. Ba‘dehû, sa‘b yerlerdür deyü Ğûr tağlarına varup anda yerleşüp her taraflarını muḥkem yapup yerleşdiler. Fe-emmâ Feridun bunlaruñ haberlerini tıydı. Birkaç kerre üzerlerine leşker gönderdi. Hâlâ ki, hiç bir vech-ile ele gelmediler. Akıbet bekleyü bekleyü ‘âciz kalmağın, Ğûr tağlarından ğayri memlekete el uzatmayup yıldan yıla virgülerin Feridun [83b] asitânesine göndermek üzre şulḫ itdüler. Ta ki bu tarîķ-ı-la anda kalup tâ Sultân Maḥmûd Sebügtekin zamânına dek ḥükûmet eylediler. Vaķta ki mezbûr pâ-yı taht Ğazne’de pâdişâh oldu. Bunlaruñ

⁴⁸⁰ Der Kenâr

kaşdına defe‘at-ile leşker gönderüp hâkimleri olan Muḥammed Sevrî ve oğlu Ḥasan nâm dilîri ele getürüp, ḥabse urdı. Mezbûr bir tarîk-ıla kurtılup yine Ğûr hükûmetine zafer buldı. Ba‘dehû, şol vakt ‘Âl-i Sebûgtekin’den Behrâmşâh pâdişâh oldı. Mülûk-i Ğûr’dan Muḥammed bin Ḥuseyin’e iltifat idüp güyegi idindi. Kendüsi dahî ânuñ akırıbasından biri ile tezevvüc idüp hışm-ı kavm oldı. Fe-emmâ; el-mülkü ‘akîm fahvâsınca bunların zâhirî dostluğı bâtinî düşmanlığa döndi. ‘Âkıbet mezbûr Muḥammed Ğazne milkine tãma‘ kıldı. Behrâmşâh bin Mes‘ûd bu hâli tıyup niçe kıtâlden soñra kendüyi öldürdi. Ba‘dehû [84a] Sevrî bin Ḥuseyin nâm qarındaşı Ğûr’a hâkim oldı. Niçe zamân fırsat gözeterek bir tarîk-ıla Behrâmşâh ânı dahî katl itdi. Bundan soñra diğerkürâderi Ḥasan bin Ḥuseyin ki, ‘Âlâe’ d-dîn Cihansız dimek-ile meşhûr ve zat-ı ma‘rifet ve kemâlât-ıla ma‘mûr bir âdem idi. Ğûr hükûmeti âña değdi. Kürâderlerinüñ intikâmı kaşdına küllî leşker çeküp Ğazne’ye vardı. Mezbûr Behrâmşâh’ı sıyup kaçırđı. Kendüsi Ğazne pây-ı tahtına mâlik olup, nâmını Sultân-ı a‘zam kodurđı. Kanûn-ı tertîbde ise, ‘Âl-i Selçûk pâdişâhları dârâtını kullandı. Bu tarîk-ıla beşyüz elli (550/1155-1156) târîhine varınca saltanat itdi. Ba‘dehû mezbûruñ oğlu Seyfe’ d-dîn Muḥammed zuhûr eyledi. Bir yıl mıkdarı hükûmet idüp aldı virđi. Âhır şehîd olup yerine qarındaşı oğlu Ğıyase’ d-dîn Muḥammed bin Sâm padişâh oldı. Ânuñ zamânı devleti tamâm olduğdan soñra Şehâbe’ d-dîn Muḥammed Ebu’l-Muzaffer Ğûrî saltanat itdi. Hattâ [84b] diyâr-ı Hind’den, Lahor memleketi fethine dahî gitti. Ma‘a zâlik ol Hind tarafında iken vakt-i fırsattur deyü Ḥarezmsâh şehr-i Herât’ı muhâsara kıldı. Fe-emmâ bu ḥaber ki, Sultân Şehâbe’ d-dîn’e yetişdi, hışm u ğazâb-ile dönüp ‘adûsına rağmen Ḥarizm pây-ı tahtına yürüdi. Niçe günler muhâsara kıılup ol vilâyeti leşker deryâsi yürüdi. Az müddetde Ḥarezmsâh-ile on dört kerre savaş itdi. ‘Âkıbet Gügeriye halkından bir fidâyi tâyifesi Pâdişâh-ı meşhûrî otağında seccâde üstinde tilâvet-i Qur’ân ider-iken, tıg u hançer üşürüp ya’nîki öyle zî şân pâdişâhı ğâfil düşürüp öldürdiler. Vezîr Müeyyedü’l-Mülk-‘ale’l-fevr ḥüsni tedbîr-ile ol müfsidler ele getürdi. Cümlesini siyâset-ile kılıçdan geçürdi. Padişâh hastadur nâmın çıkarup ğâh ğâh meyyitini libâs-ı hayât-ile mahfeden gösterdi. Ve kendüsi ‘umûr-ı saltanatı gereğı gibi icrâ kıldı. Ğazne’ye gelince [85a] pâdişâhuñ vefâtını kimsece bildir-

medi. Muhaşşal, hayli 'âkıl ü 'âdil ve dîn-dâr pâdişâh idi. İmâm Faḥrî Râzî gibi şeyhu'l-islâm dâyimâ sarâyına varup, va'z u naşîhat meclis ider-idi. Andan sonra 'Âlâe'd-dîn bin Sâm tahta cülûs niyyetine Ğazne'ye toğruldu. Lâkin âña saltanat müyesser olmayup yolda gelür-iken vefât idüp fenâ buldı. Ba'dehû, Ğıyâse'd-dîn Maḥmûd ki sâbıku'z-zıkr, Sultân Şehâbe'd-dîn'ün oğludur. Babası şehîd olduğda Best nâm vilâyet hâkimi bulunmuşdur. Niçe yıl sonra gelüp dârü'l-mülk-i Ğazne'de tahta cülûs kıldı. Ba'de zamân, âña daḥî şehâdet müyesser olup, yerine kendü oğlu Sâm bin Maḥmûd geçüp altıyüz yedi 607 (1210-1211) yıl târîhine dek hükûmet kıldı. Âḥir ânuñ daḥî devlet-i bünyâdî yıkılıp Harezmsâh mu'âveneti ile 'Alâ'ed-dîn Cihansız oğlu Atsız Hân dört yıl miqdârı hükûmet itdi. Bundan sonra [85b] bu zamân Ğûrîlerün nesebi saltanat cihetinden münkariş oldı. Beşyüz kırk beş 545 (1150-1151) târîhinde zuhûr idüp altıyüz toḡuz 609 (1212-1215) yılında hükûmetleri nihâyet buldı. Egerçi Mevlâna Kâdî Beyzâvî Nizâmü't-Tevârîḥ'de bu zümreden ancak 'Alâe'd-dîn ve Ğıyâse'd-dîn ve Şehâbe'd-dîn saltanat itdiler deyü yazmışdur. Hâla ki eṣaḥḥı Mevlâna Mîrḥond tetebbu'u üzre bu ḥakîr yazdığıdur. Ğıbbe zâlik yetmiş sekiz yılından sonra 678 (1279-1280) bu zümreden Faḥrî'd-dîn Mes'ûd ki Muḥammed bin Sâm'ün 'ammisidür, zuhûr idüp bir zamân hükûmet itdi. Ba'dehû oğla Melik Şemse'd-dîn Muḥammed otuzüç yıl ve Bahâe'd-dîn Sâm dört yıl ve Celâle'd-dîn 'Alî, yedi yıl saltanat eyledi. Ravzatü's-Şafâ kavlince, Selaṭîn-i Ğûr bundan daḥî inkırâz buldı. Bu taḡdirce müddet-i saltanatları yüzer yıl miqdârı oldı. Fe-emmâ, sâbıku'z-zıkr Celâle'd-dîn 'Alî ḡâyet-ile şecî'u bahâdır pâdişâh idi. Az zamânda çok hüner gösterdi. Hattâ Emîr Timur Gürkân-ıla savaşıp [86a] ekşerinden muzaffer oldı. On ayın içinde, on yıllık eserler kodı. Ba'dehû, oğlu Melik Ğıyâse'd-dîn on üç yıl miqdârı Timur Hân-ile nizâ'dan ḥâli olmadı. Âḥir; tutup iletüp Semerkand'a ḥabs eyledi. Dârü'l-mülkini 'ammi zâdelelerinden Melik Muḥammed bin Melik Faḥre'd-dîn muḡarrer kıldı. Bir yıl miqdârı hükûmetden sonra Timur Hân oğlu Mîrânşâh Mirzâ, Mülk-i Ğûr'a müstevlî oldu ve mezbûr Melik Muḥammed'i tutup ḥabs-ile babasına gönderdi. Ba'dehû, Timur, mezbûr Melik Muḥammed Ğıyâse'd-dîn maḥbûs-ile me'an katl itdürdi. Bunların müddet-i saltanatları yüz yıla varmış-iken, Timur Gürkân'ün ḥışm u ḡazâbı ile nesilleri

münkariz oldu. Emmâ sınıf-ı evvelüñ zevâl-i devletleri hûnî olup ve vüzerâ vü ümerâsınuñ hüsni cemâl şâhibi kızlarına el uzatmalarından vuku buldı. Ta ki Hakkı celle ve ‘alâ devlet u saltanatları gayrilere virüp ol mazlûmlaruñ intikâmlarını aldı. Vallâhu a‘lem.

[86b] FAŞL YİĞİRMİ

Bâtınîleruñ ibtidâ-i hükûmetleri ve yine Bâtınîleruñ zevâl ü mülk-i devletleri beyânınadır.

Bunlara ‘İsmâ‘iliyye dirler. Batıniyye dahî ıtlak iderler. Evveli Hasan bin ‘Alî’dür ki Yûsufu’s-Sabbâh Hımyerî evlâdından geçinmişdür. Ya‘nî ki, zamân-ı sâbıkda Yemen mülkine hüküm idenler benüm ecdâdımdur dimişdür. Halâ ki, şıhhati yokdur. Ancak mezbûrân bir hîle-kâr kimse olmağın Fâtımiyye’nüñ hulefâsından Mustanşır bi’llâh’a varup buluşmuş. Devâm-ı devletine dü‘âcı olmak murâdımdur deyü diyâr-ı ‘Acem’den bir yercegiz reca eylemiş. Ol dahî, bir mektûbını dirîg etmeyüp murâd idündiği yerde, bizüm cânibimizden hükûmet eyleye deyü, temessük virmiş. Bu tarîk-ıla mezbûr Hasan ki, Alamut Kâl‘ası’na gelmiş. İstişkâmını begenüp bir hîle ile zühûr itdükde ol kâl’a kendinüñ elinde bulunmağı münâsib görmüş. Melikşâh-ı Selçûkî [87a] tarafından anda hâkim olanlar Mehdî ile aşınalık etmiş. Giderek ‘arz u zühdi ü riyâda ifrâd idüp mâdâm ki, bu kâl’adan bir miqdâr yer benüm mülküm olmaya ibâdet ü tâ‘atımuñ şıhhati tahakkuk bulmaya, deyü söylemiş. Hattâ bir miqdâr yercegiz bey’ etmeleri takdirce göçüp gitmek şûretini göstermiş. Mehdî dahî mezbûruñ mekr ü hîlesinden gâfil bulunup bir öküz derisi miqdârı yeri şatup temessükini virmiş. Ba‘dehû. mezbûr Hasan, ol cild-i bakarı bir keskin kâlem-tıraş-ile ince iplik gibi kesüp, uzanmağ-ile cümle kâl’ayı ihâta etmiş. Bu kerre Alamut Kâl‘ası cümleten benümdür deyü, Mehdî’nüñ ihrâcına sa‘y ü dikkat etmiş. Ahir-i kâr; mâbeyne muşlıklar girmiş. Hasan üç biñ filori dahî dahî virüp bu hîle ile kâl’ayı mülk idinmiş. Ya‘nî i Mehdî’i ırzâ idüp kâl’adan çıkarmış. Pes, Batıniyye nâmına böyle bir mezheb peydâ eylemiş. Zâhir-i ahkâm-ı Şer‘iyye’nüñ bâtını vardır. Aşılda ânuñ-ıla [87b] ‘amel olunmak gerekdür deyü, halkı ezdirmiş.

Muttaşıl ol mezheb bâtıla, halkı da‘vet etmeğe başlamış. Ve ânuñ

aḥkâm-ı fâsidesi icrâsına, şol deñlü dikḳat etmiş ki, bir cüzvî bahâne ile kendü oğlını öldürmüş. Tâ ki ḥalkuñ ‘ aḳılların uğurlayup, zühd ü şalâḥ ancak bu deñlü olur dimelerine ol vaz‘ı sebep olmuş. Giderek Iş-fehân Ḳal‘ası’nı ve Mâristân ve Şimgûḥ nâm ḳal‘aları kendinüñ etmiş her cihet-ile şecî‘u dilîr olduğundan ḡayri hendese vü ḥesâb ‘ılminde mâhir ve fenn-i siḥrde ḥod nazîri nâdir olmağın yanına varanlar mekr ü ḥîlesinden ḥalâşa çâre bulmamış. Bu tarîḳ-ıla on dört yıldan ziyâde ḥükûmet itdükden soñra fevt olmuş. Ba‘dehu oğlu Büzürg Ümmîd nâm oğlu, yine ondört yıl ḥükûmet etmiş. Lâkin mezheb-i Bâtîniyye’yi ḳat‘î ızḥâr itmeyüp, zâhiren şer‘-i şerîf-ile ‘amel şûretini göstermiş. Ba‘dehû, Keyâ Muḥammed nâm oğlu babası yerine geçmiş. Yigirmi beş yıl salṭanatdan soñra [88a] Ḥasan bin Muḥammed nâm ferzendi seccâdeye oturmuş. Ve tağyîr-i mezhebde, tamâm azğınlık idüp, ḥalk-dan emr u nehy teklîfatını gidermiş. Bilâ-nikâḥ ‘avret ḳullanmak câyizdür ve mâl ü menâl kimüñ eline girür-ise ânuñ ḥükmindedir. Ya‘niki mülk şarîḥidür deyü, hedeyân söylemiş. Dört yıl bu tarîḳ-ıla da‘vetden soñra mürd olup yerine oğlu Muḥammed bin Ḥasan geçüp kırk dört yıl bu daḥî almış virmiş. Ḥuşûsâ ki, mezhebimize girmiyenler-ile ḳıtâl ü cenk lâzımdur deyü, ḥalkı birbirine düşürmüş. Vaktâki bu mühmel fevt olmuş. Yuhricü’l-ḥayye mine’l-meyyiti⁴⁸¹ mazmûn-ı ma-şadaḳ Keyâ Ḥudâbende nâm ferzendi taḥta geçmiş. Her cihet-ile, ‘ilm ü kemâl ve ‘aḳidesi pâḳ âdem olmağın âba vü ecdâdı mezhebinden ibâ ḳılmış ve cemî‘ kitâblarını âteşe urup, etrâf u cevânibdeki Bâtînilere daḥî emîrler göndermiş. Cümlesine kitâblarını ihrâḳ-ı bi’n-nâr itdürmüş. Bu tarîḳ-ıla on yıl salṭanat itdükden soñra fevt olmuş. [88b] yerine oğlu Ḥudâvend Muḥammed cülûs etmiş. Emmâ babası gibi dîn-dâr ḳopmayup, ḡâyet-ile cebbâr ü ḳahhâr ve mütekebbir ü bed-gir-dâr ḳopmuş. Zamânında ḡavḡâ çoğalmış. Etrâf-ı memâlikini ḳuttâ‘-i tarîḳ almış. Âḥir, Ḥâverşâḥ nâm oğlu ile birbirine düşmeğın otuz beş yıl ḥükûmetden soñra, mezbûr Ḥâverşâḥ firâşında babasını öldürmüş. Emmâ Ḥâverşâḥ daḥî iken ‘ömr sürmemiş. İki yıl salṭanat itdükden soñra ‘Âl-i Cengiz’den Hülâḡu Ḥan kendüye muşallat olmuş. Her ḳanda Bâtîniyye ḳal‘aları var ise alup ol bed-mezheblerden ‘âlemi pâḳ eylemiş. Emmâ ḡarâbet bundadur ki Ḥâce Nâsır Tûşî gibi fâzıl nâm-dâr bir zamân Ḥâverşâḥ’a andan muḳaddem babasına vezâret etmişdür. Ḥattâ bunlaruñla varduḳ-

⁴⁸¹ En’am Suresi, 6/95, ..Ölûden diriýi çıkarır...

da, Hülâgu'ya dühûl idüp küllî iltifât u ri 'âyet bulmuşdur. Halâ ki mezheblerine dühûlî ma'lûm degildir. Hükemâ mezhebinde İmâm Hümâm meşabesinde iken, Fâtımîlerün ahvâl-i fâsidesine kulak [89a] tutması 'aql-ı kâmile muhalîfdür. Ve bi'l-cümle Hâversâh mülûk-i Nizâriyye'nün âhiridür. Müddet-i hükûmetleri cem'an yüzelli yıldan ziyâde olmuşdur. Zevâl-i mülk-i devletlerine sebep 'akâyid-i nâpâkları idüğü muğarrerdür. Ba'zılar kavlince ibtidâ Şâm'dan zuhûr etmişdür. Hat-tâ bi'l fi'l Şâm etrâfındaki Teymânî ve Dürüzî mezhepleri, bunlaruñ baqiyyesidür dimişler.

FAŞL YİĞİRMİBİR

İbtidâ'-i zuhûr-ı Şîrvân ve intiha-i devletlerine bâ'îş olan hedm-i bünyân-i erkândur.

Bunların nesebleri kendi i'tikadlarınca Nûşîrevân'a çıkar. Cümleden evvel zuhûr idenleri Şeyh İbrâhîm Derbendî'dür ki, muqaddemâ bir def'a dahî bunlaruñ âba vü ecdâdı Şîrvân memleketine pâdişâh olmuşlar. Lâkin ba'de zamân, haşm-ı gâlib zuhûr etmek-ile, mülk-i devletleri gayrilere nakl etmek-ile nâ-murâd kalmışlar. Pes, ikinci def'a zuhûr idenlerün evveli olan Şeyh İbrâhîm fakîru'l-hâl ve ehl-i 'iyâl olup [89b] Şîrvân kaşabalarından Şekî nâm şehirde yerleşüp ekin ek-mek-ile geçinüp, Allah'a şükr üzre iken, ittifâk ol zamânda Şâh-ı Şîrvân olan zâlim halk-ı 'âlemi cevri adına yakup yandurmuş. Bî-sebebe nicele-ri katl idüp, kayd-ı hayatta olanları tatlu canlarından uşandurmuş. Âña binâ'en Şîrvân halkı hücum idüp mezbûr zâlimi öldürmüşler. İttifâk-ile toğrılup Şekî şehrine varmışlar. Mezbûr Şeyh İbrâhîm çift sürmeden yorulmuş. Bir dıraht gölgesinde yatup uyumuş iken bulup uyandırmışlar. Pâdişâhâne câme ve mülûkâne 'amâme giydürüp ata bindirmişler. Ve bu ta'zîm-ile getirüp tahta geçürmüşler. Ba'dehû, târîh-i hicretten sekizyüz yigirmi bir 821 (1418) de fevt olmuş. Yerine Sultân Hâlîl nâm oğlu cülûs idüp, niçe yıllar saltanat itmiş. Ba'dehû Şîrvânşâh nâm oğlu pâdişâh olmuş. [90a] Lâkin tokuz yüz altı 906 (1500-1501) târîhinde Şâh İsmâ'îl Erdebîlî hurûc idüp üstüne urdukdâ mezbûrı helâk eylemiş ve ba'de'l-feth, bir ay miqdârı Şemâhî'de oturup, yine dârü'l-mülkine gitmiş. Ve ol fırsatda mezbûr'uñ oğlu Melik Gâzî altı ay miqdârı Şîr-

vân'a hükûmet kılmış. 'Akabince fevt olup oğlu Sultân Maḥmûd bir ay deñlü zamân saltanat idüp, Şîrvân halkına vâfir cevîr ü cefâlar etmiş. Ta ki, cümlesi kendüden yüz döndermişler. Karındaşı Şeyḥşâh'ı getirüp tahta geçürmüşler. Niçe yıllar 'adâlet-ile hükûmet etmiş. Ba'dehû vefât eyleyüp Hâlîl Pâdişâh nâm oğlu yigirmi yıl saltanat kılmış. 'Âkıbet ol daḥî fevt olup, bürâder-zâdesi Şâhruḥ Mirzâ tahta geçüp on beş yaşında bir tıfl iken şehriyâr olmuş. Lâkin re'y ü tedbîrde [90b] takşîratı şâyî' olup, etrâf pâdişâhları ma'lûm idinmegi Şâh Tahmasb mülk-i Şîrvân'a tîma' kılmış. Leşker çeküp gelüp fetḥ etmiş.

FAŞL YİĞİRMİ İKİ

Vilâyet-i Hind'de vâkî 'Gücerât pâdişâhlarınıñ zuhûr-ı devletleri ve intihâ-i saltanatları zikrindedür.

Hafî olmaya ki, ol vilâyete pâdişâh olanlar iki bölük tâyîfedür. Evvelki zümreden saltanat idenlerüñ evveli Tâce'd-dîn Yıldız'dur. Sultân Şehâbe'd-dîn'üñ maḳbûli ve şatın alınmış kulu iken, evlâdı olmamağın oğul yerine besledi. Ve niçe hükûmetlere istiḥdam kıldı. Ba'de zamânın ki Şehâbe'd-dîn şehîd oldu. Yıldız dârü'l-mülk-i Ğaznîn'de hükûmet idüp, iştiḥâr buldı. Ve edeb tarîkından çıkmayıp, Sultân Ğıyâse'd-dîn Maḥmûd'a ḥaber gönderdi. Ya'nî ki, mülk-i mevrûşınızı gelin zabt idüñ deyü bildürdi. Ya'nî ki, edebi 'ayet kıldı. Lâkin Ğıyâse'd-dîn [91a] mülk-i Ğaznîn zabtına meyil etmeyüp Yıldız'a temlik eyledi. Ve ol vefât itdükden soñra güyegisi Kutbe'd-dîn Aybek'dür ki, Selâṭîn-i Sebügtekin'den soñra, beşyüz seksen iki 582 (1186-1187) târîhinde, Mülk-i Ğûr pâdişâhlarından Sultân Mu'izü'd-dîn Muḥammed Sâim, Hind diyârına niçe ğazâlar idüp, ta beşyüz toḳsan 590 (1193-1194) târîhine dek ol memâlike muşallat olup Dehlî ve Kubûḥ, Dârü'l-Mülk-i Ahmîr ve Kehrâm nâm memleketleri fetḥ etmeğîn, müşterâ kullarından mezbûr Kutbe'd-dîn'i ol diyâra ḥâkim naşb idüp kendüsi pây-ı taḥt-ı Ğazne'ye çekilmiş-idi. El-Kıssa: Mezbûr Kutbe'd-dîn'i okıdıp, taḥşîl-i 'ılm u ma'rîfet itdürüp, evvelâ Kirmân hükûmetini virmiş-idi. Ba'dehû, Mu'izü'd-dîn Kirmân'a uğradukda, mezbûr kutbe'd-dîn, bir 'âlî ziyâfet idüp, 'azm-i şânı ma'lûm olmağın âña kızını virüp güyegi idinmiş-idi. Ba'dehû vilâyet-i [91b] Hind saltanatı âña lâyıḳ görmiş-i-

di. Ol dahî küllî 'askere mâlik olup, niçe memleketler dahî feth idüp, hattâ Dâru'l-Mülk-i Lahor'ı alup, altıyüz iki 602 (1205-1206) târîhinde pâ-yı taht idinmiş-idi. Ve bi'l-cümle yigirmi yıl beglik ve dört yıl padişâhlık idüp, altıyüz yedi 607 (1210-1211) târîhinde vefât eyledi. Bundan sonra Dehlî'de beg nâmına olan Ârâm Şah ol memlekete ve Nâsire'd-dîn Maḥmûd, Sind nâm vilâyete ve Şemse'd-dîn Ayıtmış Dâru'l-Mülk-i Lahor'a müstaḳil pād şâhlar oldılar. Ve bu eşnâda Lekristûnî nâm vilâyet ki Nehr-i Kütük meyânındabir ma'mûre memleket idi. İhtiyârü'd-dîn Muhammed Baḥtiyâr Ḥalacî taşarrufunda kaldı. Ya'nîki mezbûr, ihtiyâr olan ekâbirden küllî mâle mâlik şecâ'at tarîkı-na sâlik yarar ve müdebbir âdem olağın, şâhib-i şikke vü ḥuṭbe oldu. Ahir [92a] Tibet tağları fethinde şehîd olup akrabâsından 'Alâ'ed-dîn 'Alî dîvân-ı hükûmet eyledi. Lâkin zulm ü cevvar olmağ-ıla ümerâsı üsüne hücûm idüp, kendüyi katl itdi. Ba'dehû, Hüsâme'd-dîn 'İvaz Ḥalacî, kemâl-i 'adâlet-ile zuhûr idüp aldı virdi. Sonra Lahor ḥâkimi Şemse'd-dîn Ğadrî ile helâk olup, yerine Sind pâdişâhı, sâbıku'z-zıkr Nâsire'd-dîn Maḥmûd pâdişâh oldu. Ba'de zamân bu dahî katl olunup şâhib-i ḥüsn ü cemâl iken bürâderi bir tarîk-ıla bir tâcire şatup giderek sâbıku'z-zıkr Ḳutbe'd-dîn ḥıdmetine düşüp ḥüsn-i terbiyesi ile ser-leşkeri olan Melik Şemse'd-dîn yerine şehriyâr kılındı. Yigirmi beş yıl saltanatdan soñra fevt olup oğlu Rükne'd-dîn Sa'id tahta geçdi. Lâkin şabâḥ ve aḥşamını 'iş ü nûş-ile geçürüp âba vü ecdâdı [92b] kânûnunu ri'âyet etmemeğın memleket ḥalkı kendüden nefret itdiler. Müddet-i hükûmeti altı aya varduğı gibi katl idüp, yerine hemşîresi olan Raziyye bint-i Şemse'd-dîn'i pâdişâh idindiler. Ğâyetde 'âķile vü 'âdile olmağın, üç yıl hükûmet kıldı. Ve niçe pâdişâhlara mükâbil olup, savaşıp muzaffer oldu. Bi'l-âḥir bir muḥârebede giriftâr olup katl olunmağın, karındaşı Nâsire'd-dîn bin Şemse'd-dîn, ĝâyet-ile zâhid ü 'âbid olup saltanata rızâ virmez iken tahta geçürüp cebren pâdişâh idindiler. El Kışsa: Üç yıl miḳdârı ol dahî saltanat itdi. Ba'dehû altıyüz otuz yedi 637 (1239-1240) târîhinde bürâderi Mu'izü'd-dîn Behrâmşâh hükûmet eyledi. İki yıl bir ay geçdükden soñra Cengiz Ḥân leşkeri finesinde helâk oldu. Ba'dehû bürâderi 'Alâe'd-dîn şehriyâr [93a] kılındı. Fe-emmâ, bunuñ zamânında Sultân Ğıyâse'd-dîn zuhûr idüp, Diyâr-ı Hind'ün ekserini aldı. Ve 'Alâe'd-dîn'ün oğlu Multân ḥâkimi, Ḥân Şehîd'i katl itdi. Ba'-

dehû, mezbûr 'Alâe'd-dîn'ün müddet-i saltanatı yigirmi yıl olduğda oğlunuñ oğlu Keyhüsrev bin Hân Şehîd'i ve ânuñ ardınca, diğeri oğlunuñ oğlu Keykûbâd bin Buğra Hân'ı velî'ahd idindi. Lâkin kendü vefâtından sonra, beglerbegisi olan Kütüvâl Keykûbâd cânibine mâyl olup, Keyhüsrevi mağlup itdi. Ya'nî ki Keykûbâd bin Buğra Hân pâdişâh oldı. Lâkin kendü nefsi-i hevâsı ile muqayyed olup vezîri Nizâme'd-dîn'ün naşihatini dinlemeyüp memleketi ihtilâl yüz tutınağın, kendüyi zehirlediler. Sâmane mülkinuñ hâkimi Fîruzşâh Halacî'yi tâcdâr idindiler. Lâkin ümerâ birbirine düşüp, gâh hâkim-i Sind olan Vefâ Melik bin Nâşire'd-dîn'i [93b] gâh Mu'izü'd-dîn'ün veled-i sagîri Şemse'd-dîn'i ihtiyâr idüp, bey'at üzre iken, nâm-dâr beglerden Celâle'd-dîn Fîruzşâh-ı Halacî zuhûr eyledi. Haşmaları Şemse'd-dîn'i katl idüp, sekiz yıl miqdârı saltanat itdi. 'Âkıbet güyegisi olup kız karındaşı oğlu olan 'Alâe'd-dîn hurûc itdi. Bir fırsat-ile Fîruzşâhı helâk itdi. Velâkin, vüzerâ ve ümerâsı hazînesini alup Multân hâkimi olan oğlu İbrâhîm Sultân'a vardılar. Ol dahî tahta cülûs idüp dört-beş ay miqdârı aldı virdi. Ba'dehû babası üstüne hurûc eyleyen Alâe'd-dîn bin Uht-i Celâle'd-dîn tahta geçdi. Hayli 'âkıl ü şâlih pâdişâh kopdı. Hayrâta meyl idüp zamânında mey-hâneleri işletmedi. Ve meşâyih-i 'ızâma külli ri'âyetler kıldı. Emmâ, avâhir-i ömründe 'aqlına ihtilâl geldi. Umûr-ı memleketi [94a] taze cüvanlara ısmarlar oldı. Bu vaz'ına binâ'en, halk-ı âlem birbirine düşüp niçe cenkler şudûr itdi. Âhir-i müddet, saltanatı otuzüç yılda, yediyüz on yedi 717 (1317-1318) sâlinde fevt oldı. Egerçi ki, ol târîhde şehr subaşısı olan bir tâze cüvân bir ay miqdârı hurûc idüp, saltanat da'vâsın kıldı. Lâkin eşrâf-ı nâsdan olmamağın, âña binâ'en anda bey'ata 'âr eylediler. Âña binâ'en yine 'Âlâe'd-dîn'ün sekiz yaşında Ğıyâse'd-dîn nâm tıflı tahta geçirüp kendüden ve atabeğinden bey'at eylediler. Fe-emmâ, mezbûr Ğıyâse'd-dîn ve vezîri, niçe fesâdât irtikâb idüp, evlâd-ı mülûkden niçeleruñ gözlerine mil çekdi. Ve karındaşı Kutbe'd-dîn'i kal'aya habs itdi. Lâkin vâlidesi, kutb-i aşr olan Şeyh Nizâme'd-dîn'e vardı ağladı. Oğlu hakkında hayr dü'âsın aldı. [94b] Hikmet Hüdânuñ'dur bir gün, Ğıyâse'd-dîn vezîri olan şerîri, üç yarar âdem ile Kutbe'd-dîn'ün katli içün, mahbese gönderdükde hemen ki, katl niyyetine vardılar. İhtiyârları elden gidüp, Kutbe'd-dîn'ün ayağına düşüp bey'at kıldılar. Ve Ğıyâse'd-dîn ve

vekîlinüñ katline ‘ahd idüp gitdiler. Fî nefsi’l-emr vezîrini öldürüp ve Şehâbe’ d-dîn’i habs idüp, mezbûr Kutbe’ d-dîn bin ‘Âlâe’ d-dîn’i tahta geçürdiler, ‘Aķabince Şehâbe’ d-dîn’üñ dahî gözlerine mil çekdürüp, kendü zûlm-ile kâr itdügi mazlûmların yanına gönderdiler. Emmâ ki, Kutbe’ d-dîn, la‘b ü lehv ü ‘işrete meyl eyledi. Zen-perestlige ve maķbûb dostluĝa muķayyed oldu. ‘Âķıbet, Husev Hân nâm maķbûbını Gücerât’a hâkim gönderdi. Ol bed-baķt dahî, tek tırmayup a‘yân-ı memleketiñ ‘ırzını yakmaĝ-ıla Ulûĝ Hân nâm serdârı taķammül idemeyüp [95a] ilgâr itdi. Mezbûr Husev Hân’ı tutup Kutbe’ d-dîn’e gönderdi. Lâkin zûlf-i kılabaına meftûn olmaĝın cemî‘-i umurını âña ışmarladı. Âña bizi zillete düşürüp, erâzili devlete ir gördi. Âķır, bir mertebeye vardı ki fedâyiler, Kutbe’ d-dîn’üñ katline kaşd ider oldu. Câmî‘a çıkduķça hezâr ihtiyât-ile gider oldu. Ve giceden giceye kendüyi bekletmesi ta‘yîn buldı. Giderek Husev Hân sadâķat şeklen gösterüp, ĝayri ler pâdişâhımı bekledüğünü i‘timâd idemezsin. Min ba‘d bu ĥidmeti, ben görüp ĥaremden taşra gidemezsin deyü, cümle tevâbi‘i-yle ĥareme dâķıl oldu. Bir şeb fırsatın düşürüp Sultân Kutbe’ d-dîn’i ve fetâva řâķibi olan, meşahib-i Kâđî Hân’ı ve şehzâde Ferîd Hân bin Kutbe’ d-dîn’i ve ‘amm-i Sultân olan Hân’ı öldürdi. İrtesi ĥâyin-i mezbûr Husev Hân [95b] tahta geçdi. Ve kibr ü ĝururı pîşe idinüp ‘ırzını yıķmaduķ âdem ķomadı. Bu esnâda, ‘aķıl ü dâna emîr-i âķur Muĥammed bin Tu‘luķřâh Ĥorasân’a ķarâr itdi. Öteden beri ‘asker-ile gelüp Hân-ı ĥâyini şıyup, tutup ķatl eyledi. Bu kerre saltanat Muĥammed bin Tu‘luķřâh’a naķl itdi. Yediyüz yigirmi 720 (1320-1321) târîķinde tahta cûlûs kıldı. Ba‘de zamânin oĝlı Ulûĝ Hân Bahadır vâris-i mülk oldu. Yigirmi yedi yıl ĥükûmet itdükden řoñra Ebu’l-Muķaffer Fîruzşâh tahta geçdi. Moĝol ‘askeri te‘addîsinde perîşân olan ‘askeri yanına cem’ idüp küllî kuvvet buldı. Ĥattâ Tatar’uñ ser-dârı Nevruzşâh’ı münhezim kıldı. Bu tarîķ-ıla tâ yediyüz yetmiş üç 773 (1371-1372) târîķine dek saltanat itdi. Her nerede Celâlî ķopdı ise, âdem göndermek-ile ber-taraf kıldı. Yigirmi iki yıldan ziyâdece [96a] saltanat itdükden řoñra fevt oldu. Egerçi ki oĝlı Sultân Ulûĝ Hân tahta geçdi. Lâkin mülûk-i etrâf, İskender zamânındaki mülûk tâyifede döndi. Der-‘aķeb, Timur ĝürkân dahî zuhûr kıldı. Ba‘dehû Ulûĝ Hân. Maķmûd Hân Timur ‘askeri ile muķâbil olduķdan řoñra nâ-bedîd oldu gitdi. İbn-i Ĥacer ‘Asķalânî Ebnâ’ü’l-‘Ömr

nâm târîhinde Dehlî'ye nâyibu's-salţanata Melik Şemse'd-dîn Si-
cistânî, ba'dehû, oğlu İskenderşâh dahî, sonra ânuñ oğlu A'zâmşâh pâ-
dişâh oldu, deyü yazmışdur. Ba'dehû Seyfe'd-dîn Hamza hurûc kıldı.
Dahî sonra Seyfe'd-dîn Şihâb pâdişâh oldu. Soñra melik-i Naşârâ'nuñ
Kander nâm oğlu, hidâyet-i Hâk-ile İslâm'a gelüp nâmı Celâle'd-dîn
Ebu'l-Muzaffer Muhammed konılu pâdişâh oldu. Fe-emmâ Evlâd-ı
Fîruzşâh'dan sonra yediyüz toksan [96b] dört 794 (1391-1392) sene-
sinde evvelâ, Zafer Hân hurûc eyledi ki, Fîruzşâh'ıñ hemşîresi, taht-ı
nikâhına almağ-ıla kuvvet bulmuş-idi. Ya'niki, ulu beglerden iken tahta
cülûs idüp, Gücerât mülkine pâdişâh oldu. Ba'dehû, Sultân Muhammed
Tatar Hân, şadr-ı hükûmete geçüp altı ay miqdârı aldı viridi ve ol vefât
etmek-ile Muzaffersâh tahta geçdi. Ve on dört yıl saltanat eyledi. Ba'-
dehû, Sultân Ahmed iki buçuk yıl hükûmet idüp, Ahmedâbad nâm bir
'azîm şehr bünyâd itdi. Ba'dehû bürâderi Sultân Muhammedşâh pâ-
dişâh olup yedi buçuk yıl aldı viridi. 'Aqabince Kutbe'd-dînşâh sekiz
buçuk yıl hükm eyledi. Âhîr, sekizyüz altmış üç 863 (1458-1459) de
Sultân Maḥmûdşâh vâli-i vilâyet oldu. Gayet-ile beng-i hâr, hâlen ki,
şeci'ü bahâdır nâm-dar idi. Elli dört yıl miqdârı saltanat itdi. Ba'dehû
[97a] vefât idüp yerine oğlu Melik Muzaffer pâdişâh oldu. Mülûküñ
şulehâsından ve âña bir selâtinün ehl-i taqvâsından olup, bir maḥbûl
Hâtundan İskender nâm oğlu toğdı. Câriyelerden dahî Bahadır ve Can
Hân iki ferzendi vücûda geldi. Bunlar buyıyüp, nev-cüvân oldukdan
sonra babalarının fikri, Can Hân'ı velî'ahd idinmek. Hâtununun endîşe-
si, İskender'i tahta geçürmek idügi zâhir olmağın Bahadır Hân kalen-
der şekline girüp, terk-i diyâr-ile nâ-peydâ oldu. Ba'de zamânin, Muzaf-
fer vefât itdükde Hâtunı 'Imâdü'l-Mülk nâm vezîri ile ittifâk eyleyüp,
toḳyüz otuz iki 932 (1525-1526) târîhinde İskenderşâh taht-ı saltanata
geçürüldi. Zamân-ı hükûmetinden yedi ay geçdükde bir gün, divânında
vezîr 'Imâdü'l-Mülk bir huşûş içün incindi. Sen hemân bir meymuna
beñzersin deyü [97b] beyne'l-ümerâ hitâb kıldı. Tâ ki vezir-i mezbûr
beyne'n-nâs hacl oldu. Derûnundan kîne ve intikâma kaşd idüp, seni
tahta geçüren vezîre bu cefâlar dahî azdur cevâbı ile gümürdendi. Ba'-
dehû, ümerâ ve ser-dârlara iğvâ virüp, pâdişâhımız qadr ü kıymet bil-
mez bir oğlandur demek-ile kulûbı nefret itdürüp İskenderşâh'ı katl it-
dürdi. Yerine Sultân Maḥmûd nâm sağîr oğulcuğın tahta geçürdi.

Egerçi ki, ol pâdişâh nâmına oldu. Fe-emmâ hakîkatde saltanat iden vezîr idügi ta' ayyün buldı. Az zamân geçmedin begler bu vaz' ı ma' kûl görmediler. Elbetde bize bir kâdir-şinâs pâdişâh lazımdur deyü, Bahadır Hân'a haber gönderdiler ki, ol eşnâlarda zâhir olmuş-idi. Dehlî pâdişâhı Sultân İbrâhîm yanında idüğini ba' zı hevâ-dârlarına bildürmüş-idi. [98a] ümerânuñ ki, kendüye haberi var-idi. Bilâ te' hir Gücerât'a teveccüh kıldı. Vezîr dahî Sultân Maḥmûd-ı saḡîr ile alayın bağlayup karşı tırdı. Lâkin nuşret ü zafer Bahadır Hân'a yüz tutduğunu görüp, Sultân Maḥmûd' ı tutdı ve pîş-keş nâmına huẓûr-ı Bahadır'a iletdi. Bahadır Hân ki tahta cülûs eyledi, Vezîr-i mezbûrı ve Sultân Maḥmûd ve kendü qarındaşı Can Hân' ı öldürdi. Ba' de zamânin, Portakal kâfirleri, Bahadır Hân'dan kordılar. Kendüye bir muşânnâ ve müzeyyen kayık yapıdurup pîş-keş çekdiler. Pâdişâh ve erkân-ı devleti oturacak yerüñ tahtalarını bir san'at-ı terkîb-ile pişdürdiler. İki üç sâ'at deryâya girüp gezdükden soñra kıpa üstinde bulunanları garķ ide. Fî nefsi' l-emr öyle oldu. A' yân-ı devleti ile [98b] Bahadır Hân ol kayığa girüp iş ü nûş-ile deryâ yüzini gezer-iken, nâ-gehân, ol nişîmen tahtaları kopdı. Üstünde bulunan şehriyâr ve sâyir vüzerâ-i nâm-dâr bir uḡurdan garķ oldu. Ba' dehû, Bahadır' uñ oḡlı Şâh Laţîf tahta geçdi. Emmâ vezîri Deryâ Hân nâm ḡayin pâdişâh-ı mezkûre ḡadr-i şarîḡ eyledi. Kendüye ḡalib olmaḡ-ıla tutup bir kıal' ada ḡabs itdürdi. Ve mezbûruñ qarındaşı oḡlı Sultân Maḥmûd nâm nev-cüvânı tahta geçürdi. Mezbûr Sultân Maḥmûd, ehl-i kerem ve şaḡib-i cûd olmaḡın, vezîr-i ḡayininüñ tedârîkini görüp öldürdi. Ve niçe zamân 'adl ü insâf-ile ḡükûmet kıldı. Emmâ bir Ramazân gicesi, serîrinde yaturken, kıpu aḡası nâmına tavâşîden Muķbil nâm bed-baḡt pâdişâhı saḡur içün uyandurmak ḡîlesi ile vardı [99a] ḡâfil yaturken helâk kıldı. Ba' dehû, sâyir tavâşîler-ile bir olup, sizi pâdişâh ister deyü dört vezîri bir bir ḡetürtdi. ḡareme ḡirdüklerinde başların kesdürtti. Emmâ beşinci vezîr, 'âkıll ü ehl-i tedbîr olmaḡın bu vech-ile da' vetden şüpheye vardı. İçerüye tedârîk-ile girüp mezbûr ḡayini kıatl itdi. Ba' dehû, Selâţîn-i Gücerât ḡanedânından Aḡmedşâh nâm bir cüvân tahta cülûs itdi. Lâkin mu' ammer olmayup, az zamânda vefât itdi. Bu kerre Sultân Maḥmûd evlâdından Cemâle' d-dîn Muḡammed Şîr Hân 'alem-i saltanatını isbât itdi. Lâkin ümerâ çendân iltifât etmediler. Bi vechin mine' l-vücûḡ emrine imtişâl eylemediler. Bu ḡa-

letde Hümâyün pâdişâh oğlu Celâle'd-dîn Ekber ki Dehlî de şehriyâr idi. Leşker çeküp Gücerât'a geldi. Hicretüñ tokuz yüz yetmiş tokuz 979 (1571-1577) yılında ol memâliki feth eyledi. El'ân ol şehriyârı [99b] zî şân, vilâyet-i Hind saltanatı ile bülend-i iştihâr u zî-şân bir pâdişâh-ı kâm-rândur. Bu taqdirce müddet-i hükûmet-i Selâtin-i Gücerât, yüz toksan beş yıl oldu. Zevâl-i saltanatlarına sebep; vezîrleri kendülerden yüz bulup ekşer ümerâyı kendinüñ idinüp, âhîr-kâr pâdişâhları bir tıfl-ı bî-iktidâr olmağın ta'ayyün buldı.

FAŞL YİGİRMİ ÜÇ

Semerķand hânlarınıñ ibtidâ-i devletleri ve kendülerden evvel saltanat idenlerüñ intihâ-i hükûmetleri şerhindedür.

Mâverâü'n-Nehr vilâyetinüñ hânları bu vech-ile dür ki evvela; 'Âl-i Cengiz'den Ebu'l-Ĥayr Oğlan nâm hân sekizyüz elli dört 854 (1450/1451) yılında ĥurûc idüp Semerķand'a vardı. Ebû Sa'îd Hân'dan yardım taleb idüp, bir miķdâr 'asker aldı. Evlâd-ı Timur'dan 'Abdullah Mirzâ bin İbrâhîm Sultân bin Şâhruh'ı öldürdi. Ânuñ Hâtunı Ulûğ Beg Mirzâ'nuñ [100a] kızı olan 'Affe ile tezevvüc kıldı. Semerķand'ı ba'de'l-feth Ebû Sa'îd Hân'a bağışlayup, kendüsi Deşt-i Kıpcağa gitti. Ba'dehû, Ulûğ Beg Mirzâ kızından Göçkönci Hân ve Sevincek Hân nâm iki oğlu vücûda geldi ve bir gayri hâtundan dahî Şâh Budak Sultân ve Hâcegüm Sultân ve Sencer Sultân nâm üç oğlu dahî oldu. Şol zamân ki Şâh Budak büyüyp nev-cüvân idüğü ta'ayyün buldı. Bu 'afffe ile evlenüp sulbünden Şeybek Hân zühûra geldi. 'Akabince Maĥmûd Sultân nâm bir oğlu dahî toğdı. Fe-emmâ Ebu'l-Ĥayr Oğlan vefât itdükde ki, mülk-i mevrûşi yâdlara naķl etmiş-idi. Ve ol esbâlara da Ebû Sa'îd Hân Âzerbaycân'a gelüp oğlu Ahmed Mirzâ'yı Semerķand fethine muşallat kılmış-idi. Şeybek Hân ĥurûc idüp, mezbûr Ahmed Mirzâ'ya buluşdı. [100b] Vaķt-i fursata muntazır idüğünü bildirüp mâ-beynlerinde küllî 'ahd ü karâr şudûr idüp, Şeybek yine Mülk-i Deşt'e çekildi gitti. Âhîr toķuzyüz altı 906 (1500/1501) yılında ki Ebû Sa'îd Hân'uñ evlâdı birbirlerine düşdi. Bu fursatda Şeybek Hân zühûr idüp mülk-i Enzâr ve Aşyâr'a müstevli oldu. Giderek tedric-ile Mâverâü'n-Nehr'e tamâmen hükûm eyledi. Emmâ naķz-ı 'ahd idüp Semerķand hâkimi

Usta ‘Alî Sultân bin Maḥmûd bin Sa‘îd’den emân-ile şehre girmiş-iken ol mazlûmı katl itdi. Ve geçüp dârü’l-mülke Semerkand’a o tûrdı. Ba‘de zamânin Bâbü Mirzâ altmış biñ âdem-ile varup Şeybek Hân mücerred üçbiñ âdem-ile ki muḳâbil oldı. Hikmet Hüdâ’nıñdur Şeybek Hân âña gâlib geldi. Âhir toḳuz yüz on altı (916-1510/1511) senesinde Şâh İsmâ‘îl Şafavî hurûc idüp, Şeybek on [101a] iki yıl tamâmen Semerkand’a vesâ‘ir Mâverâü’n-Nehr memleketlerine şehriyâr olup, kuvvet bulmuş-iken tutup katl itdi. Ba‘dehû Şeybek’üñ ‘ammisi Göçkön-ci Hân bin Ebu’l-Ḥayr hurûc itdi. Leşker-ile gelüp, Mâverâü’n-Nehr memâlikini Bâbü Mirzâ’nuñ elinden aldı. Ba‘dehû Ḥorasân’a varup Şeybek zabt itdügi yerleri feth itdi. Gâh Şâh İsmâ‘îl ile gâh Şâh Tahmasb-ile savaştan hâli olmayup, bu hâl-ile yigirmi üç yıl saltanatdan soñra fevt oldı. Bu kerre oğlu Ebû Sa‘îd Hân zuhûr itdi. Altıncı yılda ol dahî âhirete gitdi. Ba‘dehû, Şeybek’üñ karındaşı oğlu ‘Abdullâh Hân bin Maḥmûd Hân bin Şâh Budak hurûc itdi. Ve bundan soñra ‘Abdullah Hân bin Göçkön-ci Hân zuhûr eyledi ki ‘Abdullah bunuñ gayridür. Ba‘dehû, ‘Abdu’l-Laṭîf bin Göçkön-ci Hân dahî soñra anuñ oğlu [101b] Sevincek Hân karındaşı Budak Hân dahî zuhûr itdi. Toḳuz yüz altmış yedi 967 (1559-1560) târîhine dek aldı virdi. Ve bundan soñra Timur Hân hükûmet itdi. Halen ki, Ebu’l-Ḥayr neslinden degüldüğünü ba‘zı müverriḥler taḳrîr ile taḥkîka yetdi. El-Ḳıssa: Bundan bir yıl soñra yine Ebu’l-Ḥayr evlâdından Pîr Mehmed Hân bin Canıbeg Hân bin Hâcegüm bin Ebu’l-Ḥayr hurûc eyledi. Beş yıl saltanat itdükdün soñra ol mülk-i mevrûş İskender Hân bin Canıbeg’e deĝdi. Bu dahî niçe yıl hükûmet idüp ‘aḳabince oğlu ‘Abdullah Hân bin İskender Hân ‘tahta geçdi. Târîḥ-i te‘lîf-i risâle ki, biñ yedi târîhîdür 1007 (1598-1599). İle’l-ân ‘Abdullah Hân’uñ Mâverâü’n-Nehr hükûmetinde saltanatını muḳarrerdür. Bu taḳdirce Ebu’l-Ḥayrîlerüñ bu zamâna gelince, cem‘an müddet-i temellükleri, yüz elli mikdâr [102a] yıldur. Timur Hân nâm hâkim bir yıllık hükûmet-ile faşıla olması tasavvurı bî-hâşıldur. Emmâ, Şeybek’üñ zevâl-i mülkine sebep Usta ‘Alî Hân’a emân virmiş-iken, ‘ahdini şıyup öldürdüğine binâ‘en oldı ki, hem veliyy-i ni‘meti olan Aḥmed Mirzâ’nuñ ḥanedânını kaşd itdi hem Emânu’llâh ve Resûlühû didükden soñra, ḥıyaneti taḥkîka yetdi. Niteki Canıbegîlerüñ ya‘nî ki, İskender Hân’uñ ve bi‘l-fi‘l hâkimi zî-şan olan ‘Abdullah Hân’uñ se-

bât-ı mülk ü devletleri, ehl ü şer‘a ri‘âyet ve aşhâb-ı kemâlâta ‘inayet ve tarîk-ı ‘adâlete ragbet itdükleri için ta‘ayyün buldı.

FAŞL YİGİRMİ DÖRT

Kırım hânlarınıñ zuhûr-ı devletleri ve bu zamâna dek sebât-ı mülk ve hükûmetleri ne vech-ile idügindedür.

Deşt-i Kıpçak vilâyetleri ki kadîmden Tatar tâyifesine [102b] mahşûs bir vâsi‘ memleketdür. Cânib-i şarkîsinde Enzâr ve Harezmi vilâyetleri, taraf-ı ğarbîsi Rûs ve Bulğar memleketleridür. Ve bu zıkr olınan memâliküñ pây-ı tahtları; Kırım, Artak, Sarağova, Hacı Tarhân, Azak, Kefe, Ezderhân şehirleridür.

Lakin Timur Gürkân ve Toktamış Hân tekrâr tekrâr ol vilâyetlerde savaş etmeğın ekşerî harâb olmışdur. Şimdiki halde, dârü’l-mülk olan memleketleri, Şehr-i Sarây’dur. İmdi Hafız Muhammed Taşkendî, Tarîhi’nde, Evlâd-ı Cengiz’den evvelâ Deşt vilâyetine hüküm eyliyen, Şa‘bân Hân bin Buci Hân bin Cengiz’dür. Ta Canibeg Hân vefâtına dek ol silsile münkarız olmamışdur. Andan sonra ‘Âl-i Cengiz nesli dükenmek-ile bir zamân Rûs Hân, Toktamış Hân, Emîr Aba, ‘Arap Oğlan ol vilâyetde hükûmet etmişlerdür. Ba‘dehû, Timur Gürkân zuhûr eyleyüp anlarıñ dahî zürriyeti kesilüp tamâm olmağın [103a] vilâyet vilâyet adamlar şalınup Cengiz Hân neslinden kimse kalmış mıdır? deyü yoklanup, diğkat olundukdan sonra Evlâd-ı Cengiz’den Mağmûd Hâce Hân bulunmuşdur. Ba‘dehû yine ânuñ akrabâsından Ebu’l-Hayr Oğlan hurûc idüp, hicretüñ sekiz yüz elli dörd (854/1540-1541)’ünde cülûs etmişdür. Lâkin av üzerinde fırsatın düşürmeg-ile Mağmûd Hâce Hân’ı oklu urup helâk eylemişdür. Ba‘dehû hem mülkine mâlik olmuş, hem hâtunını nikahlanup tezvîc etmişdür. Ve bu mahalle dek olan nakl u tafşîl Taşkendî Târîhi’ndedir. Ve Emmâ Şeyh ‘Ahmed bin ‘Ömer bin ‘Arabşâh Enşârî Târîhi’nde; evvelâ Deşt vilâyetine Berke Hân bin Buci Hân bin Cengiz Hân hükûmet etmişdür. Vaktâ ki, altıyüz altmış 660 (1261-1262) târîhinde Hülâgu Hân ile ‘ammi-zâdesi Berke Hân meyânına ‘adâvet düşdi. Hattâ aralarında muhkem ceng ü cidâl olup Berke Hân, Hülâgu’yı şındırdı. Ve ol eşnâlarda [103b] mezbur Berke Kostañtiniyye üstine leşker çeküp etrâfındaki memleketleri yağmağa viridi. Ba‘de zamânın, altıyüz altmış beş 665 (1266-1267) târîhinde Berke

Hân fevt oldu. Yerine akrabâsından Mengü Timur, Hân oldu. Ve ol geç-
 dükten sonra Tudan bin Toğan dahî sonra Tula Buğa bin Mengü Timur
 ve ol vefât itdükde Toğtagay bin Mengü Timur ve 'akabince Özbek
 Hân bin Toğrulca ve ânuñ ardınca İnsân Oğlan, ba'de zamânin Cani-
 beg Hân dahî sonra Urus Hân saltanat itdi. Ba'dehû Timur Gürkân
 zuhûr idüp Urus Hân'ın memleketini Toqtamış Hân'a virdi. Bir zamân
 sarây pây-ı tahtında sâkin olup aldı virdi. Lâkin ba'de zamânin Timur
 Gürkân'a muhâlefet idüp mirâren savaş etmeğın, Toqtamış helâk oldu.
 Bu kerre saltanat-ı Deşt, İdigü Hân taşarrufına düşdi. Yigirmi yıl mı-
 dârı hükûmet kıldı. Hattâ mezbûr Taşkendî kavlince Toqtamış Hân ev-
 lâdından [104a] Kadir Berdî Hân 'asker çeküp İdigü Hân ile tutuşdı.
 Lâkin cenk esnasında Kadir Berdî'ye ok tokınup helâk oldu. Ba'dehû
 yine Toqtamış Hân evlâdından Küçük Maḥammed Hân zuhûr eyledi
 ki, ekşer müverrihîn Ebu'l-Havâkîn-i Kırım budur dirler. Fe-emmâ 'u-
 lemâ-i ehl-i Deşt; evvelâ Toqtamış-ı Kebîr, ikinci Toqtamış-ı Sağır,
 üçüncü Ulu Muḥammed Hân, dördüncü mertebede Küçük Muḥammed
 Hân saltanat etmişdür deyü haber virürler. Bunlardan sonra Melik Hacı
 Girây, Hân oldu. Hicretüñ, Sekizyüz seksen 880 (1475-1476) târîhinde
 vefât idüp, hânlık şadrına lâıyık on iki yarar oğlu ve saltanata hazırlan-
 mış niçe nâm-dâr akrabâsı kalmağın ol vilâyetlere ihtilâl düşdi. Gün
 oldu ki Deşt mülkine iki üç kişi hükûmet itdi. Bu ihtilâle binâ'en niçe
 ma'mûr memleketler yıkılıp harâb oldu. İstanbul Fâtîhi Sultân Meḥ-
 med Hân bin Murâd Hân bu ahvâli işitti. [104b] Gidüñ Ahmed Paşa
 nâm vezîri gönderüñ Frenk keferesi elinden Kefe Kal'ası'nı ve küffâr-ı
 Naşârâ elinden Mengup nâm Kal'a'yı feth itdürdi. Hattâ vezîr-i mez-
 bûr, Naşârâ beglerinden niçe kimseyi esîr idüp, Sultân Meḥmed Hân'a
 gönderdi. İttifâk Hacı Girây Hân evlâdından Mengli Girây Hân ol esir-
 lerde bile bulundu. Muḥaddemâ bir kaç gün hân olduğdan sonra kendü-
 ye gâlib bürâderleri qorqusından kaçup Mengup Kal'ası'na girmiş-idi,
 Vaḳt-i furşata muntazır olup anda kalmış-idi. Çünki Sultân Meḥmed
 Hân Mengli Hân'ı bildi. Âsitânesinde alı koyup, küllî ri'ayet ü ikrâm
 kıldı. Hikmet Hudâ'nuñdur, ba'de zamânin, melik-i kebîr Aybek
 Beg'den cenâb-ı saltanata mektûblar geldi. Birbirine düşen hânların
 nesilleri münkariz olmağ-ile vilâyet-i Deşt harâb olduğunu bildürdi.
 Müslümanların şalâh u ahvâli için Mengli Hân'ın gönderilmesini

recâ kıldı. [105a] Felâ cerem, Sultân Mehmed Hân-ı A'zâm, mezbûr tabl ve tuğ ve 'alem virüp, ihsân u ikrâm-ile gönderdi. Varup şahib-i sikke vü hutbe-hân olup kendülerüñ sancağını cekmegi münâsib gördi. Hicretüñ, tokuz yüz yigirmisinde 920 (1514-1515) vefât eyleyince, anda hükûmet itdi. Ba'dehû evlâdınıñ yarar ve nâm-dârı Muhammed Girây Hân saltanat eyledi. 'Âkıbet Nogay Tatar'ı mekri ile sefer üstinde şehîd oldı. Kendüyle bile bulunan Ğâzî Girây nâm tıfl-ı sağır, babası yerine hân olmağı emr-i münâsib gördi. Dâru'l-mülk-i Kırım'a gelüp, icrâ-i ahkâm etmeğe kâdir olmamağın, altı ay miqdârı hânlık itdükden sonra 'azl olundu. Kefe'den Sultân Bâyezid Hân cenâbına gelüp âsitâne-i sa'âdetde bulunan Sa'âdet Girây Hân gönderildi. Ya'nî ki Sultân Selîm Hân bin Bâyezid Hân teveccühi ile hükûmet-i Deşt âña virildi. [105b] Hattâ Şâhib Girây nâm karındaşı rehn tarîk-ile der-i devlete gönderdi. Ba'zı tevârîhde Sultân Mehmed Hân, Mengli Girây Hân naşb eyliyeli rehn irsâli 'âdet olmışdur, deyü yazılmışdur. Halâ ki böyle degildir. Rehne rağbet Sultân Selîm Hân'dan şudûr etmişdur. Tafşîli Künhü'l-Ahbâr kitâbımızda mestûrdur. Ve Kırım hânlarına günde bin akçe 'ulûfe virilmek ve ba'zı ağalarına âsitânenen 'ulûfe ile ri'âyet kılınmak cümleten Sultân Selîm merhumdan olmışdur. Bâ'isi ol kitabımızda mezkûrdur. El-Kıssa: Mezbûr Sa'âdet Girây Hân 'adâlet-ile hükûmet üzre iken Muhammed Girây evlâdından hamâkat ve zulüm-ile meşhur İslâm Girây nâm zâlim hurûc eyledi. Tatar tâyifesi iki bölünüp nişfi âña ve nişfi Sa'âdet Girây'a mutabakat etmeğın Mülk-i Deşt ihtilâle yüz tutdı. Âhîr-i kâr tokuz yüz yigirmi üç 923 (1511) senesinde Nehr-i Azak kenârında cenç oldı [106a] Ba'zı bâğî Tatar, Kefe Sancağı begi Bali Beg merhûmı şehîd etmeğın nuşret İslâm Girây Hân'a kesr ü hezimet, Sa'âdet Girây'a âyid olması ta'ayyün buldı. Ve bi'l-cümle birbirlerine düşüp niçe rûz-gâr ceng ü cidâlden hâlî olmamağın huzûr u râhat cânibine rağbet eyledi. Ya'nî ki hânlığını birağup der-i devlete geldi. 'Âl-i 'Osmân'ıñ 'atabe-i 'alîyyesine kul olmağı Kırım Hânlığı'ndan tercîh kıldı. Ağır 'ulûfe ve arpalık ve yazlık-kışlık bir emlâk ta'ayyün olundu. Hattâ 'Acem seferinde Sultân Selîm-ile bile bulundu. İstanbul'a geldükden soñra vefât kıldı. İslâm Girây ise, zor-ı bâzu-yla hân olmağın dâyimâ Sultân Selîm cânibinden ihtiyat üzre oldı. Âhîr 'arz-ı 'ubudiyet idüp rehn konılan Şâhib Girây Hân-ile hûkûk-ı sabıka-

sın beyân eyledi. Anlara hânlık tevcih buyurılırsa, hüsn-i zindegâne-müz muḳarrerdür [106b] deyü, bildürdi. Felâ cerem tekrâr tabl u tûğ u ‘âlem virilüp, Sâhib Girây Hân gönderildi ki, hüsn ü cemâl-ile bedr olmuş ay, melâḥat-ı burcunda gün gibi nûr-efzây olmağın Sultân Selîm Hân-ı nâm-dâr bi’z- zarûre zülf-i ḳallâbına giriftâr idi. Rızây-ı hâtırına imtişâlen ‘âlem-i vişâlden, ‘âlem-i hicrânı taḳdim idüp saltanatı deşt-i-ile irşâlini revâ görmüş-idi. Hâlâ ki niçe mâh u-sâl iştîyak itmeleri ile huzûr u râḥat kendüden yüz döndermiş-idi. Muḥassal; bir yıl mikdarı müdâra ile geçinüp ‘Âkıbet, İslâm Girây açmazdan âña dahî mazarrat ḳaşdın etmek-ile hân-ı nev-cüvan, hüsn-i tedbîr eyledi. Bâḳî Beg nâm yâr-ı gârına fırsat-ile mezbûrı ḳatlı itdürdi. Bu muḳâbeledede ziyâde ri‘âyet olundu. Lâkin irâdetu’llâhda da bu muḳâbele pâdişuhların ḳatline el [107a] uzadanların ‘ömri ḳaşîr olup, cezâsı muḳarrer olmağın, merkûm Bâḳî Beg’den, bir küllî küstaḥlık şudûr itdi. Âña bina’en şiddet-i şitâda suyla ṭolmuş bir havza ḥabs olunup, ṭondurmağ-ıla helâk ḳılındı. El Kışsa: Mezbûr Sâhib Girây niçe rûz-gâr hân olup ‘Âl-i ‘Osmân’dan Sultân Selîm Hân zamânı ve vezîr-i a‘zam ve dâmad-ı muḥterem olan Rüstem Paşa’nuñ mekr ü ḥîlesi eyyâmında olduğda, envâ’-ı gadr-i şarîḥ-ile Sâhib Girây Hân’ı ḳaldırdı. Yerine Devlet Girây Hân bin Mübârek Şultân bin Mengli’ye virdi. Ol bî-günâh, aslâ ‘inâd u ‘irz-ı sipâh etmeyüp, hâlen ağlamak içün ‘azîmet-i der-gâh idüp, Temen nâm ma‘bere gelüp muvâfîḳ rûz-gâra ḳatlanurken, sabîḳâ ḥabsine giriftâr olan hânlardan Mübârek Girây nâm Mirzâ ‘ale’l-gâfle ol ma‘bere vardı. Tenhâ [107b] düşürüp, ol bî-günâhı helâk eyledi. ‘Âkıbet, ṭokuz yüz seksen beş 985 (1577-1578) târîhind Devlet Girây Hân vefât idüp Muḥammed Girây Hân, Şultân Murâd Hân bin Selîm Hân bin Süleymân Hân teveccühi ile Deşt hükûmetine mâlik oldu. Altı yıl saltanat itdükden sonra Şîrvân yolunda bi’z-zât ‘Acem seferin etmesi fermân olundu. Emr-i pâdişâhiye itâ‘at etmeyüp, ol sefere varmaduğundan gayri, nâmus-ı dîn ü devlete ḥalel virür ba‘zı nâ-sezâ kelîmâtı, mezbûr Sultân Murâd Hân’a ma‘lûm olduğda vezîr-i şânî ‘Osmân Paşa’ya izâlesini emr eyledi. Hüsn-i tedârik-ile ḥaḳkından gelinüp hânlığı der-i devlette bulunan İslâm Girây Hân nâm ḳarındaşına virildi. ‘Âkıbet, ṭoksan yedi tarihinde, ol dahî fevt olup, saltânat-ı Mülk-i Deşt Ğâzî Girây Hân nâm ḳarındaşına münâsib görüldi ki, hünerver-i ‘âlem

[108a] bahâdır u şeci'-i Benî Âdem. Savaş-pîşe-zârınuñ kağan arslanı. 'İşret ü ma'âş şükûfe-zârınuñ Erdşîr ü Nûşîrevân'ı, ehl-i nazm-ı mu'-ciz-beyân, 'ud-i nevâz mûşîkî şînâs ve ehl-i 'irfan Gazâyî maħlaş ile meşhûr-ı cihân bir şehriyâr-ı zî-şandır. Henüz mirzalığı hâlînde Devlet-i 'Osmâniyye'ye küllî hıdmeti geçüp, hattâ Şîrvân leşkerine mu'âvenet için vardukda, esna-i cenkde 'Acemşâhı Hamza Mirzâ bin Muhammed Hudâbende'ye giriftâr olup ba'dehû hâlâş bulup, der-i devlete geldükden soñra, İslâm Girây'ıñ vefât haberi geldüğü gibi hânlık virildi. Ve kânûn-ı 'Osmâniyye üzre sâyir bahşışden gayri onbiñ sikke filori cep harçlığı ihsân olundu. Ba'dehû Yanuk Fethi'nde bile bulinup, küllî feth u nuşrete bâ'is olmağın, serdâr ve vezîr-i a'zâm olan Sinân [108b] Paşa'nuñ 'arzı ile yevmiye biñ akçe 'ulûfesine za'f-ı mikdârı terakkî olup yevmiyesi iki biñ akçe oldu. Ve hâletü't-tahrîr ki; hicretüñ biñ yedi senesidür. Yine ser-dâr-ı 'asker-i İslâm olan vezîr Mehmed Paşa'ya mu'âvenet için, sefer idüp küllî hıdmeti etmişdür. Muhaşşal-ı kelâm Selâtin-i 'Âl-i 'Osmân'a mütâbe'at iden Kırım hânları ancak tokuz hândur ki, cem'an müddet-i hükûmetleri yüz otuz yıla varmışdur. Pes, Hacı Girây Hân'ıñ evlâdı mülki zâyî' olmağa sebep hâl-i hayâtında oğullarınıñ birini velî-'ahd etmek-ile, kulûbî âña rabt etmedügidür ki, kendüsi vefât itdükde evlâdı ve sayir akribâsı kudret u şevketde bir birlerine akran-olmağın bellü birini hânlık şadrına lâyıq görmediler. Birbirleri ile cenk ide ide inkırâz-ı nesle sebep oldılar. Mengli Girây evlâdınuñ [109a] ile'l-ân devlet-ile zuhûr u kuvvetleri ise Selâtin-i 'Âl-i 'Osmân'a arka virmek-ile i'tilâ-i şân bulmalarındandır.

FAŞL YİĞİRMİ BEŞ

'Acem Şâh'ı İsmâ'îl Erdebîlî'nüñ zuhûr-ı ibtidâ-i devleti ve ba'zı memleketlerinüñ 'Âl-i 'Osmân'a nakli hikâyetidir.

Bu zümrede cümleden evvel zuhûr eyliyen Şeyh Cüneyd bin Şeyh İbrâhîm bin Hâce 'Alî bin Şeyh Sadre'd-dîn bin Şeyh Safiyyü'd-dîn bin Cebraîl'dür ki, mezbûr Cebraîl için, sâdât-ı 'Aleviyye-i Hüseyiyye'dendür dirler ve bu nesildeki Şeyh Safî Hazretleri'ni evliyâ-i kibârdan 'add iderler. Pes, mezbûr Şeyh Cüneyd, kendü ehîbbâsından

vâfir leşker cem'in itdi. Gürcistân kâfirlerine gazâ etmek mürâdumdur deyü gitdi. Fi'l-vâkı' varup gazâ idüp vâfir ganâyim-ile çıkup zemîn-i Şîrvân'a yetdi. 'Umûmen ahâli-i Şîrvân ve pâdişâhı olan zî-şan anlardan katî ihtiyat itdiler. Hurûc [109b] etmelerini muqarrer bulup 'ale'l-gafle anlara kılıç koydılar. Dil çıkartmayup cümlesine katl eylediler. Ba'dehâ oğlu Şeyh Haydâr zuhûr eyledi. Babası tarîkınca deprenüp, müridleri ile Gürcistân gazâsına teveccüh itdi. Hatta altı bin yarar 'askere mâlik olup ve gözine yeñdüdüğü mülûke hücum idüp kıtâline gitdi. Ba'dehû, Şîrvânşâh üzerine varup babasının kanını mütâlebe semtin tutdı. Yedi ay tamâm Şemâhî Kâl'ası'nda Şîrvânşâh'ı muhâsara itdi. 'Âkıbet ol derd-mend, Sultân Ya'kûb bin Hasan-ı Tavîl'e âdem gönderüp, istimdâd eyledi. Ol dahî Süleymân Beg nâm ser-dârına bir mikdâr 'asker koşup Şîrvân'a gönderdi. Esna-i ceng ü cîdâlde Şeyh Haydar ve ba'zı evlâdı katl olundu. Ancak İsmâ'il ve Yâr 'Alî nâm karındaşı, ser-dâr-ı mezbûruñ [110a] eline girdi. Terahhüm etmeğin öldürmeyüp şalıvirdi. Ba'dehû, ol iki bürâder ki, şehir-i Lahcan'a vardılar. Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar ehibbâsından vâfir nüfûsiyle cem'iyet itdiler. Lâkin Sultân Ya'kûb bu ahvâli eşitdi. Getürdüp kayd u bend idüp İstahar Kâl'ası'nda habs itdi. Madam ki, Sultân Ya'kûb hayatda idi. Ol iki bürâder habs olmayla ıztırabda idi. Hemen ki, ol vefât idüp Rüstem Mirzâ pâdişâh oldu. Bunlar halâş bulup Erdebîl kûr-hânesine vardı. Abâ vü ecdâdı tarîkınca kesb ü ma'âşe müteşaddî oldılar deyü suçları bağışlandı. Fi'l-vâkı' Rüstem Mirzâ zamânında hareket etmediler. Ol 'ahdi ri'âyeten Gürcistân gazâsına gitmediler. Ba'dehû Ahmed bin Ugurlu tahta geçdi. Gayet-ile gazûb olmağın, bürâderân-ı mezbûrân ânuñ havfinden Geylân'a [110b] göçdi. Sultân-ı Geylân olan Şerîf Hasan'a ilticâ itdi. Egerçi ki, Ahmed Mirzâ anlaruñ talebîne tâ Geylân'a âdem gönderdi. Elbette anları baña gönder, yâhud sen bilürsin deyü Şerîf Hasan'ı tahvîf eyledi. Fe-emmâ vallahi benüm zemînümde degillerdür, deyü yemîn itdi. İsmâ'il ve Yâr 'Alî'yi bir ulu ağaç üzre yapılmış kaşra çıkarup hânis olmamak tedârikini gördi. Ba'de zamânin Ahmed Mirzâ ki öldi. Yerine Elvend Mirzâ Şehriyâr oldu. Hadd-i zâtında, nâmus-ı devleti ile muqayyed olmaz âdem olmağ-ı la, vaqt-i fırsatdur deyü, fevrî Lahcan'a vardılar. Abâ vü ecdâdlarınuñ müridlerini cem' idüp hurûcî muqarrer kıldılar. Emmâ tedbîrlerinde

evvelâ, Mülk-i Rûm'a varmağı Karamanlı'dan ve Teke-ili'nden olan ehibbâlarını mütenebbih idüp zuhûr eylemeğı münâsib gördiler. Fi'l-vâki' Rûm'a vardılar. Karaman halkından huşûşa Tekelü'den ve Ustacalu'dan vâfir âdem ayartdılar. [111a] dönüp yine Lahcan'a vardılar. Bu minvâl üzre toquzyüz beş 905 (1499-1500) senesi Muharreminde İsmâ'îl hurûc itdi. Evvelâ, gözine yeñdördüğü Elvend Mirzâ'nuñ üstine vardı. Ol derd-mendi şıyup kaçırđı. Niçe beglerini kılıçdan geçirdi. Memleket-i Âzerbaycân'ı feth idüp nâmını Şâh kodı. Ve taçlar dök-dürüp, kendüden bey'at idenlere giydürdi. Ekseriya kırmızı çukadan olmağ-ıla ol kavme Kızılbaş denildi. Emmâ leşkerinüñ bellü başluları ekseriya Tekeli'den ve Karamanlı'dan ve Ustacalu'dan oldu. Necm-i sâni lakâb, bir müdebbir kimseyi vezîr idindi. İkinci senede Şîrvân-şâh üstine vardı ve kendüyi ve niçe beglerini öldürüp Şîrvân'ı aldı. Ve üçünci senede Zü'l-Kadroğlı 'Alâü'd-devle'nuñ üstine gitdi. Hat-tâ Elvend Mirzâ ânuñ yanına varmış bulunup cenk esnâsında kırtılup [111b] henüz Şâh İsmâ'îl anda kıtâl üzre iken Elvend Mirzâ Tebrîz'e varup müstevlî oldu. Emmâ İsmâ'îlşâh ol cenkden soñra Tebrîz'e varup Elvend'üñ firâr etmesine bina'en ol hinde âni ele getüremedi Fe-emma Tebrîz'i feth idüp zabtına aldı. Ba'dehû 'Irâk vilâyetine teveccüh idüp, Bağdâd'ı teshîr kıldı. Muhaşşal tâ Çaldıran Şahrâsı'nda Mısr Fâtihî Sultân Selîm Hân-ile cenk idüp münhezim olunca her yıl bir hâkimüñ üzerine vardı. Baş u cânına ve mâ-melek ü hân mânına mutaşarrıf oldu. Nihâyet ol kesr ü inhizâmıdan soñra, toquzyüz otuz 930 (1523-1524) târîhinde vefât idince iş ü nûşa meşğul oldu. Ba'dehû Şâh Tahmasb oğlı tahta geçdi. Hüsni-i tedbîr-ile geçinüp elli dört yıl mikdârı saltanat eyledi. Âhir toquz yüz seksen 989 (1576) dört senesinde fevt oldu. [112a] Yerine Şâh İsmâ'îl nâm oğlı cülûs idüp 'ulüvvü şân buldı. Gıbbe zâlik ol mesmûmen vefât idüp yine Şâh Tahmasb evlâdından Muhammed Hudâbende zuhûr itdi. Lâkin terk-i dünyâ etmiş, taht u tâc sevda'sından geçmiş sinni dahî altmışa belki yetmiş yetmiş âdem olmağın saltanat gavğası benüm ne kârımdur deyü, el çekdi. Bu kerre tahta onbeş yaşında Hamza Mirzâ nâm oğlı cülûs itdi. Ol dahî bir zamân hükûmet it-dükden soñra harem-i hüddâmından biri katl itmeg-ile Şâh 'Abbâs bin Hudâbende nâm bürâderi vâriş-i mülk olup, dârü'l-mülk-i Kazvîn'de tahta geçdi ki, toquz yüz toqsan senesinde târîh-i te'lîf-i kitâb olan bin

yedi târîhine gelince hükûmet üzredür. Babası Muhammed Hudâbende ve bürâderi Mirzâ Hamza zamânlarında zâhir olan ihtilâli hüsn-i tedbîr-ile tedârikden hâlî degildir. Huşûsâ ki, Selâtin-i 'Âl-i 'Osmân'dan merhûm [112b] Sultân Murâd Hân bin Selîm Hân-ile ve şimdiki halde pâdişâh-ı 'âlem olan Sultân Mehmed bin Murâd Hân-ile müşâfat üzre geçinüp 'arz-ı 'ubûdiyyet etmektedir. Egerçi ki, mezbûr Sultân Murâd Hân zamânında vezîr Lala Muştafa Paşa ser-dâr olup, tokuz yüz seksen altı 986 (1578-1579) yılında Mülk-i Şîrvân'a ve seksen yedi senesinde Kars beglerbegiliğini ve Gürcistân'ı feth u teşhîr itdi. Ba'dehû Ferhad Paşa nâm vezîri sipeh-sâlar irsâl olunup Mülk-i Nahcûvân'ı ve vilâyet-i Gence ve Revân'ı memâlik-i maîrûseye ilhâk eyledi. Dahî şöîra vezîr-i a'zam ve ser-dâr-ı efham 'Osmân Paşa gönderilüp anlar dahî pâ-yı taht-ı kadîmleri olan Tebrîz şehrini aldı. Halâ ki, yine kendü saltanatları harc-ı lâzımına vefâ ideceklerin memleketleri kalmamışdır. Fî zamânına şâh olan 'Abbâs Mirzâ hayli 'âkılâne [113a] ve pâdişâhâne deprenüp, tekmîl-i 'arz u nâmusına cell-i himmet kılmışdır. Muhaşşal-ı kelâm, bu târîhde etrâf-ı memâlikdeki pâdişâhların şevket ü 'uñvân cihetinden zübdesi ve 'adâlete meyl eyliyen hâkimlerin güzîdesidür. Ekşeriya ceng ü cidâlleri Mâverâû'n-Nehr vilâyetlerinin pâdişâhı, 'Abdullah Hân-ıladur. Bunlar Şi'a'dan ve onlar Sünnî mezheb olan tâyifeden olmağ-ıla niza' ve kıtâlleri muqarrerdür. Ma'a zâlik gâh Erdebîliler gâlib ve anlar hârib olurlar. Gâh anlar mühârib ve bunlar hârib bulunırlar. Pes, Kârağoyunlu'nun zevâl-i devletine sebeb: Bunlardan ihtiyât lâzım iken ve bir iki def'a hurûc kaşd itdükleri malumları olmuş iken, göze göstermeyüp tedâriklerini görmede gafletlerinden olmuşdur. Bir bâ'isi dahî, Elvend Mirzâ gice vü gündüz iş ü nûş-ile mukayyed olup [113b] ahvâl-i memleket ile huşûsâ aşhâb-ı 'ılm ü ma'rifet-ile meşveret etmedüğinden vücûd u zuhûr bulmuşdur. Ba'de zâlik, yazılacak yedi fasıl, Mısır ve Yemen memâlikine pâdişâh olanların ahvâlidür ki, hicretten şöîra, evvel zuhûr idenlerin meşhûrî Tolun evlâdı olmağ-ıla anların taqdîmi münâsib görülmüşdür.

FAŞL YİGİRMİ ALTI

Evlâd-ı Tolun'un zuhûr u devletleri ve az zamânda intikâl-i hükûmetleri şerhindedür.

Bu zümrenün evveli; Ahmed bin Tolun'dur ki mezbûr Tolun, Buḥârâ 'âlimi iken Nuḥ bin Ahmed Sâ mânî'nün kulu idi. Me'mûn Ḥalîfe'ye bağışlamış-idi. Hicretün, ikiyüz yigirminci yılında 220 (835) mezbûr Ahmed vücûda geldi. Elli dördüncü 254 (868) senede Mu'iz bi'llâh'ın zamân-ı hilâfetinde Mısr'a müstevlî oldu. Ba'dehû, Şâm vilâyetini ve Efrikiyye memleketini ve Anṭakiyye'yi aldı [114a] ve Yafa İskelesi'ni yapıdırup ma'mûre kıldı. Ve Mısr'dağı Cami'i Ke-bîr'i inşâ kıldı. Ve Ḥalîfe Muvaffıḳ bi'llâh'ın nâmını ḥuṭbeden ihrâc idüp, ḥâsseten kendinün ḥuṭbesini okutdı. Ve Lülü nâm kulunu Haleb'e vâlî gönderdi. Menḳûldür ki, ol târîhde ḥükkâm-ı Etrâk mezbûr Ahmed'ün kuvvet-i kâhiresini gördiler. Niçe pîşkeşler gönderüp ḥalîfe-i 'aşr olan Müste'in bi'llâh'ın katlini recâ eyleyüp, ol muḳâbeledede Vâsıt şehrinün hükûmetini 'ahd eylediler. Mezbûr îbâ vü istinkâh idüp, Vâsıt vâsıtası ile degül yedi iklim hükûmeti muḳâbelesinde, evlâd-ı ḥulefâdan birinün katli yanumda küfre berâberdür. Allah korkusu derûnumda çak şöyle muḳarrerdür cevâbını virdi. Menḳûldür ki, mezbûr Sultân Ahmed'ün sâyir ḥarcından ve leşkeri mevâcibinden gayri günden üç biñ dînar [114b] taşadduḳ ider-idi. Ve memleketi 'adalet-ile tutmağın zamânında ḥarac-ı dîvân-ı Mısr dört biñ kerre yüz bin ve üçyüz biñ dinar idi. Ve bi'l-cümle yigirmi altı yıl saltanat idüp, ba'dehû maraz-ı imtilâdan vefât idüp, on yedi evlâdı kaldı. Emmâ taht-ı devlete anlaruñ en âkıl ü dânası Ebu'l-cüyûş Hammâruvehy geçdi. Gice vü gündüz uyumaz-idi. Ya'nî ki, seher-i dayime mübtelâ idi. Âḫir bir bürge yapıdırup içini zıbık-ile tıldırup üzerinde bir taht kurup uyuması mümkün olmuş-idi. Ve kendinün yıldan yıla 'asker ḥarcı yedi kerre yüzbiñ altun olmuş-idi. Ve her ayda maṭbahına yigirmi üç binden ziyâde altun giderdi. Ve cümle'askeri siyah câme ve siyah 'amâme ile yürir-idi. Güyâ ki, Qaradeñüz ḥarekete gelür-idi. Sâyir alayları dükendükden sonra yüzleri korkuñç kavî hilkat, ğavî [115a] ḥaslet, uzun boylu divler gibi büyük tenlü Muḫtâre nâm bir 'askeri geçer-idi ki, ḥalk yüzlerine bakmağa korkarlar-idi. Haramîlikden cem' idüp tövbelerine sebep olup meḥâbet için leşker idinmiş-idi. Hemen ki, anlaruñ alayı tamâm olur-idi. Hammâre kendüsi zuhûr bulur-idi. Emmâ bir edeb ü vaḫâr-ı la geçerdi ki, kimse boğaz ayırtlamak, ya öksürmek, ya fısıldı etmek olmaz-idi. Ba'dehû fevt olup oğlu Ebu'l-'Asâkir-i Ceyş pâdişâh oldu.

Ve ol vefât itdükden soñra qarındaşı Ebû Mûsâ Hârûn tahta geçmiş-i-di. Fe-emma, az zamân geçmedin ‘âmmisi Ebu’l-Megânim Şeybân derd-mend Harûn’a, ğadr-i şarîh idüp, mülkini elinden almış-idi. Lâkin Hâzret-i Hakk ki muntekim-i mutlakdur. Şeybân’a on iki günden ğayri saltanat itdürmeyüp [115b] hâkim-i Şâm olan Toğaç bin Huff (Cuff) vesâyir hâkimler Hârûn’a olan cefâya terahhümen, mezbûra incindiler. Halîfe-i ‘Abbâsî cânibinden Mısr fethi kaşdına gelen kâtib Muhammed bin Süleymân’a vâfir ‘asker koşup Mısr vilâyetini elinden aldılar. Bu takdirce hicretüñ, ikiyüz toksan ikisine 292 (904-905) dek Tolînîler zabt idüp cem‘an müddet-i hükûmetleri otuz sekiz yıl olmuş-idi. Ve mezbûr Muhammed bin Süleymân, Şeybân’ı katl itdükden soñra Evlâd-ı Tolun’dan yigirmi miqdârı maḥdûmı ve ḥazînelerinden dört yüz deve yüki dînâr-ı maḥdûmı ki, on biñ kere yüzbiñ dînardan ziyade idi. Halîfe Müktefî bi’llâh ‘Abbâsî cânibine göndermiş-idi. Emmâ mezbûr Muhammed dahî Mısr’ı zabt idemeyüp, evler başılıp niçe fesâdât olmağ-ıla saltanat-ı Mülk-i Mısr halîfe cânibinden ‘İsâ nâm şahşa tevcih olundu. Lâkin ol dahî ‘uhdesinden [116a] gelmemegin Ahşidîlere nakl etmesi ta‘ayyün buldı.

FAŞL YİĞİRMİ YEDİ

Ahşidîlerüñ zuhûr u devleti ve yine az zamânda aḥere nakli hikâyetidir.

Ahşid, Akşid ya‘nî ak güneş dimekdür. Mağrib vilâyetlerinden Ferğana dârü’l-mülkinden serîr-i zeheb şâhibi olan hâkânüñ evlâdından evvelâ zuhûr eyleyüp, hicretüñ, üçyüz yigirmi üç 323 (934-935) yılında Mısr memleketine pâdişâh olan Muhammed bin Toğaç’dur ki, Toğaç ol dilde ‘Abdurrahman dimekdür. Mezbûr Muhammed ki zuhûr idüp, dört yüz bin kâmil leşkere mâlik oldu. Onbir yıl saltanatdan soñra fevt olup, yerine oğlu Ebu’l-Kâsım Ebû Cûr hâkim oldu. Lâkin tıfl-ı sagîr olmağın, babası kullarından Kâfûr Ahşidî lalası ve müdebbir-i memleketi alup Mısr’ı zabt itdi. Az zamânda Ebû Cûr fevt olup, [116b] qarındaşı Sultân ‘Alî tahta cülûs kıldı. Ânuñ dahî vezîri Kâfur olup, ‘adâlet-ile bir zamân aldı-virdi. ‘Âkıbet; üçyüz elli beş 355 (965-966) yılında ‘Alî dahî fevt olup, vârisi qalmayup ḥalk-ı âlem tedbîr u ‘a-

daletine bina'en kendüye tâlib ü râgıb olmağın Kâfûr Ahşidî pâdişâh oldu. Ben bir zışt-i 'Arab kul olmağ-ıla saltanat benüm ne bâbımdur deyü ictinâb itdükce, 'âmme-i 'asker ü re'âyâ kendüye tazarru' kıldılar. Biz senden gayrinüñ hükûmetine râzı degilüz, deyü yalvardılar ta ki kabûl eyledi. Kemâl-i 'adâlet-ile iki buçuk yıl hükûmet kıldı. Fe-em-mâ Müverrih Mevlâna Makrizî kavlince, yigirmi yıldan ziyâde saltanat idüp, Mısr u Şâm ve Hicaz vilâyetlerinde tamâmen Ebu'l-Misk-i Vakûr, Sultân-ı Mısr ve Şâm ve Hicaz, Emîr-i Kâfûr elkâbî ile hutbesi okundu [117a] ve sikkesi câri oldu. Hadd-i zâtında onsekiz altuna şatun alınmış idi. Ma'a zâlik tavâşi kısmından öyle müdebbir ü 'âkıl ve kerîm ü savî ve 'âdil kimse kopduğı ma'lum degül idi. Her gün matbahında biñ yediyüz batman et ve yüz tavuk, üçyüz gügercin ve üçyüz biliç, on kaz yigirmi ördek, on balık muqarrer ve mu'ayyen olduğdan gayri, her ta'am soñuna üçyüz tabak sükkerî halva ve biñ göz fıkâ' ve ve yüz kırba şeker şerbeti ta'yin olunmış-idi. Ve bir şâ'irüñ bir beytine biñ sikke altun câyize virmek, def'at-ile olmuş-idi. Yine bu deñlü lutf u keremi hâlinde ki vefât eyledi. Yedi kerre yüzbiñ altun hesâbında nakd ve sîm ü zer ve altı kerre yüz biñ altunlık cevâhiri ve tuhfeleri zuhûra geldi. Andan soñra Mülk-i Mısr'a Ebu'l Fevâris 'Alî bin Ahmed hâkim oldu. Pes, Ahşidîlerüñ Mısr [117b] vilâyetinde saltanatları cem'an otuz beş yıla varduğı ta'ayyün buldı. Zevâl-i mülk-i devletleri; nesebleri münkatı' olduğına bina'en oldu. Yoksa 'adâlet ü insâf u keremde kuşurları yoğ-idi.

FAŞL YİGİRMİ SEKİZ

Hulefâ-i Fâtımiyye'nüñ zuhûrları ve ba'de zamânin devletleri zâyi' olduğudur.

Ehl-i târîh tahkîki üzre bu zümrenüñ evveli Ebu'l-Kâsım Mehdî bin Hasan bin Muhammed bin 'Abdu'llah bin Meymûn bin Muhammed bin 'İsmâîl bin İmâm Câfer-i Şâdık'dur. Hazret-i Fâtıma Rağıya'llâhu 'anhâ neslinden olmağ-ıla Fâtımiyye ve Hazret-i 'Alî kerreme'llâhü vecchê cenâbına intisablarına binâ'en 'Aleviyye ve Ca'fer-i Şâdık oğlu İsmâ'îl ile nisbetleri olmağın İsmâ'îliyye denilmiştir. Hicretüñ İki yüz toksan yedisinde 297 (909-910) Mağrib vilâyetinde zuhûr etdi-

ler. ‘Alâ re’si mâyetin (mi‘etin) [118a] tatlu‘ü şemsü min magribihâ⁴⁸² hadîşine mâ-şadağ bizüz dediler. Ol diyârda yüz otuz yıldan berü salta-nat iden Benî Midrâr’dan Elyesa‘ nâm hâkim zamânında hürûc eyle-yüp hâh-ı nâ-hâh gâlib olup mülkini elinden aldılar. Eğer çi ki, Mehdî zuhûr itdüğü gibi tutup habs eyledi. Lâkin Ebû ‘Abdu’llâhî’s Şa‘bî nâm hâlîfesi, etrâf-ı memâlikî gezüp muttasıl halkı da‘vet eylemeğın, âhîr kırk bin miqdârı ‘asker-ile Elyesa‘’ın pâ-yı tahtına yürüdi. Mezbûr dahî fitne başlısun deyü mahbesindeki Muhammed Mehdî’yi katl idüp ol ‘askere muhâbeleğe kâdir olmamağın gaybet eyledi. Emmâ Ebû ‘Ab-du’llâh ki hücûm idüp Selcimâse zindânına girdi. Mağdûmını maqtul görmeğın ânuñ-ıla bile mahbûs olup Evlâd-ı Rasûl’dan olan bir şahşı çıkardı. [118b] mehdî budur deyü ‘askerine bey‘at itdürüp atlandırıdı ve bu ta‘zîm-ile sarâyına iletüp tahta geçtirdi. Ya‘ni ki, hem ‘askeri-nüñ cem‘iyyeti bozulmayup sa‘yi hebâ olmamasın diledi ve hem mez-bûr dahî ‘Âl-i Muhammed’den olmağın da‘vâsında kâzib olmamağı kaşd itdi. Emmâ atlanup önince gider-iken mezbûr hâlîfe ağlaya ağ-layu gitmeğın, kimi kemâl-i meserretinden ağlar derdi. Niçeler dahî mehdî-i maqtûlün vefâtını anup giryân olur, deyü söylerdi. El-Kıssa: Benî Midrâr’uñ memleketini ve niçe ânuñ gibi hâkimün vilâyetini el-lerinden aldı. Ba‘dehû, Mehdiyye nâm bir şehr ve kâl‘a binâsın şalup geçdi oturdı. Tamâm-ı vilâyeti Mağrib halkını kendinüñ idüp hilâfeti her kese olduğdan soñra, hâlîfesi Ebû ‘Abdu’llâh Şî‘ye incinüp katl itdi. [119a] Her eşiden itteki şerre men ahsente ileyh⁴⁸³ mazmûnı lafî-fini edâ eyledi. Bu tarîk-ıla yigirmibeş yıl hilâfet itdükden soñra üçyüz yigirmi iki 322 (933-934) yılında fevt oldı. Oğlı olan Kâyim bi-Em-ri’llâh bir yıl meyyitini şaklayup, soñra Mehdiyye’de defn itdürdi. Mezbûr Mehdî’nüñ şikketinüñ bir tarafı Belâgat Huccetu’llâh ve bir cânibi Teferreka a‘dâ Allâh idi. Niteki silâhınüñ nakşı ‘iddetün fî se-bîli’llâh ve atlarınüñ tamğası el-mülkü li’llâh olmuş idi. Ve bi’l-cümle bir zamân mezbûr Kâyim bi-Emri’llâh hükûmet eyledi. Ba‘dehû fevt olup Mansûr bi’llâh ve ânuñ zamânı tamâm olduğdan soñra yine vârisi, Mu‘iz li-Dîni’llâh hilâfet itdi. Ve mezbûr Mu‘iz hicretüñ, üçyüz elli se-

⁴⁸² “Her yüz senenin sonunda güneş batıdan doğar.”, Ebu’l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nisaburî Müslim b. El-Haccac, *Sahih-i Müslim*, İstanbul 1992, III, 2260, Kitâbu’l-Fiten ve Eş-râtu’s-sâat, Hadis no: 2941; Ebu Davud, IV, 490, Melahim 12.

⁴⁸³ Kendisine iyilik ettiğın insanın şerrinden kork.

kiz 358 (968-969) târihinde Hâbeşiyü'l-aşl Ebu'l-Hasan Cevher nâm [119b] kulunu ser-dâr idüp Mülk-i Mısr fethine gönderdi. Bir cum'a günü seherden Mısr'a dühûl idüp âsanlıg-ıla aldı. Ve hemen menâbirde Mu'iz'ün hutbesin okıdup kendüye müjde haberin saldı. 'Âkıbet, getürüp efendisini ta'zîm ile Mısr-ı Kâhire dârü'l-mülkinde tahta geçürdi. Bu tarîk-ıla Mu'iz li-Dîni'llâh ve 'Azîz bi'llâh ve Hâkim bi-Emri'llâh ve Zâhir li-İ'zâzi dîni'llâh ve Mustanşır bi'llâh ve Müsta'li bi'llâh ve Âmir bi-Ahkâmi'llâh ve Hafız li-Dîni'llâh ve Zâfir bi-Emri'llâh ve Fâyiz bi-Naşri'llâh ve 'Azîd li-Dîni'llâh ki, cem'an ondört hâlifedür. Bu cümleñ müddet-i hükûmetleri ikiyüz altmış altı yıl olmışdur. Nihâyet vilâyet-i Mısr'daki saltanatları ikiyüz sekiz yılda nihâyet bulmuşdur. Zevâl-i devletlerine [120a] bâ'is; çak soñra hâlife olan 'Âzîd'ün onbir yaşında tahta cülûs idüp ümerâsını zabt idemedüğinden olmışdur. Evvelâ; kulları 'isyân idüp Ebu'l- Gârât nâm 'âkıl ü dâna vezîri öldürdiler. Ba'dehû, ânuñ oğlu Zerk bin Talâyi' babasından gördüğü gibi vezâret ve vekâlet ider-iken emîrû'l-cüyûş Ebû Şücâ' tevâbi'i ile fesâd-ı 'azîm yanlarına kalup Ebû Şücâ' kendü kendüye vezâret virüp, 'Âzîd men'ine kâdir olamayup uyuk meşâbesinde olmağın birkaç günden soñra ümerâdan Dargam bin Süvâr 'asker cem'in itdi. Erkân-ı devletinden Şâver'ün evin başup iki oğlını katl idüp kendüyi berâ-yı maşlahat habsine aldı. Şâver dahî kaçup hâkim-i Şâm olan Nûre'd-dîn Şehîd'e vardı. Hem ümerânun birbirine düşdüğünü ve hem Mısr [120b] nevâhîsine Frenk keferesi üşdüğünü bildirüp her yıl Mısr hazînesinün şülüşi size gönderilsun. Tek bu müzâyekeada hâlifeye mu'âvenetiñüz olsun demek-ile Nûre'd-dîn Şehîd on biñ yarar leşker-ile Esedü'd-dîn Şîrgûh nâm serdârını koşup gönderdi. Hikmet Hakkûndur yolda gelür-iken Esedü'd-dîn vefât eyledi. Kendinün karındaşı oğlu olup bile gelen Selâha'd-dîn Yûsuf ânuñ yerine ser-dâr oldu. Ve Mısr'a dâhil oldukda 'Âzîd muhâlefete kâdir olmamağın ri'âyet idüp hil'at geydürdi. Ânuñ tarafından dahî sipeh-sâlar olup vardı. Frenk leşkerini men'u def' kıldı. Egerçi ki birkaç gün Şâver'e vezâret virüldi lâkin yine hâlife ma'rifeti ile mezbûr Selâha'd-dîn ânı öldürdi. Bu hâl-ile Selâha'd-dîn Mısr'da kalup alup virüp tamâm-ı hükûmet itdükden soñra bir gün [121a] Nûre'd-dîn Şehîd'den haber geldi ki, hutbeden 'Âzîd'ün nâmını kaldıra. Müstazî bi'llâh 'Abbâsî'nün nâmını zikr itdüre. Lâkin

Selâha'd-dîn, fitne olmak ihtimâlin virdi. Niçe zamân bu huşûşa cür'et idemedi. Binâ'en 'alâ zâlik Nûre'd-dîn'den bir haber dahî geldi. Ve ol esnâda 'Âzîd hastalandı. Hattâ bir zamân müştedd oldu. Egerçi ki ol fırsatda hutbesi tebdîl olundu. Lâkin beş on güne varmayup kendüsi dahî fevt oldu. 'Âzîd kâtı' ma'nâsına olmağın Devlet-i Fâtımiyye bunun zamânında münkâtı' olup Selâha'd-dîn pâdişâh oldu.

FAŞL YİGİRMİ TOKUZ

Ekrâd'uñ zuhûr ve devletleri ve ba'de zamân Eyyûbîlere intikâl-i hükûmetleridir.

Hulefâ-i Fâtımiyye'den sonra Mısr'a pâdişâh olan Selâha'd-dîn Şehîd tarafından Mısr'a gelmiş-idi [121b] âbâ vü ecdâdı Âzerbaycân şimâlindeki Gülçemîn Ekrâdı'ndan idi. Babasının nâmı Eyyûb olmağın, bu tâyifeye Eyyûbîler denildi. Ve bi'l-cümle Selâha'd-dîn, târîhi hicrînüñ beşyüz altmış yedinci 567 (1171-1172) yılında tahta cülûs kıldı. Emma hutbeyi mücerred kendü nâmına okutmağa Nûre'd-dînden havf eyleyüp ânuñ emri üzre Müstaẓî bi'llâh 'Abbâsî nâmına okutdı. İki yıldan sonra ki, Nûre'd-dîn fevt oldu. Selâha'd-dîn hutbeyi kendü nâmına idüp, tadrîc-ile Haleb ü Şâm'ı dahî aldı. Hattâ zamânında Yemen saltanatını dahî akribâsına virdi ve Kudüs-i Şerîf ve Asşalan ve Şafed ve Akka ve Lazkiye ve İskenderiyye küffâr-ı Efrencetaşarrufına düşmüş-iken mezbûr niçe gazâlar idüp cümlesini aldı zabt itdi. Bu tarîk-ıla yigirmi dört yıl hükûmet itdükden sonra fevt olup, oğlu Melik 'Azîz 'Osmân ve Ba'de zamânin [122a] mezbûruñ 'ammisi Melik Manşûr Ebûbekr ve ânuñ devri geçdükden sonra oğlu Melik Kâmil Muhammed pâdişâh oldu. Ânuñ dahî defteri dürüldükde ferzendi, Melik 'Âkıl Ebûbekr ve iki yıl sonra, karındaşı Melik Şâlih Necme'd-dîn tahta cülûs kıldı. Bu dahî on yıl hükûmet itdükden sonra oğlu. Melik Mu'azzam Tûrânşâh şehriyâr oldu. Cülûs itdüğü gibi Dimyat'a varup yüz biñ Frenk küffârını kılıçdan geçürdi ve ser-dârlarını tutup Mısr'da habs itdi. Lâkin giderek erâzil-perest olup, ekâbiri buluşdırmaz oldu. Ve olur olmaz rezil kimseleri muşâhib idindi. Müddet-i hükûmeti üç aya vardukda kendüyi katl itdiler. Hükûmet-i Mısr'ı validesi Şecerü'd-dürr nâm Hâtun'a virdiler. Melîke-i 'âdile 'İsmetü'd-dîn Şecerü'd-dürr

Ümm-i Hâlîl elkâbı ile iki yıl hutbesi okutdılar. Ba‘dehû, begler ittifâk idüp [122b] mezkûreyi ‘azl idüp Mülk-i Mısr’a Muzaferü’d-dîn Mûsa bin Yûsuf bin Mes‘ûd bin Meliki’n-Nâsır Selâha’d-dîn’i hâkim naşb itdiler. Lakin altı yaşında şabî olmağn Aybek nâm emîri vekîl ü müdeb-bir melik itdiler. Ve mezbûr şabînün lağâbını Melik Eşref qodılar. Bir iki yıl hutbesi Melik Eşref-ile Emîr Aybek müşterek okutdılar. ‘Âkıbet ‘Îzze’d-dîn Aybek mustakilen pâdişâh oldu. Muqaddemâ, zamân-ı saltanatından Şecerü’d-dürri’i nikâh idüp pâdişâh olan ‘avratuñ zev-ci olmağ-ıla merdâne hareket idüp, sâbıkâ Sultân-ı Mısr kılandı. Pes, Ekrâd-ı Eyyûbiyye’dan sekiz nefer server ve bir hâtûn-ı per-i peyker, Mısr gibi mülk-i vâsi‘a seksen beş yıl hükûmet etmiş oldu. Zevâl-i devletlerine bâ‘iş gâh nâkısu’l-akl ‘avrat, gâh şabiyy-i bî-ma‘rifet, kendü-lere hükûmet etmekden ve Aybek gibi ecnebînün nâmına tetayyür idüp hutbesine rızâ virmekden vâki‘ oldu.

FAŞL OTUZUNCU

[123a] *Yine Eyyûbîlerden Yemen mülkinde hükûmet idenlerün zuhûrı ve ‘âkıbet zevâl-i nekbet-i şü‘ûridur.*

Sabiku’z-zikr Selâha’d-dîn Yûsuf Mısr’a pâdişâh olduğdan soñra, damağına saltanat lezzeti tokınup, zevâl-i mülk korkusu ile telh-kâm olduğça bir sığınacak memleket fikrin ider-idi. Ya’nî ki, velî-ni‘meti olan Nûre’d-dîn Şehîd Mülk-i Mısr’a kaşd idüp yürüdüğü taqdirce elinde kalacak bir vilâyet fikrin ider-idi. Pes, hicretün beş yüz altmış tokuz 569 (1173-1174) senesinde ki, henüz Nûre’d-dîn hayatda idi kendü akrabâsından Tûrânşâh bin Necme’d-dîn’i ser-dâr idüp küllî ‘asker-ile Yemen fethine gönderdi. Mezbûr dahî Selâha’d-dîn’ün emri ile revân olup evvelâ, Nûbe vilâyetlerine vardı iken begenmeyüp lâkin göze göstermedi. Adamlarından birini zabtına alı koyup Yemen’e vardı. Egerçi ki ol târîhde Yemen Sultânı olan ‘Abdu’n-Nebî bin Meh-di-yi [123b] Hımyerî muqâbil oldu. Lâkin vilâyetini qorutmağa qâdir olamayup mezbûr Tûrânşâh mezbûri ele getürdi. Vâfir hazînesine mâlik oldu. Ba‘dehû, varup ‘Aden’i dahî feth itdi. Ya’nî ki beşyüz yetmiş 570 (1174-1175) yılında bu fütûhat müyesser olup, bir kaç yıl hükûmet itdükden soñra tebdîl-i hevâ içün qarındaşı Selâha’d-dîn yanına

vardı. Kendüsi tâlib olmağın Tûrânşâh'a Ba'albek hükûmeti virildi. Fe-emmâ Yemen vilâyeti diğer bürâderi Toğtekin bin Eyyûb'a münâsib görüldi. Niçe zamândan sonra ol vefât itdi. Bu kerre Melik-i Yemen olan oğlu Emîn İsmâ'îl'e giderek ânuñ ferzendi Seyfû'l-İslâm ve ba'-dehû qarındaşı Nâsır bin İsmâ'îl hükûmet itdi. Ve Atabegliği ya'nî ki, vekâleti Gâzî bin Cebrâîl nâm Bege ısmarladı. Fe-emmâ mezbûr Gâzî küfrânü'n-ni'me müfsidlerüñ ser-dârı olmağın ba'de zamânin zehir-ile Nâsır'ı [124a] helâk itdi. Ve vâlikesini cebren taht-ı nikâhına aldı. Kendü zu'mınca saltanata başladı. Lâkin Hâk Sübhânehû ve Te'âlâ harâm-zâdeyi mülk ü devlete lâıyık görmedi. Kabâyil-i 'Arab'dan bir kâbile kendüye muşallat olup bir fırsat-ile katl itdi. Bu kerre Yemen vilâyeti niçe günler hâkimsiz kalup, ümerâ ittifâkı ile Nâsır'ı vâlide-si Zübeyde Hâtun nâm Sultâne oldu. Ve nihâyetsiz hazîne cem' idüp, huṭbesin okutdı, sikkesün yürütdi. Cemî' beglere tağallüb kıldı. Lâkin ere varmak arzusu gönlünden gitmedi. Eyyûbîlerden biri Yemen'e gelse ânuñ taht-ı nikâhında olsam deyü yollar gözetdi. İttifâk ol esnalarda 'Âl-i Eyyûb'dan Süleymân bin Takıyü'd-dîn 'Ömer bin Şâhinşâh fakır u fâk-ile Mekke diyârına çıka geldi. Kendüyi bildürmege dahî havf idüp arka hammallığı ile me'âşî tedârigine muḳayyed [124b] oldu. Lâkin ümerâ-i 'aşr mezbûruñ haberin aldı. Mevsümi geldükde müstakîl âdemler gönderüp, Yemen'e getürtdi. Hemen ki, Süleymân şehre girdi. Teşne-i zülâl-i vişâl olan mezkûre âdem şalup Süleymân'ı divânına getürdi. Şekl ü şemâlini beğenüp, ta'zîm ü tekrîm-ile hıl'atler geyürüp, 'arûs-ı saltanatı tervîc ve kendü nefsinî tenkîh u tezvîc kıldı. Hâlâ ki ol nâdan bir bed-ḥaslet-i zâlim idügi 'ayân olup az zamânda Yemen ve 'Aden memleketlerini fenâyâ virdi. Zübeyde, mezkûre naşîhat ide ide 'aciz kaldı. 'Âkıbet kabil-i ıslâh değıl idüğini bilüp, Sultân-ı Mısr olan Melik 'Âdil'e bildürdi ki ol şehriyâr-ı kâmil, Zübeyde dedesinüñ 'ammisi idi. Hattâ bast-ı şekvâda; İnehû min Süleymâne⁴⁸⁴ âyetiyle nâmesini muşâddar itdi. Melik-i 'Âdil dahî ahvâl-i re'âyaya merḥamet idüp, oğlu Melik Mes'ûd [125a] Yemen hükûmetine gönderdi ki laḳâbı Aksis idi. Mezbûr Melik Mes'ûd hemen ki Yemen vilâyetine vardı. Süleymânı tutup kayd u bend-ile babasına gönderdi. Kendüsi saltanata muḳayyed oldu. Hâlâ ki, Süleymân'dan beter zâlim ḳopdı. Yılına var-

⁴⁸⁴ Neml Suresi, 27/30; ...O muhakkak ki Süleyman'dandır...

madan sekizyüz mikdârı mâl-dar bâzeranları öldürüp malların aldı. Ba‘dehû altı yüz on toktuz 619 (1222-1223) yılında kendüsi, hacc-ı şerîfe varup babasının sancagını halîfe sancagından ilerü yürüdüp edepsizlik itdi. Ve ikinci sene tekrâr leşker çeküp, Mekke-i Mükerrreme’ye vardı. Mekke şerîfi Seyyid Hasan bin Kâtâde’yi şıyup Mekke’yi feth eyledi. Babasının ve kendinün hutbesini iştirâk-ile okutdı. Halen ki bu evza’ına babasının hüsn-i rızası yoğ-idi. El-Kıssa: Mezbûr Aksis çokluk mu‘ammer olmayup, altıyüz yigirmi altı (626/1228-1229) sene-sinde [125b] fevt oldu. Meyyitinün mu‘allâda beyne’l-Müslimîn defni tahakkuk buldı. Şöyle mütekebbir ü cebbâr u fâşık u bed-gir-dâr idi ki, babasına Melik-i ‘Âdil lâıyık olduğı gibi, âña Melik-i Zâlim lakâbı her vechile sezâ-var idi. Pes, Eyyûbîlerün mülk-i Yemen’de ki müddet-i hükûmetleri, elli yıldan ziyâde oldu. Bu devletlerinün zevaline mezbûrun fışk u zulmi sebep oldu.

FAŞL OTUZBİRİNCİ

Türkmânlerün Mülk-i Mısr’daki zuhûr u devletleri ve ba‘de zamânın, gayre nakli hükûmetleridür.

Altıyüzelli iki 652 (1254-1255) târîhinde ki Tatar leşkeri Bağdâd’a zafer buldı. Etrâf-ı memâlikdeki pâdişâhlara küllî korku düşmeg-ile Melik Eşref tıfl-ı sağırdur deyü, ümerâ-i devlet Melikü’l-Mu‘iz Aybek’ün saltanatında müttefik oldu. Hemen ki, Aybek Mısr’da Sultân kılındı. Kendüsi kul cinsinden olmağ-ıla müşterâ kullara rağbet idüp, [126a] Çerkesiyü’l-aşl vâfir kullar idindi. ‘Âkıbet; ol nâ-cinsler iltifâtı hazm idemeyüp mezbûra ‘isyan itdiler. Düşman alayı gibi saf bağlayup savaşıdılar. Başbuğları olan Aqtay’ı nâm hâyini öldürdi. Mâ-‘adâsını münhezim kıldı. Ve mezbûr Aktay’ın ‘avratı hüsn-dâr olmağ-ıla âña dahî nikâh itdi. Pes, sabıkan Mısr saltanatından ma‘zûle olup, kendinün taht-ı nikâhında olan Şecerü’d-dürr bu huşûşa ‘arlandı. Bir gün hammâmda fırsatın düşürüp, hâdimlerine Aybek’i boğdurdı. Zamân-ı saltanatı tamâm beş yıl olmuş bulundu. Ba‘dehû oğlu Melik Manşûr Nûre’d-dîn tahta geçdi. Müdebbir-i memleketi Seyfe’d-dîn Kıtuz oldu. Lâkin iki buçuk yıl hükûmetden sonra şabîdür deyü, ‘azl olundu. Vekîli Melik Muzafer Kıtuz’dan bey‘at kılındı ki, merhûm Melik Şâlih

kullarından [126b] idi. Bir yıl miqdarı hükûmet itdükden sonra yine kul cinsinden Melik Tâhir Baybars ânı katl itdi. Tahta geçüp hükûmete başladı. On yedi yıldan ziyâde 'adâlet-ile saltanatdan sonra fevt olup, yerine oğlu Melik Sa'îd Muhammed Berke Hân, hâkim oldu. İki yıl miqdâr-ı hükûmetden sonra 'azeltü nefsi deyü Kerek'e gitdi. Yerine karındaşı Melik 'Âdil Selâmîş saltanat itdi. Lâkin yedi yaşında iken cülûs idüp Emîr Kılavun atabeği ve vezîri ta'yîn olunmağın altı aydan sonra mezbûri hal' u 'azl eyledi. Melik Mansûr Kılavun tahta geçüp on bir yıl üç ay saltanat itdi. Ba'dehû oğlu Melik Eşref Hâlîl, Sultân-ı Mısr oldu. Üç yıl iki ay hükûmetden sonra katl olunup karındaşı Melikü'n-Nâsır Muhammed tokuz yaşında tahta geçdi. Lâkin bir yıl sonra 'azl [127a] olunup kul cinsinden Melik 'Âdil Ketboğa iki yıldan ziyâdece hükûmetden sonra 'azl olunup yerine kul kısmından Melik Mansûr Lâçin hâkim oldu. Lâkin iki yıldan ziyâdece zamân mürûr itdükden bir gice kullarından biri mezbûr nâmaz kılar iken şehîd eyledi. Andan sonra sâbıkâ hükûmetden 'azl olunan Melik Nâsır Muhammed getirilüp tahta geçirildi ki, ikinci cülûsında sinni ondörde varımış-idi. Pes, bu kerre on yıl dahî saltanat itdükden sonra bir gün bir huşûşa incinüp 'azeltü nefsi dedi. Ben Kerek hükûmetine kana'at itdüm siz kendinize bir Sultân bulun deyü Kerek Kal'ası'na gitdi. Bu kerre Mülk-i Mısr'a Kılavun kullarından Melik Mansûr Baybars Çaşnigîr mâlik oldu. Bir yıl miqdârı hükûmetden sonra, sabıkâ ferağat iden Melikü'n-Nâsır Kerek'den leşker çeküp, Şâm'a vardı. [127b] Hama ve Şâm ve Trablus hâkimleri yanına koşulup Mısr'a yöneldi. Lâkin Gâzze'ye geldiği gibi Baybars tıydı. Beytü'l-mâl yanına alup tevâbi' ile Sa'îd vilâyetine gitdi. Vaktâ ki, Melik Nâsır Muhammed üçüncü def'a yine tahta geçdi. Baybars'ın ardınca 'asker göndertip getürtdi. Beytü'l mâlî tamâmen alup kendüyi hâbse urdı. Bu def'a kırk dört buçuk yıl saltanat idüp, fevt oldu. Ardınca Muhammed ve İbrâhîm ve Ahmed ve Ebûbekr ve Küçük ve İsmâ'îl ve Yûsuf ve Şa'bân ve Şâlih ve Ramazân ve Hacı ve Hasan ve Hüseyin nâm on üç oğlu kaldı. Matbahında rûz-merre otuz altı biñ rıtl et bişerdi. Ba'dehû oğlu Melik Mansûr Ebûbekr pâdişâh oldu. İki aydan sonra hal' u 'azl olunup yerine karındaşı Melik Eşref Küçük tahta geçdi. Lâkin altı aydan sonra [128a] tıfıdur deyü kaldurup yeri âher bürâderi Melik Nâsır Ahmed'e lâyıq görüldi. Hâla ki iki

buçuk aydan sonra katl olunup, karındaşı oğlu Melik Mansûr Muhammed iki yıl üç ay aldı virdi. 'Âkıbet ol dahî hal' olunup 'ammisi oğlu Melik Eşref Şa'bân hâkim-i Mısr oldu. Egerçi ki, muhibb-i 'ulema vü şulehâ, zâhid ü 'âbid pâdişâh idi. Lâkin cemî' mâla râğbet ü hâris olmağın begler kendüden nefret idüp, on yıldan ziyâde saltanatdan sonra katl olunmuş-idi. Ba'dehû oğlu Melik Mansûr 'Alî sekiz yaşında tahta geçti. Bir buçuk yıldan ziyâdece zamân geçdükden sonra 'azl olunup yerine karındaşı oğlu Melik Şâlih Hacı Şehriyâr oldu. Lâkin bir buçuk yıldan sonra bu dahî, hâl' olunup, mülk ü devletleri Çerâkise'ye nakl itdi. Ya'nîki, Selâtin-i Etrâk'den yigirmibeş hâkim-i [128b] büzürgvâr, tekmi'l-i kuvvet u iktidâr idüp cem'an yüz otuz dört yıl saltanat etmişler iken mülkleri elinden çıktı. Zevâl-i devletlerine sebeb; nâ-cins akılsuz kullara i'tibâr u iltifât idüp kendüleri anlara mağlûb itdüklerinden ve iki de bir de etfâli tahta geçürüp, 'akabince 'azline dikkât idüp, tecdîd-i mülûke 'askerûn yüzini gözini öğretmelerinden oldu.

FAŞL OTUZ İKİNCİ

Çerkesîleriñ Mülk-i Mısr'da saltanatları ve ba'de Selâtin-i 'Âl-i 'Osmân'a nakl iden devletleri şerhindedür.

Etrâk'den çâk sonra Sultân olan Melik Şâlih Zeyne'd-dîn Hacı on yaşında tahta geçüp Emîr-i Kebîr Berkuş Çerkes ki lalası ve müdebbir meliki olmuş-idi. 'Umûmen Çerâkise âña tâbî' olup, küllî kuvvet ü iktidâr bulmağın, hicretûn yedi yüz seksen dört 784 (1382-1383) senesinde ol vezir-i pür tez-vîr velî ni'meti olan maḥdûmı hal' kıldı. Çerkesler kuvveti ile sikke [129a] ve huṭbeyi kendü nâmına idüp, Melik Zâhir, Ebû Sa'îd Berkuş laḳâbı ile pâdişâh oldu. Lâkin kerîm ü keşîrû'l-iḥsân ve bahadır u şüce'ân olmağın, halk-ı âlem kendüye muhibb oldu. Her hafta cum'a günlerinde bi'z-zât dîvân idüp, ehl-i şer'i getürdüp, fuḳârânûn mesâlihini görür-idi. Bu tarîk-ıla altı yıl sekiz ay saltanat itdi. Fe lâ cerem bir leşker-i 'azîm-ile sabıka saltanatdan hâlî kılduğı Melik Şâlih Hacı üstine geldi. Berkuş'uñ 'askeri münhezim olup kendüsi gaybet eyledi. Lâkin on ay miḳdârı hükûmetden sonra Berkuş yine Mısr'a geldi. Ümerâ ol Melik-i Mansûr'ı 'azl idüp, yine saltanatı, şâniyen Melik Zâhir Berkuş'a muḳarrer kılındı. Bu ker-

re dahî tokuz buçuk yıl saltanat itdi. Evvel ki hükûmeti ile on altı yıl hükûmet idüp fevt oldı. Andan şofra oğlu [129b] Melikü'n-Nâşır Feruḥ yedi yıla qarîb hükûmet itdükden şofra, Timur fitnesi ve Sultân Bâyezid Hân-ile cenk ü muharebesi işidilüp, ümerâ-'ı Mısr meyânına fetret düşdi. Melik Nâşır dahî, kimse cebr u ikrâh itmedin, ḳal'adan inüp gitdi. Ḳandalığı ma'lûm olmadı. Pes, qarındaşı Melik Mansûr 'Abdü'l-'Azîz iki aydan ziyâdece hükûmet kıldı. Andan şofra tekrâr Melik Nâşır Ferec çıka geldi. Niçe begleri öldürdi. Ba'dehû, Şâm hâkim-i Nevruz Hâfızî ve Şeyḥ Zâhirî hurûç itdiler. 'Âkıbet leşker birbirine düşüp, Melikü'n-Nâşır'dan nefretleri muḳarrer olup, evvel ü âhir on üç yıl üç ay saltanatdan şofra kendüyi ḳatl itdiler. Ba'dehû Müsta'in bi'llâh Ebu'l-Fazl 'Abbâsî ihtiyar olundı. Ümerânun [130a] ibrâmına bina'en beş ay miḳdârı hükûmet itdi. Ba'dehû kendü nefsinin ḳal' idüp saltanat-ı Mısr Melik Müebbed Ebu'n-Naşr Şeyḥ Zâhirî 'ye münâsib görüldi. Sekiz buçuk yıl hükûmetden şofra fevt olup yerine oğlu Melik Muzaffer Ebu's-Sa'âdât Ahmed vâlî oldı. Yedi aydan şofra 'azl olı-nup, yine ḳul cinsinden Melik Ebu'l-Feth Taṭar müstevlî oldı. Hâlâ ki mu'ammer olmayup yüz günden şofra vefât itdi. Ba'dehû oğlu Melik Şâlih Muḥammed bin Taṭar dört ay ve Melik Eşref pür-sipâh on altı yıl sekiz ay andan şofra mezbûrun oğlu Melik 'Azîz Cemâle'd-dîn dört ay ve Melik Zâhir Ebû Sa'id Çakmak on beş yıl saltanat itdi. Vefâtın-dan şofra oğlu Melik Mansûr 'Osmân cülûs idüp, iki ay gönlün eğledi. 'Âkıbet İskenderiyye'de ḳabs olı-nup yerine yine Memlûk kısmından Melik Eşref İnal cülûs ḳılup, sekiz yıl iki ay aldı virdi. Ba'dehû oğlu [130b] Melik Mü'eyyed Ebu'l-Feth Ahmed beş ay hükûmet idüp ḳal' olundı. Yerine ḳul cinsinden Melik Zâhir ḥoş-ḳadem cülûs idüp, altı bu-çuk yıl saltanat eyledi. Ba'dehû, Melik Zâhir Timurboğa iki aya qarîb ḥâkimlendi. Lâkin kendü sarâyında olanlara bile ḥukmî nâfiz olmadı. Âhir, Melik Ḥayir Beg bir gün bir gice sultân nâmına oldı. Hâlen ki, düş görmişe dönüp, ḳal'-ile ḳabse uruldu. Yerine Melik Eşref Ḳayıtbay ki ḥıtâmü'l-mülûk şâhib-i ḥayr-'adalet-i sülûk anılmışdur. Otuz yıla qarîb padişâhlık itdi. Vefâtından şofra taḥt-ı saltanatı oğlu Melik Nâşır Muḥammed'e lâyıḳ görüldi. İki yıl iki ay hükûmetden şofra dayısı Ḳansu kendüyi ḳatl itdürdi. Andan şofra mezbûr Melik Zâhir Ḳansu bir yıl tokuz ay hükûmetden şofra ḳal' u 'azl olı-nup yerine Melik Eşref

Canbay cülûs itdi. Dört [131a] aydan sonra katl olunup Melik Eşref Kânsu Gavri ki, pâdişâh-ı melik-i Rûm ve 'Arab ve 'Acem a'nî bihi Sultân Selîm Hân-ı muhterem Hazretlerine karşı turup, Merc-i Dâbık-ı Haleb'de cenk eyleyüp, münhezim ü maqtûl olan Kânsu Gavri'dür. On altı yıla karîb saltanatdan sonra katl olunmuşdur. Bundan sonra ümerâ-ı Mısr Tomanbay nâm Çerkes'i pâdişâh itmişlerdür. Lâkin, şahib-kırân-ı 'azîm sâbıku'z-zıkr Sultân Selîm, Kânsu Gavri inhizâmında, Haleb ve Şâm'ı fetih idüp der 'akeb Mısr'a gelüp, mezbûr Tomanbay'ı şarf-ı maqdûr-ıla karşı turup ceng ü cidâl kılundukda, mezbûr Tomanbay tutulup şalb olunup, diyâr-ı Mısr cümle muzâfâtı ile hicretüñ tokzyüz yigirmi iki 922 (1516) târîhinde ol pâdişâh-ı encüm-sipâhuñ memâli-kine zamîme olmuşdur. Ya'ni ki işbu te'lîf-i latîf [131b] tarihine dek Selâtin-i 'Âl-i 'Osmân'ın beglerbegleri taşarrufundadır. Pes, zümre-i Çerâkis'den yigirmi dört kimesne taht-ı Mısr'a cülûs etmişdür. Ve müddet-i hükûmetleri cem'an yüz otuz sekiz yıla yetmişdür. Emmâ zevâl-i mülk-i devletlerine sebep: Ol zümre ulularının küfrânü'n-ni'meliği ve ehl-i İslâm'dan geçinür-iken kefare-i Çerkes vilâyetlerine evlâdlarını gönderdikleri ve mezbûr Kânsu Gavri, Sultân Selîm-i merhûm-ıla ata oğlu mu'âmelerin ider-iken har lâ yefham gibi bilmezlik-ile çul altından depüp, ehl-i rafz ve ilhâd cânibine meyl itdügüdür ki, nakz-ı 'ahd gibi fi'l-i şenî 'âkıbet ânı başdan çıkardı. Ve memleketini ve akribâ vü ta'allukâtını kırdırıp kanlarını kara topraklara kardı. Haddini bilme-yüp, tağaddî ve tecâvüz itdüğüün baş u cânı ve cümle mâlik ü hânâmânı seylâb-ı [132a] tîg-ı kahr-ı pâdişâhî ile garq-ı âb u nâ-yâb kılındı.

TEZYÎL

Sa'âdet-sebîl-i Saltanat-ı 'Osmânî tafşîlidir.

İşbu kitâb ki Füsûl-i Hall ü Akd ile müsemmâdur. Mine'l-ibtida ile'l-intihâ beyân olunan mülûk ki, ekseri hîle vü hud'a tarîkından sebîl-i hükûmete sülûk etmişdür. Âña binâ'en çâk zamân geçmedin mülk ü devletleri bî-gânelere gitmişdür. Emmâ Selâtin-i 'Âl-i 'Osmân anlar gibi zühûr etmemişdür. Ya'nî ki, bu zümre-i hamîdeden bir ferd hîle vü hud'a semtinden devlete yetmemişdür. Belki her biri cihâd u gazâ tarîkına sülûk idüp saltanat eylemişdür. Ehl-i İslâm'dan olan hükâmûñ

memleketlerini alıp kendülerine ve vârişlerini ağlatmak birine müyes-ser olmamışdır. Bâ'ış budur ki devletleri pâyidâr ve memleketleri ber-karâr ve miknet ü kuvvetleri gıtdükçe izdiyâd-ile zâhîr ü âşîkârdur. Müslimîn 'ıdâdında [132b] tutulup ülkeleri alınan Evlâd-ı Karaman ve gayriler ki vardur. Defe'ât-ile nakz-ı 'ahd idüp müslümanlara cevır ü cefâlarına binâen memleketleri alınmağa her biri sezâ-vâr dur ki 'an karîb hâtimedde cümlesi tafşîl olunur. Katl ü redde istihkâklarına cihet-den idtigi bilinür. Ve bi'l-cümle İstanbul fatihî Ebu'l-Feth Sultân Meh-med Hân vezîr-i a'zâmı Maḥmûd Paşa'yı kâr-dân ile ki ḥüsn-i tedbîr idüp bir kânûn-ı kâdîm vaz' etmişlerdür ki, evvel zamânda geçen pâ-dişâhlar ol semte gitmemişlerdür. Belki ol kânûnuñ hayâl ü taşavvurı tarîkına bile yetmemişlerdür. Vaktâ ki mühimmâtı kânûn görüldi yerlü yerine her nesne vaz' olundu. Ba'dehû Sultân Mehmed merḥûm vezîr-i merkûmdan sordı. 'İyâzen bi'llâh bu kânûn ri'âyetinden soñra mülki-müze zevâl ne veçhile ihtimâldür deyü sü'âl kıldı. [133a] Maḥmûd Paşa daḥî cevâbında bî zevâl ancak mülk-i melik müte'âldür. Lâkın selâṭîn za'ıfı'l-hâl meyânında carî olan yol tarîkda bizüm kōdığımız kânûnda eşbet ü muhkemi yokdur. Nihâyet yine bu istihkâm ile iki ci-hetden zevâl-i mülk ü devlet ihtimâli muḥarrerdür. Birisi: Evlâd-ı kirâ-mıñuzdan bir pâdişâh gelüp, kânûnı ri'âyet etmemek. Yâ'nî ki kânûn ne imiş, ben virdüm kânûn oldu demek cihetindedür. İkincisi: 'Aske-rimüz meyânına ecnebî karışup kul tâ'ifesine ihtilâl virmek tarîkındandur dimiş idi. Sultân Mehmed merḥûm daḥî, vezîri mezbûruñ bu kelimâtını beğenüp; gerçek dirsün deyü, tahsîn etmiş-idi. Pes, Devlet-i 'Osmâniyye ki hicretüñ yediyüz 700z (1300-1301) senesinden berü, ber-karâr idi. Li'llâh ḥamd yıldan yıla şevket ü izdiyâd-ile nümüv-dâr idi. Lâkin sûr-i hümayûn [133b] yılından berü ki, toḡzyüz toḡsan 990 (1582) tarihîdür. Evvelâ; kul arasına ecnebî karışdı. Yeñiçeri ocağından kavî bir tarîk yoḡ iken luṭf u kerem 'add olınup sûr-ı hümayûnda İstanbul degşürmesine ruḥşat virileli ol tarîk tamâm muḥtel oldu. İçlerinde tama'u ḥıyânet cidden câyiz olmuş degül iken yankunlar oldukça ol ocaḡ halkı müslümanların mal ü menâlini küffâr rızkı gibi ḡanîmet nâmına yağmalamağa hırs u tama'ları ta'ayyün buldı. İçlerine karışan yolsuzlardan göre göre yolu tarîkı ile gelenler daḥî irtikâb ider oldu. Ba'dehû bölük kitâbetleri ve ḡazîne küttâbının manşıbları irtişâ-yla

virülmege ruḥṣat virileli ehl-i kâlem zümresi ‘umûmen ḥıyânet ider oldu. Ba‘zı ḥayr endîşeler kendülere naşîḥat [134a] itdükce, rüşvet vir-düğümüz akçe toḡruluḡ-ıla ḥâsıl olmaz. Eller bizden alduḡı gibi, biz de muḥtâclardan almayınca bazarımızda nef‘ u fâyide taḥakkuk bul-maz didükleri ta‘ayyün buldı, Re’s-i elfden berü ḥod şerm ü ḥicâbları gitdi. Zehr-i kâtil-i irtişâ ehl-i timâruñ ‘öşri maḥşûli gibi ḥalâl ‘add olunmak mertebesine vardı. Muḥaṣṣal-ı kelâm her ṭarîk muḥtel oldu. ‘İyâzen bi‘llâh zevâl-i mülk ü devletden ḥavf ü ihtiyât, kibâr u sigâra lâzım geldi. Aña binâ‘en ḥayr ḥâhı dîn ü devlet olup, ‘İzzetlü pâdişâh-ı cihânuñ ve vâlide-i ‘azîzeleri olan, ‘afife-i sa‘âdet nişânuñ ni‘met-i iḥsânı ile merâtib-i kat‘in etmiş, mevâli-yi ‘ızâmdan berü ve muḥıkk u munşif olan meşâyiḡ-i kirâmuñ bir ḥayr-endîşe-i şadâkat mü‘essiri bu aḥkâra vâfir minnet eylemeḡe [134b] bu bâbda sükûtumuz küfrâ-nü’n-ni‘meligimüzi mûcibdür. Elbette tevârîḥden ma‘lumuñuz olan aḥvâli yazup bir risâle etmeñüz vâcibdür deyü söylemek-ile ızhâr-ı ḥaḡ içün bu risâle‘i te‘lîf eyledüm. Sebeb-i zevâl-i mülk ü devlet olan mad-deleri ḥaḡıḡatı ile tetebbu‘ idüp lisân-ı kâleme alup söyledim. Ol Allâh Te‘ala ki, vâhid-i muṭlaḡdur. ‘Âlemi yokdan var itdüḡi muḥaḡḡakdur. Ânuñ kibriyâsı ḥaḡḡıçün murâdum ızhâr ı ḥaḡ itmekdür. Ve ol iltimâs iden ‘azîzlerüñ ḥatırlarını ri‘âyet. idüp gözetmekdür. Fe-emmâ bolayki Ḥudâ-yı yektâ, manzûr-ı pâdişâhî olmasını müyesser ide. Ya‘nî ki faşl faşl okıyup maẓmûn ile ‘amel etmelerini muḡadder ide. Yümnuhû ve keremuhû.

HÂTİME

Vilâyet-i Rûm’da ba‘zı mülûküñ zikrindedür.

Ḥafî olmaya ki, ḥâlâ Anaṭolı vilâyetinde meşhûr olan; Vilâyet-i Karaman ve Germiyân ve Şaruḡân [135a] ve Ḥamid-ili ve Teke-ili ve Karesi-ili ve Ṭurgud-ili ve Zü’l-Kadr’lü ve Kızıl Aḡmed’lü ve Ebnâ-i Ramazân memleketleri ve Aydın ve Menteşe ve İzmîroḡlı ve Sivâs şâḡibi Kâḡî Burhâne’d-dîn vilâyetleri ki, bi‘l-fi‘l memâlik-i ḡusrevâ-neye cümlesi dâḡildür. Lâkin ol ḡâkimleri ne ṭarîk-ıla zuḡûr itdükleri ve kendüler ebnâ-i mülûkden midür? Yoksa ḡâricden mi dür? Kimse-nüñ ma‘lûmı degildür. İmdi, târîḡ-i hicretüñ altıyüz altmışaltı 666

(1267-1268) târîhinde ki, Keyhüsrev bin Kılıç Arslan, pâdişâh-ı Mülk-i Yûnân idi. Ol 'aşrda Karamanoğlu Mehmed Beg hürûc idüp Konya'yı aldı. Ya'nî ki, Sultân 'Alâe'd-dîn zamânında Etrâk tâyifesi, Tatar kavmi şerrinden kaçup Ermenek civârında yerleşmişler. Ya'nî ki, vilâyetiyle ol kal'a Varsak keferesi zabtında iken, anlar ânı feth idüp içine sığınmışlar idi. Pes, ol tâ'ifenün Nûre Sofî [135b] nâm bir bellü başlusu var idi. En büyük oğluna Karaman dirler-idi. Bir gün panayırdan cem' olunup küffâr ansızun basdı. Ve cümlesini kılıçdan geçirüp anlaruñ libâslarını tevâbi'ina geydürdi. Ahşam karanusunda panayırdan gelür küffâr üslûbında kal'aya koyulup bu hîle-i eyleyüp Ermenek Hîsârı'nı aldı. Ba'dehû Nûre Sofî oğlu Karaman'a iletüp, bu hîdmetini beyân idüp, Sultân 'Alâe'd-dîn'ün elin öpdürdi. Ol dahî, aferin idüp hil'atledi. Ve kılıç kuşadup Ermenek Sancağı'nı Karaman'a virdi. Gâh anda gâh Taşili'nde sâkin olup ba'de zamânin eceli gelüp Karaman fevt olup, oğlu Mehmed Beg babası yerine geçdi. Niçe rüzgârdan soñra, Sultân-ı Mısr Rûm'a gelmek fetreti vukû' buldı. Mezbûr Mehmed Beg, Cemri Hâricî nâm şahşı vezîr idindi. Ve ol [136a] fetret içinde Konya'yı alup, Keyhüsrev'i vilâyetinden sürdi, çıkardı. Lâkin mezbûr Keyhüsrev'ün şâhibi Şemse'd-dîn Cüveynî nâm vezîri leşker çeküp Karamanoğlını sıdı. Kendüyi ve vezîrini tutup öldürdi. Ya'nî ki altıyüz yetmiş yedi 677 (1278-1279) târîhinde mezbûre bu nuşret müyesser olup Karamanoğlunuñ beşikde Maḥmûd nâm bir oğlu kaldı. Büyüdükde ol dahî Ermenek'e beg oldu. Âḥir yediyüz yedi 707 (1307-1308) senesinde ol dahî fevt olup ânuñ dahî yerine Yaḥşî nâm oğlu, ba'dehû mezbûruñ Süleymân nâm qarındaşı ḥâkim oldu. Hattâ Karamânîler imzalarında Bedriyyi yazdukları ol Maḥmûd'a intisaplarına binâ'endür deyü müverriḥîn yazmışlardır. Emmâ Târîḥ-i Melik Mü'eyyed'de Nure Sofî Ermeniyü'1-aşl bir şahış iken Müslüman [136b] olup, sofıyyûn tarîkına sülûk itdi. Ba'dehû zühd ü şalâḥ-ile nâm-dâr olmağın, ekşer ḥalk kendüden bey'at eyledi ve Mezbûruñ Karaman nâm bir oğlu kopdı. Gidererek Sultân 'Alâe'd-dîn'e mîr-âḥur oldu. Pes, Nûre Sofî bir zamân Varsak vilâyetinde sâkin olup Silifke Kal'ası henüz küffâr elinde iken zâbiṭi ile dostlaşup gâhi kal'aya girür çıkar maḥbûlesi olmağın bir gün müridleri ile ittifâk idüp, kal'aya girdi. Bu fırsat-ile ḥâkimini öldürüp, Silifke'yi feth itdi. Sultân 'Alâe'd-dîn ḥazlar idüp, oğlu Karaman'a Si-

lifke hükûmetini viridi. Min ba'd, nereyi feth idince kendinüñ olsun deyü temessük gönderdi. Ol dahî bahadırlar-ile şöhret bulup, niçe yerler feth itdi. [137a] Giderek Sultân 'Alâe'd-dîn Lârende'yi ânuñ sancağına zamîme kıldı. Ba'zılar kavlince güyegü dahî idindi. Sonra 'Âl-i Selçûk münkariz olduğda Emîr-i Karaman sâ'ir beglere başbuğ gibi olup Konya'yı pâ-yı taht idindi. Ve huṭbesini ve şikkesini yürüdüp, kâm-rân oldı. Ba'de zamânin kendüsi ki vefât eyledi. Oğlu 'Alâe'd-dîn babası yerine cülûs kıldı. Emmâ, evâyıl-i hâlinde ümerâdan, Hamza Beg bin Fîruz Beg 'arz idüp, Teke-ili fethinde yoldaşlukda bulunduğun bildürmegin, Sultân Murâd-ı kadîm kendüye Rûm ilinde Şofya sancağını virmiş-idi. Hattâ hemşîresini taht-ı nikâh-ı hümayunına almış-idi. El-Kıssa: Mezbûr 'Alâe'd-dîn ba'dehû, şahib-i şikke ve huṭbe olduğça ki, babası tarîkını tutup nakz-ı 'ahde başladı. Yediyüz [137b] toḡsan iki 792 (1389-1390) târîhinde Yıldırım Bâyezid Hân ânuñ üzerine vardı. Esnâ-i cenkde münhezim idüp tutdı. Ve siyâsetini Timurtaş Beg'e ıṣmarlayup ḡaḡkıdan gelindi. Oğulları Mehmed ve Muṣtafâ habs-ile Bursa'ya gönderildi ve memâlikinden Konya ve Akṣarây ve Kayṣariye feth olundu. El-Kıssa: On iki yıl habs çekdükden ṣoñra yine teraḡhûm olunup Muḡammed bin 'Alî habsden ıtlâk ile mülk-i mevrûṣi erzânî görüldi. Lâkin teg ṭurmadı. Sultân Mehmed bin Bâyezid Hân karındaṣı Sultân Mûsâ ile Rûm ilinde muḡâbil olduğda müfsid-i mezbûr, fırsatdur deyü Konya üzerine geldi. Mir-livâ olan 'Abdullah Beg a'yân-ı vilâyet ittifaḡ-ile karşı çıkup 'askerini sıyup kendüyi ve Muṣtafâ nâm oḡlını esîr itdiler. Lâkin der-i devlete geldüklerinden ṣoñra 'ulemâ [138a] iltimâsı ile min ba'd 'ısyân itmemek üzre ṣalu virdiler. Ba'de ol vefât itdi. Mülk-i mevrûṣi oḡlı İbrâhîm Beg'e yetdi. Bu zümrenüñ 'âdil ü 'aḡîli olmaḡın sekizyüz yigirmi beṣ 825 (1421-1422) yılından altmış toḡuz 869 (1464-1465) târîhine dek kırḡ dört yıl aldı viridi. Ol dahî fevt olup, altı evlâdınüñ büyüḡi İṣḡaḡ Beg ḡâkim oldı. Sâयर evlâdına der-ḡâh-ı 'âlî müteferriḡalıḡı virildi. Ba'dehû der-i devletden 'asker koṣulmaḡ-ıla işḡâle münhezim olup, Hükûmet-i Yunan bürâderi Pîr Aḡmed Beg'e teveccüh kıldı. Ve bi'l-cümle Evlâd-ı Karaman 'ahdlerine ṭurmayup, 'Âl-i 'Oṣmân'dan kız alup ve kendüler anlara kız virüp ülfet üzre iken hemen ki, pâdiṣâh-ı İṣlâm küffâr-ile ḡazâyâ gider-idi. Anlar teg ṭurmayup, fesâd u ṣenâ'at ider-idi. Niçe niçe ele ge-

türdiler. Yine öldürmeyüp, [138b] ‘ahd ü lütf-ıla şalıvırdiler. Vaktâ ki, İstanbul fatihi Sultân Mehmed zamânı oldu. ‘Umûmen vilâyetleri feth u zabt olundu. Nakz-ı ‘ahd idüp, müslümanlar kılıç çekmeleri, zevâl-i mülk-i devletlerine sebep oldu. Fe-emmâ Aydın vilâyeti ve Şaruhan memleketi ve Germiyân nahiyeleri ve Hamid-ili ve Turgud tarafı ve İzmir cânibi ve Teke-ili ve Karesi cânibleri ve Menteşe vilâyeti, yediyüz 700 (1300/1301) târîhindeki Sultân Gıyâse’-d-dîn katl olundu. Ardınca evlâdı kalmamağın bu zıkr olunan begler vilâyetlü vilâyetini korıdup, İstiklâl üzre hutbelirin okıdup hâkimler oldılar. Lâkin teg turmayup birbirlerinin üstine gelüp, ehl-i İslâm’a kılıç çekdiklerine binâ’en kuttâ-ı tarîk iden harâmîler hükmindedür deyü ‘ulemâ fetvâ virmegin üzerlerine varılup, memleketleri [139a] alındı. Ba’zısı hüsn-i ihtiyârı ile teslim idüp hâline münasib re’âyet kılındı. İle’l-ân ol memleketler ol begler nâmı ile anıldı, kaldı. Fe-emmâ, hâkim-i Sivâs olan Kâdî Burhâne’-d-dîn bir ehl-i ılm ve şahib-i tedbîr olmağın ol yerlere hükmi idüp, Sivâs’ı dârü’l-mülk idindi. Ve Zü’l-Kadroğlı ile karâbet kesb idüp, oğluna kızını virdi. Ve kendüsi öldükde, bir küçük oğlı kalmağın ehl-i memleket hüsn-i tedbîr idüp vilâyeti Yıldırım Bâyezid Hân’a virdi. Fe-emmâ Erzincan hâkimi Taharten Beg, merhûm Sultân Eratna evlâdındandır, yediyüz otuz altı 736 (1335-1336) târîhinde Âzerbaycân Sultânı olan Sultân Muhammed bin Yolkutluk bin İltemur bin Anbarcı bin Mengü Timur bin Hülâgu, vilâyeti Rûm’a hâkim göndermişdür. Ol zamânun hâkimleri [139b] serhad vilâyetleri zabt idenlerün şahib-i şikke vü hutbe olmasına ruhsat virüp, ancak kendülerün nâmı hutbede evvel anılmağ ‘âdet olmağın mezbûr Sultân Eratna gelüp Kayseriyye’yi pây-ı taht idünüp, yediyüzelli üç 753 (1552-1553) târîhine dek hükûmet itdi. Ba’dehû, oğlı Sultân Mehmed bin Eratna şehri-yar olup altmışyedi 767 (1365-1366) yılına dek aldı virdi. Andan sonra oğlı Sultân ‘Âlâe’-d-dîn hâkim olup seksen iki 782 (1380-1381) hudûdına dek ol dahî saltanat eyledi, ki mezbûr Eratna ve Mehmed ve ve Eratna’nuñ zevcesi Sivla Paşa nâm Hâtun Kayseriy’ye şehrinün küffârında bir mürehham binâ altında medfûnlardur. Bu hakîr ya’nî mü’ellif ‘Âlî şehir-i Kayseriyye’de mîr-livâ iken ziyâret itdüm. Ba’dehû Târîh-i Ravzatü’s-Şafâ [140a] da mahallini bulup gûvrına yetdüm. Ba’zı, Türkî tevârîhde Aţana Beg deyü gâlat yazdukları zıkrı sebk

iden merhûm Eratna'dur. Ma'nâsı, Nevâ Dili'ni tetebbu' ile bilinür ma'kûlesidür. Pes, Erzincan hâkimi Taharten anlaruñ evlâdındandır. Ya'nî ki, bürâder-zâdesidür deyü yazılmışdur. Sâyir mülk-i mevrûsı elinden alınup, gide gide ancak ol nahiye kalmış-idi. Ol dahî re'âyası-nuñ talebine binâ'en Yıldırım Hân zamânında feth olunmış-idi. Emmâ 'Âl-i İsfendiyâr ki Kızıl Ahmed'lü dahî denilmişdi. Nesebimiz ceddimiz olan 'âlemdar Benî Hâlid bin Velîd Hazretlerine çıkar da'vâsın iderler. Yıldırım Hân zamânında Kötürüm Bâyezid nâm emîr-i kebîr Kaşamonı pâ-yı tahtına oturup, Gevre ve Sinop vilâyetlerine ve ol etrâfdaki memleketlere hüküm ider-idi. Huṭbe [140b] vü şikkesi câri olmağın hattâ Sultân Murâd kızını alup, iltifât etmiş-idi. Kendiden sonra evlâdı, Kızıl Ahmed ve İsfendiyâr teg ṭurmayup gâh Karamanoğlu'na, gâh Zü'l-Kadr'lüye haber gönderip, memâlik-i mahrûseye zarâr kaşdından hâlî olmamağın ve İsfendiyâr oğlu Kızıl Ahmed, Tebrîz sultânı Uzun Hasan yanına varup igvâ vü izlâl semtin ṭutmağın, Ebu'l-feth Gâzî Sultân Mehmed Hân, sekizyüz altmış beş 865 (1460-1461) senesinde Kaşamonı ve Sinop fethi ile kâm-kâr oldu. Mebâdâ bu dahî firâr eyleye deyü, qarındaşı İsmâ'îl Beg Filipe'ye sürölüp, yarar ze'âmetler virildi. Ba'de zamânın, Sultân Süleymân Gâzî 'aşrında harem-i muhtereme alınup, hüsn-i ilifât-ile vezâret ve eyâlete lâ-yık görülen Vezîr Muştafa Paşa ve qarındaşı [141a] Şemsî Ahmed Paşa ve 'ammi-zâde-leri Hacı Ahmed Paşa ve Mûsâ Paşa, 'Âl-i İsfendiyâr'dan olmağ-ıla, bu deñlü ilifat olunmuşdur, İle'lân Bolu sancağı ocaklık tarîk-ile anlaruñ evlâdı taşarrufundadır. Fe-emmâ Ramazânlunuñ evvelleri Emîr Ahmed bin Ramazan nâm boy begi bir Türkmân'dür. Adana ve Sis ve Ayâs ve Payâs vilâyetlerine hicretüñ yediyüz seksen 780 (1378-1379) yılından hükûmet eyledi. Sekizyüz onçokuzuna 819 (1416-1417) dek aldı virdi. Fî nefsi'l-emr bir hâkim-i mühîb idi ki, sekizyüz üç 803 (1400-1401) târihinde küllî erlikler idüp, Haleb vilâyetine muşallat olan 'Arab leşkerini men'u def' itdi. Bu yüzden şecâ'at-ile iştihâr virmeğın Mısr Sultânı Melikü'n-Nâsır hezâr rağbet ü i'tibâr-ıla mezbûrun kızını alup, dâmâdı oldu. Emmâ kendüsi vefât itdükde, evlâdı birbirine [141b] düşüp, niçe rüzgâr cenk ü cidâlden hâlî olmadılar. 'Âkıbet, sekizyüz yigirmi birinde (821/1418) oğlu İbrâhîm bin Ahmed sâyirine gâlib olup, dört ay muhâsara ile Tarsus'ı alup zabṭ itdi. Bu gûne şecâ'a-

tı Sultân-ı Mısr'a ma'lûm olduğda Adana hükûmetini oğlu Hamza bin İbrâhîm cenâbına münâsib gördi. Ba'dehû 'Alî bin Ahmed dahî sonra Dümdâr Beg nâm, sekizyüz altmış altı 866 (1461-1462) de hükûmet kıldı. Ba'dehû Hasan Beg dahî sonra Gâzî Beg hükûmet itdi. Ânuñ dahî 'ömri âhir olduğda Dâvud bin İbrâhîm, sekizyüz seksen beş 885 (1480-1481) târîhinde Âmid vilâyetinde şehîd olunca hükûmet itdi. 'Âkıbet Hâlîl Beg nâm oğlu otuz dört yıl mütevâliyeten emânet eyledi. Ve bir def'a Turgud oğulları leşker çeküp üstine geldükde, beş biñ âdem-ile [142a] anlaruñ kırk beşbin 'askerini şıyup yedi ser-dârlarını bir uğurdan esîr kıldı. Âhir, toköz yüz onaltı, 916 (1510-1511) da fevt olup karındaşı Maḥmûd Beg yerine geçdi. Âbâ vü ecdâdı ekşeriyâ Sultân-ı Mısr cânibine intisâb etmiş iken mezbûr 'âkıl ü dâna olmağın, Selâtîn-i 'Âl-i 'Oşmân'a istinâd idüp evvelâ Sultân Bâyezid Hân'a şaniyen Sultân Selîm Hân'ı zî-şana 'arz-ı 'ubûdiyyet kıldı. Hattâ Mısr fethinde bulunup, uğur-ı hümâyunına şehîd oldı. Andan sonra Adana sancağı kırk biñ akçe-i za'îm nâmına iken, kırk kerre yüzbiñ hâs-ile Hâlîl Beg oğlu, Pîri Beg'e virildi. Hattâ kendüsi, re'âyayla murâd üzre alışsun, karındaşları emr-i hükûmetine ihtilâl virmesün deyü Kubâd ve Dâvud ve Korkud ve Maḥmûd [142b] nâm karındaşları, Kırk bin akçe ze'âmet-ile Rûm iline geçirüldi. Tâ Pîri Beg 'arz idüp gelsünler deyü recâ etmeyince Adana'ya gelmeleri münâsib görölmedi. Pes, Pîri Beg, toköz yüz yigirmi üç 923 (1517) senesinden kırk sekiz 948 (1541-1542) yılına dek yurdına vâlî oldı. Aḥkâm yazulduḡça cenâb-ı emâret-meâbla yazılup ilifât kılındı. Ba'de zamân bir def'a Karaman'a ve bir kerre Şâm-ı Şerîfe begler begi olup, def'i arzu kılduḡda, yine Adana sancağı virildi. 'Ömründe 'azl görmeyüp seneden seneye elli yük akçe hâşıl olur vilâyetine ta yetmiş dört 974 (1566-1567) hudûdunda vefât idince hükûmet itdi. Ba'dehû, Adana sancağı Derviş Beg nâm oğlına virildi. Bir sâlih u âbid nev-cüvân idi ki, evkât-ı hamsi babası cami'inde kılur-idi. Ve gayet-ile şayd u şikâra mâylil olmağın yıldan yıla toğanlar harcı on biñ [143a] siḡke filori şarf olunur-idi. Seḡâ vü keremde ḡod akrânınuñ ser-firâzı idi. Lâkin mu'ammer olmadı. Yetmiş yedi 977 (1569-1570) târîhinde fevt olup sancağı büyük bürâderi İbrâhîm Beg'e virildi. Ol dahî, ḡayli kerîm ü saḡî ve nimeti mebzûl mîr-i kebîr idi. Vaḡtâ ki, toḡsan dört 994 (1585-1586) senesinde fevt oldı. Eyaleti

Mehmed Beg nâm oğluna değdi. Şekl ü şemâyili maqbûl bir begdür. Emmâ, sehâ vü keremde cümle akrabâ kendüden yegdür. ‘Ale’l-ıhuşûş bin bir 1001 (1592-1593) tarihinde Mar‘aş’a, ba‘dehû Karaman’a beglerbegi dahî oldı. Lâkin az zamânda yine Adana sancağı ile i‘tila-i şân buldı. El-ân anda vâlidür. Zihn-i hâlisi, hüsn-i i‘tikâd-ile hâlidür. Emmâ Pîri Paşa merhûm karındaşı bir zamân İçili sancağı begi olan Kubâd Paşa Başra’ya, ba‘dehû Van’a beglerbegi oldı. [143b] Hattâ oğlu Süleymân Paşa dahî, Karaman ve Diyâr-ı Bekr ve Bağdâd’a mîr-i mîran gönderildi. Egerçi ki bir kaviyyü’l kalb hâkim idi. Lâkin gâyetde hod-rây ve kıtâl-i zâlim idi. Âhîr hubs şüretine binâ’ en kendü kulları katl eyledi. Ve bu merhûm maqtûlûñ Ahmed Paşa nâm karındaşı, Habeş’e beglerbegi olup, Habeş’e kulu eli ile katl olundu. El-ân mezbûr Süleymân Paşa’nuñ Ahmed nâm bir oğlu mîr-livâdur. El-Kışsa; Bunlaruñ ecdâdı müstakilen şahib-i şikke vü hutbe olmamışdur. Ancak gâh Mısr sultânına, gâh ‘Âl-i ‘Osmân’a intisâb idüp anlanruñ nâmına hutbe okuñdukdı dilinde kendü nâmları dahî mezbûr olmışdur. Dâyimü’l-evkât Karaman oğulları ile huşûşâ ki, Zü’l-Kadrlü begleri ile harb ü kıtâlden hâli olmazlar-idi. Emmâ ki, ümerâ-i Zü’l-Kadriye hâtimede zikr olunan mülûkûñ [144a] cümleden kudretlisü ve sikke ve hutbesinde şüphe olmayup pâdişâhâne deprenen şevketlüsüdür. Kendüleri kavlince nesepleri Nûşîrevân’a çıkar. Emmâ ki, ‘ukelâ-ı zurefâ el‘ilmü ‘inde’lîlâh cevâbı ile şihhatinde şüphe ider. Ya’nî ki Vilâyet-i Rûm hâkimi vefât idüp vârisi kalmadukda ‘ayân-ı vilâyet Nûşîrvân’a varmışlar, evlâdından birini hâkim recâ etmişler. Lâkin kendü oğlını virmemiş. Benüm evlâdum ancak bu cânîplerdeki memâlik-i ma’mûre hükûmetine vefâ ve kifâyet eyler dimiş. Ve illâ nâ-murâd gitmelerini mürüvvet görmeyüp, bir bürâder-zâdesini ol vilâyete gönderüp, emânetine nâmzet kılmış. Lâkin ânuñ dahî isimi ma’lûm degildür. El-Kışsa: Bunlar dahî, Türkmân tâyifesinden olup, Elbistân ve Mar‘aş nevâhisinde mütemekkin olmuşlar. Giderek, Malatya [144b] ve ‘Ayntab ve Mar‘aş ve Elbistân ve ‘Azîr ve Harput ve Behisni ve Derende ve Kırşehir ve Kayşariyye ve Hışn-ı Manşûr ve Kal‘atü’r-Rûm ve Sis ve Kars ve Zamanî ve Gönderlü ve ‘Amîk Ovası nâm memleketlere şehriyâr olmuşlar. Ya’nîki, mâlikâne virilüp, şahib-i şikke vü hutbe olup, Türkmân kabâyili içinde haseb ü neseb-ile iştihâr bulmuşlar. Bu zümrenüñ evveli Karaca bin

Zü'l-Kadr'dür ki, hükûmet-i bisâta oturmuş, mesâlih-i Müslîmîn'i nizâm üze görmüş. Gâliba bu tâyife Sultân Eratna evlâdından, yediyüz seksen iki 782 (1380-1381) târîhinde nesli münkariiz olan Sultân 'Alâ'ed-dîn'den soñra ve ânuñ za'f-ı devleti eyyâmında hürûc etmişlerdür. Zîra ki, def'a-yi sâniyede hükûmet şadrına geçüp Qaraca'nuñ oğlu olan Hâlîl bin Qaraca yediyüz seksen üç 783 (1381-1382)'de 'Amîk Ovası'na varup muzaffer olup ve Elbistân hâkimi Mübârekşâh-ile [145a] savaşıp, evvelâ mağlub olmuş-iken gâlib gelüp, Mübârekşâh mezbûrı tutup Harput'ı dârü'l-mülk edinmesi, târîh cihetinden bu tahmînimize müvâfıkdur. Ve bi'l-cümle altı yıl emâret itdükden soñra oğlu Nâsire'd-dîn Muhammed bin Hâlîl şadrına geçdi. Hayli 'âkıl, mudâraya mayıl, devleti kâmil, hâkim-i 'âdil idi. Hüsni tedbîr ile Mısr sultânını dâmâd idindi. Ve bir kerre oğlu Sultân Murâd bin Mehmed Hân'a gönderdi. Sabikâ, feth idüp mutasarrıf iken yine hükâm-ı etrâf mu'âvenetleri-ile elinden alınan Qayşariyye fethine mu'âvenetlerini birce kıldı. Anlar dahî Tokat begini mu'âvin ta'yîn idüp, ol merâmı hâsıl oldu. Bu tarîk-ıla elli altı yıl beglik itdükden soñra yerine oğlu Süleymân bin Muhammed cülûs itdi. İki yıl mikdârı 'adâlet-ile hükûmet itdük den soñra, sekizyüz elli sekiz 858 (1454) târîhinde fevt oldu. Gâyet-ile semiz âdem olmağın iken feth ü fütûha hareket [145b] etmedi. Müddet-i 'ömri hob-rû 'avretler mülâ'abesi ile geçüp nolaydı kırk elliye dek menkûha kullanmağa ruşsat olaydı, deyü te'essüf ederek dünyâdan gitdi. Hâlâ ki, sarâyında kırk-bişik şalınmak vâkı' oldu. Ba'dehû, oğlu Melik Arslan bin Süleymân Mısr Sultânı ta'yîni ile babası yerine hâkim oldu. Oniki yıl hükûmetden soñra, Sultân-ı Mısr Harput sancağını andan alup Uzun Hasan'a viridi. Ol dahî, 'arlanup 'inâyet recâsına Mısr'a vardukda Cum'a nâmazın kılur-iken bir fedâyî hançer-ile şehîd itdi. Ya'nî ki, Mısr Sultânı olanlar za'f tedbîrlerinden Bâtînîler yolun tutanlar-idi. Katli sonunda evlâdından havf itdüklerini hufyeten ısmarlayup, fedâyilerine katl itdürdiler-idi. Hâlen ki, mülûkâne 'âdet degildir. Belki mülûkâne hareketdür. Ba'dehû mezbûr Arslan'ıñ karındaşı Şâh Budak, sultân-ı Mısr tarafından karındaşı yerine hâkim olundu. Berü cânibinde ise [146a] pâdişâh-ı Mülk-i Rûm diğerkbürâderi Şehsuvâr'a Elbistân'ı virmiş bulundu. Mâ-beynleri niçe yıllar cenk ü cidal-den hâli olmadı. Hattâ Şâh Budak'a mu'âvenet için Mısr leşkerini bir

def'a Şehsüvâr tamâmen telef eyledi. Ve yine bir def'a Şâh Budak Sultân-ı Mısr'dan leşker recâ idüp, karındaşı 'Alâü'd-devle'yi başup iki oğlını tutdı. Âhirine Şâh Budak Mısr'dan fevt olup, hesap zamânı hükûmeti yigirmi yıldan ziyâde bulundu. Emmâ mezbûr Şehsüvâr ibn-i Süleymân, Elbistân'a hükûmet ider iken, Derende Kâl'ası'nı dahî feth itdi. Anda hâkim olan Sultân-ı Mısr vekîlini öldürdi. Âhir Şeybek Düveydâr kendüyi ele getürüp mahbûsen Mısr'a gönderdi. Vardığı gibi şalb olundu. Gâyetde mü'eddib ü âkil âdem idi. Ve müddet-i hükûmeti altı yıl olmuş-idi. Ba'dehû [146b] karındaşı 'Alâü'd-devle bin Süleymân bunun lağâbı Bozkurd'dur. Sekizyüz seksen altı, 886 (1481-1482) da karındaşı Şâh Budak'ı münhezim itdükde, Sultân-ı Mısr'dan berat ve hil'at recâ eyleyüp virilmemegin bî-huzûr olup, Sultân-ı Rûm'a intisâb eyledi. Ve seksen toktuz 889 (1484) yılında Feyyâz bin Şâh Budak'ı tutup gözlerine mil çekdi. Ba'dehû Sis'i ve Trablus'ı aldı. Andan sonra bir huşûş için incinüp, pâdişâh-ı mülk-i Rûm'a tuğyan itdi. Ve toktuzyüz sekiz 908 (1502-1503) hudûdunda Tebrîz hâkimi bunun vilâyetine geldi. Mukaddemi şâhib-i hüsn ü cemâl, Beñlü Hâtun nâm kızını isteyüp virmedügiçün huşûmet kıldı. Ba'dehû, mezkûrei talebî bahânesi ile şâhib-i hurûc Şâh İsmâ'îl dahî geldi. Lâkin ânuñ 'askeri makhûr ve 'Alâü'd-devle leşker-i manşûr oldu. Ve toktuzyüz toktuz 909 (1503-1504) senesinde mezbûr 'Alâü'd-devle leşker çeküp cümle Diyâr-ı bekir vilâyetini feth idüp, üç sene mikdârı [147a] zabt u hükûmet i tdi. Ba'dehû Şâh İsmâ'îl gelüp, elinden aldı. Ve niçe evlâdı helâk olup, Şâhruh-ı A'mâ nâm bir yarar oğlu dahî telef oldu. Emmâ toktuzyüz yigirmi bir 921 (1515-1516) yılında, Sultân Selîm Hân Kızılbaş üzerine gider-iken 'Alâü'd-devle'nün oğulları 'asker-i manşûrun ba'zı zâhîre yüklerin yağmaladılar. Ya'nî ki kutta'ı tarîk resminde nâ-sezâ hareket etdiler. Pâdişâh-ı cihân olan, tegâfûl gösterdi. Ba'dehû otuz bin âdem-ile Vezîr Hâdim Sinan Paşa'yı gönderüp, ol dahî yigirmi beş biñ âdem ile mukâbil olduğu münhezim oldu. Hattâ toktan yaşında olup kırk dört yıl saltanat etmiş-iken ba'zı at oğlanları elinden katl olundu. Bundan sonra 'ammisi oğlu, 'Alî Beg bin Sehsuvâr hâkim oldu. Hemân ki, ol vilâyetlerüñ hükûmeti bunlara değdi. 'âkil ü dâna olmağın hutbede Sultân Selîm'ün nâm-ı nâmîsi [147b] bile zikr itdürdi. Bu zamâne dek olmuş degül iken mezkûruñ ol teslîmi münâsib görüldi. Lâkin gâyet-ile

bî-rahm olmağın karındaşları evlâdını cemî'an katl itdi. Ve Selâtîn-i 'Âl-i 'Osmân'a şadâkat-ile hıdmet idüp, Sultân Süleymân cülûsunuñ ki hâkim-i Şâm Canberd-i Gâzâlî 'isyan eyledi. Ol zamânda hayli iltifat ü re'âyete sezâvâr oldı. Fe-emmâ ba'de zamânin, meclis-i 'işretinde gâlibâ Türkmânlığı 'ırq-ı bâtilı hareket etmiş, hıdmeti ile imtinân idüp, pâdişâh-ı 'aşrı bî-edebâne edâlar ile zıkr etmiş. Binâ'en 'alâ zâlik tokuz yüz yigirmi sekiz 928 (1521-1522) yılında Vezîr Ferhad Paşa 'Acem seferi bahânesi ile Anadolu'ya geçdi. 'Alî Beg'i ba'zı umûr-ı müşâveresi içün, Artukova'ya emr-ile da'vet itdi. Vardığı gibi kendüyi Ve Sarı Arslanşâh ve dîvâne veled ve gayri cem'an beş nefer oğlu ile niçe Zü'l-Kadr'lü beglerini öldürdi. Vilâyet a'yânından bir kimse kurtulmadı. [148a] oğulları şüpheye düşüp bir uğurdan varmayalum didükde ben, 'Âl-i 'Osmân'ın toğrusın hâyin degilüm ki, havf eyleyeyüm dimegin, cümle evlâdı ve tevâbi'i dâyim-i siyâsete düşmüş-idi. Egerçi ki hayr-hâh devlet olduğu cihetden, toğruluğı muqarrer idi. Lâkin dürüst ü nâ-sezâ sözler nakl olunmağın, dili belâsına uğradı. Mülûk-i Zü'l-Kadriye'den tokuzuncı hâkim olup, müddet-i hükûmetleri yüzelli yıldan ziyade iken, devletleri zâyil oldı. Emmâ tokuzyüz kırk 940 (1533-1534) hudûdunda ki, Sultân Süleymân Hân, Bağdâd fethine müteveccih oldı. Sâbıka Şehsüvâroğlu 'Alî Beg havfinden Şâh cânibine kaçup, ol tarafda hânlık virilüp, ri'âyet olunan Mehmed Hân bin Şâhruh ve karındaşı 'Alî Beg muqaddem hümâyunu tıydukları gibi ol taraftan kaçup, me'asker-i sultâniye geldiler. Niçe iltifâta [148b] mazhar olup, Mehmed Hân'a Kars sancağı ve bürâderine Çemizkezek sancağı virilüp ber-mürâd kılındılar. Ba'de zamânin, 'Alî Beg'e Kars beglerbegiligi virildi. 'Âkıbet Pasin Beg'i iken fevt oldı. Emmâ Mehmed Hân'a Arz-ı Rûm beglerbegiligi virilüp Gürcistân küffârına niçe gazâlar idüp, kemâl-i hużûr u miknet ile geçinür-iken Şâh Tahmasb cânibinden tahrîk ü igvâ ihtimâli virildi. Rûm İli'ne geçirilüp ikişer sancağ bir uğurdan virilüp, el-kâbında cenâb-ı emâret-me'âb yazılup küllî ilifat u ihtirâm kılındı. Âhır tokuzyüz yetmiş yedi 977 (1569-1570) hudûdunda vefât eyledi. Ardınca ba'zı evlâdı kalup Karahan nâm oğlu tâ zamân ü vefâtına dek yarar sancağlar ile ri'âyet olundu. Hâlâ bu zümreden yanî Zü'l-Kadr'lü neslinden bu hâkıre muhlis-i ehaşş u hevâdar muhtaş [149a] Ca'ferî mahlaş Ca'fer Beg nâm bir mîr-livâ lâzimu'l-ihtirâm

ķalmıřdur. Bu yakınlarda Ćorum sancağında infişâl-ile nefis-i Ķayřa-riyye'de temekkûn ķılmıřdur. Ecdâdınıñ evķâfı zevâyidinden emr-i me'âřî muntazımı'l- hâldür. Bî-'ayb ber-Hüdâ râğib u mâl ü menâl idügi şöhre-'i aşhâb-ı ķâl ü meķâldür. Fe emmâ erbâb-ı selefinüñ mâ bihi'l-iftihâr bir mîr-i ģamîde-ģiřâl ve maĥdûm-ı şâhib-kemâldür.

Temme bi'l-ĥayri hâze'l-kitâb bi-inâyeti'llâhi'l-vehhâb. 'Alâ yedi efķaru'l-verâ Seyyid Maĥmûd bin Seyyid Aĥmed fî evâsıt-ı şehr-i Recebi'l-mümecced. Li-sene seb'în ve elf 15 Receb 1007 (11 şubat 1599) min hicreti'n-Nebeviyyi'l-emced; el-Muştafâ bi'smi el-Meĥmed fî şehr-i Ķořantıniyye.

KAYNAKLAR

- Acluni, Ebu'l-Fida İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ*, (Haz. Ahmed al-Kalaş), Beyrut 1985, I-II
- Akdağ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları*, İstanbul 1995.
- Akün, Ömer Faruk, “Âlî Mustafa Efendi”, *DİA*, İstanbul 1989, II, 416-421.
- Ali Cevad, *Tarih ve Coğrafya Lügati*, Dersaadet 1311.
- Âlî, Gelibolulu Mustafa, *Hâlatü'l-Kâhire mine'l-Âdâti'z-Zâhire*, (Sad. O. Şaik Gökyay, Ankara 1984.
- Âlî, *Hâlâtü'l-Kâhire mine'l-Âdâti'z-Zâhire*, (Sad. O. Şaik Gökyay, Ankara 1984
- Âlî, *Mevâidü'n-Nefâis fî Kavâidi'l-Mecâlis*, (Neşr. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yeniçağ Kürsüsü, İstanbul 1956.
- Âlî, Mustafa, *Füsûl-i Hall ü Akd ve Usûl-i Harc ü Nakd*, Nûr-i Osmaniye, 3399.
- Arendonk, C. Van, “İbn Hacerü'l-Askalânî”, *İ.A.*, İstanbul 1993, V/II, 735-737.
- Atsız, Nihal, *Âlî Bibliyografyası*, İstanbul 1968.
- Babinger, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (Çev. Coçkun Üçok), Mersin 1992.
- Banarlı, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1971, I.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Cabir b. Dâvud, *Fütûhu'l-Büldân*, (Çev. Mustafa Fayda), Ankara 1987.
- Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buhârî*, İstanbul 1992, VII.
- Cunbur, Müjgan, *Menâkıb-ı Hünerverân*, Ankara 1982.
- Çiçek, Kemal, “III. Mehmet”, *Osmanlı*, Ankara 1999, 12, 132-136.
- Cüveynî, Alaaddin Ata Melik, *Târih-i Cihan Güşâ*, (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara 1988, I-III.
- Ebî Dâvud, Süleyman b. El-Es'ab, *Sünen*, İstanbul 1992, IV.
- el-Bekkî, Züheyr, *Mesûatü Hulefâi'l-Müslimîn*, Beyrut 1994.

Emecen, Feridun, “Selim II”, *DİA*, İstanbul 2009, 36, 414-418.

Emecen, Feridun, *Osmanlı Devleti Tarihi*, (edt. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1999, I.

Fleicher, Cornell, *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire (The Historian Mustafa Âlî 1541-1600)*, Princeton University Press 1986.

Günaltay, M. Şemsettin, *İslam Tarihinin Kaynakları*, İstanbul 1991.

Halim Giray, *Gülben Hanân*, İstanbul 1327.

Hamevî, Ebu Abdullah Şihabüddin Yakut b. Abdullah Yakut, *Mu'cemü'l-Büldân*, Beyrut 1968, I-V.

Hüseyin Kazım Kadri, *Türk Lügati*, İstanbul 1928, I-IV.

İbn-i Hanbel, İmam Ahmed Muhammed, *Müsned-i Ahmed b. Hanbel*, İstanbul 1992, V.

İlgürel, Mücteba, “Kanunîden Sonra Osmanlılar”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (Redaktör. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul 1989, 10.

İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, *Menâkıb-ı Hünerverân* (Neşr.), İstanbul 1926,

İnalcık, Halil, “Devlet Toplum ve Ekonomi” *Osmanlı Uygarlığı*, (Haz. Halil İnalcık-Günsel Renda), Ankara 2004, I, 160.

İnalcık, Halil, “Osmanlı Medeniyeti ve saray Patronajı”, *Osmanlı Uygarlığı*, (Haz. Halil İnalcık-Günsel Renda), Ankara 2004, I, 11-27.

İsen, Mustafa, *Gelibolulu Mustafa Âlî*, Ankara 1988.

Karabulut, Ali Rıza, *Raşid Efendi Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu*, Kayseri 1982.

Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah, Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn, İstanbul 1971, I-II.

Kazvini, Ebû Yahyâ Zekerîyyâ b. Muhammed b. Mahmûd , *Asarü'l-Bilad ve Ahbarü'l-İbad*, Beyrut 1969.

Kılıç, Remzi, *Kanunî Devri Osmanlı İran Münasebetleri*, İstanbul 2006.

Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1993

Kut, Günay, “Türk Edebiyatında Klasik Dönem”, *Osmanlı Uygarlığı*, (Haz. Halil İnalcık-Günsel Renda), Ankara 2004, II, 526-567.

Kütükoğlu, Bekir, “Âlî Mustafa Efendi”, *DİA*, İstanbul 1989. II, 414-416.

Kütükoğlu, Bekir, “Âlî”, *Küçük Türk Ansiklopedisi*, İstanbul 1946, 2.

Muallim Naci, *Lügat-i Naci*, İstanbul 1978.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisaburî b. El-Haccac, *Sahih-i Müslim*,

İstanbul 1992, III.

Öge, Ali, Şeyhülislam İbn Kemal ve Sünnilik Anlayışı, Konya 2011.

Öztuna, Yılmaz, Kanunî Sultan Süleyman, Ankara 1989.

Pakalın, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih ve Deyimleri Sözlüğü, İstanbul 1993, C.II, s.654.

Pamuk, Şevket, Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi, İstanbul 2013.

Shaw, Stanford, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, İstanbul 1994.

Süssheim, K.; “Alî, İslam Ansiklopedisi, I, 304.

Şeker, Mehmet, “Gelibolulu Mustafa Âlî’nin Hayatı ve Şahsiyeti”, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Manisa 1983, 159-172.

Şemseddin Sami, Kâmûsu’l-A’lâm, İstanbul 1314, V.

Şemseddin Sami, Kamus-ı Türkî, İstanbul 1317.

Şükun, Ziya, Ferheng-i Ziya, İstanbul 1984, I-III.

Tietze, Andreas, Mustafa Âli’s Description of Cairo of 1599, Wien 1975.

Togan, Zeki Velidi, “Emir Timur’un Soyuna Dairr Bir Araştırma” (Çev. İsmail Aka), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, İstanbul 1972, Sayı 26, s.75-84.

Türâbi Efendi, Osmanlı Mutfağı, (çev. Altay İlhan Aktürk), İstanbul 2005.

Uğur, Ahmet, İbn-i Kemâl, Ankara 1989.

Uğur, Ahmet, Yavuz Sultan Selim, Kayseri 1989.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, Ankara 1964, II.

Yakutî, Mu’cemü’l-Büldân, Beyrut 1968, I-V.

DİZİN

(Metnin varak numaraları esas alınmıştır)

- ‘Abbâs Mirzâ, 112b
‘Abdu’l-Laîf bin Göçkönci Hân, 101a
‘Abdu’l-Melik, 32b, 33a ; ‘Abdu’l-Melik ibn-i Mervân, 16b
‘Abdu’l-Melik bin Nûh, 32b,
‘Abdu’n-Nebî bin Mehdi-yi Hîmyerî, 123b
‘Abdullah Beg, 137b
‘Abdullah bin ‘Alî bin ‘Abdullah, 19b
‘Abdullah Hân, 101b, 113a
‘Abdullah Hân bin Göçkönci Hân, 101a
‘Abdullah Hân bin İskender Hân, 101b
‘Abdullâh Hân bin Maḥmûd Hân bin Şâh Budak, 101a
‘Abdullah ibn-i ‘Abbâs, 13b
‘Abdullah Mirzâ bin İbrâhîm Sultân bin Şâhruh, 99b
‘Abdü’r-Reşîd bin Mes’ûd, 34a
‘Acem, 4a, 5a, 6a, 11a, 12a, 14a, 17a, 19a, 30b, 38b, 47b, 57a, 73a, 86b, 106a, 108a,
107b, 109a, 131a, 147b
Adana, 141a-b, 142a-b; Adana sancagı 143a
‘Aden, 123b, 124b
‘Aḍudu’d-devle, 42b
‘Afife, 100a
Ahî Cağ, 72a
Ahmed, 72b, 113b, 114a, 127b,
Ahmed bin Esed, 31a-b
Ahmed bin İsmâ‘îl, 32b
‘Ahmed bin ‘Ömer bin ‘Arabşâh Enşârî, 103a
Ahmed bin Tolun, 113b
Ahmed bin Uğurlu, 110a
Ahmed Mirzâ, 100a, 102a, 110b,
Ahmed Paşa, 143b, 104b
Ahmedâbad, 96b
Ahmedşâh, 99a
Ahmîr, 91a
Aḥşidîler, 116a, 117a
Akka, 121b
Akḳoyunlu, 73a, 74a-b, 77a
Akсарây, 137b
Aksis, 125a
Akşid (Aḥşid), 116a
Aḳtay, 126a
‘Alâ Beg, 151a

‘Alâe’ d-dîn, 85b, 92b, 93a-b, 135a, 136b, 137a, 139b
‘Alâe’ d-dîn bin Uht-i Celâle’ d-dîn, 93b
‘Alâe’ d-dîn Cihansız, 84a, 85a
‘Alâe’ d-dîn Keykûbâd, 51b
‘Alâe’ d-dîn Tûr ‘Alî, 74b
‘Alâ’ ed-dîn ‘Alî, 92a
‘Alâe’ d-dîn bin Sâm, 85a
Alamut Qal’ası, 20b, 86b, 87a
‘Alâü’ d-devle, 66b, 146a-b, 147a; Atabeg, 63a
‘Alâü’ d-devle bin Süleymân, 146b
‘Aleviyye, 117b; ‘Aleviyye-i Hüseyiniyye, 109a
‘Alî, 11b, 12a, 13a-b, 14a-b, 28a, 37a, 39a, 40a, 117b, ; Evlâd-ı ‘Alî , 53b; ‘Alî bin Ebî
Tâlib, 12a;
‘Âl-i ‘Abbâs, 15a, 16b, 17a, 21a, 21b, 25a, 26b, 28b, 53a-b; ‘Abbâsiler, 16a, 19b, 20b
‘Alî Beg, 148a-b
‘Alî Beg bin Sehsuvâr, 146a
‘Alî bin Aḥmed, (Ebu’l-Fevâris)116b, 141b
‘Âl-i Büveyh, 38b, 39a, 42b
‘Âl-i Cengiz, 60a, 64b, 65b, 70a, 88b, 99b, 102b
‘Âl-i Eyyûb, 124a
‘Âl-i *İsfendiyâr*, 140a, 141a
‘Âl-i Muzaḥfer, 48, 54
‘Âl-i ‘Oṣmân, 82b, 106a, 107a, 138a, 143b, 148a Selâṭîn-i, 108b, 109a, 112a, 128b, 131b,
132a, 142a, 147b; kânûn-ı ‘Oṣmânî, 108a
‘Âl-i Rasûl, 24b
‘Âl-i Sâmân, 30b
‘Âl-i Sebügtekin, 45b, 83b
‘Âl-i Selçûk, 43b, 44a-b, 51a, 52a, 61a, 84a, 137a, Selâṭîn-i ‘Âl-i Selçûk, 64b
Alp Tekin, 32b, 33a
Amasya, 49b
Âmid, 74b, 75a, 76a, 141b; Qal’ası, 76a
‘Amîk Ovası, 144b
Âmir bi-Aḥkâmi’llâh, 119b
‘Amr ibn-i ‘Âs, 14a-b
Anatoli, 134b, 147b
‘Âne, 75a
Antâkiyye, 51a, 63b, 113b,
‘Arab, 8b, 13a, 15a, 17a-b, 20a, 28b, 33b, 54b, 73a, 75a, 116b, 131a, 141a; ‘Arabî, 7b;
Qabâyil-i, 124a
‘Arap Oğlan, 102b
Argun Ḥân, 74b
Arpa Ḥân, 59b
Arslan-ı Câzib, 44a
Arslanşâh, 48b,
Arslanşâh bin Kirmânşâh, 48b
Arslanşâh bin Mes’ûd, 28
Arslanşâh Mes’ûd, 34a
Artak, 102b
Artukova, 147b
‘Arz-ı Rûm, 73b, 75b, 76a; beglerbegiligi, 148b
Aşkan, 121b
Aşyâr, 100b

‘Atâ, 63a
Atabeg Sa‘d bin Zengî, 65a
Atabeg Sunkur, 65a
Aṭana Beg, 140a
Atsız, 52b, 53a, 62a,
Atsız bin Artuḡ Harizmî, 61b
Âveng Hân, 58a-b, 70a
Avganî, 78b
Ayâs, 141a
Aybek, 122b, 126a; Beg, 104b
Aydın, 135a, 138b
‘Aynṭab, 80b, 144b,
Azak, 102b, Nehr-i, 105b
A‘zâmşâh, 96a
Âzerbaycân, 60a, 64b, 70a-b, 74b, 75a, 76b, 80b, 100a, 111a, 121b, 138a
‘Âzîd li-Dîni’llâh, 119b, 120a-b, 121a,
‘Azîr, 144b,
‘Azîz bi’llâh, 119b

Bâbil, 8b
Bâbü Mirzâ, 100b, 101a
Baḡdâd, 8b, 21a-b, 22b, 23a, 26a, 28a-b, 31a, 42b, 49b, 53a-b, 54a, 55b, 57a, 62b, 64b,
67b, 70a, 71a, 72b, 73a, 77a, 80a, 111b, 125b, 143b, 148a
Bahâe’d-dîn Sâm, 85b
Bahâü’d-devle, 42b
Bâḡî Beg, 106b, 107a
Bali Beg, 106a
Balka, 18a
Baluca, 58a
Bancû Noyân, 20b
Barak Hân, 59b
Başra, 17a, 63a, 71a, 143a
Bâṭınîler, 86b, 88a, 145b,
Baṭṭal Gâzî, 49a
Bâve, 58a, 59a
Bayân Sulduz, 78a
Baybars, 127b
Baydû Hân, 59b
Bâyezîd, 72b
Baysunkur Hân, 76b
Bedaḡşân, 78a
Bedî‘a’z-Zamân Mirzâ, 82a-b
Bedre’d-dîn Lulu, 64b
Bedriyyî, 136a
Behisni, 144b
Behrâm Çopî, 30b
Behrâm-ı Gûr, 38b
Behrâmşâh, 48b, 83b, 84a, 92b,
Behrâmşâh bin Mes’ûd, 34a, 46b, 83b
Belḡ, 37b, 45a, 79a-b, 83a
Benî Hâlid bin Velîd, 140a
Benî Hamîr, 8b

- Benî Midrâr, 118a-b
 Benî Naşr, 34a, 35a
 Benî Toğtekin, 62b
 Benî Ümeyye, 14a-b, 15a, 16b, 17a, 20a
 Beñlü Hâtun, 146b
 Berdey Beg, 71a
 Berke Hân bin Buci Hân bin Cengiz Hân, 103a
 Berkuş Çerkes, 128b
 Berkyaruk, 52b
 Berkyarukşâh, 62a
 Best, 85a
 Beyt-i Mağdis, 61b
 Bilge Tekin, 52a
 Bolu sancağı, 141a
 Bozkurd, 146b
 Budak Hân, 101b
 Buğârâ, 32a, 33a, 56a, 113b,
 Bulğar, 102b
 Bursa, 137b
 Bûsa, 19b
 Büzürcehr-i Hâkîm, 17a
 Büzürg Ümmîd, 87b
- Ca'fer Beg, 149a
 Ca'fer bin Mu'taşım, 27a
 Ca'fer-i Şâdık oğlu İsmâ'îl, 117b
 Cami'i Kebîr, 114a
 Can Hân, 97a, 98a
 Canberd-i Gazâlî, 147b
 Canibeg bin Âveng Hân, 70a
 Canibegîler, 102a
 Canibeg Hân, 70b, 102b, 103b,
 Celâle'd-dîn 'Alî, 85b
 Celâle'd-dîn bin Muhammed Hân, 53a
 Celâle'd-dîn Ebu'l-Muzaffer Muhammed, 96a
 Celâle'd-dîn Ekber, 82b, 99a,
 Celâle'd-dîn Ekber bin Hümâyûn Pâdişâh bin Bâbü Mirzâ bin Timur Hân, 82b
 Celâle'd-dîn Fîruzşâh-ı Halacî, 93b
 Celâlî, 95b
 Celâlî'd-devle, 43a
 Cemâle'd-dîn Muhammed, 52b
 Cemâle'd-dîn Muhammed Şîr Hân, 99a
 Cemri Hâricî, 135b
 Cemşîd, 8a-b, 10b
 Cend, 43a, 77b
 Cengiz, 28b, 30a, 55a-b, 56a, 59a; Hân, 21b, 24b, 28a, 29a-b, 53a, 54a-b, 57b, 58a-b, 61a,
 77b, 92b, 103a; 'Âl-i Cengiz, 20b, 57a, 60a-b, 64b, 65b, 70a, 88b, 99b, 102b;
 Cengizîler, 30b, 65b; Evlâd-ı, 19b, 102b, 103a
 Ceyhun, 44a, 46a
 Cihangir (bin 'Alî Beg), 76a,
 Cihanşâh, 74a, 76b; bin Kâra Yûsuf, 73b
 Cuci Hân, 55b

- Cürcân, 33a; mülûk-i, 38b
 Çağatay, 58a, 60b; mülûk-i, 80b
 Çağrı, 43a; Beg, 45a
 Caypâl-ı Hind, 33b
 Çemizkezek, 148b
 Çerkes, 126a, 128b, 131a; Çerâkis, 128a-b, 131b; Çerkesiler, 128b
 Çorum, 49b, 149a,
 Dahhâk-ı Mârî, 8a-b, 9a-b, 10a-b, 11a, 83a,
 Dânişmendiye, 49a; mülûk-i, 50a-b; Evlâd-ı, 50b, 51b
 Dargam bin Süvâr, 120a
 Dâvûd, 43a, 45a, 51a, 142a
 Dâvûd bin İbrâhîm, 141b
 Dâvûd bin Selçûk, 44b
 Dâvûd bin Süleymân, 51a
 Dehlî, 91a-b, 96a, 97b, 99a
 Derende, 144b; Kal'ası, 146a
 Derhem, 36a, 37a; bin Naşr, 35a-b, 36b
 Derviş Beg, 142b
 Deryâ Hân, 98b
 Deşt, 102b, 103a-b, 104a-b, 105a, 107b; -i Kıpçak, 26b, 59b, 80a, 100a, 102a; mülk-i,
 100b, 105b
 Devlet Girây Hân bin Mübârek Şultân bin Mengli, 107a-b
 Devlet-i Fâtımiyye, 121a
 Devlet-i 'Osmâniyye, 7b, 108a, 133a
 Deylemî, 38b, 47b
 Dimaşk, 62b; -i Şâm, 15a, 80b
 Dişâd Hâtun, 70a, 71a
 Dimyat, 122a
 Dinyâver, 53b
 Diyâr-ı Bekr, 63a, 72a, 74b, 75a, 80b, 143b
 Diyâr-ı Hind, 84b
 Duğak, 62a
 Dümdâr Beg, 141b
 Dürüzî, 89a

 Ebû 'Abbâs, 18b
 Ebû 'Abdu'llâhi's Şa'bî, 118a
 Ebû Ca'fer Manşûr, 27a
 Ebû Eyyûb Enşârî, 83b
 Ebû Hamza-i İşfehânî, 17a
 Ebû İshâk bin Muhammed, 66b
 Ebû Mûsâ Hârûn, 115a
 Ebû Müslim, 18a-b, 19a, 20a; Horasânî, 17a
 Ebû Sa'id Berkuğ, 129a
 Ebû Sa'id Hân, 66b, 99b, 100a-b, 101a
 Ebû Şucâ', 120a; Büveyh, 39a-b
 Ebu'l-'Abbâs Seffâh, 17a, 27a
 Ebu'l-'Asâkir-i Ceyş, 115a
 Ebu'l-Cüyûş Hammâruvhey, 114b
 Ebu'l-Hasan Cevher, 119b
 Ebu'l-Havâkîn-i Kırım, 104a
 Ebu'l-Hayr Oğlan, 100a

- Ebu'l-Me'âli Râzi, 52b
 Ebu'l-Muzaffer Firuzşâh, 95b
 Ebu'l-'Abbâs Ahmed bin Kâdir, 27a
 Ebu'l-Fevâris 'Alî bin Ahmed, 117a
 Ebu'l- Ġârât, 120a
 Ebu'l-Feth Sultân Mehmed Hân, 132b
 Ebu'l-Hayr Oĝlan, 99b, 103a
 Ebu'l-Hayriler, 101b
 Ebu'l-Kâsım Ebû Cûr, 116a
 Ebu'l-Kâsım Mehdi bin Hasan bin Muhammed bin 'Abdu'llah bin Meymûn bin
 Muhammed bin 'İsmâîl bin İmâm Câfer-i Şâdık, 117b
 Ebu'l-Megânim Şeybân, 115a
 Ebu'l-Misk-i Vakûr, 116b
 Ebûbekr, 127b; Hz. Ebûbekir, 11b, 12b
 Ebûbekr bin Sa'd bin Zengî, 65a
 Efrence, 63b, 121b,
 Efrîkiyye, 113b
 Efrûmiyye, 49b
 Ekrâd, 121a-b; Gülçemin Ekrâdı, 121b; Ekrâd-ı Eyyûbiyye, 122b
 Elbistân, 144a-b, 146a
 Elvend Mirzâ, 110b, 111a-b, 112b; bin Yûsuf bin Uzun Hasan, 77a
 Elyesa', 118a
 Emîn İsmâ'îl, 123b
 Emîr Aba, 102b
 Emîr Ahmed bin Ramazan, 141a
 Emîr Aybek, 122b
 Emîr Hâce, 73a
 Emîr Hacı Seyfe'd-dîn, 81a
 Emîr Hüseyin, 78b, 79a-b
 Emîr Kılavun, 126b
 Emîr Nâsır Sebügtekin, 45b
 Emîr Nûh bin Mansûr, 32b
 Emîr Süleymân bin Toktamış, 51a, 75b
 Emîr Timur, 78a
 Emîr-i Karaman, 137a
 Enzâr, 102b, mülk-i, 100b
 Eratna, 139a-b, 140a, 144b
 Ercan, 40b
 Erdebîl, 72a-b, 110a; Erdebîliler, 113a
 Erdşîr, 4a, 108a
 Ermenek, 135a, 136a; Sancağı, 135b; Hisarı, 135b
 Erzincan, 139a, 140a
 Esed bin Sâmân, 31a
 Esedü'd-dîn Şîrgûh, 120b
 Etrâk, 43b, 75a, 114a, 128a-b, 135a
 Evlâd-ı 'Alî, 28a, 53b
 Evlâd-ı Firuzşâh, 96b
 Evlâd-ı Rasûl, 118a
 Evlâd-ı Şaffâriyân, 34a
 Eyyûbiler, 63b, 64b, 121a-b, 123a, 124a, 125b
 Ezderhân, 102b

Faḥru'd-dîn Kütlu Beg, 74b
 Faḥrû'd-devle, 43b
 Faḥrû'd-dîn Mes'ûd, 85b
 Fâris, 4a, 17b, 37b, 38a, 59b, 60a, 65a, 80a; Fârisî, 7b
 Fâtımîler, 88b; Fâtımiyye, 86b; Ḥalîfe-i, 61b, 117b, 121a; Devlet-i, 121a
 Fâyiz bi-Naşri'llâh, 119b
 Feraḥzâd bin Mes'ûd, 46a,
 Ferğana, 31a-b, 116a,
 Ferḥad Paşa, 112b, 147b
 Feridun Ferruḥ, 10b, 83a,
 Ferruḥ-zâde bin Mes'ûd, 34a
 Filipe, 140b
 Fîruzşâh Ḥalacî, 93a
 Frenk, 63a, 104b, 120b, 122a
Füşûl-i Hall ü 'Akd, 132a

Ğassân bin 'Iyâd, 31a
 Ğazan, 52b
 Ğazân Ḥân, 59b, 77b, 79b
 Ğazâyî, 90
 Ğâzî Beg, 108a
 Ğâzî bin Cebrâîl, 123b
 Ğâzî Girây, 105b, 107b
 Ğazne, 33b, 45a-b, 83b, 84a-b, 85a, 91a
 Ğaznîn, 90b, 91a
 Ğazze, 127b
 Gence, 112b
 Germiyân, 134b, 138b
 Gevre, 140a
 Geylân, 110a-110b
 Ğıyâse'd-dîn, 58a, 85a, 86a, 90b, 93a, 94a-b, 138b
 Ğıyâse'd-dîn bin Muḥammed Ḥân, 53a
 Ğıyâse'd-dîn Keyḥüsrev, 51b
 Ğıyâse'd-dîn Maḥmûd, 84b, 90b,
 Ğıyâse'd-dîn Mes'ûd, 51b
 Ğıyâse'd-dîn Muḥammed bin Sâm, 84a
 Ğıyâse'd-dîn Muḥammed Ğûrî, 45b
 Göçkönci Ḥân, 100a; bin Ebu'l-Ḥayr, 101a
 Gönderlü, 144b
 Ğûr, 69, 76; mülûk-i, 83a-b, 84a, 85b, 86a, 91a; Ğûrîler, 85b
 Gücerât, 94b, 96b, 98a; Selâṭîn-i, 99a-b
 Gügeriye, 84b
 Gün Ḥân, 57a-b
 Gürcistân, 80b, 109a-b, 110a, 112b, 148b

Ḥabeş, 143b
 Ḥâce-i Büzürg-vâr, 21b
 Ḥâce Nâşıru'd-dîn Tûsî, 21b, 22a, 88b
 Ḥâce Selmân, 71a
 Ḥâcegüm Sultân, 100a
 Haceru'l-Esved, 23a
 Hacı (Melik Nasır oğlu), 127b

- Hacı Ahmed Paşa, 141a
 Hacı Girây Hân, 104a-b, 108b
 Hacı Tarhân, 102b
 Hâdî bin Mehdî, 27a
 Hafız li-Dîni'llâh, 119b
Hafız Muhammed Taşkendi, 102b
 Hâkim bi-Emri'llâh, 119b
 Haleb, 61a-b, 62b, 63a-b, 64a-b, 75b, 80b, 114a, 121b, 131a, 141a
 Halhâl, 72b
 Halîfe Muvaflık bi'llâh, 114a
 Halîfe Müktefî bi'llâh 'Abbâsî, 115b
 Hâlîl Beg, 76b, 142a
 Hâlîl bin Karaca, 144b
 Hâlîl Mirzâ, 81a
 Hâlîl Sultân, 81a-b, 89b, 90a
 Halle, 71a
 Hama, 127b
 Hamid-ili, 135a, 138b
 Hamza Beg, 75b
 Hamza Beg bin Fîruz Beg, 137a
 Hamza bin İbrâhîm, 141b
 Hamza Mirzâ, 112a; bin Muhammed Hudâbende, 108a
 Hân Şehîd, 93a
 Harameyn-i Şerîfeyn, 64a
 Harezm, 102b; Harezmşâh, 28a-b, 29b, 30a, 84b, 85a; Harezmşâhiyân, 52a
 Harkan, 21b
 Harput, 144b, 145a-b
 Hârûn bin Mehdî, 27a
 Harût, 11a
 Hasan (Büveyh oğlu), 39a
 Hasan (Şeyh Noyan oğlu), 72b, 128a
 Hasan (Muhammed Sevrî oğlu), 83b
 Hasan 'Alî Sultân, 73b
 Hasan Beg, 141b
 Hasan bin 'Alî, 11b, 13a, 86b, 87a; İmâm, 12a, 14b,
 Hasan bin Hüseyin, 84a
 Hasan bin Muhammed, 88a
 hatt-ı Nilî, 54b
 Havâric, 37a
 Hâversâh, 88b, 89a
 Hâzret-i 'Osmân, 14a
 Hâzret-i Âdem, 8a
 Hâzret-i 'Âyişe, 14b
 Hâzret-i Fâtîma, 117b
 Hâzret-i Muhammed Muştafâ, 79a; Hâzret-i Peygamber, 11b, 19a, 27b
 Hemedân, 22a, 45a
 Herât, 31a, 37b, 45b, 80a, 84b,
 Hışn-ı Manşûr, 144b
 Hicaz, 116b
 Hind, 5a, 45b, 59b, 84b, 90b, 91b, 99b; Hindistan, 45a, 80b; Hindû, 33b
 Hişâm bin Abdu'l-melik, 15a-b, 16b
 Horasân, 4b, 17a-b, 19a, 28a, 31a, 33a, 37b, 45a, 59b, 60a, 66a

Hoy, 72b
 Hulefâ-i Râşidîn, 4a, 11b
 Humuş, 63b, 80b
 Hûristân (Hûzistân), 72b
 Husrev Hân, 94b, 95a
 Husrevşâh bin Behrâm, 34a
 Hüdâvend Muhammed, 88b
 Hükûmet-i Yunan, 135a, 138a
 Hülâgu Hân, 21a-b, 22a-b, 23a, 24b, 26a-b, 28a, 59b, 63a, 88b, 103a, 139a
 Hüsâme'd-dîn 'İvaz Halacî, 92a
 Hüseyin (Melik Nasır oğlu), 127b
 Hüseyin Mirzâ, 82a
 Hüseyin Mirzâ bin Baykara Hasan bin 'Ömer Şeyh bin Timur Gürkân, 82a
 Husrev Melik bin Husrevşâh, 34a, 45a-b, 46a-b
 Husrevşâh bin Behrâmşâh, 46a

'Imâdü'l-Mülk, 97a
 'Imâdü'd-devle 'Alî, 40a-b, 41a, 42b
 'Imâdü'd-dîn, 43a, 63b; Aḥmed, 67b
 'Imâdü'd-dîn Zengî, 63a
 'Irâk, 76b, 80b, 111b; -ı 'Acem, 19a
 İşfehân, 10a-b, 40b; Kal'ası, 87b; Nâhiyesi, 17a
 'Izze'd-dîn Keykâvus, 51b
 'Izze'd-dîn Mes'ûd bin Kutbe'd-dîn, 64a
 'Izzü'd-devle, 42b
 İbiş bnt Sa'dî Hâtun, 65b
 İbn-i Cevzî, 22b, 64a
 İbn-i Derviş, 25a
İbn-i Hacer 'Asḳâlânî, 96a
 İbn-i Yakût, 40b
 İbrâhîm (Alaaddin oğlu), 93b
 İbrâhîm (Melik Nasır oğlu), 127b
 İbrâhîm Beg, 138a, 143a
 İbrâhîm bin Aḥmed, 141b
 İbrâhîm bin Mes'ûd, 34a
 İbrâhîm İmâm, 17a-b, 18a-b, 19a
 İbrâhîm Sultân (Multan Hakimi), 93b
 İdigü Hân, 103b, 104a
 İhtiyârü'd-dîn Muhammed Baḥtiyâr Halacî, 91b
 İl Arslan, 53a
 İlḥân, 21b, 22a, 23b, 26a; Selâṭîn-i İlḥâniye, 73a; İlḥânîler, 60a, 70a
 İlig Hân, 33a,
 İlyâs bin Esed, 31a
 İmâm Faḥri Râzî, 85a
 İmâm Hasan, 12a, 15a
 İmâm Hümâm, 88b
 İnalçık, 29b, 30a
 İnsân Oğlan, 103b
 İrân, 20b, 21b, 80b; İrânşâh, 48a
 'İsâ, 115b
 İsfendiyâr, 140a-b, 141a
 İsfendiyâr bin Kara Yûsuf, 72b

- İşhak Beg, 138a
 İskender, 96a, 97a
 İskender bin Kara Yûsuf, 73b, 75b
 İskender Hân, 102a; bin Cambeg, 101b
 İskenderiyye, 121b, 130a
 İskenderşâh, 97a-b
 İskilip, 49b
 İslâm Girây Hân, 105b, 106a-b, 107b, 108a-b
 İsmâ'îl Seyh Haydar oğlu, 109b, 110b, 11a
 İsmâ'îl (Cafer-i Sâdık oğlu), 117b
 İsmâ'îl (Melik Nâsır oğlu), 127b
 İsmâ'îl (Mutemid Halife oğlu), 31b, 32a
 İsmâ'îl (Abdûlmelik oğlu), 33a
 İsmâ'îl (Nasır Halife Beylerbeyi), 38a
 İsmâ'îl (Nureddin Şehid oğlu), 50b
 İsmâ'îl Beg, 140b
 İsmâ'îl bin Ahmed Sâmânî, 32a
 İsmâ'îliyye, 21b, 86b
 İsrâîl, 43a-b
 İştâhr Kal'ası, 65b
 İstanbul, 76b, 82b, 104a, 106a, 132b, 133b, 138b
 İzmîroğlu, 135a
 'İzze'd-dîn Kılıç Arslan, 51b
- Kâbil, 78a, 83a
 Kâdî Burhâne'd-dîn Ahmed Haneffî, 135a, 139a
 Kâdî Hân, 95a
 Kadir Berdî Hân, 1016a-b
 Kâfûr Aḥşidî, 116a-b
 Kâhir bi'llâh bin Mu'tazîd, 27a
 Kâhire, 119b
 Kal'a-yı Sefîd, 67b
 Kalincar, 43b
 Kander, 96a
 Kara İlûg 'Osmân, 74b
 Kara Mehmed, 73b,
 Kara 'Osmân, 75a-b,
 Kara Yûsuf, 75a-b,
 Kara Yûsuf bin Kara Mehmed, 73b
 Karaca, 56a
 Karaca bin Zü'l-Kadr, 144b
 Karaçar Gürgân, 77b
 Karadeñüz, 114b
 Karahan (Şah Tahmasb oğlu), 148b
 Karaḳoyunlu, 73a, 74a-b, 113a
 Karaman, 132b, 134b, 135b, 136b, 137a, 138a, 142b, 143a-b; Karamânîler, 136a;
 Karamanlı, 110b, 111a
 Karamanoğlu, 136a, 140b, 143b
 Karamanoğlu Mehmed Beg, 135a
 Karesi, 135a, 138b
 Kars, 65a, 73b, 144b; Sancağı, 148b; beglerbegiligi, 112b, 148b
 Kâşîd, 18a

Kâsîmü'd-devle Aksunkur Türkî, 63a
 Kaşamonı, 140a-b
 Kâvurd bin Çakır Beg Selçûkî, 47b
 Kâyim bi'llâh bin Kâdir, 27a
 Kâyim bi-Emri'llâh, 119a
 Kayşariyye, 50b, 137b, 139b, 144b, 145a, 149a
 Kâzî bi'llâh bin Muktedir, 27a
 Kazrûn, 40b
 Kazvîn, 45a, 112a
 Kefe, 102b, 105b, 120b; Kal'ası, 104b; Sancağı, 106a
 Kehrâm, 91a
 Kelel, 58a, 59a
 Kerek, 126b; Kal'ası, 127b
 Kerh, 40a
 Keş, 77b
 Key, 45a
 Keyâ Muhammed, 87b
 Keyâ Hudâbende, 88a
 Keyhâtu Hân, 59b
 Keyhüsrev bin Hân Şehîd, 93a
 Keyhüsrev bin Kılıç Arslan, 135a
 Keykûbâd bin Buğra Hân, 93a
 Keykûbâd bin Ferâmuz, 51b
 Keyûmersşâh, 4b
 Kılıç Arslan, 50a-b
 Kılıç Arslan bin Mes'ûd, 51b
 Kılıç Arslan bin Süleymân, 51b
 Kırım, 102a-b, 104a, 105a-b, 108b; Hânlığı, 106a; Kahramân, 80b
 Kırşehir, 144b
 Kızıl Ahmed, 135a, 140a-b
 Kızıl Arslan, 65a,
 Kızılbaş, 111a, 147a
 Kirmân, 37b, 47a-b, 48a-b, 49a, 66a
Kitâbu Câmi'i'l-Hikâye, 13a
 Kolâd Sütûn, 43a
 Konya, 50a, 51a, 135a, 136a, 137a-b
 Korkud, 142a
 Kostantiniyye, 103b, 149a
 Köpol Hân, 59b
 Kötürüm Bâyezid, 140a
 Kubâd, 142a-b; Paşa, 143b
 Kubûh, 91a
 Kudüs-i Şerîf, 61b, 63a, 121b,
 Kûfe, 17a
 Kuhistân, 45a
 Kupilay Hân, 59b
 Kutbe'd-dîn, 63b, 64a, 91a, 92a, 94a-b, 95a
 Kutbe'd-din Aybek, 91a
 Kutbe'd-dîn Mevzûd bin Zengî, 63b
 Kutbe'd-dîn Muhammed, 52a-b
 Kutbe'd-dînşâh, 96b
 Küçük Muhammed Hân, 104a

Künhü'l- Aḥbâr, 7b, 105b

Künüzü'l-Cevâhir, 5a

Kütüvâl Keykûbâd, 93a

Lahcan, 110a

Lahor, 84b, 91b, 92a

Lala Muştafa Paşa, 112b

Lamgân, 34b

Lârende, 137a

Lazkiye, 121b

Lekristûnî, 91b

Leys, 35a, 36a-b, 38b

Mağrib, 15a, 116a, 117b, 118b

Maḥmûd (Karamanoğlu) oğlu, 136a

Maḥmûd Beg, 142a

Maḥmûd Güzîn, 46a

Maḥmûd Hâce Hân, 103a

Maḥmûd Hân Timur, 96a

Maḥmûd Paşa, 133a

Maḥmûd Sultân, 100a

Maḥmûd Yalvac, 28a, 29a, 54a-b,

Maḥsud (Uzun Hasan oğlu), 76b

Malatya, 49a, 80b, 144a

Manşûr, 18b, 19a; Ḥalîfe, 63a

Manşûr bi'llâh, 119a

Manşûr bin Nûh bin Aḥmed, 32b

Mar'aş, 143a, 144a-b

Mardin, 75a

Mâristân, 87b

Mârût, 11a

Mâverâû'n-Nehr, 28a, 31b, 32a, 43a, 59b, 77b, 100b, 101a-b, 113a

Me'mûn Ḥalîfe, 31a, 113b

Mecdû'd-devle, 42b

Medîne-i Münevvere, 4b, 11b, 15b, 19a

Mehdî, 87a, 118a-b, 119a; bin Manşûr, 27a

Mehdiyye, 118b, 119a

Meḥmed (Bayezid oğlu), 137b

Meḥmed (Eretna oğulları), 139b

Meḥmed Beg, 135a-b, 143a

Meḥmed Hân, 101b

Meḥmed Hân bin Şâhruh, 148a

Meḥmed Paşa, 108b

Meḥmedşâh bin Kara Yûsuf, 73b

Mekke, 124a; -i Mükerrime, 79a, 125a

Melik 'Âdil, 75b, 124b; Ketboğa, 127a

Melik 'Âdil Selâmış, 126b

Melik Aḥmed Dânişmend, 49a

Melik 'Âkıl Ebûbekr, 121b

Melik Arslan bin Süleymân, 145b

Melik 'Azîz Cemâle'd-dîn, 130a

Melik 'Azîz Oşmân, 121b

- Melik Dânişmend, 49b
 Melik Ebu'l-Feth Taţar, 130a
 Melik Eşref, 70a-b, 122b, 125b, 130a
 Melik Eşref Canbay, 130b
 Melik Eşref Hâlîl, 106
 Melik Eşref İnal, 130a
 Melik Eşref Kânsu Ğavrî, 131a
 Melik Eşref Kayıtbay, 130b
 Melik Eşref Küçük, 127b
 Melik Eşref Şa'bân, 128a
 Melik Ğâzî, 49b, 90a
 Melik Hâyir Beg, 130b
 Melik İsmâ'îl, 50b, 51b
 Melik Kâmil Muhammed, 122a
 Melik Manşûr 'Abdü'l-'Azîz, 129b
 Melik Manşûr 'Alî, 128a
 Melik Manşûr Baybars Çaşnigîr, 127a
 Melik Manşûr Ebûbekr, 127b
 Melik Manşûr Kâlavun, 117b
 Melik Manşûr Lâçin, 127a
 Melik Manşûr Muhammed, 128a
 Melik Manşûr Nûre'd-dîn, 116a
 Melik Manşûr 'Osmân, 130a
 Melik Mes'ûd, 125a-b
 Melik Mu'azzam Tûrânşâh, 122a
 Melik Muhammed bin Melik Fahrü'd-dîn, 86a
 Melik Muhammed Ğâzî, 49b, 50a
 Melik Muhammed Ğıyâse'd-dîn, 86a
 Melik Muzaffer Ebu's-Sa'âdât Ahmed, 130a
 Melik Muzaffer Kutuz, 126a
 Melik Müebbed Ebu'n-Naşr Şeyh Zâhirî, 130a
 Melik Mü'eyyed Ebu'l-Feth Ahmed, 130b
 Melik Nâsır Ahmed, 128a
 Melik Nâsır Ferec, 129b
 Melik Nâsır Muhammed, 127a-b, 130b,
 Melik Raḥîm, 43a
 Melik Sa'id Muhammed Berke Hân, 126b
 Melik Şâlih, 64a-b, 126a
 Melik Şâlih Hacı, 128a, 129a
 Melik Şâlih Muhammed bin Taţar, 130a
 Melik Şâlih Necme'd-dîn, 122a
 Melik Şâlih Zeyne'd-dîn Hacı, 128b
 Melik Şemse'd-dîn, 92b; Muhammed, 85b
 Melik Şemse'd-dîn Sicistânî, 96a
 Melik Tâhir Baybars, 126b
 Melik Zâhir, 129a, 130b
 Melik Zâhir Berkuḳ, 129a
 Melik Zâhir Ebû Sa'id Çakmak, 130a
 Melik Zâhir 'Isâ, 75b
 Melik Zâhir 'Izze'd-dîn Mes'ûd bin Nûre'd-dîn Arslanşâh, 64a
 Melik Zâhir Kânsu, 130b
 Melik Zâhir Timurboğa, 109

- Melik Zünnûn, 50b
 Melikşâh, 47b, 65a
 Melikşâh bin Alp Arslan-ı Selçûkî, 61b, 62a
 Melikşâh-ı Selçûkî, 86b
 Melikü'l-Mu'iz Aybek, 125b
 Melikü'n-Nâsır, 129b, 141a
 Melikü'n-Nâsır Kerek, 127a
 Melikü'n-Nâsır Ferruh, 129b
 Melikü'n-Nâsır Muhammed, 126b
 Memlûk, 130a
 Me'mûn bin Hârûn, 27a
 Me'mun Hâlife, 31b
 Mengli Girây Hân, 104b, 105b, 107a, 108b
 Mengup Kal'ası, 104b
 Mengü Ka'ân, 20b, 24b, 59b
 Mengü Temur, 105b
 Menteşe, 135a, 138b
 Merc-i Dâbık-ı Haleb, 131a
 Merdavic, 40a
 Merv, 45a
 Mervân bin Hâkem, 14b, 16b Mervân-ı Hımâr, 15a-b, 16b, 18a-b, 19b
 Mervâniler, 15a-b, 18b, 19b
 Mes'ûd bin İbrâhîm, 34a, 46a
 Mes'ûd bin Mahmûd, 34a, 43b
 Mes'ûd bin Mevdûd, 34a
Metn-i Tecrîd, 25a
 Mevdûd bin Mes'ûd, 34a, 46a
 Mevlâna Bedre'd-dîn, 81a
Mevlânâ Firdevs-i Tûsî, 34a
 Mevlâna Kâdî Muhyî'd-dîn'i Berdeî, 70
Mevlâna Kâdî Beyzâvî, 85b
 Mevlâna Makrîzî, 116b
 Mevlâna Sa'de'd-dîn Taftazânî, 70b
 mezheb-i Batıniyye, 87b
 Mısr, 111b, 113, 114a-b, 115b, 116a-b, 117a, 119b, 120a-b, 121a, 122a-b, 123a, 124b, 125b,
 126a-b, 127a-b, 128a-b, 129a-b, 130a, 131a-b, 135b, 141a-b, 142a, 143b, 145a-b, 146a-b
micmer (Mücmer) köftesi, 9a
 Mihribân, 49b
 Mikâil (Bokak oğlu), 43a
Minhâcû's-Sülûk, 4a
 Mirânşâh, 65
 Mîrḥond, 15a, 25a, 39a, 51a, 85b
Mirkâtü'l-Cihâd, 49b
 Mirzâ Aḥmed bin Meḥmed bin Uğurlu, 77a
 Mişe-zâr Kağan, 60a
 Moğol, 30b, 55b, 56a, 57a, 58b, 59a, 65b, 70a, 95b
 Monla Bedre'd-dîn Muhammed Şîrvânî, 22b
 Monla Naşîr, 25a-b, 26a-b,
 Mu'tekid bin Ca'fer, 27a
 Mu'âviye, 11b, 12a, 13a-b, 14a-b, 15b, 16b; b. Ebî Süfyân, 15a
 Mu'âviye bin Yezîd, 16b
 Muhammed (Melik Nasır Muhammed oğlu), 127b

- Muhammed bin 'Alî, 137b
 Muhammed ibn-i 'Alî bin 'Abdullah bin 'Abbâs, 16b
 Muhammed bin Bâyezid Hân, 137b
 Muhammed bin Hasan, 88a
 Muhammed bin Hüseyin, 83b
 Muhammed bin Maḥmûd, 34a, 46a
 Muhammed bin Sâm, 85b
 Muhammed bin Süleymân, 115b
 Muhammed bin Tâhir, 34b, 37b
 Muhammed Tatar Hân, 96b
 Muhammed bin Toğaç, 116a; 'Abdurrahman (lakabı), 116b
 Muhammed bin Tu'luḡşâh, 95b
 Muhammed bin Üveys, 37b
 Muhammed bin Yolḡutluḡ bin İtemur bin Anbarcı bin Mengü Timur bin Hülâgu, 139a
 Muhammed Ġazne, 83b
 Muhammed Girây Hân, 105a-b, 107b
 Muhammed Harezmsâh, 28a, 30a, 53a, 54a, 55a-b, 56a, 57a
 Muhammed Hudâbende, 59b, 108a, 112a
 Muhammed İldeñiz, 64b
 Muhammed Mehdî, 118a
 Muhammed Muştafâ (s.a.v), 79a
 Muhammed Muẓaffer, 66b, 67a-b
 Muhammed Sevri, 84a
 Muhammedî Mirzâ bin Yûsuf Beg, 77a
 Muhammedşâh, 65a-b, 96b
 Muhammedşâh bin Behrâmşâh, 48b
 Muhtâre, 115a
 Mu'iz bi'llâh, 113b
 Mu'izü'd-dîn, 93b
 Mu'iz li-Dîni'llâh, 119a-b
 Mu'izü'd-dîn Behrâmşâh, 92b
 Mu'izü'd-dîn Kirmân, 91a
 Mu'izü'd-dîn Muhammed Sâm, 91a
 Mu'izzü'd-devle, 42b
 Mu'izzü'd-dîn Sultân Üveys, 70b
 Muktedî bi-emrillâh Muhammed, 49b
 Muktezid bin Muvaffiḡ, 27a
 Multân, 93a-b
 Muntaşır bin Ca'fer, 27a
 Muradşâh bin Meḡmedşâh, 73b
 Mûsâ (Yıldırım Bayezid oḡlu), 137b
 Mûsâ Paşa, 141a
 Muştafâ (Yıldırım Bayezid oḡlu), 137b
 Mustanşır bi'llâh, 86b, 119b
 Mustanşır bi'llâh bin Tâhir, 27b
 Muşul, 61a-b, 63a-b, 64a-b, 73b, 74b
 Mu'taşım bin Hârun, 27a
 Mu'tedî bi'llâh bin Aḡmed, 27a
 Mu'temid Ḥalife, 31a
 Mu'tezz bi'llâh bin Ca'fer, 27a
 Muṡi' bi'llâh bin Muktedir, 27a
 Muvaffiḡu'd-devle, 22a

- Muzafer (Timur Gürkan oğlu), 82a
 Muzafer, 69b; 'Âl-i, 60a, 66a-b, 67b; Evlâd-ı, 66a, 67b
 Muzafer Hüseyin Mirzâ, 82a
 Muzaferü'd-dîn Mûsa bin Yûsuf bin Mes'ûd bin Meliki'n-Nâşır Selâha'd-dîn, 122b
 Muzaferü'd-dîn Tekle, 65a
 Muzaferü'd-dîn Zengî, 65a
 Mübarekşâh, 145a-b
 Mübarekşâh Selçûkî, 48b
 Mücîrü'd-dîn Artuk bin Muhammed bin Böri, 62b
Mü'ellif 'Âlî, 139b
 Mü'eyyidü'd-devle, 42b
 Mü'eyyidü'd-dîn Muhammed 'Alkamî, 23b
 Mühtedî bin Vâsık, 27a
 Müktefî bi'llâh bin Müstazhir, 27a-b, 115b
 Müktefî bin Muktaşid, 27a
 Mülûk-i Nizâriyye, 89a
 Mülûk-i Tâhiriyye, 34a
Münşî Târîhi, 51a
Müsâmere, 12a
 Müsta'in bi'llâh Ebu'l-Fazl 'Abbâsî, 129b
 Müsta'in bin Mu'taşım, 27a
 Müsta'î bi'llâh, 119b
 Müstaşır bi'llâh, 61b
 Müsta'sım bi'llâh bin Mustaşır, 27b
 Müsta'sım Halife, 21a, 25a, 28a
 Müstazhir bi'llâh bin Muktedir, 27a-b
 Müsta'zî bi'llâh 'Abbâsî, 121a-b
 Müste'in bi'llâh, 114a
 Müstekfî bi'llâh bin Müktefî, 27a
 Müstencid bi'llâh bin Müktefî, 27b
 Müsterşid bi'llâh bin Müstazhir bi'llâh, 27b
 Müşerrifü'd-devle, 42b
 Müttekî bi'llâh bin Muktedir, 27a
- Nablus, 62b
 Naşsiy, 56b
 Naşârâ, 96a, 104b
 Nâşır bin İsmâ'îl, 123b
 Nâşır Halife, 28a, 30a-b, 37a, 54a
 Nâşır li-Dîni'llâh, 53a
 Nâşır Tûsî, 88b
 Nâşire'd-dîn bi'llâh bin Müsta'zî, 27b
 Nâşire'd-dîn Muhammed bin Hâlîl, 145a
 Nâşire'd-dîn Maḥmûd, 91b, 92a
 Naşır bin Aḥmed Sâ mânî, 31b, 32a-b, 38a-b
 Naşır bin Aḥmed bin İsmâ'îl, 32b
 Nâşır bin İsmâ'îl, 123b
 Naşır-ı Sâ mânî, 32a
 Naşır-ı Seyyâr, 17b, 18a
 Nâve, 10a-b, 11a
 Nâyile, 14a
 Necme'd-dîn Eyyûbî, 63b

- Necm-i sâni, 111a
 Nehr-i Azak, 105b
 Nehr-i Kütük, 91b
 Nesâ, 44a
 Nevâ Dili, 140a
 Nevruz Hâfizi, 129b
 Nevruzşâh, 95b
 Niksar, 49a
 Nişabûr, 37b, 44a, 45a
 Nizâme'd-din (Şeyh), 93a, 94a
Nizâmü'l-Tevârih, 85b
 Nogay Tatar, 105a
 Nûbe, 123a
 Nuḥ bin Ahmed Sâmanî, 113b
 Nuḥ bin Esed, 31a
 Nuḥ bin Naşr bin Ahmed, 32b
 Nu'man bin Beşîr Enşârî, 14a
 Nûre Sofî, 135a-b
 Nûre'd-din Şehîd, 50b, 40b, 62b, 63a, 64b, 120a-b, 121a
 Nûşirevân, 89a, 108a, 144a,
 Nûştegin Garaca, 52a

 Oguz Hân, 57b
 Oktay, 58a
 'Osmân, 9, 11
 'Osmân Paşa, 107b, 112b
 'Osmâncık, 49b
 Otrâr, 55a-b, 56a
 Ögetay Ka'ân, 59b
 'Ömer (Derhem b. Nasr oğlu), 37a
 'Ömer (Hz), 4a, 11b, 12b, 13a
 'Ömer bin 'Abdu'l-'Azîz, 16b
 'Ömer bin Leys, 37b, 38a
 'Ömer Şeyh Bahadır, 68b, 79b, 82b
 Özbek Hân bin Toğrulca, 103b

 Pasin Beg, 148b
 Payâs, 141a
 Peyğu, 43a, 45a
 Pîr Ahmed Beg, 138a
 Pîr Mehmed Hân bin Canıbeg Hân bin Hâcegüm bin Ebu'l-Hayr, 101b
 Pîri Beg, 142a-b
 Pîri Paşa, 143a
 Portakal, 98a

 Ramazân (Ebnâ-i), 88b, 127b, 135a
 Ramazânlu, 141a
 Râşid bi'llâh bin Müstersîd, 27b
Ravzatü's-Şafâ, 83a, 85b, 149b
 Raziyye bint-i Şemse'd-dîn, 92b
 Re'îsü'd-devle, 22a
 Remle, 61b

- Revân, 112b
 Rey, 10b, 62a
 Rıdvân, 62b
Riyâzu'l Hulefâ, 25a
 Ruhâ, 63b, 75a
 Rûm, 49a, 50a-b, 51a, 7n3b, 75a-b, 76a, 80b, 110b, 131a, 134b, 135b, 137a-b, 139a, 142b, 144a-b, 146a-b, 148b
 Rûs, 102b
 Rûs Hân, 102b
 Rûkne'd-dîn Harezmsâh, 21b
 Rûkne'd-din Muḥammed Hân, 53a
 Rûkne'd-dîn Sa'îd, 92a
 Rûkne'd-dîn Süleymân, 51b
 Rûknü'd-devle, 40b, 42b
 Rüstem, 79b,
 Rüstem Mirzâ, 76b, 110a
 Rüstem Paşa, 107a
- Sa'âdet Girây Hân, 105a-b, 106a
 Sa'd bin Ebûbekr, 65a
 Sa'de'd-dîn Taftazânî, 70b
 Şafed, 121b
 Sâhib Girây, 105b, 106b, 107a
 Sa'îd, 127b
 Sa'îd Seyyid Berke, 79a
 Şâlih (Melik Nasır oğlu), 127b
 Sâmânîler, 33a, 34a
 Samsâmü'd-devle, 42b
 Saraḥova, 102b
 Sarı Arslanşâh, 147b
 Şaruḥân, 134b
 Sebügtekin, 30b, 32b, 33a, 91a; Evlâd-ı, 34a, 45a-b, 46b, 83b; Emîr, 34a;
 Sebügtekîniler, 43a
 Sebz, 77b
 Selâḥa'd-dîn Şehîd, 121a
 Selâḥa'd-dîn Yûsuf, 120b, 121a-b, 123a
 Selâṭîn-i 'Âl-i 'Osmân, 108b, 109a, 112a, 128b, 131b, 132a, 142a, 147b
 Selâṭîn-i Etrâk, 128a
 Selâṭîn-i Gücerât, 99a-b
 Selâṭîn-i İlḥâniye, 73a
 Selcimâse, 118a
 Selçûk Boḳak, 43a,
 Selçûkîler, 43a, 44b, 46a-b, 47a; Selçûkiyân, 52a, 64b
 Selçûkî Türkman, 46a
 Selçûkşâh, 65b
 Selîme, 66a
 Selmas, 72a
 Semerḳand, 21b, 31b, 56b, 68b, 77b, 80b, 81a, 86a, 99b, 100a-b, 101a
 Sencer Sultân, 52a-b, 100a
 Serebdârân, 60a
 Sevincek Hân, 100a
 Sevrî bin Hüseyn, 84a

Seyfe'd-dîn Muhammed, 84a
 Seyfe'd-dîn Gâzî, 63b, 64a
 Seyfe'd-dîn Hamza, 96a
 Seyfe'd-dîn Kutuz, 126a
 Seyfe'd-dîn Şihâb, 96a
 Seyfû'l-İslâm, 123b
 Seyyid 'Alâ'ü'l-Mülk-i Termidî, 28b, 53b
 Seyyid 'Alâü'l-Mülk, 23
 Seyyid Hasan bin Katâde, 125a
 Seyyid Mahmûd bin Seyyid Ahmed, 149a
 Sicistân, 37b, 38b
 Silifke Kal'ası, 136b
 Sinân Paşa, 108a
 Sind, 59b, 91b, 92a, 93a
 Sinop, 140a-b
 Sis, 141a, 144b, 146b,
 Sistân, 34b, 37a, 78b
 Sivâs, 49a, 50a-b, 74b, 75a-b, 80b, 135a, 139a
 Sivla Paşa, 139b
 Sofya, 137a
 Sulğurşâh oğlu Muhammedşâh, 65b
 Sultân Ahmed, 72b, 96b, 114a; bin Şâh Veled, 72b
 Sultân 'Alâe'd-dîn, 135a-b, 136b
 Sultân 'Alî, 116b
 Sultân Alp Arslan, 48b
 Sultân Arslan, 64b
 Sultân Bâyezid Hân, 105a, 129b, 142a
 Sultân Eratna, 139a-b, 144b
 Sultân Hâlîl, 89b
 Sultân Hüseyin bin 'Alâü'd-devle, 72b, 72a-b
 Sultân Mahmûd Sebügtekin, 83b, 90a, 97b, 98a-b, 99a
 Sultân Mahmûd Selçûkî, 64a
 Sultân Mahmûdşâh, 96b
 Sultân Mehmed bin Bâyezid Hân, 137b
 Sultân Mehmed bin Eratna, 139b
 Sultân Mehmed bin Murâd Hân, 66b, 112b
 Sultân Mehmed bin Yolqutluk bin İltemur bin Anbarcı bin Mengü Timur bin Hülâgu, 139a
 Sultân Mehmed Hân bin Murâd Hân, 87, 104a, 117, 140b, 76b, 104b, 105a-b, 132b, 140b
 Sultân Mehmed Hân bin Sultân Murâd Hân bin Sultân Selîm, 6b
 Sultân Melikşâh, 52a, 63a
 Sultân Mes'ûd, 43b, 44b, 46b, 50a
 Sultân Mes'ûd bin Kılıç Arslan, 51b
 Sultân Mes'ûd bin Muhammed, 46a
 Sultân Muhammed, 54a, 55a-b, 56a
 Sultân Murâd bin Mehmed Hân, 145a
 Sultân Murâd bin Ya'kûb, 77a
 Sultân Murâd Hân bin Selîm Hân, 112b
 Sultân Murâd Hân bin Selîm Hân bin Süleymân Hân, 107b
 Sultân Rükne'd-dîn, 57a
 Sultân Selîm, 106a, 131a-b; Hân, 82b, 105b, 106b, 107a, 112a, 131a, 142a, 147a; bin
 Bâyezid, 105a
 Sultân Süleymân, 147b; Gâzî, 140b; Hân, 148a

- Sultân Şehâbe'd-dîn, 84b, 85a, 90b
 Sultân Şibli, 68a
 Sultân Ulûğ Hân, 96a
 Sultân Üveys, 71a, 72a-b
 Sultân Ya'kûb, 76b, 110a; bin Hasan-ı Tavîl, 109b
 Sultâniye, 72a-b
 Sultânşâh, 53a
 Sultânşâh bin Melikşâh Kâvurd, 48a
 Sultânşâh bin Rıdvân, 62b
 Sultânü'd-devle, 43a
 Sürğatmış, 80a
 Süleymân Beg, 109b
 Süleymân bin Kutalmış, 51a
 Süleymân bin Muhammed, 145a
 Süleymân bin Taqıyü'd-dîn 'Ömer bin Şâhinşâh, 124a
 Süleymân ibn-i 'Abdu'l-Melik, 16b
 Süleymân Paşa, 143b,
 Süleymânşâh, 25a; -ı Selçûkî, 49b
 Sünnî, 113a

 Şa'bân (Melik Nasır oğlu), 127b
 Şa'bân Hân bin Buci Hân bin Cengiz, 102b
 Şâh 'Abbâs bin Hudâbende, 112a
 Şâh Budak, 145b, 146a; Sultân, 100a
 Şâh Giyâ, 21b
 Şâh İsmâ'il, 82b, 101a, 111b, 112a, 146b, 147a
 Şâh İsmâ'il Erdebîlî, 77a, 90a; Şafavî, 106b
 Şâh Maḥmûd, 69a
 Şâh Manşûr, 67b, 69a-b
 Şâh Sultân, 68a
 Şâh Şücâ', 67b, 68a
 Şâh Tahmasb, 90b, 101a, 11a-b, 148b
 Şâh-ı Şîrvân, 89b
 Şâhmelik, 81a
 Şâh-Nâme, 34a
 Şâhruḥ Mirzâ, 69b, 90a
 Şâhruḥ-ı A'mâ, 147a
 Şâm, 4b, 12a, 13b, 14a-b, 15a, 19a, 50b, 51a, 61a-b, 62a-b, 63b, 64b, 75a-b, 80b, 89a, 113b, 115b, 116b, 120a, 127b, 129b, 147b
 Şaş, 31a
 Şâver, 120a
 Şecerü'd-dürr, 122a-b, 126a
 Şeddâd, 8b
 Şehâbe'd-Dîn Maḥmûd bin Böri, 62b
 Şehâbe'd-dîn Muhammed Ebu'l-Muzaḥfer Ğurî, 84b, 85a-b, 90b, 94b
 Şehâbe'd-dîn Sühreverdî, 53b, 57a
 Şehr-i Sarây, 70a, 102b
 Şehsüvâr ibn-i Süleymân, 146a
 Şehsüvâroğlu 'Alî Beg, 148a
 Şekî, 89b
 Şemâhî, 90a; Kal'ası, 109b
 Şemse'd-dîn Ayıtmış, 91b

- Şemse'd-dîn Cüveynî, 136a
 Şemse'd-dîn Ğadrî, 92a
 Şemsî Ahmed Paşa, 141a
 Şemsü'l-Mülûk bin Bôri, 62b
 Şerefü'd-devle, 42b
 Şerefü'd-dîn ibn-i Cevzî, 22b
Şerh-i Muhtaşar-ı Telhîs, 70b
 Şerîf Hasan, 110b
 Seybek Düveydâr, 146a
 Seybek Hân, 82a, 100a-b
 Şeyh 'Alî, 72b
 Şeyh Bahadır, 68b
 Şeyh Cüneyd bin Şeyh İbrâhîm bin Hâce 'Alî bin Şeyh Sadre'd-dîn bin Şeyh Şafıyyü'd-
 dîn bin Cebrâil, 109a
 Şeyh Dâvûd, 66a
 Şeyh Ebû İshâk, 66b, 67a
 Şeyh Hasan bin Yunan (Noyan), 70a
 Şeyh İbrâhîm Derbendî, 89a-b
 Şeyh Mecde'd-dîn Bağdâdî, 57a
 Şeyh Muhyiddin, 12a
 Şeyh Necîbü'd-dîn, 75a
 Şeyh Nizâme'd-dîn, 94a
 Şeyh Zâhirî, 129b, 130a
 Şeyhşâh, 90a
 Şi'a, 113a
 Şimgûh, 87b
 Şîrâz, 41a-b, 42a-b, 47b, 65a, 66b, 67b, 68b, 80a
 Şîrvân, 72a, 89a-b, 90b, 107b, 108a, 109a-b, 111a, 112b
 Şîrvânşâh, 89b, 109b, 111a
 Şükrî, 38a

 Taberistan, 45a
 Tabes, 45a
 Tâce'd-dîn Yıldız, 90b
 Tâcü'd-devle bin Rıdvân, 62b
 Tâcü'd-devle Teniş bin Alp Arslan, 62a
 Tâcü'l-Mülûk Nuri bin Toğtekin, 62b
 Taharten Beg, 139a, 140a
 Tâhir (mülûk, Âl-i), 34a-b
 Tâhir biemri'llâh bin Nâşır, 27b
 Tâhir bin 'Abdullah, 34b
 Tâhir bin Muhammed bin 'Ömer bin Leys, 37b, 38a
 Tâhir Zü'l-Yemîneyn, 34b
 Taşal Timur Hân, 77b
 Talha bin Tâhir, 34b
Târîh-i Benâketî, 40b
Târîh-i Melik Mü'eyyed, 136a
Târîh-i Ravzatü's-Şafâ, 139b
 Tarsus, 141b
Taşkendî Târîhi, 102b, 103a-b
 Tatar, 20b, 21a, 26b, 43a, 70b, 77b, 95b, 102a, 105b, 106a, 125b, 135a
 Tâyi' bi'llâh bin Mu'tî', 27a

- Tebriz, 70a-b, 71a, 72a-b, 73a-b, 83b, 111b, 112b, 140b, 140b
 Teke-ili, 110b, 135a, 137a, 138b
 Tekîne Hâtun, 78b
 Tekiş Hân, 53a
 Teküdâr bin Hülâgu Hân, 59b
 Teymânî, 89a
 Teymur Ka'ân, 59b
 Tibet, 92a;
 Timur, 77b, 78a, 79a-b, 80a, 129b; Âl-i, 82b, 83a, 99b; Gürkân, 67b, 72b, 73a, 75a, 78b, 85b, 96a, 102b, 103a-b; Hân, 68b, 69a-b, 75b, 77a, 81a, 86a, 101b, 102a
 Timur Hân oğlu Mîrânşâh Mirzâ, 86a
 Timurtaş Beg, 137b
 Timurtaş bin İlgâzî, 63b
 Toğaç bin Huff (Cuff), 115b, 116a
 Toğaytemur Hân, 59b
 Toğtagay bin Mengü Temur, 103b
 Toğtekin bin Eyyûb, 123b
 Toharistân, 37b
 Tokat, 49a, 75b, 145a
 Toktamış Hân, 102b, 103b, 104a
 Toktamış-ı Kebîr, 104a
 Toktamış-ı Sagîr, 104a
 Tolun, 113b, 115b; Tolinîler, 115b
 Tomanbay, 131a
 Trablus, 127b, 146b
 Tudan bin Toğan, 103b
 Tuğrul, 43a, 64b, 65a; Selçûkî, 47b; Hân, 65a
 Tuğrulşâh, 48b
 Tula Buğa bin Mengü Temur, 103b
 Tûlî, 58a
 Turağay bin Terkel, 77b
 Tûrân, 80b,
 Tûrânşâh, 48a-b, 122a; bin Necme'd-dîn, 123a-b
 Turgud-ili, 135a, 138b; oğulları, 141b
 Tûs, 25b
 Türkan (Terken) Hâtun, 65a
 Türkân Ağa, 78a-b
 Türkî, 140a
 Türkistân, 74a
 Türkmân, 73a, 74b, 141a, 144a-b; Türkmânler, 74a, 125b

 Ulu Kâlıncar (Ebû Kâlicar), 42b
 Ulu Muhammed Hân, 104a
 Ulûğ Beg Mirzâ, 99b, 100a
 Ulûğ Hân, 94b, 96a; Bahadır, 95b
 Ulus-ı Barlâs, 77b
 Urus Hân, 103b
 Usta 'Alî Hân, 102a
 Usta 'Alî Sultân bin Maḥmûd bin Sa'id, 100b
 Ustacalu, 110b, 111a
 Uşrusan, 31a
 Uz, 82a

Uzun Hasan, 73b, 76a, 77a, 140b, 145b,

Van, 143a

Varsak, 135a, 136b

Vâşık bin Mu'taşım, 27a

Vâsıt, 71a, 114a

Vefâ Melik bin Nâsire'd-dîn, 93a

Velîd bin Yezîd, 15b, 16b

Velîd ibn-i 'Abdu'l-Melik, 16b

Vezîr 'Artûhî, 49b

Vezîr Ferhad Paşa, 147b

Vezîr Hâdim Sinan Paşa, 147a

Vezîr Muştafa Paşa, 140b

Vezîr Müeyyedü'l-Mülk, 84b

Yafa İskelesi, 114a

Yahşî, 136a

Yahya bin Esed, 31a

Ya'kûb Beg, 76a

Ya'kûb bin Leys, 34b, 37a-b, 38a

Yâkût (saray), 41a, 42a

Yâkût Hattât, 25b

Yanuk Fethî, 108a

Yâr 'Alî (b. İskender), 73b, 109b, 110b

Yemen, 15a, 19a, 86b, 113b, 121b, 123a-b, 124a-b, 125a-b,

Yeñiçeri, 133b

Yezd, 66a-b, 67b; -i Cürd, 38b

Yezîd b. Mu'âviye, 15b, 16b

Yezîd bin 'Abdu'l-Melik, 16b

Yıldırım Bâyezîd Hân, 75b, 80b, 137b, 139a, 140a

Yûsuf (Melik Nasır oğlu), 127b

Yûsufu's-Şabbâh Hımyerî, 86b

Zafer Hân, 96b

Zâfir bi-Emri'llâh, 119b

Zâhir li-İ'zâzi dîni'llâh, 119b

Zamantı, 144b

Zerîk bin Talâyi', 120b

Zeyne'l-'Âbidîn, 67b; Âbidînşâh, 68b

Zic-i İlhan, 26a

Zü'l-Kadrlü, 140b, 143b; Zü'l-Kadroğlu, 139a; 'Alâü'd-devle, 111a

Zübeyde Hâtun, 124a-b

Zümürred, 63b

